Сяргей Чыгрын

Слонім і ваколіца

Гісторыка-краязнаўчыя
і літаратуразнаўчыя артыкулы, гутаркі

Мінск, «Кнігазбор», 2014

УДК 821.161.3-3
ББК 84(4Беи)
Ч-11

Кніга выдадзена рупнасцю земляка Аляксандра Міско

Чыгрын, С.
Ч-11 Слонім і ваколіца : гісторыка-краязнаўчыя і літаратуразнаўчыя артыкулы, гутаркі / Сяргей Чыгрын. — Мінск : Кнігазбор, 2014. — 376 с.
ISBN 978-985-7089-98-7.

Кніга Сяргея Чыгрына прысвечана Слонімшчыне, яе гісторыі і помнікам, а таксама знакамітым людзям, якія адсюль родам.

УДК 821.161.3-3
ББК 84(4Беи)

ISBN 978-985-7089-98-7

I

Запрашэнне ў старажытны Слонім

Слонім. Малюнак. Пачатак XIX стагоддзя

Калі вы яшчэ не былі ў старажытным беларускім горадзе Слоніме, то спазніліся як мінімум на 200–300 гадоў. І шмат чаго ўжо не ўбачыце. Але моцна засмучацца не трэба. Бо Слонім — горад, пра які можна распавядаць бясконца, ды і паглядзець тут ёсць што нават і сёння.

У 2012 годзе горад над ракой Шчарай адзначыў сваё 760-годдзе. Так, як 5 і 10 гадоў таму, зноў у горадзе над Шчарай адбыліся святочныя мерапрыемствы, было шмат музыкі і скокаў. Бо юбілей горада — гэта ж сапраўды гістарычнае свята, вялікая нагода як для гараджан, так і для ўсёй рэспублікі.

Слонім мае вялікую гісторыю, і пра яго пісаць і расказваць можна бясконца. Многіх простых слонімцаў хвалюе сёння пытанне: няўжо Слоніму ўсяго толькі 762 гады? Сапраўды, першае пісьмовае ўпамінанне Слоніма ў Іпацьеўскім летапісе адносіцца да 1252 года. На гэты год, напрыклад, прыпадае і першая пісьмовая згадка пра Ваўкавыск. Але кіраўніцтва Ваўкавыска і яго жыхары некалькі гадоў таму адзначылі

1000-годдзе свайго горада. І гэта правільна. Цікава, хто ж скрэмзаў гістарычную дату нашага горада Слоніма, дзе мы нарадзіліся і жывём, дзе жылі нашы дзяды і прадзеды? Як жа так атрымліваецца, што ў Ваўкавыску і ў іншых гарадах Беларусі і свету ўсе падобныя юбілеі адзначаюцца згодна з гістарычнымі крыніцамі і датамі, а ў нас — цям-цялям? Як можа быць Слоніму 762 гады, калі ён ужо больш за 200 гадоў існаваў да гэтай даты? Пра гэта пісалі і пішуць беларускія і польскія гісторыкі, пра гэта сведчаць і многія летапісы, архівы, дакументы, энцыклапедыі і кнігі.

Аказваецца, Слонім узнік не ў XIII стагоддзі, а ў першай палове XI стагоддзя. У 1040 годзе адбыўся рабаўнічы паход кіеўскага палка князя Яраслава Мудрага на паселішчы панёманскай Літвы (Гарадзеншчыны). Як пішуць гісторыкі М. Балінскі і Т. Ліпінскі, спасылаючыся на польскага гісторыка XV стагоддзя Яна Длугаша, гэты самы Яраслаў Мудры, «спаткаўшыся на палях сломінскіх (слонімскіх) з літвінамі, перамог іх так, што затым, праехаўшы ўласна Літву да самага Нёмана, прымусіў яе на нейкі час падпарадкавацца». На думку гісторыкаў, калі існавалі «палі слонімскія», то, лагічна, мусіў існаваць і сам Слонім. Бо адкуль тады ўзяліся слонімскія палі? Вядома ж, ад

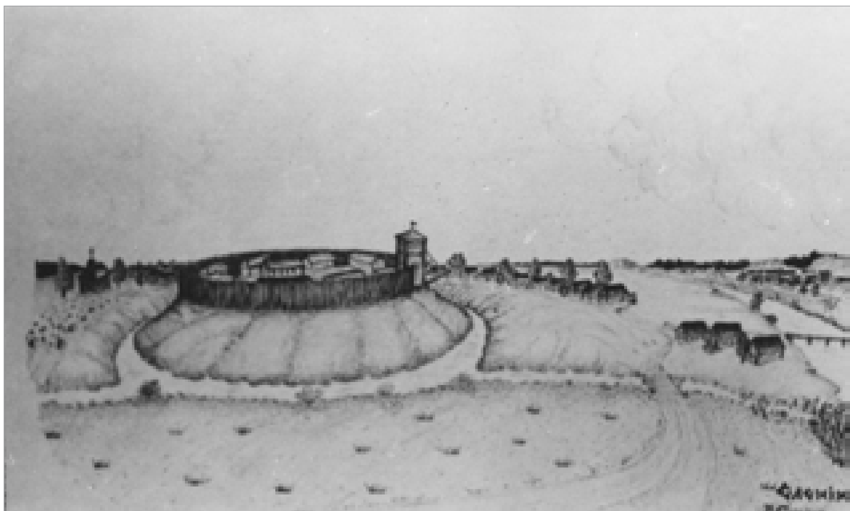

Слонімскі замак. Малюнак Васіля Супруна

Слоніма. Такім чынам, з улікам звестак слыннага гісторыка Длугаша, у гістарычных даведках аб Слоніме з'явілася дата — 1040 год. Некаторыя памылкова пішуць —1036 год, але ў такой шматвяковай гісторыі 3–5 гадоў асаблівага значэння не маюць. Згадваецца Слонім пад 1040 годам і ў старажытнарускім летапісе «Повесть временных лет». Аб гэтым сцвярджае і доктар гістарычных навук Васіль Мялешка. У сваёй кнізе «Слоним», якая пабачыла свет на рускай мове ў 1962 годзе, ён піша: «Первое летописное упоминание о Слониме относится к 1040 году и связывается с борьбой древнерусского князя Ярослава Владимировича против литовцев, проживавших по соседству с дреговичами. В польской летописи отмечается, что князь Ярослав Владимирович в 1040 году одержал победу над литовцами и обязал их платить дань». Пра гэта паведамляе і польскі гісторык Анджэй Дычкоўскі ў кнізе «Slonim» (Варшава, 1992): «Pierwsze wzmianki o Słonimiu pochodzą z roku 1040…». А Васіль Супрун у сваёй кнізе «100 пытанняў і адказаў» (Слонім, 2002) сцвярджае наступнае: «Як старажытны славянскі апорны пункт на рацэ Шчара, Слонім быў заснаваны не пазней X стагоддзя». І падобных сведчанняў можна прыводзіць безліч.

З 1040 да 1252 года Слонім пабачыў і перажыў шмат бітваў, захопаў і адбудоў. У 1103 годзе каля Слоніма адбылася бітва паўднёварускіх дружын з мясцовымі абаронцамі. Горад удалося выратаваць. У самым пачатку XIII стагоддзя на Слонім напалі галіцка-валынскія князі і захапілі яго. У адказ на гэта слонімскія воіны ў 1205 годзе разам з дружынамі літвінаў і яцвягаў прымалі ўдзел у паходзе на Валынь.

У 1241 годзе на Слонім напалі войскі татарскага хана Койдана і амаль поўнасцю знішчылі гарадскі драўляны замак. На дапамогу слонімцам прыйшлі дружыны вялікага князя Вялікага Княства Літоўскага Міндоўга. Усе разам вызвалілі горад ад захопнікаў і адбудавалі замак. З 1245 года Слонім ахоўваўся дружынамі князя Міндоўга, а з 1248 года яго гаспадаром быў сын Міндоўга князь Войшалк.

Галіцка-валынскія князі сумесна з татарамі некалькі разоў спрабавалі захапіць Слонім, але войскі нашага князя Войшалка іх адбівалі. І толькі ў 1252 годзе чужынцы захапілі горад над Шчарай. Пра гэта ў Іпацьеўскім летапісе згадваецца: «Даниил же и Василько, брат его,

разгадав со сыном, брата си посла на Волковыеск, а сына на Услоним, а сам иде ко Здитову: и поимаша грады многы».

Вось такі кароткі экскурс у далёкую гісторыю Слоніма. З яго відаць, што гісторыя горада пачынаецца не з 1252 года, а з 1040-га. Гэтую дату і трэба лічыць днём заснавання горада Слоніма. Мы павінны ганарыцца тым, што Слонім на Гродзеншчыне старэйшы за многія іншыя гарады Беларусі і мае вялікую і даўнюю гісторыю, і скажаць яе ніхто не мае права.

Да XIV стагоддзя Слонім у пісьмовых дакументах фігураваў як Услонім, Вслонім, Васлонім. Пытанне паходжання назвы Слоніма і цяпер цікавіць многіх даследчыкаў. Адны з іх выказваюць версію, што горад названы так, бо тут знаходзілі шмат сланоВых і мамантавых касцей. Іншыя даследчыкі кажуць, што назва горада паходзіць ад польскіх слоў «слома» (салома) ці «слоніна» (сала), спасылаючыся на саламяныя стрэхі старых будынкаў горада і шырокі гандаль салам. Гісторык Васіль Мялешка некалі прапанаваў сваю версію наконт назвы горада. Ён пісаў, што назва «Слонім» паходзіць ад слоў «сленіс», «сленумас», што азначае «нізіна», «нізінны». А слонімскі краязнавец Васіль Супрун сцвярджаў, што назва «Услонім» паходзіць ад слова «услон», «услона» — заслон, пэўнае засланяючае збудаванне. Бо, як вядома, рака Шчара, якая працякае праз Слонім, яшчэ ў старажытныя часы была важнай магістраллю, якая злучала Палессе з Панямоннем і Прыбалтыкай.

З канца XIII стагоддзя Слонім уваходзіў у Вялікае Княства Літоўскае. Пры князю Альгерду Слонім ахоўваўся яго братам Кейстутам, які валодаў і Трокамі. Трокі, дарэчы, былі месцам яго асноўнага княжання. Тым не менш, князь з сынам Вітаўтам часта бывалі ў слонімскім замку і добра ведалі гэты край. Пасля трагічнай смерці Кейстута Слонім перайшоў пад непасрэдную апеку князя Вітаўта. Вітаўт любіў Слонім. Ён вельмі часта тут бываў, а ў 1409 годзе наведаў Слонім разам з жонкаю Ганнай.

У 1410 годзе ў Грунвальдскай бітве пад камандаваннем вялікага князя Вітаўта мужна змагаліся і слонімскія харугвы. А пасля перамогі Слонімскае княства было пераўтворана ў Слонімскі павет і ўвайшло ў Троцкае ваяводства Вялікага Княства Літоўскага. Дзесьці ў 1490 годзе вялікім князем літоўскім і каралём польскім Казімірам Ягелончыкам побач з Замкавай плошчай быў пабудаваны першы ў горадзе каталіцкі касцёл. Цяпер на гэтым месцы ўзвышаецца касцёл Святога Андрэя — упрыгожанне горада Слоніма.

Вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага і кароль Польшчы Жыгімонт I Стары ў 1532 годзе даў Слоніму магдэбурскае права. З гэтага часу ўся ўлада ў горадзе перайшла ў рукі рады. Жыгімонт III Ваза ў 1591 годзе пацвердзіў Слоніму магдэбурскае права і даў гораду герб: залаты леў з падвойным сярэбраным крыжам на блакітным полі. З 1631 да 1685 года ў Слоніме праходзілі перадсеймавыя генеральныя сеймікі.

Інтэнсіўнае развіццё горада прыпадае на той час, калі слонімскім старостам стаў вялікі літоўскі канцлер Леў Сапега. Новы староста спрыяў уздыму культуры і прамысловасці горада, яго палітычнай значнасці. Побач з замкам на беразе Шчары Леў Сапега ўзвёў мураваны палац, названы яго імем. У гэты час Сапега сабраў і меў вялікую бібліятэку і архіў. Парупіўся ён і аб добраўпарадкаванні вуліц і мастоў горада. Не без уплыву слонімскага старосты з 1605 года горад атрымаў права «склада». Гэта абавязвала розных купцоў, якія везлі праз горад тавары, спыняцца і гандляваць імі ў Слоніме. Леў Сапега заснаваў у горадзе над Шчарай першы ткацкі цэх.

Калі вы першы раз прыехалі ў Слонім, то лепш за ўсё пачаць знаёмства з горадам менавіта з плошчы Льва Сапегі. На гэтай плошчы сёння ўзвышаецца касцёл Святога Андрэя, пабудаваны ў 1775 годзе. Настаяцель касцёла вам распавядзе цікавую гісторыю пра гэты храм, а яшчэ пра тое, як у слонімскім касцёле ў спецыяльным куфэрачку зберагалася сэрца Міхала Казіміра Агінскага. А калі Слонім захапілі бальшавікі, яно было ўкрадзена і вывезена далёка на Усход.

З плошчы Льва Сапегі вы можаце прайсці праз масты і патрапіць у слонімскі гарадскі парк. Праз парк працякае славуты канал Агінскага. Так-так, я не памыліўся, менавіта канал Агінскага. Справа ў тым, што росквіт Слоніма ў другой палове XVIII стагоддзя звязаны з дзейнасцю вялікага гетмана літоўскага Міхала Казіміра Агінскага. У 1771 годзе Агінскі перайшоў на бок Барскай канфедэрацыі, але не здолеў са сваім войскам заняць Нясвіж і Слуцк. У ноч на 23 верасня 1771 года яго трохтысячнае войска было разбіта пад Сталавічамі (цяпер Баранавіцкі раён) рускімі войскамі Суворава. Пасля паражэння

Міхал Казімір Агінскі эміграваў. Але праз чатыры гады, атрымаўшы амністыю і секвестраваныя маёнткі, Агінскі вярнуўся ў Слонім, дзе пабудаваў некалькі прадпрыемстваў, друкарню, заснаваў тэатр і капэлу. Па яго ініцыятыве і на яго сродкі быў пабудаваны ў Слоніме і канал Агінскага.

У тэатры Агінскага працавалі прафесійныя беларускія, польскія, нямецкія, італьянскія оперныя і драматычныя акцёры, мастакі, прыгонны хор і балет. Тэатр меў свае філіялы ў Целяханах і ў Сельдцах. Рэпертуар, які ставіўся на сцэне тэатра, уключаў 60 опер, 18 балетаў, 3 музычныя камедыі, 253 сімфоніі і больш за 460 іншых музычных твораў. У 1781 годзе функцыянаваў «плывучы тэатр» на баржах на Агінскім канале ў Слоніме. А «дом оперы» меў вялікую сцэну, прыстасаваную для паказаў любых барочных спектакляў, оперных і балетных, для выхаду вялікай колькасці спевакоў і артыстаў, для тэатральных баталій коннікаў і водных феерый (частка сцэны затаплялася вадой з канала, і па ёй плавалі лодкі), для складаных дэкарацый, розных сцэнічных эфектаў. Тэхнічныя магчымасці сцэны дазвалялі паказваць і два фантаны, якія асвятляліся бенгальскімі агнямі.

Побач з тэатрам у 1765 годзе ў Слоніме пачала дзейнічаць першая кавярня («кафенхаўс»). Гэта быў сапраўды шыкоўны цагляны будынак, аздоблены ўнутры шаўковымі шпалерамі і гравюрамі на медзі. Посуд тут быў фаянсавы, варшаўскай вытворчасці.

Сам Міхал Казімір Агінскі пісаў музыку і літаратурныя творы, некаторыя з іх былі надрукаваны ў слонімскай друкарні. Ён выдаў кнігу «Байкі і не байкі» ў двух тамах. Як паэт, драматург і перакладчык ён увайшоў у гісторыю польскай літаратуры. Як расказваюць гістарычныя крыніцы, калі памёр Ж. Ж. Русо, Агінскі адразу адправіўся ў кабінет караля і сказаў: «Ваша міласць, памёр мой калега!». Кароль палічыў, што гаворка ідзе пра польскага польнага гетмана Сасноўскага. «Не, — запярэчыў Агінскі, — я маю на ўвазе смерць Русо!» Калі ж ён убачыў здзіўленне караля, то растлумачыў: «Бо Русо ж напісаў музыку да оперы «Le Devin du Village». Я таксама пісаў лібрэта і музыку да операў, якія былі пастаўлены ў Слоніме. У гэтым сэнсе Русо — мой калега!».

Тэатр Агінскага ў Слоніме знаходзіўся на Опернай вуліцы. Аднак, на вялікі жаль, будынак тэатра да сённяшніх дзён не захаваўся. Але ёсць у Слоніме Оперная вуліца — назвы такой не мае ні адзін горад у свеце. І той, хто наведае Слонім, можа прайсціся па гэтай вуліцы, па якой некалі спяшаліся артысты ў свой славуты тэатр у Еўропе. А яшчэ захавалася аўстэрыя, пабудаваная з цэглы архітэктарам Я. Боем, які праектаваў пры палацы Агінскага шэраг барочных надворных пабудоў. Палова першага паверха аўстэрыі была адведзена пад гасцёную, перакрытую чатырма ветразевымі скляпеннямі з цэнтральнай апорай. Пад гэтай часткаю дома знаходзяцца шырокія скляпеністыя падвалы. Цэнтральная лесвіца вузкага вестыбюля вядзе на другі жылы паверх. Аўстэрыя — адзіная ўцалелая пабудова аднаго з цікавейшых палацавых ансамбляў Беларусі другой паловы XVIII стагоддзя. Яна сёння дае ўяўленне аб агульным характары яго барочнай архітэктуры.

Слонім часоў Агінскага нярэдка называлі палескімі Афінамі. Сюды ў святочныя дні з’язджаліся вяльможы і багацейшая шляхта з усяго краю і нават з Варшавы. Горад меў узорны парадак. Скверы, сады, аранжарэі і рыбныя ставы ствараліся і даглядаліся лепшымі спецыялістамі Еўропы. Дарэчы, у Слоніме пры двары Міхала Казіміра Агінскага прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады яго пляменніка Міхала Клеафаса Агінскага, аўтара вядомага ўсім паланэза «Развітанне з Радзімаю». Тут ён атрымаў пачатковую музычную адукацыю ў вядомага музыканта і кампазітара Іосіфа Казлоўскага.

Той тэатральны шлях, які пачаў у Слоніме Міхал Казімір Агінскі амаль 300 гадоў назад, працягваецца і сёння. У горадзе існуе прафесійны дзяржаўны драматычны тэатр, які ставіць спектаклі па п’есах беларускіх, рускіх, польскіх, французскіх і італьянскіх драматургаў. Спектаклі ставяцца як для дарослых, так і для юных гледачоў. У цэнтры горада, на плошчы Леніна, нядаўна з’явіўся будынак тэатра. Я веру, што яе перайменуюць у Тэатральную плошчу і перад тэатрам паставяць помнік Міхалу Казіміру Агінскаму.

Калі вы азнаёміліся з мясцінамі, звязанымі з Львом Сапегам і Агінскімі, вы можаце наведаць яшчэ ў цэнтры Слоніма кляштар бернардзінак і кляштар бернардзінцаў, Спаса-Праабражэнскі праваслаўны сабор і сінагогу. Слонімская сінагога — найстарэйшы архітэктурны помнік у Слоніме. Яна была пабудавана ажно ў 1642 годзе. Гэта выдатны помнік архітэктуры барока з архітэктурна-кампазіцыйнымі прыёмамі, характэрнымі для манументальнага дойлідства Беларусі

XVII–XVIII стагоддзяў, і арыгінальным арнаментальна-дэкаратыўным вырашэннем інтэр'ера. У будучым тут плануецца зрабіць беларускі рэспубліканскі музей яўрэйскага мастацтва.

Слонім — горад шматканфесійны. На левым беразе канала Агінскага знаходзіцца і слонімская мячэць. Можна завітаць і сюды, дзе старшыня-імам слонімскай мусульманскай абшчыны Сулейман Байрашэўскі раскажа вам гісторыю мусульман на слонімскай зямлі, зробіць экскурсію па мячэці. Татары ў Слоніме з'явіліся ў XVI стагоддзі, а ў 1765 годзе тут ужо была мячэць. Цяпер пры мячэці існуе нядзельная мусульманская школа, арганізавана навучанне арабскай мове, гісторыі ісламу.

Азнаёміўшыся ў Слоніме з усімі канфесіямі і іх храмамі, цяпер абавязкова неабходна вярнуцца ў цэнтр горада і наведаць мясцовы краязнаўчы музей імя Язэпа Стаброўскага. Язэп Стаброўскі быў археолагам, краязнаўцам, гісторыкам, філосафам, вынаходнікам, заснавальнікам музея ў Слоніме ў 1929 годзе.

Дзякуючы сваім здольнасцям Язэп Стаброўскі атрымаў магчымасць закончыць Полацкі кадэцкі корпус, Маскоўскі археалагічны інстытут і Вышэйшыя археалагічныя курсы пры Самарскім універсітэце. Быў членам-карэспандэнтам Віленскага аддзялення Маскоўскага археалагічнага таварыства і сябрам Яраслаўскага археалагічнага таварыства.

Восенню 1924 года Язэп Стаброўскі арганізаваў у Слоніме выставу старадаўніх дакументаў і кніг, якія збіраў шмат гадоў. Выстава выклікала вялікую цікавасць у наведвальнікаў, асабліва сярод моладзі. Пасля яе закрыцця ўвесь сабраны археалагічны матэрыял і каштоўную калекцыю вырабаў каменнага веку Стаброўскі паклаў у аснову гісторыка-краязнаўчага музея, які расчыніў дзверы перад наведвальнікамі ў верасні 1929 года.

Сапраўдны росквіт музей Стаброўскага ў Слоніме перажыў у канцы 1939 года і на пачатку 1940-х гадоў. Жыхары горада і раёна ахвотна наведвалі музей. Дзякуючы нашаму гісторыку і краязнаўцу ён узбагаціўся дарагімі калекцыямі — мінералагічнай і палеанталагічнай, выставамі па гісторыі і рэлігіі, карцінамі, нумізматыкай, этнаграфічным матэрыялам. Усё складалася даволі добра, але раптам — вайна. У чэрвені 1941 года гаспадарамі ў Слоніме ўжо былі немцы. І ўсё ж 2 кастрычніка 1942 года на Паркавай вуліцы, 42 у старажытным горадзе над Шчарай музей зноў адчыніў свае дзверы.

Язэп Стаброўскі пражыў 98 гадоў. Пасля сябе пакінуў музей у Слоніме. Экспазіцыя яго налічвае сёння 9 залаў. Экспанаты гістарычнага аддзела пазнаёмяць вас з гісторыяй краю ад сівой даўніны і па сённяшні дзень. Зацікавяць і экспанаты аддзела прыроды, якія распавядаюць аб насельніках ледніковай фаўны краю, яго ландшафце, сучасным жывёльным, раслінным свеце, карысных выкапнях. Сярод экспанатаў музея ёсць вельмі рэдкія і нават унікальныя. Да іх належаць старaславянскі ідал X стагоддзя, скарб польска-літоўскіх манет XVI–XVIII стагоддзяў, калекцыя старадрукаў і дакументаў XVI–XIX стагоддзяў, царкоўных рэчаў XVIII–XIX стагоддзяў, стары драўляны водаправод XVIII стагоддзя, бронзавы бюст Напалеона, выкананы ў Парыжы ў 1885 годзе, Статут Вялікага Княства Літоўскага на польскай мове 1648 года, план Слоніма 1825 года, планы асобных маёнткаў XVIII–XIX стагоддзяў і іншыя.

Краязнаўчы музей у Слоніме праводзіць экскурсіі для дарослых і для дзяцей, тэматычныя заняткі са школьнікамі і дашкольнікамі, ладзіць штогод па 10 выстаў, якія прысвячаюцца знамянальным датам у жыцці Беларусі і горада, знакамітым землякам. Тут наладжваюцца розныя выставы мастакоў, майстроў народнай творчасці, цікавых экспанатаў з фондаў музея. Кожны год музей наведвае каля 30 тысяч чалавек.

Выйшаўшы з краязнаўчага музея, вам трэба толькі перайсці вуліцу — і вы трапіце ў музей кнігі Слонімскай цэнтральнай раённай бібліятэкі імя Якуба Коласа. Гэта першы музей кнігі ў Гродзенскай вобласці. Складаецца ён з дзвюх залаў. Адна зала прысвечаны класіку беларускай літаратуры Якубу Коласу, імя якога носіць бібліятэка. Другая зала музея распавядае пра літаратурную Слонімшчыну.

Ёсць у Слоніме яшчэ музей «Горад Слонім і яго героі», мемарыяльны музей сярэдняй школы № 2, які прысвечаны героям Другой сусветнай вайны Кузьму Гнідашу і Клары Давыдзюк, народны музей імя Аляксандра Жукоўскага сярэдняй школы № 4, у фондзе якога захоўваюцца звыш 6 тысяч унікальных экспанатаў. За адзін дзень вы нават і не зможаце абысці гэтыя музеі.

А яшчэ вы абавязкова павінны трапіць у Альбярцін — стары мікрараён горада Слоніма. Раней гэта быў пасёлак. А яшчэ раней — сядзіба маршалка шляхты Слонімскага павета Война Пуслоўскага. Да сённяшніх дзён захаваўся яго мураваны палац, дзе некалі знаходзілася багатая калекцыя твораў мастацтва. Захаваліся стайня і пейзажны парк. Ды калі шчыра казаць, пасля наведвання Слоніма ён будзе доўга ў вас стаяць перад вачыма, бо гэты горад не падобны на ўсе іншыя гарады Беларусі абсалютна нічым. Ён сам па сабе, ён вельмі цікавы, ён разнастайны сваімі гістарычнымі і культурнымі мясцінамі.

Леў Сапега і Слонім

Леў Сапега

У маім хатнім архіве захоўваецца копія акта Слонімскага раённага краязнаўчага музея ад 30 верасня 1944 года, у якім пералічаны разрабаваныя падчас Другой сусветнай вайны слонімскія каштоўнасці. Сярод пералічаных скарбаў, якія зніклі са слонімскага музея, пад нумарам адзін запісана шахматная дошка з дзвюх палавінак з чорнага дрэва і слановай косці гетмана Льва Сапегі (XVI ст.). Дзякаваць Богу, у музеі да сённяшніх дзён захоўваецца Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 года, перавыдадзены па-польску ў 1648 годзе. Гэта адзіны дакумент, што сёння нагадвае пра выдатнага дзяржаўнага і грамадскага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага Льва Сапегу, які на працягу 47 гадоў быў старостам слонімскім і пакінуў значны след на зямлі Слонімскай.

Тыя, хто цікавіцца гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага, ведаюць, што ў лютым 1584 года Леў Сапега ў рангу пасла ВКЛ быў накіраваны ў Маскву да цара Івана IV, каб вырашыць шэраг памежных

пытанняў і абмяняцца ваеннапалоннымі. Аднак пасольства часова затрымалі ў Мажайску, бо якраз у сакавіку 1584 года памёр Іван Грозны. Тым не менш, нашы паслы дабраліся да рускага цара Фёдара Іванавіча і былі ім прынятыя. Перамовы адбыліся на належным узроўні, падчас іх было падпісана перамір'е, а Льву Сапегу ўдалося вызваліць каля 1000 ліцвінаў. За ўдалую дыпламатычную місію Леў Сапега 2 лютага 1585 года атрымаў пасаду падканцлера Вялікага Княства Літоўскага, а 20 ліпеня 1586 года атрымаў пажыццёва Слонімскае староства. Сюды ўвайшлі двары і маёнткі Слонімскага павета — Авішчы (Вітараж), Альба (Косаў), Востраў, Бароўка, Бацікі, Белавіца, Бліжня, Була, Бусячы, Вязавец (Вензавец), Дзярэўна, Езерніца (Азярніца), Здзетэль, Здзітаў Стары, Ількавічы, Ладэніца, Ласосна, Мерачоўшчызна, Палонск, Пярвалкі, Радванае, Ружаны, Сідараўшчызна, Шапякі, Явар. Яшчэ да 1611 года Леў Сапега атрымаў у пажыццёвую спадчыну Слонімскае лясніцтва, адзін двор па смерці Эразма Баркоўскага (у 1599 годзе), а таксама прывілей вялікага князя, паводле якога яго жонцы давалася права на трыманне Рэтаўскага і Блудзенскага старостваў. А горад Слонім стаў галоўнай рэзідэнцыяй канцлера. Фінансавыя магчымасці Льва Сапегі хутка пачалі расці, таму ён мог не толькі сам набываць мноства двароў, але і даваць у пазыку наяўныя грошы. Напрыклад, мінскі ваявода Ян Пац 27 чэрвеня 1600 года выдаў яму пазыковы акт на 625 коп грошай. Зыходзячы з ускосных сведчанняў, Леў Сапега меў шмат даўжнікоў. Аднак асноўныя фінансавыя выдаткі ён выкарыстоўваў для набыцця ўсё новых і новых двароў (Лазутка Станіслаў. Леў Сапега (1557–1633). Магілёў, 2004. С. 65).

Але Леў Сапега не толькі набываў для сябе новыя ўладанні, ён хутка стаў сапраўдным магнатам і быў даволі шчырым чалавекам. Ён пачаў дарыць некаторыя свае ўладанні сваякам і сябрам. Кузіне Раіне Сапежанцы і яе мужу Грыгалю Трызне Сапега падараваў фальварак Булы ў Слонімскім старостве. А вёску Бароўка, што знаходзілася ў Слонімскім старостве, ахвяраваў слонімскаму маршалку Аўрааму Мялешку і яго жонцы Багдане…

Леў Сапега любіў Слонім. Пры ім горад над Шчарай стаў культурным, прамысловым і палітычным месцам. Побач з замкам на беразе Шчары канцлер Сапега ўзвёў мураваны палац, дзе са студзеня 1597 года праходзілі генеральныя сеймікі Вялікага Княства Літоўскага.

Сюды прыязджалі пасланцы з Віленскага, Наваградскага, Менскага, Смаленскага, Чарнігаўскага і іншых ваяводстваў. Гэтыя сеймікі адбываліся ў Слоніме ажно да 1685 года, калі ўжо і не было Льва Сапегі.

У слонімскім замку знаходзіліся і добрая бібліятэка, архіў, творы мастацтва. Леў Сапега добраўпарадкаваў у Слоніме вуліцы, масты, дарогі, пабудаваў шмат аўстэрыяў. У 1595 годзе слонімскі староста аднавіў спалены крымскімі татарамі ў 1506 годзе касцёл Святога Андрэя. Пазней ён быў перабудаваны, а сучасны выгляд набыў у 1775 годзе. Сярод вялікай колькасці сапегаўскіх фундацый (канцлер на тэрыторыі ВКЛ збудаваў 25 храмаў) касцёл Святога Андрэя ў Слоніме да сённяшніх дзён выдзяляецца сваім адметным архітэктурным стылем. У часы Льва Сапегі касцёл Святога Андрэя ў Слоніме ператвараецца ў адзін з цэнтраў рэлігійнага жыцця не толькі горада, але і ўсяго Княства. На тэалагічныя дыспуты сюды прыязджаюць Сымон Будны і Пётр Скарга.

Акрамя касцёла Святога Андрэя чальцы сапегаўскай дынастыі ўзвялі ў Слоніме касцёл бернардзінцаў, малітоўню для рэгулярных лютэранскіх канонікаў. Акрамя гэтага Сапегі спрыялі распаўсюджванню ў Слоніме школ ды калегіумаў, якія дзейнічалі пры гарадскіх касцёлах і цэрквах. У Слоніме часоў Льва Сапегі, як піша Валянцін Дубатоўка ў сваёй кнізе «Архіпелаг Сапегаў», існавала «адна з самых вялікіх у ВКЛ друкарня, дзе, як мяркуюць некаторыя даследчыкі, набіраўся вядомы на ўсю Еўропу Статут Вялікага Княства Літоўскага» (Дубатоўка Валянцін. Архіпелаг Сапегаў. Мінск, 2002. С. 117).

Леў Сапега ў Слоніме адкрываў таксама новыя кірмашы, прамысловыя мануфактуры, узводзіў адміністратыўныя ды гаспадарчыя будынкі. Дарэчы, у сапегаўскіх тастаментах Слонім і аднайменнае староства падаюцца як родавая маёмасць.

Слонім і яго жыхары і сёння ганарацца сваім гербам, распрацаваным і ўхваленым па хадайніцтве Льва Сапегі ў 1561 годзе: на блакітным полі залаты леў з гербам «Ліс» у лапах. А таксама і знакамітым Жыровіцкім Евангеллем з уласнаручным фундушавым запісам канцлера.

Пра канцлера Вялікага Княства Літоўскага Льва Сапегу сёння нагадвае ў Слоніме плошча перад касцёлам Святога Андрэя, якая носіць яго імя. А слонімскі скульптар лаўрэат Дзяржаўных прэмій СССР і Беларусі Іван Міско працуе над помнікам Льву Сапегу, які ён ужо 15 гадоў плануе ўстанавіць у Слоніме. Толькі калі гэта будзе — невядома.

Лёс старажытных слонімскіх скарбаў

Доктар філалагічных навук Адам Мальдзіс меў рацыю, калі сказаў, што «Беларусь з'яўляецца адзінай краінай у свеце, краінай-выключэннем, дзе нацыянальных культурных скарбаў, матэрыяльных і духоўных, на радзіме меней, чым за яе межамі. Прычынай таму ваенныя навалы, што хвалямі пракочваліся праз нашу зямлю, і драпежніцкая палітыка суседзяў» (зборнік «100 пытанняў з гісторыі Беларусі». Мінск, 1993. С. 73). У гэтым упэўніваўся і я асабіста, калі бачыў, напрыклад, старадаўнія слонімскія зборы ў музеях Польшчы, Швецыі, Літвы, Расіі. У адным з музеяў Вроцлава ўдалося мне знайсці слонімскую паштовую карэту, у Слупску ўбачыў слонімскія гадзіннікі, а ў шведскім горадзе Арэбра — фарфор і фаянс са Слоніма.

Сёння цяжка і нават немагчыма пералічыць усе тыя нацыянальныя багацці, што стагоддзямі вывозіліся толькі, прыкладам, са слонімскай зямлі ў блізкія і далёкія краіны свету. Большая частка слонімскіх скарбаў знікла падчас розных войнаў, але найболей — у часе Першай і Другой сусветнай. На захад і ўсход захопніцкім шляхам вывозілі са Слонімшчыны каштоўныя кнігі, рукапісы, карціны, фотаздымкі, дываны, габелены, музычныя інструменты, крыжы і абразы, манеты, медалі, зброя, фарфор, фаянс, розныя вырабы з дрэва, золата, бронзы і срэбра. Шмат разоў рабаваліся слонімскі музей, архівы, Жыровіцкая семінарыя, палац Слізняў у вёсцы Дзявяткавічы, тэатр Агінскага ў Слоніме і палац Пуслоўскіх у Альбярціне. Рабаваліся таксама праваслаўныя, каталіцкія і ўніяцкія храмы, мячэці, сінагогі і цэрквы іншых канфесій зямлі Слонімскай.

У красавіку 1613 года пачалося будаўніцтва Жыровіцкага ўніяцкага манастыра і царквы, дзе знаходзіўся цудатворны абраз Жыровіцкай Багародзіцы. Ствараў гэты найважнейшы рэлігійны асяродак Язафат Кунцэвіч, а яго фундатарамі былі Ян Мялешка, Даніла Солтан і Рыгор Трызна.

Жыровіцкі абраз прыцягваў сотні тысяч пілігрымаў. А пасля далучэння Беларусі да Расіі Жыровічы адышлі да праваслаўнай царквы. Але на працягу чатырох стагоддзяў Жыровічы рабавалі чужынцы з захаду і з усходу, з поўдня і з поўначы. А рабаваць было што, бо ў манастыры знаходзілася вялікая бібліятэка, архіў і свая друкарня. А ў 1842 годзе біскуп Язэп Сямашка пачаў у Жыровіцкім манастыры спальваць уніяцкія старадрукі. Напачатку кнігамі распальвалі печы, а пасля яны гарэлі ў вогнішчы на пляцы. На працягу 10 гадоў паводле загаду Сямашкі спалілі некалькі тысяч беларускіх уніяцкіх старадрукаў. А тыя, што не згарэлі, укралі і вывезлі ў іншыя дзяржавы.

У архіве Санкт-Пецярбургскага аддзялення Інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук сёння шмат цікавых дакументаў, якія маюць непасрэднае дачыненне да гісторыі Жыровічаў. У фондзе былога прафесара Жыровіцкай духоўнай семінарыі Пракопа Нілавіча Дабрахотава (Максімава) значацца 2492 адзінкі захавання збораў на польскай, лацінскай і старабеларускай мовах. Гэтыя сабраныя рарытэты Дабрахотаў вывез з Жыровічаў яшчэ ў 1845 годзе. Найперш гэта дэкрэт Слонімскага земскага суда па справе паміж Іванам Мялешкам і Данілам Солтанам за Жыровічы 1609 года; выпіс са слонімскіх земскіх кніг запісу Івана Аляксандравіча Солтана аб перадачы маёнтка Жыровічы сваёй жонцы 20.09.1572 года; пасланне кіеўскага ўніяцкага мітрапаліта Антонія Сялявы да Жыровіцкага суперыёра Канстанціна Вітапольскага 23.06.1653 года; спіс вучняў Жыровіцкай школы XVIII стагоддзя; зборнік гістарычных звестак пра Жыровіцкі манастыр з апавяданняў і спраў старых людзей, што заслугоўваюць даверу, склаў Антоній Завадскі, 1713 год; кніга найдаўнейшых цудаў абраза Жыровіцкай Маці Божай XVII стагоддзя; акт продажу Данілам Солтанам маёнтка Жыровічы з прысёлкамі літоўскаму канцлеру Льву Сапегу 06.07.1621 года; вопісы Жыровіцкага манастыра 1753 г., 1778 г., 1785 г., 1800 г. і іншыя. Там захоўваюцца таксама пратаколы Жыровіцкай генеральнай кангрэгацыі айцоў базыльянаў 1792 года; нумары штодзённага часопіса суперыёраў Жыровіцкага манастыра 1772–1786 гадоў; заўвагі Паўла Дабрахотава з гісторыі Брацтва пры Жыровіцкім абразе Маці Божай 1837–1863 гадоў і дзясяткі іншых каштоўнасцей.

У архіве Санкт-Пецярбургскага аддзялення захоўваюцца і копіі дакументаў пра мястэчка Жыровічы, зборнік гістарычных звестак пра Жыровічы 1713 года, апісанне Жыровіцкага манастыра ў 1713 годзе, панегірык шведскаму каралю Густаву Адольфу на лацінскай мове, складзены ў Жыровічах, а таксама зборнікі Антонія Завадскага, дзе маецца шмат звестак пра Жыровічы і суседні з Жыровічамі Быцень.

Беларускія літаратуразнаўцы і гісторыкі Адам Мальдзіс і Язэп Янушкевіч выявілі ў аддзеле рукапісаў фонду базыльянскіх манастыроў навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Украіны ў Львове матэрыялы на польскай мове пра апісанне цудаў у Жыровічах 1758 года, апісанне цудаў у манастырскай царкве ў Жыровічах 1620–1756 гадоў. А ў Нацыянальным дзяржаўным гістарычным архіве ў Львове гэтымі навукоўцамі знойдзены звесткі пра гісторыю царквы ў Слоніме, выяўлены кніга ўліку прыхаджан, якія спавядаліся ў царкве ў Жыровічах у 1791–1800 гадах, звесткі пра маёмасць манастыроў у Быцені і ў Жыровічах, матэрыялы базыльянскага манастыра ў Жыровічах, справаздача аб праверцы бібліятэкі Жыровіцкага вучылішча ў XIX стагоддзі, справа аб папаўненні бібліятэкі ў Жыровічах (XIX ст.) і справа пра ўніяцкія кнігі, канфіскаваныя ў Жыровічах.

Акрамя як у Жыровічах, рабаваліся храмы розных канфесій і ў Слоніме. Пасля паўстання 1863 года царская ўлада пачала закрываць каталіцкія касцёлы. У снежні 1864 года расфарміравалі бібліятэку касцёла бернардзінцаў у Слоніме. Рукапісы і многія кнігі касцёла апынуліся ў Віленскай цэнтральнай публічнай бібліятэцы. А касцельная бібліятэка ў Слоніме тады складалася з 2774 тамоў, пераважна старадрукаў. Поўны каталог кніг за 1798 і 1845 гады на сённяшні дзень захоўваецца ў бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта. А ў Кракаве ў архіве айцоў канонікаў рэгулярных лютэранскіх захоўваецца рукапісны (без сігнатуры) каталог бібліятэкі слонімскага кляштара канонікаў лютэранскіх за 1705 год.

Вывезлі ў Львоў і ў Ватыкан увесь уніяцкі архіў з Альбярціна. Сёння ў бібліятэцы Russicuma ў Італіі можна знайсці шмат дакументаў, кніг, фотаздымкаў, поўны збор часопіса «Да Злучэньня» і шэраг іншых матэрыялаў, якія расказваюць пра цэнтр уніяцкага руху ў перыяд міжваеннага дваццацігоддзя (1921–1939 гады) у Альбярціне.

У сярэдзіне XIX стагоддзя ў вёсцы Дзявяткавічы на Слонімшчыне быў пабудаваны трохпавярховы палац прадстаўнікоў беларускага шляхецкага роду Слізняў у стылі рэтраготыка. На самы вялікі жаль, да сённяшняга часу палац Слізняў не збярогся, зніклі з яго ў невядомых кірунках тысячы каштоўнасцей, якія збіраліся Слізнямі на працягу трох стагоддзяў. Са зброевага пакоя палаца знік цэлы арсенал старадаўняй зброі. Са шкляных шафаў прапалі каралеўскія прывілеі, тастаменты, інвентар, сямейная карэспандэнцыя і тысячы розных дакументаў, звязаных з жыццём і дзейнасцю Мялешкаў і Слізняў. Расцягнулі бібліятэку палаца, дзе знаходзіліся рэдкія старадаўнія выданні, хронікі, радзівілаўская Біблія, кнігі, выдадзеныя ў Рыме, Антверпене, Жэневе, творы французскіх класікаў, паэзія Вергілія і Гарацыя, слоўнікі і энцыклапедыі.

Невядома куды знікла мэбля антычных часоў, партрэты Слізняў і Тышкевічаў, фамільнае сталовае срэбра, фарфор, шкло, персідскія дываны. У жоўтым салоне на адной са сцен палаца вісела вялікае палатно работы Януара Сухадольскага «Напалоханыя коні перад навальніцаю»… Дзе ўсё гэта цяпер?..

Апусцеў у 1914–1944 гадах і палац Пуслоўскіх у Альбярціне. Рабавалі яго бальшавікі і немцы. Сёе-тое Пуслоўскім удалося вывезці ў Вялікабрытанію. Але большая частка альбярцінскіх каштоўнасцей (абсталяванне прадпрыемстваў, калекцыі карцін, бронзавай і мармуровай скульптуры, гравюр і габеленаў, кнігі) паехалі ў Германію і Расію.

Газета «Тыдзень Польскі», якая выдаецца ў Лондане, змясціла ў 2004 годзе пад рубрыкай «На Крэсах» артыкул «Альбярцін» Р. Міроўскага, дзе падрабязна апісваецца сядзіба Пуслоўскіх у Альбярціне каля Слоніма. Аўтар прыводзіць звесткі пра музейныя, архіўныя і бібліятэчныя каштоўнасці, якія захоўваліся ў мясцовым палацы. «Калекцыя карцін з Альбярціна магла б з поспехам экспанавацца ў многіх еўрапейскіх галерэях», — сцвярджае аўтар. Тут знаходзіліся эскізы «Галоўкі» Леанарда да Вінчы, «Кентаўра» Рубенса, дзве карціны Пітэра Брэйгеля, некалькі венецыянскіх партрэтаў. З польскіх мастакоў называюцца Шыман Чаховіч, Юліуш Косак, Францішак Жмурка. Апрача таго, у палацы знаходзіліся сямейныя партрэты, выявы каралёў і гетманаў Вялікага Княства Літоўскага. На сценах

размяшчалася вялікая калекцыя саксонскага і мясцовага фарфору. Бібліятэка магла ганарыцца польскімі і італьянскімі выданнямі XVII стагоддзя, энцыклапедыямі, атласамі і геаграфічнымі мапамі (картамі). У архіве захоўваліся дакументы на пергаміне (некаторыя нават з XV стагоддзя).

Паводле Р. Міроўскага, усе зборы ў час Першай сусветнай вайны, калі пачалося нямецкае наступленне, вывезлі з Альбярціна ў Маскву. На гэтым іх сляды губляюцца.

Згубіліся сляды і каштоўнасцей, вывезеных з палаца Льва Сапегі, а пасля з тэатра Міхала Казіміра Агінскага са Слоніма. Вывозіліся найперш музычныя інструменты, карціны, нотныя сшыткі, кнігі, касцюмы спачатку ў Польшчу, а пасля ў Расію.

Рабаваўся Слонім і ў сярэдзіне XIX стагоддзя. Міхась Скобла ў сваёй кнізе «Дзярэчынскі дыярыюш» піша: «У сьпісе сканфіскаванай зброі, якую перад адпраўкай у Пецярбург часова зьберагалі ў памяшканьні Слонімскага земскага суда, знаходзім дваццаць адно найменьне: штурмакі турэцкія й ангельскія, стрэльбы звычайныя й духавыя, пісталеты ангельскія й шаблі вугорскія, меч абасечны ў скураных похвах і нават спраўны лук» (Міхась Скобла. Дзярэчынскі дыярыюш. Мінск, 1999. С. 74).

Знікалі каштоўнасці са Слоніма і ў XX стагоддзі. Але былі ў нашым старажытным горадзе людзі, якія іх і зберагалі ад рабаўнікоў. Гэта краязнавец, гісторык і археолаг Язэп Стаброўскі. У верасні 1929 года на аснове ўласных археалагічных, нумізматычных, этнаграфічных і бібліяфільскіх калекцый менавіта ён адкрыў у Слоніме краязнаўчы музей. У музеі налічваліся сотні найкаштоўнейшых экспанатаў, якія Язэп Стаброўскі збіраў усё жыццё. А пасля іх, якія змог, аберагаў ад польскіх, нямецкіх і савецкіх рабаўнікоў.

На жаль, большая частка каштоўных экспанатаў, сабраных Язэпам Стаброўскім, бясследна знікла. У аўтара гэтых радкоў у хатнім архіве захоўваецца акт ад 30 верасня 1944 года, у якім пералічаны разрабаваныя падчас нямецка-фашысцкай акупацыі каштоўнасці. На працягу чатырох гадоў са слонімскага музея зніклі:

1. Шахматная дошка з дзвюх палавінак з чорнага дрэва і слановай косці гетмана Льва Сапегі (XVI ст.).

2. Англійскі гадзіннікавы механізм без аправы (XVII ст.).

3. Нападлогавы гадзіннік XVIII ст.

4. Вялікі круглы срэбны англійскі гадзіннік у трайным срэбным куверце са срэбным ланцужком (XVIII ст.).

5. Бронзавы медаль з выяваю Хрыста.

6. Статуэтка з дрэва вялебнага Ніла Сорскага.

7. Чучалы птушак і звяроў.

8. Калекцыі манет розных дзяржаў з пачатку першага стагоддзя. У тым ліку паўкілаграма срэбных манет.

9. Беларускія народныя касцюмы, бялізна, дываны, паясы, абсталяванне беларускай хаткі і г. д.

10. Серыя срэбных, бронзавых і пазалочаных значкоў, медалёў, крыжыкаў, ордэнаў розных дзяржаў.

11. Сем партрэтаў і дваццаць тры карціны (алей) на палатне ў пазалочаных рамах галандскіх, рускіх і польскіх мастакоў XVI стагоддзя.

12. 514 кніг старых выданняў на рускай, польскай, лацінскай, французскай, беларускай, шведскай, нямецкай і іншых мовах.

13. Сімфаньета — музычная скрынка з жалезнымі пласцінкамі IX стагоддзя.

14. Старадаўні фарфоравы і срэбны посуд і крыштальныя келіхі XVII стагоддзя, якімі карысталіся царскія, княскія, графскія і іншыя вяльможы.

15. Камплект грамафонных пласцінак з дакладам Сталіна аб праекце Канстытуцыі СССР.

16. Срэбны медаль-манета 138 года да нашай эры з надпісам на старажытнаяўрэйскай мове часоў Сімона Макавея.

17. Рознакаляровы пояс з конскіх валасоў, які выткаў на працягу шасці гадоў палітасуджаны польскай турмы М. Галаўко.

18. Бронзавы абразок з выяваю распятага Хрыста (XVI ст.).

19. 18 штук вырабаў з мастацкай фініфці растоўскай работы Назарава.

20. Каўказскі «кубінскі» дыван памерам 4×1,3 м і вагою 24 кг.

21. Старадаўнія скрыпка і патэфон.

22. 200 пласцінак з галасамі вядомых рускіх, італьянскіх, французскіх, польскіх, яўрэйскіх і іншых спевакоў.

23. 372 кнігі рускіх класікаў і акадэмічныя выданні ў скураных пераплётах.

24. Навуковыя працы Язэпа Стаброўскага: калекцыя фотаздымкаў курганоў, альбом з малюнкамі (каля 3000 штук), рукапісныя сшыткі па археалогіі, якія пісаліся і збіраліся на працягу 52 гадоў.

25. Венскі мікраскоп Рэйхерта з двума аб’ектывамі ў паліраванай скрынцы з чырвонага дрэва і з калекцыяй прэпаратаў да яго.

26. Фотаапарат з чырвонага дрэва з аб’ектывам, імгненным затворам, памерам 18×24 см, у футарале.

27. Камплект інструментаў цяслярскіх і сталярскіх.

28. 7 венскіх крэслаў з гнутага ясеню.

29. Канапа двайная са сценкамі.

30. Столік ясянёвы паліраваны.

31. Дубовы пісьмовы стол з дзвюма тумбачкамі.

32. 5 шкляных шафаў у ясянёвых аправах.

33. 14 княскіх і графскіх пячатак з XVII ст.

34. Амулет егіпецкі.

35. Пісьмовы старадаўні прыбор з белага мармуру з бронзаю.

36. Старадаўняя настольная лямпа з фарфоравым абажурам.

Акрамя вышэйпералічаных каштоўнасцей, немцы вывезлі 180 карцін слонімскага мастака Антона Карніцкага, разрабавалі фотамайстэрню Юзэфа Шыманчыка, хату-музей Гальяша Леўчыка. З фотамайстэрні зніклі сотні негатываў і рэдкіх фотаздымкаў. З хаткі Леўчыка прапалі каштоўныя газеты, часопісы, кнігі, фотаздымкі, пісьмы, паштоўкі, рэлігійныя выданні, карціны беларускіх мастакоў, музычныя інструменты. Ды і саму гістарычную хатку знішчылі ў 1960-х гадах. Вялікая слонімская калекцыя старажытнасцей Гальяша Леўчыка бясследна прапала і з варшаўскай кватэры, якая знаходзілася ў доме № 50 на Кашыковай вуліцы.

Паціху знікалі каштоўнасці са Слоніма і ў пасляваенны час. Вось адзін невялікі прыклад, звязаны ўсё з тым жа Язэпам Стаброўскім.

…У 1812 годзе, калі адступала французская армія, у дом бабулі Стаброўскага забег паранены французскі афіцэр і папрасіў дапамогі. У знак падзякі ён падараваў мапу (карту) заходніх раёнаў Расійскай імперыі з пазначанымі мясцінамі, дзе французы захавалі нарабаваныя каштоўнасці. На жаль, да раніцы вайсковец напалеонаўскай арміі не

дажыў. Стаброўскія яго пахавалі, а мапа засталася ім. Гэтую мапу бабуля Стаброўскага перадала сваёй дачцэ, а тая перад смерцю — свайму сыну Язэпу. Язэп Стаброўскі вельмі яе шанаваў і зберагаў.

Аднойчы ў 1960-х гадах музей у Слоніме наведаў нехта Л. Аляксееў — супрацоўнік Інстытута археалогіі АН СССР. І Стаброўскі паказаў яму гэтую сямейную рэліквію. Аляксееву яна адразу кінулася ў вочы. Але Стаброўскі мапу нікому не даваў. Тады Аляксееў пачаў наведвацца ў Слонім часцей, пакуль не выманіў у Язэпа Язэпавіча на невялікі тэрмін гэтую каштоўнасць нібыта для навуковых даследаванняў. З той пары няма ні Аляксеева, ні мапы. Стаброўскі некалькі разоў пісаў у Інстытут археалогіі, тэлефанаваў, але нічога не дабіўся — мапа знікла назаўсёды. І такіх прыкладаў можна прывесці вельмі шмат.

Сёння таксама са Слонімшчыны вывозяцца каштоўнасці, найперш з прыватных хатніх архіваў і калекцый. Людзі вязуць іх у Польшчу, Германію і ў Расію. Там прадаюць і дамоў вяртаюцца з грашыма. А грошы ідуць на жыццё ці на вучобу дзяцей і ўнукаў. Таму цяжка цяпер паверыць, што некалі нашая Бацькаўшчына і яе народ стануць жыць заможна, а ўкрадзеныя і вывезеныя ва ўсе канцы свету каштоўнасці пачнуць вяртацца ў Беларусь, і ў прыватнасці на Слонімшчыну.

Манетныя скарбы

На тэрыторыі нашай рэспублікі за апошнія 160 гадоў было зарэгістравана каля паўтары тысячы розных знойдзеных скарбаў. А горад Слонім, як сказаў аднойчы доктар гістарычных навук, прафесар Валянцін Рабцэвіч (1934–2008), дык проста знаходзіцца на манетных скарбах розных стагоддзяў.

Слонімская зямля сапраўды тоіць у сабе шмат скарбаў, найперш манетных. Там зберагаюцца і былі знойдзены не толькі грашовыя знакі розных стагоддзяў нашай Бацькаўшчыны, але і манеты з усяго свету: ад чэшскіх грошаў і венгерскіх дынарыяў да турэцкіх мангыраў і лівонскіх манет. Толькі ў гады Другой сусветнай вайны са Слонімскага краязнаўчага музея бясследна зніклі срэбны медаль-манета 138 года да нараджэння Хрыстова з надпісам на старажытнаяўрэйскай мове часоў Сімона Макавея, а таксама калекцыя манет розных дзяржаў з пачатку І стагоддзя.

Сёння ў Слонімскім краязнаўчым музеі, па словах супрацоўніцы музея Ірыны Шпырковай, у нумізматычнай калекцыі знаходзіцца каля 5 тысяч грашовых адзінак, з якіх 4230 — гэта скарб польскіх і літоўскіх манет XVI–XVIII стагоддзяў. Ёсць у музеі манеты Расіі, Швецыі, Даніі і іншых дзяржаў.

У мінулым стагоддзі падчас раскопак курганнага могільніка ў вёсцы Орлавічы былі знойдзены лівонскія манеты XVI стагоддзя з сярэбранага сплаву. Як расказваў слонімскі гісторык Ігар Падгарадзецкі (цяпер жыве ў Германіі), манетныя скарбы і асобныя манеты вельмі часта слонімцы знаходзілі і знаходзяць на сваіх агародах, ці ў полі і ў лесе, ці падчас рамонту розных збудаванняў і земляробчых работ.

Некаторыя шчаслівчыкі гэтыя манеты захоўваюць у сваіх хатніх куфэрках, а іншыя здаюць іх у музей ці прадаюць нумізматам. Па словах Ігара Падгарадзецкага, аднойчы ў 1970-х гадах у Шчары чалавек дзесяць гулялі ў вадзянога «бэрака». Раптам хлопчыкі пачулі крык жанчыны, якая паласкала на мосціку бялізну: «Хлопчыкі, дапамажыце!» Аказалася, што ў ваду ўпаў ключ ад яе хатніх дзвярэй. Хлопцы пачалі даваць нырца і шукаць ключ. Але замест ключа адзін з падлеткаў выцягнуў невялікі мяшэчак. Хлопчык зубамі разарваў пакет, і ў ваду з пакета пасыпаліся манеты. Усе школьнікі імгненна скочылі ў ваду і пачалі шукаць манеты. Праз хвілін дваццаць хлопцы выйшлі на бераг і пачалі падлічваць свой «улоў». Пазней школьнікі даведаліся, што гэта былі галандскія залатыя дукаты XVII стагоддзя. Але вось як яны трапілі ў раку Шчару, да сённяшніх дзён застаецца загадкай.

У 1954 годзе бібліятэкар Аляксей Абрамчык з вёскі Вішава Слонімскага раёна ехаў на веласіпедзе ў краму ў вёску Баяры. Па дарозе з веласіпеда зляцеў ланцуг. Спыніўшыся на краі дарогі, Аляксей пачаў насаджваць ланцуг. Аж бачыць: проста пад пярэднім колам веласіпеда валяецца некалькі старых манет Капнуўшы зверху нагою, вясковец натрапіў на гліняныя чарапкі і знайшоў яшчэ некалькі дзясяткаў манет. У гэты дзень Аляксей Абрамчык да вясковай крамы так і не даехаў. Ён да самага вечара калупаўся ў зямлі і назбіраў цэлы скарб — 1700 манет. Па памеры 10 манет былі большыя за астатнія. Гэтыя манеты і штук 30 іншых ён падараваў мясцоваму начальству і проста вяскоўцам. Астатнія забрала жанчына, якая прыехала з

Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея. Вясковец нават сабе не пакінуў ніводнай манеткі. Праз пэўны час Аляксей Абрамчык напісаў пісьмо ў музей і папрасіў узнагароды. Па пошце яму прыслалі на той час усяго 20 рублёў.

У траўні 1969 года «Гродзенская праўда» надрукавала невялікі артыкул пра тое, як шасцікласнік Дзераўноўскай сярэдняй школы Слонімскага раёна Вячаслаў Левяроўскі знайшоў сярэбраны скарб на сваім агародзе. Хлопчык капаў зямлю пад градку. Раптам рыдлёўка стукнулася аб нешта цвёрдае. Вячаслаў падумаў, што гэта камень, і вырашыў выкапаць яго і выкінуць з агарода. Але цвёрдым прадметам аказалася не што іншае, як гаршчок-скарбонка, у якім нешта звінела і перасыпалася. Хлопчык дастаў скарбонку, адбіў дно, і на зямлю пасыпаліся сярэбраныя манеты — 517 штук, яны былі чаканены ў XVII — пачатку XVIII стст. Амаль увесь знойдзены скарб манет хлопчык перадаў у музей Дзераўноўскай сярэдняй школы. Але хутка гэты скарб дырэктар школы Васіль Вараб’ёў перадаў у Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей. Праўда, не ўсе, а толькі скарбонку і 247 манет. Астатнія манеты дзесьці зніклі, магчыма, іх вяскоўцам раздаў сам Вячаслаў Левяроўскі, які іх знайшоў. За перададзеныя манеты школьны музей у Дзераўной атрымаў падзяку з гродзенскага музея. Гэтая падзяка і цяпер захоўваецца ў школьным музеі.

Падобных прыкладаў, якія распавядаюць пра слонімцаў-шчаслівчыкаў, можна прывесці шмат. Адным траплялiся цэлыя скарбы манет, іншым — па адной-дзве. Сёння, згодна статыстычным апытанням, пошукі і знаходкі скарбаў займаюць у свеце другое месца ў спісе сапраўдных прыгод пасля сплаву па горнай рацэ.

Слонімскія кірмашы

Першыя кірмашы на Беларусі былі зафіксаваныя дазволамі ў Гродне і ў Полацку ў 1496 і ў 1498 гадах. Дазвол на адкрыццё кірмашоў давалі магдэбургскае права, прывілеі вялікіх князёў Вялікага Княства Літоўскага і каралёў польскіх, пастановы і ўказы царскага ўрада. Большасць кірмашоў праходзіла з вясны да пачатку восені, дамінавалі 1–2-дзённыя таргі. Гандлёвы абарот кірмашоў вагаўся ад некалькіх

сотняў да мільёнаў рублёў. У іх удзельнічалі ад некалькіх дзясяткаў да 15 тысяч чалавек.

На рынку ў Слоніме. Першая палова XX стагоддзя

Кароль Жыгімонт I Стары ў 1532 годзе надаў Слоніму магдэбургскае права, якое ўводзіла ў горадзе самакіраванне і давала значную незалежнасць ад княжацкай адміністрацыі. А 13 траўня 1558 года кароль Жыгімонт II Аўгуст увёў у Слоніме два двухтыднёвыя кірмашы. Гэты год можна лічыць годам заснавання слонімскіх кірмашоў. А ў 2008 годзе ім споўніцца 450 гадоў.

Вельмі выгаднае геаграфічнае палажэнне Слоніма заўсёды рабіла яго бойкім для гандлю месцам. Праз горад праязджалі даволі шмат людзей як з Захаду, так з Усходу. Усё гэта, як піша гісторык Васіль Супрун, у значнай ступені прычынялася да развіцця харчовай вытворчасці, гандлю і адпачынку. Так, у 1810 годзе на 2940 гарадскіх жыхароў у Слоніме было 58 кавярняў і корчмаў. А колькі цяпер у Слоніме рэстаранаў і бараў? Ды і што сабой уяўляюць гэтыя месцы адпачынку па культуры абслугоўвання і па разнастайнасці страў — слонімцы добра ведаюць.

Штотыднёвыя кірмашы прываблівалі ў Слонім нямала сялян не толькі са Слонімшчыны, але і з іншых паветаў і нават дзяржаў. Некалькі разоў на год наладжваліся ў горадзе над Шчарай вялікія кірмашы, якія доўжыліся шмат дзён. Сюды з’язджаліся купцы і сяляне з далёкіх мясцін. Гандаль ішоў не толькі коньмі, быдлам, сельскагаспадарчай прадукцыяй, але і прамысловымі таварамі, ганчарнымі, кавальскімі і іншымі вырабамі. «Горад у такія дні, — як піша Васіль Супрун у сваёй кнізе «Дзеі над Шчарай», — ператвараўся ў многагалосы вулей, а пасля кірмашу ў розныя напрамкі расцякаліся фурманкі сялян, фаэтоны купцоў, брычкі багатых землеўладальнікаў і босая галота» (Васіль Супрун. Дзеі над Шчарай. Слонім, 2000. С. 60).

Кожны год 7 чэрвеня ў Слоніме адбываўся Троіцкі кірмаш (у дзень святой Тройцы). Сюды з'язджаліся больш за 3000 чалавек.

Гандлёвыя аперацыі праводзіліся на гарадскім рынку і лаўках (крамах). У 1830-я гады сюды прывозілі тавараў на суму 1020 рублёў (на той час гэта былі даволі вялікія грошы), у 1840-я — на суму 4685 рублёў, у 1850-я — на суму 7655 рублёў. Як бачыце, тавараў на Троіцкім кірмашы ў Слоніме прадавалася з гадамі ўсё больш і больш.

Для беларускіх кірмашоў канца XVIII — першай паловы XIX стагоддзяў характэрна спецыялізацыя гандлю па асобных гарадах. Таварная спецыялізацыя дапамагала купцам, рамеснікам, сялянам больш мэтанакіравана арыентаваць пакупнікоў на набыццё патрэбных рэчаў. Слонім тады быў цэнтрам гандлю збожжам, жывёлай, гарэлкай. Аднак універсальны характар Троіцкага кірмашу рабіў вольным доступ сюды і іншых тавараў: глінянага посуду, хатняга палатна, фабрычнага сукна, прылад працы і іншых гаспадарчых прадметаў.

Даволі ажыўленым быў гандаль у Слоніме і ў базарныя дні: па чацвяргах і нядзелях. На базары з'язджаліся сяляне з навакольных вёсак. Прадметамі куплі-продажу былі харчовыя прыпасы, жывёла, гаспадарчыя прылады і г. д.

Адкрыццё ў 1804 годзе суднаходства па канале Агінскага значна ажывіла гандаль Слоніма з іншымі гарадамі. Па канале Агінскага, а пасля па Шчары і па Нёмане штогод адпраўлялі ў Прыбалтыку вялікую колькасць хлеба, будаўнічых матэрыялаў, воску, скур. Толькі ў 1815 годзе са Слоніма за мяжу было адпраўлена 300 пудоў воску, 500 пудоў мёду і іншых тавараў. Значная колькасць тавараў прывозілася ў Слонім. Так, напрыклад, толькі ў 1857 годзе на слонімскай прыстані было разгружана 67 суднаў. Дзякуючы Шчары і каналу Агінскага, па якім дзень і ноч прывозілі і адвозілі тавары, шырока развіваўся і гандаль на мясцовым рынку. У 1878 годзе ў Слоніме мелася 206 лавак і 53 склады з таварамі, а ў 1901 годзе лавак гандлёвых у Слоніме было каля 700. Нават беластоцкі камерцыйны банк меў у нашым горадзе сваё аддзяленне, дзейнічала таварыства ўзаемнага крэдыту.

Развіццё прамысловасці і гандлю садзейнічала росту насельніцтва. Калі ў 1858 годзе ў Слоніме пражывала 8760 чалавек, то ў 1897 годзе было ўжо каля 16 тысяч…

Слонім — горад кірмашоў, гандлю, крамаў і бараў. Але мала хто займаўся гісторыяй слонімскіх кірмашоў і гандлю, таму вестак пра іх захавалася не дужа многа. Тым не менш кірмашы ў Слоніме праходзяць і цяпер, а значыць, традыцыі іх 450-гадовай даўніны жывуць і сёння.

Пра чыгунку Слонім–Навагрудак

Яшчэ ў 1886 годзе праз Слонім прайшла першая лінія чыгункі Баранавічы — Беласток. У Слоніме тады была адкрыта і чыгуначная станцыя. Замест яе ў 1922 годзе быў пабудаваны чыгуначны вакзал, які захаваўся да сённяшніх дзён. Такі самы вакзал, як і ў Слоніме, быў пабудаваны і ў Бельску на Беласточчыне.

Нядаўна, гартаючы старыя падшыўкі газеты «Беларускі дзень» за 1928 год (газета выходзіла ў Вільні), знайшоў вельмі цікавую інфармацыю. У прыватнасці, паведамлялася пра тое, што плануецца пачаць будаўніцтва чыгункі Слонім — Навагрудак — Маладзечна. Усё будаўніцтва павінна каштаваць 49 мільёнаў польскіх злотых. А гэта на той час былі вельмі вялікія грошы.

Польскі ўрад на гэта будаўніцтва шукаў фундатараў. Напрыклад, спадар Савіч, што працаваў у фірме, якой у 1928 годзе належала Налібоцкая пушча, паабяцаў навагрудскаму ваяводзе Бэчковічу выдаткаваць на будаўніцтва чыгункі 15 мільёнаў злотых.

20 траўня 1928 года адбылася нават спецыяльная сходка, прысвечаная будаўніцтву чыгункі Слонім — Навагрудак — Маладзечна. На ёй выступоўцы казалі, што думка наконт пабудовы гэтай чыгункі вялася даўно. Таму што дзвюх чыгунак, якія праходзілі праз Навагрудскае ваяводства, для патрэбаў гаспадарскіх спраў не хапала. З існуючых чыгунак толькі адна ішла на захад, гэта значыць Стоўбцы — Баранавічы — Слонім. А чыгунка Баранавічы — Ліда — Вільня мела для Навагрудскага ваяводства толькі мясцовае значэнне. Газета «Беларускі дзень» 30 траўня 1928 года пісала (падаецца ў арыгінале): «Нічога дзіўнага, што наваградзкае грамадзянства з вялікім заінтэрасаваньнем адносіцца да думкі будовы чугункі. Дзякуючы ініцыятыве п. ваяв. Бэчковіча думка гэная ўваходзіць на зусім рэаль-

ныя торы. Заінтэрасаваныя гаспадарскія і прамысловыя сфэры далі згоду прыйсьці з дапамогай, бяручы на сябе частку коштаў, г. зн. каля 20 % і бяручы на сябе цяжар сфінансаваньня будовы пры помачы загранічных капіталаў».

Паводле прапанаванага праекту, чыгунка ішла б з Маладзечна праз Івянец, Налібокі, Шчорсы, Навагрудак, дзе крыжавалася б з другой лініяй Ліда — Баранавічы, ішла б потым на Дзятлава, Казлоўшчыну і да Слоніма.

На вялікі жаль, у канцы 20-х гадоў XX стагоддзя чыгунка Слонім — Навагрудак — Маладзечна так і не з'явілася. І ў Казлоўшчыне, і ў Дзятлаве, і ў Навагрудку чыгункі няма да сённяшніх дзён, і, магчыма, ніколі яна не будзе пракладзена. Чыгункай сёння можна даехаць да нашага Слоніма з захаду на ўсход і з усходу на захад, а таксама да Наваельні Дзятлаўскага раёна. Бо ў Наваельні чыгунка была пабудавана ажно ў 1884 годзе, яна праходзіць з Вільні на Лунінец.

Народныя вучылішчы, 1876 год

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродне (фонд 1624, воп. 2, спр. 49) нядаўна знайшоў цікавыя дакументы, звязаныя з гісторыяй адукацыі Слонімскага павета. Гэтыя дакументы адносяцца да другой паловы XIX стагоддзя.

Архіўныя дакументы сведчаць, што ў 1864 годзе ў Слонімскім павеце дзейнічалі народныя вучылішчы ў вёсках і мястэчках Бялавічы, Гошчава, Бусяж, Косава, Мізгеры, Дзявяткавічы, Сынкава, Варанілавічы, Клімовічы, Ягневічы, Звяроўшчына, Ахонава, Дварэц, Мілавіды і іншых (назвы даюцца згодна дакументаў 150-гадовай даўніны). Усяго ў 1864 годзе ў Слонімскім павеце было 24 народных вучылішчаў. У Слоніме былі таксама два прыходскіх вучылішчы: падрыхтоўчы клас пры дваранскім павятовым вучылішчы і Замосцеўскае аднакласнае прыходскае вучылішча ў фарштаце г. Слоніма. Сельскае народнае вучылішча складалася з вучылішчнага дома, дома для службы, хаты для вучняў, якія прыходзілі на вучобу з далёкіх вёсак.

Вось як выглядаў на той час штат Слонімскага народнага аднакласнага вучылішча.

Жалаванне настаўніку складала 200 рублёў у месяц.

Жалаванне законанастаўніку права — 40 рублёў.

На падручнікі і ўзнагароды вучням выдаткоўвалася 30 рублёў.

Арэнда памяшканняў для вучылішча і настаўнікаў складала 100 рублёў.

На ацяпленне і чысціню трацілася 40 рублёў.

Вартаўнік атрымліваў 50 рублёў.

Першапачатковую адукацыю павінны былі атрымліваць усе хлопчыкі ва ўзросце ад 10 да 15 гадоў. Гэта была элементарная адукацыя ў аб'ёме вучэбнага курса прыходскіх вучылішчаў. За першы прапушчаны без вучобы год абавязковага ўзросту, гэта значыць за неадукацыю хлопчыка на 11-м годзе яго жыцця, з бацькоў браўся штраф у памеры ад 3 да 30 рублёў. Калі хлопчык не хадзіў больш у школу, то бацькі атрымлівалі большы штраф — ад 7 да 70 рублёў, гледзячы, які быў дабрабыт у сям'і.

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродне захоўваецца просьба-паведамленне штатнага наглядчыка вучылішча М. Дубнякова да ваеннага начальніка Слоніма і павета ад 27 верасня 1864 года. Наглядчык Дубнякоў паведамляе, што ў адкрытым Слонімскім народным вучылішчы не павялічваецца колькасць вучняў, а, наадварот, змяншаецца: замест 30 хлопчыкаў і 2 дзяўчынак, якія спачатку паступілі, засталіся толькі 15 хлопчыкаў, а дзяўчынкі зусім пакінулі вучыцца. «А між іншым, ёсць магчымасць, — як паведамляе Дубнякоў, — адкрыць пры вучылішчы і асобнае аддзяленне для дзяўчынак, з павелічэннем якіх будзе прызначаны дадатковы настаўнік ці настаўніца».

Далей штатны наглядчык паведамляе, што адгаварылі дзяўчынак вучыцца Іосіф Краўцэвіч і Анастасія Бараноўская з Ружанскай вуліцы. А з ліку хлопчыкаў, якія пакінулі наведваць урокі, гэта Антон Федарэнка з Замкавай вуліцы з дома яўрэя Нахімоўскага, Аляксандр Семянчук з Жыровіцкай вуліцы, Баляслаў Усціновіч таксама з Жыровіцкай вуліцы. Наглядчык Дубнякоў прапануе аштрафаваць бацькоў за гэта.

Зберaглася ў архіве і ведамасць пра вучылішчы і школы трэцяга стану Слонімскага павета, якая была складзена 15 лістапада 1864 года. Напрыклад, у грамадскай народнай школе ў вёсцы Парэчча налічвалася 10 хлопчыкаў, а дзяўчынак зусім не было. Вучыў іх

парэцкі праваслаўны святар Аляксандр Гарачка. Вучні там знаходзіліся на сваім утрыманні, а настаўнік атрымліваў жалаванне ад сялян Кастровіцкай воласці.

Грамадскія школы таксама працавалі ў мястэчку Езярніца (Азярніца), дзе вучыліся 47 хлопчыкаў і 10 дзяўчынак, вучыў усіх Іосіф Заторскі. У Кастровічах хадзілі ў школу 21 хлопчык і 6 дзяўчынак, вучыў іх Пётр Сямашка.

У 1876 годзе ў Слонімскім павеце існавалі 40 народных вучылішчаў, 2 прыходскіх вучылішчы і 10 сельскіх вучылішчаў. Самымі старымі і вопытнымі настаўнікамі былі: Геранім Бараноўскі, які працаваў у Галынкаўскім народным вучылішчы з 1 снежня 1863 года, Аляксандр Трусевіч, настаўнік Слонімскага прыходскага вучылішча, які працаваў там з 1 кастрычніка 1866 года, Марыя Трусевіч, настаўніца жаночай змены пры Слонімскім прыходскім вучылішчы, якая там працавала з 17 верасня 1869 года, святар Аляксандр Гарачка, настаўнік Парэцкага сельскага вучылішча, які там працаваў з 1 студзеня 1863 года, Восіп Віторскі, настаўнік Азярніцкага народнага вучылішча, які там працаваў з 1 снежня 1863 года. Дарэчы, Восіп Міхайлавіч Віторскі, а не Вікторскі, як гэта пісала раней прэса, у свой час у Азярніцкім вучылішчы вучыў Кандрата Лейку, які з палатнянай торбачкай бегаў са Збочна ў Азярніцкае вучылішча, ды вучыўся добра, быў любімцам гэтага настаўніка за здольнасць, дапытлівасць і працавітасць. З цягам часу Кандрат Лейка стане адным з першых сейбітаў на ніве беларускай літаратуры канца XIX — пачатку XX стагоддзя.

За кожным настаўнікам і яго працай пільна сачылі штатныя наглядчыкі вучылішчаў, правяралі іх і штогод атэстоўвалі. У фондзе 1, воп. 7, адзінка захоўвання 1731 Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне захоўваецца спіс настаўнікаў народных вучылішчаў Слонімскага павета, якія прайшлі атэстацыю 30 чэрвеня 1875 года. Вось некаторыя з іх. Гэта Міхаіл Райко, настаўнік Сасноўскага народнага вучылішча, атэставаны па паводзінах добра. Паводзіны добрыя аказаліся таксама ў настаўнікаў Ігната Родзевіча з Міжэвіцкага вучылішча, Уладзіміра Садоўскага з Перавалоцкага вучылішча, Фамы Жукоўскага з Пасініцкага вучылішча, Івана Аўсяйца з Кастровіцкага вучылішча, Аляксандра Гарачкі з Парэцкага

вучылішча, Івана Бертушэвіча з Альбярцінскага вучылішча, Рыгора Хоміча з Шылавіцкага вучылішча, Івана Юрэвіча з Мяльканавіцкага вучылішча, Парымона Жыткевіча з Жыровіцкага вучылішча і іншых. А вось у Васіля Алфееўскага з Дзявяткавіцкага вучылішча запісана, што ён «привержен к пьянству, не соответствует своему назначению, ибо подобное поведение в наставнике не допущено быть терпимым».

Населеныя пункты Слонімскага павета ў 1905 годзе

Слонімскі павет 109 гадоў таму назад быў значна большы па тэрыторыі за сённяшні Слонімскі раён. Ён тады меў плошчу 6,3 тысячы квадратных вёрстаў (1 вярста — 1066,8 метра). Плошча Слонімскага раёна сёння налічвае 1,5 тысячы квадратных кіламетраў. У склад Слонімскага павета ўваходзілі і некаторыя землі з населенымі пунктамі сённяшніх Зэльвенскага, Дзятлаўскага, Баранавіцкага, Пружанскага, Івацэвіцкага і Мастоўскага раёнаў.

Слонімскі павет пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе быў далучаны да Расійскай імперыі. Ён спачатку знаходзіўся ў складзе Слонімскай губерні (аказваецца, што наш Слонім быў некалі не толькі павятовым горадам, а і губернскім), потым у складзе Літоўскай губерні, з 1801 года — у Гродзенскай губерні, з 1920 года — пад Польшчай, а з верасня 1939 года ўвайшоў у склад БССР.

Цяпер давайце вернемся ў Слонімскі павет 1905 года. На той час ён меў 23 воласці: Боркінскую, Быценьскую, Гічыцкую, Дабромысленскую, Дварэцкую, Дзераўнянскую, Дзярэчынскую, Дзятлаўскую, Жыровіцкую, Казлоўскую, Кастровіцкую, Косаўскую, Курылавіцкую, Люшнеўскую, Мар'янскую, Міжэвіцкую, Пацаўскую, Пескаўскую, Рагатнянскую, Ружанскую, Старавескую, Чамерскую і Шылавіцкую. Насельніцтва ў Слонімскім павеце налічвалася каля 230 тысяч чалавек. З іх беларусаў — каля 81 %, яўрэяў — каля 15 %, рускіх — 2,1 %, палякаў — каля 1,5 %. У склад Слонімскага павета ўваходзіў павятовы горад Слонім, а таксама пасёлкі, накшталт Аляксандрава-Альбярціна, сёлы, як, напрыклад, Высацк, вёскі, маёнткі, урочышчы, двары, хутары, фальваркі, млыны, дзе таксама жылі людзі, сядзібы,

лясныя аховы, чыгуначна-дарожныя казармы, паштовыя станцыі. Усіх населеных пунктаў Слонімскага павета налічвалася каля 1400 адзінак.

Найбольшым па насельніцтву ў 1905 годзе быў павятовы Слонім. У ім пражывалі 20 130 чалавек. Цікава, а колькі вяскоўцаў тады было ў слонімскіх вёсках? Вёскі сто гадоў таму былі даволі густанаселенымі. І найбольш там пражывала беларусаў. Як паведамляе выданне Гродзенскага губернскага статыстычнага камітэта «Указатель населенным местностям Гродненской губерніи» (Гродна, 1905), у вёсцы Азарычы пражывала 253 чалавекі, у вёсцы Акачы — 245, у Бабынічах — 765, у Бярдовічах — 172, у Баравіках — 327, у Бракаве — 349, у Вербалатах — 357, у Вяценеўцы — 330, у Ваўчунах — 191, Вараб'евічах — 350, у Высацку — 246, у Глоўсевічах — 926, у Гуменіках — 287, у Ганьках — 224, у Дзеравянчыцах — 348, у Драпаве — 278, у Едначах — 296, у Загрыцькаве — 381, Ісаевічах — 294, у Капустах — 90, у Клепачах — 515, у Какошчыцах — 389, у Кастровічах — 330, у Малой Кракотцы — 317, у Вялікай Кракотцы — 627, у Лысках — 549, у Ламашах — 325, у Лапухове — 493, у Мыславе — 691, у Нагуевічах —552, у Нараставічах — 76, у Акунінаве — 554, у Орлавічах — 135, у Востраве — 541, у Пасінічах — 640, у Неравалоцы — 1090, у Парэччы — 484, у Разанаўшчыне — 190, у Рахавічах — 353, у Касцянях — 468, у Савічах — 616, у Сянькоўшчыне — 436, у Скоўдзічах — 124, у Сурынцы — 540, у Трыбушках (цяпер вёска Мірная) — 327, у Тушэвічах — 144, у Хадзявічах — 649, у Харашэвічах — 436, у Чапялёве — 909, у Чамярах — 800, у Цывіншчыне — 150, у Ягнешчычах — 440, у Якімавічах — 348 і г. д.

За сто гадоў, як бачыце, насельніцтва вёсак Слонімшчыны зменшылася ў некалькі разоў. Шмат вёсак знікла з геаграфічных картаў нашага сённяшняга раёна. А тады ў Слонімскім павеце іх было шмат, асабліва многа было фальваркаў, хутароў, маёнткаў, двароў, сядзібаў, урочышчаў. А там таксама жылі людзі, жылі добра, шмат працавалі на зямлі, трымалі кароў, свіней, курэй, авечак. Даўно зніклі ўрочышча Юзафін-Бакуновічы каля Шылавічаў, урочышча Харажэўшчына каля тых жа Шылавічаў, маёнтак Трончын каля Кастровічаў, маёнтак Струг каля тых жа Кастровічаў, урочышча Татэнь каля Міжэвічаў, маёнтак Стабінава каля Кастровічаў, урочышча Свінка каля Шылавічаў, фальварак Басіны каля Шылавічаў, вёска Вашкевічы каля

Кастровічаў, дзе пражывалі 346 чалавек, урочышча Гута каля Шылавічаў, былая карчма Дывальня каля Чамяроў, фальварак Дзедава каля Чамяроў, фальварак Іванкоўшчына каля Жыровічаў, двары Каменка каля Чамяроў і Шылавічаў, урочышча Колбавічы каля Шылавічаў, урочышча Лісавічы каля Міжэвічаў, урочышча Кустоўка каля Дзераўной, урочышча Куць ці Ямічна (дзве назвы ў аднаго ўрочышча) каля Шылавічаў, аколіца Лазы-Савіцкія каля Міжэвічаў, урочышча Леанцінава каля Шылавічаў, маёнтак Ксавер'ева каля Кастровічаў, урочышча Лядоўня каля Кастровічаў, урочышча Лозкі-Раманава каля Міжэвічаў, сядзіба Марыямпаль каля Кастровічаў, фальварак Міхалін каля Міжэвічаў, сядзіба Мосцішча каля Кастровічаў, урочышча Аўчарня каля Кастровічаў, урочышча Плябанка каля Жыровічаў, урочышча Пералесенка каля Жыровічаў, маёнтак Падлужжа каля Кастровічаў, фальварак Адамполь-Янова каля Чамяроў і дзясяткі іншых.

Былі ў Слонімскім павеце і населеныя пункты, якія мелі адны і тыя ж назвы. Напрыклад, Ягнішчычамі (тады Ягнешчыцы) называлася вёска, быў маёнтак Ягнешчыцы, дзе пражывалі 5 чалавек, а таксама сядзіба Ягнешчыцы, дзе жылі 6 чалавек. А назву Азярніца насіла не толькі мястэчка з колькасцю 554 чалавекі, але і маёнтак Азярніца, дзе жылі 70 чалавек, вадзяны млын Азярніца, дзе таксама пражывалі 6 чалавек, чыгуначная станцыя Азярніца з 50 асобамі і лясная ахова Азярніца, налічвала 6 чалавек. Тое ж самае было і з Дзявяткавічамі Старымі, дзе пражывала 105 асоб, Дзявяткавічамі Новымі (107 асоб): быў яшчэ маёнтак Дзявяткавічы Старыя (73 асобы), былая карчма з 6 асобамі і млын Дзявяткавічы Новыя з 6 асобамі.

Вельмі шмат фальваркаў (польскае слова *folwark*, нямецкае *vorwerk* — панская гаспадарка з комплексам будынкаў ці проста невялікая сядзіба на хутары працавітага селяніна) было ў пачатку XX стагоддзя ў Слонімскім павеце. Адны назвы — гэта цэлы слоўнік сакавітых і прыгожых слоў: Андржэева, Бакуновічы, Міхалін, Пятрунелін, Пятрапалін, Прусоўшчына, Дубароўшчына, Высоцк Горны, Басіны, Станіслававa, Глацькі, Янушэўшчызна, Дзедава, Забулле, Іванкоўшчына, Краснастаў і іншыя.

Жылі людзі ў той час і неслі службу ў чыгуначна-дарожных казармах, пастах тэлеграфных апаратаў, шасэйных будках. Кожная будка мела свой нумар. Напрыклад, чыгуначна-дарожныя будкі № 26, 27,

28, 607, 608, 609, 610 знаходзіліся каля Шылавічаў, будкі № 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 — каля Чамяроў і г. д. Там заўсёды прысутнічалі па 5–15 чалавек. І жыць, і працаваць ці служыць у падобных будках было нават ганарова. Таму не ўсім выпадала мажлівасць туды ўладкавацца.

Слонімскія крамы і банкі ў 1914 годзе

Напярэдадні Першай сусветнай вайны Слонім жыў сваім звычайным і будзённым жыццём. У горадзе мелася больш за 900 мураваных дамоў, закладваліся прамысловыя прадпрыемствы і майстэрні. Насельніцтва горада дасягнула 21 тысячы чалавек.

Як грыбы пасля дажджу ў горадзе над Шчарай з'яўляліся ўсё новыя і новыя гандлёвыя прыватныя кропкі. Таму давайце разам павандруем па цэнтры Слоніма 100-гадовай даўніны. Што ж і ў каго можна было тады купіць?

Прыватныя крамы і склады ў асноўным трымалі ў Слоніме яўрэі. Іх было шмат. Напрыклад, насупраць сабора і Маставой вуліцы (цяпер Янкі Купалы) была крама суконных, мануфактурных і футравых тавараў Грушавіцкіх і Якімоўскіх. Там меўся даволі вялікі выбар шарсцяных, плюшавых і ватных коўдраў, дываноў, дарожак, фіранак. А лямец і палотны прадаваліся ў краме Шымеля Савіцкага.

Хто жадаў купіць сабе лямпу, шкло, посуд — маглі гэта зрабіць, наведаўшы краму Ш. Анекштэйха ці краму посуду і лямпаў Ісака Куніцы. На Гандлёвай вуліцы (цяпер Першамайская) ва ўласным доме Ісак Куніца гандляваў самаварамі, аконным шклом і рознымі гаспадарчымі прыладамі.

Слонімец Кісель Язерскі таксама меў сваю вялікую краму жалезных і чыгунных тавараў. У яго можна было купіць цэглу, фарбу, малацілкі, веялкі, цэмент, гіпс, смалу, газу і нават саларэзкі і соль для коней.

Меў свой прыватны магазін стальных і медных тавараў нехта Эдэльман, гандляваў рознымі фарбамі і паляўнічымі прыборамі нехта Рахавіцкі. А яўрэй Майсей Мешаль трымаў свой уласны склад бакалейных тавараў, тытунёвых вырабаў усіх вядомых у свеце фірмаў.

Там заўсёды было людна, бо слонімцы і вяскоўцы часта куплялі ў Мешаля і шпалеры, і фарбы, і цэмент, гіпс, смалу, шведскі кардон.

Тытунёвыя вырабы прадаваліся ў Слоніме ў некалькіх крамах. Асабліва даспадобы тым, хто курыў, была крама тытунёвых і бакалейных вырабаў Шылавіцкага.

Карысталіся папулярнасцю сто гадоў таму ў Слоніме і розныя будаўнічыя магазіны і лесапільныя заводы. Яны былі даволі дарагія, але багатыя людзі іх не міналі. Бо маглі там заказаць матэрыял альбо купіць ужо гатовыя тавары. Лесапільныя і дрэваапрацоўчыя заводы Ханона Штэйнберга і Дубінбаўмана з радасцю сустракалі сваіх кліентаў. Не ўсе слонімцы маглі тады купіць і чарапіцу ў краме Элькана ці мэблю і люстэркі ў краме А. Парэцкага. Існавала ў Слоніме і будаўніча-тэхнічная кантора інжынераў Дамантовіча і Радзішэўскага, а таксама тэхнічнае бюро, склад земляробчых машын, прылад для малочнай гаспадаркі Лазінскага. Калі хто ў пана Лазінскага заказваў машыны ці прылады, іх гаспадары самі прывозілі дамоў, падключалі, тлумачылі, давалі ключы, і нават была гарантыя. А тыя слонімцы ці вяскоўцы са Слонімскага і іншых паветаў, якія мелі ў хатніх гаспадарках малатарні, маглі на іх зрабіць розныя надпісы, праўда толькі па-яўрэйску ў Янкеля Стайкоўскага.

Была ў Слоніме ў 1914 годзе і аптэка правізара Г. І. Гродзенскага, дзе гандлявалі аптэкарскімі таварамі. У аптэцы знаходзіўся і хіміка-бактэрыялагічны кабінет, у якім слонімцы маглі праверыць мачу, малако, кроў.

Напачатку XX стагоддзя актыўна дзейнічалі ў Слоніме і банкі. А было іх некалькі. Гэта слонімскае аддзяленне Беластоцкага камерцыйнага банка, слонімскае аддзяленне Руска-французскага камерцыйнага банка, а таксама кіраўніцтва Таварыства ўзаемнага крэдыту слонімскіх землеўладальнікаў, Слонімскае таварыства сельскай гаспадаркі.

Без працы не былі ў той час і прыватная друкарня Гурвіча, і гадзіннікавы майстар Коган. Яўрэі і палякі-гандляры Кісель Язерскі, Дамантовіч, Радзішэўскі, Лазінскі гандлёвую сувязь падтрымлівалі і праз тэлефоны, якія былі ўстаноўлены ў іх крамах і на складах.

Тэлефанізацыя Слоніма ў першай палове 1930-х гадоў

Тэлефонная сетка Слоніма ў пачатку 1930-х гадоў дзейнічала ў рамках адной польскай арганізацыі «Polska Poczta, telegraf i telefon».

Хаця сама слонімская пошта мае даўнія традыцыі. Пра гэта напамінае і паштовая марка, выпушчаная ў Польшчы ў 1992 годзе. На ёй адлюстраваны герб пошты другой паловы XVIII стагоддзя. Пад княжацкай каронай, на фоне княжацкага плашча знаходзяцца і польскія арлы, і беларуская Пагоня і надпіс «Stacya Poczthalteryi Słonimska».

У музеі пошты і тэлекамунікацый у Вроцлаве на ганаровым месцы стаіць вялікая слонімская паштовая карэта. Захоўваецца там і пячатка слонімскай пошты часоў Міхала Казіміра Агінскага (1738–1800). Тады слонімскім паштмайстрам быў нехта І. Чахоўскі.

Амаль праз два стагоддзі пасля Агінскага ў Слоніме з'явіліся тэлефоны. Са спісу абанентаў, які захоўваецца ў музеі ў Вроцлаве, бачна, што ў пачатку 1930-х гадоў у Слоніме налічвалася 190 тэлефонаў — адзін апарат-нумар на 98 жыхароў. Гэта было вельмі мала, бо на той час у Еўропе адзін тэлефонны апарат-нумар быў на 22 чалавекі.

Давайце цяпер паглядзім, хто, напрыклад, напачатку 1930-х гадоў у Слоніме меў тэлефоны. Дарэчы, тэлефоны тады былі падключаны на наступных вуліцах і завулках (гэта цікава, якія назвы мелі вуліцы і завулкі Слоніма ў першай палове XX стагоддзя): 3 Мая, Глухая, Другая Берагавая, Ружанская, Міцкевіча, Студэнцкая, Касцюшкі, Гандлёвая, Панятоўскага, Віленская, Сянкевіча, Пілсудскага, Замкавая, Бернардынская, Маставая, Магістрацкая, Доўгая, Мяшчанская, Уланская, Агінскага, Жыровіцкая, Школьны двор, Гандлёвы пляц, завулак Аптэчны, завулак Зялёны. У асноўным тэлефанізацыя была наладжана ў цэнтры горада. Пошта для сваіх патрэб мела 8 тэлефонаў. Дарэчы, тэлефоны пачыналіся з нумара 0 і да нумара 189. Калі ў той час нехта набіраў нумар 0, то мог датэлефанавацца да зменшчыка ў паштова-тэлеграфным аддзяленні Слонім-1 на вуліцы Касцюшкі (цяпер гэта вуліца Маякоўскага, стары будынак пошты), калі нехта набіраў нумар 4, то мог пазваніць у паштова-тэлеграфнае аддзяленне Слонім-2, якое знаходзілася на чыгуначным вакзале, а паштова-тэлеграфнае аддзяленне Слонім-3 месцілася ў ваенных казармах (туды тэлефон быў з нумарам 1-49).

У пачатку 1930-х гадоў у Слоніме былі тры аптэкі, дзве бальніцы і прыватныя дактары, у асноўным яўрэі — Эфрас Ізаак, Эпштэйн Моўша, Хая Якімоўская, Максім Каварскі, Крэмень Моўша, Цяліга Чэслаў, Станіслаў Хшаноўскі, А. Руцкі, а таксама адзін ветэрынар. Кожны з іх меў свой тэлефон. Аптэка «Здароўе» знаходзілася на вуліцы 3 Мая, д. 11 (цяпер Чырвонаармейская вуліца). Гарадскі шпіталь знаходзіўся на вуліцы Магістрацкай, дзяржаўны шпіталь — на вуліцы Пілсудскага, акушэрская ўстанова — на вуліцы Касцюшкі. Ва ўсіх медустановах былі свае тэлефоны.

Тэлефон з нумарам 1 мела следчая ўстанова, тэлефон нумар 2 — агульная канцылярыя Слонімскага староства, нумар 3 — мясцовы магістрат, нумар 5 — чыгуначны пастарунак Дзяржаўнай паліцыі, які знаходзіўся на чыгуначным вакзале, нумар 6 — натарыус Ціт Салтоўскі, які жыў на вуліцы Касцюшкі, нумар 7 (і гэта вельмі дзіўна і цікава) меў аптовы склад спіртавой манаполіі на вуліцы Пілсудскага і г. д.

Шмат тэлефонаў мелі два пяхотныя палкі — 79-ы і 80-ы, які дыслацыраваліся ў той час у Слоніме. Яны размяшчаліся ў казармах, дзе цяпер знаходзіцца Слонімская 11-я механізаваная брыгада на Чырвонаармейскай вуліцы. У вайскоўцаў была свая гарнізонная тэлефонная станцыя, якая абслугоўвала тэлефоннай сувяззю камандзіраў, казармы імя генерала Скерскага, жандармерыю, гарнізонную палату хворых, камендатуру, лясны трэніровачны лагер, прыватныя кватэры генералаў Туркоўскага і Бандроўскага, парахавы склад.

Тэлефоннай сувяззю былі забяспечаны і банкі з касамі, якіх у Слоніме на той час было нямала. Тэлефоны мелі Народны банк з абмежаванай адказнасцю на вуліцы Касцюшкі, Купецкі кааператыўны банк на вуліцы Міцкевіча, Хрысціянскі банк на вуліцы Міцкевіча, камунальная ашчадная каса ў Слоніме, кааператыўная каса, казначэйская ўстанова па справах падаткаў і гербавых збораў.

У першай палове 1930-х гадоў у Слоніме налічвалася ажно пяць гасцініц з тэлефонамі. Гэта былі гасцініцы «Вікторыя» Жалікоўскага на вуліцы Міцкевіча, 3, «Кракаўская» Равіцкага на вуліцы Замкавай, 8, «Гранд» Мерамінскага на вуліцы Маставой, 40, «Метраполь»

Эльясевіча на вуліцы Маставой, 32, «Славянская» Любоўскага на вуліцы Студэнцкай, 3.

Мелі тэлефоны і слонімцы, якія займаліся бізнесам. Напрыклад, Лейба Айзенштат грошы «рабіў» у лясной прамысловасці, Аўраам Парэцкі вырабляў мэблю, Юдэль Паразоўскі на Гандлёвым пляцы (цяпер плошча Леніна) меў уласную друкарню з тэлефонам № 155, прыватная друкарня была і ў Раманоўскага Вольфа на вуліцы Сянкевіча, 5, тартакі мелі на Доўгай вуліцы Файн і Канцапольскі з тэлефонамі № 147 і 148 і іншыя.

Мелі тэлефонныя апараты і многія слонімскія магазіны: электрычны, радыётэхнічны, водаправодны, матацыклаў, мэблевы, сельгасмашын, будаўнічых матэрыялаў і іншыя.

Тэлефоны ў першай палове 1930-х гадоў былі ўстаноўлены і ў лясніцтвах, дзяржаўнай настаўніцкай семінарыі, якая знаходзілася на вуліцы 3 Мая, 38 (у будынку сённяшняга ліцэя), у Грыбаве ў дзяржаўнай мужчынскай сельскагаспадарчай школе, у павятовай радзе беспартыйнага блока супрацоўніцтва з урадам, у гарадской бойні. Слонімскія графы Уладзіслаў Пуслоўскі, Ксаверы Пуслоўскі, Эмерык Чапскі, Лізавета Моль таксама карысталіся паслугамі тэлефоннай сувязі. Тэлефон меў і ўладальнік прыватнага таксі Мікалай Павук, які жыў на вуліцы Пілсудскага, 53.

Дзе працавалі і чым займаліся тады ў горадзе над Шчарай Рабіновічы, Манусевічы, Мілеры, Лахазвянскія, Гродзенскія і іншыя слонімцы, у якіх дома таксама стаялі тэлефоны, — невядома. Скажу яшчэ, што беларус Фабіян Якімец быў тэхнікам-наглядчыкам тэлеграфа і тэлефонаў у Слоніме.

Пуслоўскія і Альбярцін

Альбярцін — адзін з найпрыгажэйшых мікрараёнаў старажытнага горада Слоніма. А ў мінулых стагоддзях Альбярцін быў маёнткам, мястэчкам, пасёлкам. Сёння слонімскі мікрараён Альбярцін вядомы сваім кардонна-папяровым заводам — буйным прадпрыемствам Беларусі. Мінаючы яго, пераязджаеш мост праз рэчку Ісу. З правага боку — на першы позірк даволі непрыкметны паварот, у канцы яко-

Фірменны знак Альбярцінскай суконнай фабрыкі

га відаць белыя слупы брамы — праз яе можна заехаць да сядзібы Пуслоўскіх.

Дзякаваць Богу, да сённяшніх дзён захаваліся палац, стайня, флігелі, акружаныя вялікім паркам. Побач знаходзіцца возера са сціплым вадаспадам, далей пачынаецца лес. Кіламетры за чатыры ад маёнтка Пуслоўскіх у лесе можна ўбачыць яшчэ адзін помнік прыроды — расколаты камень-валун. Ён больш за тры метры ў вышыню, тры з паловай метры ў шырыню і ў даўжыню.

Сёння людзі кажуць, што некалі ў шчыліну расколатага каменя магла ўлезці толькі рука. А цяпер шчыліна стала шырынёй больш за метр. Мабыць, быў на камені і крыж, бо зверху яго ёсць паглыбленне.

Альбярцін — як памешчыцкая сядзіба, так і сама назва — з'явіўся ў палове XIX стагоддзя. Да гэтага часу быў там толькі фальварак, які належаў да вялікіх Шылавічаў (Шыдловічаў), дзе знаходзілася першапачатковая сядзіба. Паводле існуючага да Першай сусветнай вайны ў Альбярціне архіва, самая даўняя згадка пра Шылавічы адносіцца да паловы XV стагоддзя. Датычыла яна перадачы мясцовай маёмасці ў якасці пасагу дачцэ князя Пяцігорскага, калі тая выходзіла замуж за Юндзіла. Чарговая зацемка, датаваная канцом XVI стагоддзя, сведчыць, што чарговы ўладальнік Няміра прадаў Шылавічы канцлеру Вялікага Княства Літоўскага Льву Сапегу. Сапега купіў яшчэ ў Паўла

Верашчакі суседнія Якімавічы. Пасля памерлай у 1667 годзе Ганны Сапяжанкі Шылавічы атрымаў яе апякун Гіляры Палубінскі, маршалак Вялікага Княства Літоўскага, які прадаў іх у 1679 годзе Ганне з Копцяў Сапяжанцы, а Якімавічы, Шастакі і Ісаевічы — Цыпрыяну Паўлу Бжастоўскаму (памёр у 1688), рэферэндару Вялікага Княства Літоўскага. Неўзабаве адкупіў ён ад Сапегаў таксама і Шылавічы, а ягоныя патомкі далі пачатак т. зв. «шылавіцкай» галіне (S. K. Kossakowski. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. Warszawa, 1876. S. 2).

У Бжастоўскіх у 1809 годзе Шылавічы купіў Войцех Пуслоўскі (1762–1833), маршалак слонімскі, дэпутат Чатырохгадовага Сейма, жанаты з княгіняй Юзэфай Друцкай-Любецкай, дачкой Францішка, кашталяна пінскага, сястрой міністра Ксаверыя. Пасля яго маёмасць дасталася ў спадчыну сыну Уладзіславу (1801–1859), які быў жанаты з княгіняй Генавефай Друцкай-Любецкай, дачкой міністра. Затым гэтая маёмасць перайшла ў спадчыну ўнуку Францішку Ксаверыю (1847–1908), які ажаніўся з Леантынай Влодэк. Апошнім уладальнікам Шылавіч, Альбярціна і палескіх маёмасцей быў сын Францішка Ксаверыя — Уладзіслаў Пуслоўскі (1871–1964), жанаты з Крысцінай Марыяй, княгіняй Піньятэлі д'Арагон. Купіўшы Шылавічы, якія тады называлі «графствам», Войцех Пуслоўскі асеў у існуючай там ужо з часоў Бжастоўскіх сядзібе. На тэму яе знешняга выгляду не захавалася ніякіх звестак, бо гэты будынак згарэў неўзабаве пасля 1833 года. Пражываючы ў Шылавічах, Войцех Пуслоўскі значна разбудаваў невялікі фабрычны пасёлак, які знаходзіўся побач. У гэты пасёлак перавёз з Хомска суконную і дывановую фабрыкі, а таксама ўзвёў шэраг іншых будынкаў у «аляксандраўскім» стылі. Адным з такіх будынкаў быў таксама двухпавярховы мураваны дом.

Пасля пажару сядзібы, калі не было дзе жыць, чарговы ўладальнік Шылавіч Уладзіслаў Пуслоўскі вырашыў пабудаваць новае жыллё ў іншым месцы. Пачаткам яго меў быць менавіта стары мураваны дом. Дабудаваў тады да яго пад прамым вуглом новае крыло, якое, паводле ягонага праекта, павінна было быць цэнтральным, прадстаўнічым корпусам. З правага боку планавалася дабудаваць трэцяе крыло, падобнае на колішні мураваны дом. Аднак гэтых планаў Уладзіславу

Пуслоўскаму поўнасцю не ўдалося здзейсніць, бо ў выніку канфлікту з князем Паскевічам ён вымушаны быў на доўгі час пакінуць краіну.

Пра сам Альбярцін захаваліся звесткі, што так назваў свой маёнтак Войцех Пуслоўскі ў гонар сына Альберта. Але сына з імем Альберт у Пуслоўскага не было. Ён меў чатырох сыноў — Уладзіслава (1801–1859), Адама Тытуса (Цітуса) (1803–1854), Францішка Ксаверыя (1806–1874), Вандаліна (1814–1884) і дзвюх дачок.

Па іншых крыніцах, Войцех Пуслоўскі меў пяцярых сыноў. Але даследчыкі, магчыма, блытаюць, бо лічаць, што Францішак — гэта адзін сын, а Ксаверы — другі.

Сам Войцех Пуслоўскі (1762–1833) нарадзіўся ў Песках на поўдні былога Слонімскага павета (цяпер Бярозаўскі раён Брэсцкай вобласці). Скончыў павятовую школу камісіі народнай адукацыі ў Слоніме. Быў дэпутатам Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага, маршалкам Слонімскага павета. Валодаў маёнткамі Пескі, Шылавічы, Альбярцін, Сынковічы, Шулякі, Косава, Міхалін Слонімскага павета і іншымі. У Слоніме меў добрую сядзібу, а ў Вільні — Антокаль і палац.

Дзякуючы Войцеху Пуслоўскаму ў першай палове XIX стагоддзя ў маёнтку Альбярцін былі пабудаваныя палац, флігель, стайня, закладзены парк, адкрыты некалькі прадпрыемстваў і г. д.

Уладзіслаў Пуслоўскі (1801–1859) нарадзіўся ў Шылавічах (Шыдловічах). Калі маёнтах у Шылавічах згарэў, ён пераехаў у новую рэзідэнцыю — Альбярцін, дзе і гаспадарыў пэўны час.

Пуслоўскі Адам Тытус (Цітус) (1803–1854) нарадзіўся ў Песках Слонімскага павета, служыў у войску, а пасля асеў у маёнтку Плянта на Піншчыне. У час паўстання 1830–1831 гадоў узначальваў паўстанцкія атрады Пінскага павета. У апошнія гады свайго жыцця жыў у Прусіі і Францыі.

Пуслоўскі Францішак Ксаверы (1806–1874) скончыў Калегіум Нобіліум у Варшаве. Падарожнічаў па Германіі, Англіі, Францыі, Італіі. У 1830-я гады быў маршалкам Слонімскага павета. У палацы ў Крулікарні пад Варшавай сабраў калекцыю карцін, бронзавай і мармуровай скульптуры, гравюр, габеленаў, бібліятэку.

У 1853–1859 гадах Францішак Пуслоўскі быў намеснікам старшыні, а ў 1862–1864 і 1867–1868 гады — старшынёй Варшаўскага таварыства дабрачыннасці. У 1856 годзе галоўным з фундатарскіх

праектаў Пуслоўскага стаў касцёл Святога Міхала на вуліцы Пулаўскай у Варшаве. А ў 1865 годзе Пуслоўскі пабудаваў за ўласныя грошы вялікую капліцу на тэрыторыі парку ў Крулікарні. Капліца была шыкоўна аздоблена, у галоўным алтары знаходзіўся абраз аўтарства Юзафа Сімлера. У 1865 годзе Пуслоўскі разам з Я. Блохам, Л. Кроненбергам, Л. Натансанам стаў арганізатарам справы па будаўніцтве дамоў для рамеснікаў і рабочых. Пуслоўскі быў камергерам расійскага двара, а ў 1871 годзе папа Пій IX надаў яму (і яго брату Вандаліну) тытул графа рымскага. Памёр Францішак Ксаверы Пуслоўскі ў Варшаве і там пахаваны ў падзямеллі касцёла Святога Аляксандра.

Вандалін Пуслоўскі (1814–1884) з'яўляўся ўладальнікам Косава, дзе збудаваў палац. Быў вялікім калекцыянерам і аматарам мастацтва. Пасля смерці брата Францішка Ксаверыя валодаў Крулікарняй.

Зыгмунт Пуслоўскі (1849–1913) — сын Уладзіслава і ўнук Войцеха Пуслоўскіх. Атрымаў у спадчыну ад бацькі вялікія маёнткі. Быў калекцыянерам мастацкіх твораў. Памёр у Альбярціне…

Усе войны апошніх двух стагоддзяў не міналі Альбярціна. 19 ліпеня 1812 года праз Альбярцін адступала другая руская армія пад кіраўніцтвам Пятра Баграціёна. Пасля яе адступлення ў палацы Пуслоўскіх месціўся штаб 12-га аўстрыйскага корпуса генерала Г. Шварцэнберга. Войцех Пуслоўскі і яго сям'я падтрымлівалі французскую армію Напалеона Банапарта, які паабяцаў аднавіць Вялікае Княства Літоўскае. Пры фінансавай падтрымцы Пуслоўскіх ураджэнец Слонімскага павета генерал Ян Канопка сфарміраваў конны полк уланаў. Была яшчэ створана слонімская жандармерыя на чале з капітанам Юргашкам, а таксама гвардыя з 54 асоб. Французскую армію ў асноўным папаўнялі прадстаўнікі літоўскай (беларускай) шляхты. Калі 20 кастрычніка 1812 года ў Слонім уварваліся салдаты рускай арміі генерала Яфіма Чапліца, яны хацелі злавіць Яна Канопку, але гэта ім не ўдалося — ён і іншыя ліцвіны-вайскоўцы своечасова пакінулі Слонім, бо яго і генерала Яна Дамброўскага папярэдзілі Пуслоўскія аб небяспецы.

Пасля паспяховай аперацыі Чапліц да прыходу асноўных сіл адмірала Чычагава затрымаўся ў Альбярціне ў палацы Пуслоўскіх. Ці ведалі рускія, што Пуслоўскія падтрымлівалі Напалеона, — цяжка сказаць. Але Пуслоўскіх ніхто не зачапіў.

Праз 18 гадоў Войцех Пуслоўскі разам са сваімі сынамі і ўнукамі актыўна падтрымае шляхецкае паўстанне на Беларусі і Літве ў працяг паўстання ў Польшчы за адраджэнне Рэчы Паспалітай у межах 1772 года. Сын Войцеха Пуслоўскага — Цітус Пуслоўскі створыць паўстанцкі атрад колькасцю каля 1000 чалавек. У атрадзе Цітуса было нямала рабочых і тэхнікаў з бацькавай суконнай фабрыкі. У атрадзе Міхала Валовіча найбольш было сялян. Сродкі для паўстанцаў давалі Войцех Пуслоўскі і бацька Міхала Валовіча — Казімір Валовіч. Валовіч-старэйшы нават заклаў свой маёнтак з землямі ў Пецярбургскай захоўнай казне за 30 150 рублёў.

На Беларусь для задушэння паўстання было сцягнута 125-тысячнае расійскае войска. Паўстанне было задушана. Цітусу Пуслоўскаму пашанцавала. Яго ў адміністрацыйным парадку выслалі ва Уфу, скуль праз пэўны час удалося ўцячы ў Прусію, а потым у Францыю. Вярнуўся Цітус у Альбярцін напрыканцы свайго жыцця і ў 1854 годзе памёр у Песках.

У 1863–1864 гадах на Беларусі ўспыхнула новае паўстанне пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Актыўна ствараліся паўстанцкія атрады і на Слонімшчыне, куды ўваходзілі прадстаўнікі беларускага дваранства — І. Стравінскі, Ф. Мікульскі, А. Кераноўскі, І. і З. Ягалкоўскія, А. Эйсмант і іншыя. Узначаленыя імі партызанскія атрады атрымлівалі правіянт, зброю, коней ад некаторых мясцовых багатых людзей, у тым ліку і ад Пуслоўскіх з Альбярціна. Але і тады ўсё скончылася паразай.

Пасля смерці Войцеха Пуслоўскага ўласнікамі Альбярціна сталі яго сыны і ўнукі. Унук Войцеха Пуслоўскага — Уладзіслаў Пуслоўскі (1871–1964), які быў уласнікам Альбярціна да 1939 года, у пасёлку працягваў справу дзеда і таксама адкрыў шмат прадпрыемстваў. Пры ім у першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя Альбярцін стаў буйным прамысловым цэнтрам Навагрудчыны.

Самымі цяжкімі для Уладзіслава Пуслоўскага і Альбярціна былі Першая сусветная і польска-савецкая войны.

Першая сусветная вайна прымусіла Пуслоўскіх вывезці найбольш каштоўныя рэчы ў Маскву. Для гэтага спатрэбілася чатыры з паловай

вагоны. Пасля вайны з вывезеных вагонаў назад удалося вярнуць толькі паўвагона, астатняе бясследна знікла.

Падчас Першай сусветнай вайны ў палацы Пуслоўскіх жыў нямецкі камандуючы фронтам князь Леапольд Баварскі. У той час Альбярцін наведвалі прынц Караль (пазней — імператар Аўстрыі) і Вільгельм II. У палацы Пуслоўскіх знаходзіўся са сваім штабам і кайзераўскі генерал Воерж. Яму спадабаўся палац, парк і флігель Пуслоўскіх. Асабліва партрэты каралёў Рэчы Паспалітай, якія ўпрыгожвалі палац. Пра гэтыя карціны згадвае ў сваёй кнізе «Wycieczki Słonimskie» Станіслаў Лорэнц (Lorentz Stanisław. Wycieczki Słonimskie. Słonim, 1933. S. 17). Адступаючы, генерал Воерж забраў з сабой 10 партрэтаў каралёў, і, магчыма, цяпер яны знаходзяцца ў прыватных калекцыях Германіі. Дарэчы, сам Войцех Пуслоўскі і яго сыны былі заўзятымі калекцыянерамі беларускай даўніны і кніг. Кнігазбор з некалькіх тысяч тамоў знаходзіўся ў асобнай вялікай зале, застаўленай навокал высокімі шафамі з чырвонага дрэва — дзевяць шафаў было ў стылі Луі Філіпа, тры ў стылі дырэкторыі, упрыгожаныя бронзамі. Пустое месца займалі стэлажы, якія дасягалі столі. Некаторыя кніжкі, галоўным чынам польскія і італьянскія, сягалі з XVII стагоддзя, далей ішлі кнігі XVIII стагоддзя, энцыклапедычныя выданні, старыя атласы і старыя карты колішніх польскіх зямель. Самым каштоўным быў багаты архіў, які ўцалеў з пажару папярэдняга двара — ён адносіўся да XV стагоддзя і датычыў усіх сем'яў, з якімі звязана было мінулае мясцовых маёнткаў. Сярод архіўных дакументаў былі пергаментныя каралеўскія наданні з подпісамі манархаў і пячаткамі, копіі Літоўскай метрыкі, карэспандэнцыя шэрагу пакаленняў, тастаменты, маёмасныя дакументы і іншыя. У бібліятэцы стаяў таксама тэлескоп з усімі астранамічнымі прыладамі, а таксама два шары — зямны і нябесны Адамса з Лондана з 1880 года.

Асабліва гэтым захапляліся Вандалін і Францішак Пуслоўскія. Але за часы нямецка-польска-савецкай акупацыі 1914–1945 гадоў палац Пуслоўскіх у Альбярціне апусцеў.

Сёе-тое Пуслоўскім удалося вывезці ў Вялікабрытанію і Францыю. Але большая частка альбярцінскіх каштоўнасцей (абсталяванне прадпрыемстваў, калекцыі карцін, бронзавай і мармуровай скульптуры, гравюр і габеленаў, кнігі) паехалі ў Германію і Расію.

У 1996 годзе польская даследчыца Уршуля Пашкевіч знайшла ў Торуні каталог, дакладней інвентар кнігазбору з альбярцінскага палаца Пуслоўскіх (21 старонка ненумераваная). Усе кнігі былі пазначаны экслібрысам Ex-librys Francisci Pusłowskim (Paszkiewicz U. Rękopismienne inwentarze i katalogi bibliotek z Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej. Warszawa, 1996. S. 12).

Лёс багатага і значнага кнігазбору Пуслоўскіх вельмі складаны, і пуцявіны яго заблытаў не менш складаны час. Цяпер кнігі з экслібрысамі, пячаткамі, штампамі вялікай сям'і Пуслоўскіх можна сустрэць у бібліятэках Беларусі, Літвы, Польшчы, Расіі і далёкага замежжа. Напрыклад, у кнігазборы Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея прыватная калекцыя Пуслоўскіх адна з найбольш значных. Тут захоўваецца звыш шасці тысяч тамоў па самых розных галінах ведаў: філасофіі, тэалогіі, гісторыі, прыродазнаўстве. Яшчэ ў 1879 годзе Вандалін Пуслоўскі падараваў бібліятэцы Акадэміі Мастацтваў у Кракаве 30 тамоў рукапісаў XVII–XVIII стагоддзяў, а таксама аўтографы, пісьмы і г. д. (Słownik Pracowników książki Polskiej. Warszawa; Łódź, 1986. S. 180).

Пасля Першай сусветнай вайны з бежанства з Расіі пацíху пачалі вяртацца людзі ў родны Альбярцін. Толькі не ўсе. Многія загінулі ў дарозе і ў далёкай галоднай Расіі, некаторыя там засталіся жыць. Але большасць з іх дабіралася дадому. І тыя, хто вяртаўся ў Альбярцін, зноў прыходзілі на працу да Уладзіслава Пуслоўскага. І ён іх браў, даваў не толькі працу, але і жыллё, свойскую жывёлу, трохі зямлі. Уладзіслаў Пуслоўскі быў шчырым, добрым, простым чалавекам. Дапамагаў ён фінансамі і сваім сваякам, даваў ім каштоўныя парады, найперш звязаныя з зямлёй і лесам. Вось як успамінае адзін са сваіх прыездаў да Уладзіслава Пуслоўскага ў Альбярцін яго сваяк Юзэф Гадлеўскі ў кнізе ўспамінаў «На пераломе эпох», якая выйшла на польскай мове ў Лондане ў 1978 годзе: «Прыехалі мы ў Альбярцін у мароз. Снегу было па калена. Дзядзька з жонкай прынялі нас надта гасцінна. Атрымалі мы пакой з відам на маляўнічае альбярцінскае возера, якое было замерзлае і моцна пакрытае снегам.

Палац у Альбярціне абсталяваны быў мэбляй, дастаўленай з Рацінева, з Памор'я, часткова неадкладна дакупленай. У час вайны (маецца на ўвазе Першая сусветная вайна. — *С. Ч.*) Альбярцін быў

дашчэнту абрабаваны войскам і насельніцтвам. У палацы было цёпла і ўтульна, а кафельныя печы і каміны прыемна абагравалі вялікія пакоі, ствараючы атмасферу цішыні і спакою.

Толькі пасля некалькіх дзён, калі мы адпачылі пасля падарожжа, дзядзька забраў мяне ў свой офіс, паказаў мне планы сваіх уладанняў і даў мне да выбару некалькі аб'ектаў. Сярод іх былі: Ніва, Ніннічы на Палессі, Басіны, Шыдловічы (маецца на ўвазе вёска Шылавічы, якая так называецца цяпер. — *С. Ч.*) і Сынковічы з фальваркамі ў Слонімскім павеце. Падчас гутаркі дзядзька апісваў мясцовыя ўмовы, глебу, ураджайнасць, стан паасобных аб'ектаў, а таксама банкаўскія і сервітутныя запазычанасці і г. д.

З-за мяцеліцы нам давялося чакаць пару дзён, пакуль не расчысцяць дарог, каб можна было даехаць па чарзе ў Басіны, Шыдловічы і Сынковічы, да якіх недалёка ад Альбярціна.

Нарэшце наступіла добрае надвор'е, і мы пачалі агляд паасобных маёнткаў. Спачатку паехалі мы ў Шыдловічы, якія знаходзіліся над самай Шчарай, у пяці кіламетрах ад Слоніма. Шыдловічы былі вельмі знішчаныя пасля вайны. Забудова, апрача мураванай аборы, стайні і некалькіх баракаў, была спалена. Фальварак над Шчарай меў часткова падмоклыя і заліўныя сенажаці, землі былі сярэднеўраджайныя, месцам пясчаныя. На кожным кроку бачны былі ваенныя знішчэнні — разваліны вінакурні і забудовы… У лесе таксама відаць сляды рабаўнічай гаспадаркі як расіян, так і немцаў… Агульнае ўражанне было гнятлівае, асабліва таму, што фальварак пазбаўлены быў дрэў, апрача адной вольхі над невялічкай дрыгвой…

Вярталіся мы праз Слонім. Тры чвэрці насельніцтва гэтага мястэчка складалі яўрэі. У час Першай сусветнай вайны большая частка яго згарэла, ад дамоў засталіся толькі счарнелыя коміны. Але і тут відаць былі новыя ўзведзеныя домікі і камянічкі. Паволі гаіліся раны, атрыманыя падчас вайны.

На другі дзень адправіліся мы з тым самым фурманам Войцехам у Сынковічы. Фурман расказваў нам па дарозе свае ваенныя прыгоды, асабліва небяспечныя здарэнні з немцамі. Расказваў таксама і пра мясцовыя прыгоды. На кожным кроку бачны былі ваенныя знішчэнні. Людзі вярталіся з бежанства з Расіі і, не знаходзячы сваіх сядзіб, туліліся ў зямлянках, выкапаных у зямлі, без акон, з часовым комінам з паржавелай бляхі. Мінулі мы фальварак Грыбава, уладальнікам якога быў расіянін Заградзін, потым пераязджалі праз вёску Чамяры — надта русіфікаваную, з насельніцтвам, прыхільным камунізму.

Нарэшце мы ўехалі ў лес — з аднаго боку цягнулася палоска казённых лясоў, а з другога — будучых уласнасцю Сынковічаў. Былі гэта змешаныя лясы, а менавіта — яліны, сосны, грабы, дубы, ясені, а таксама алешнік. Немцы не ўсё перацерабілі. Сынковічы знаходзіліся далей ад чыгункі, а насельніцтва падалося ў бежанства. Не хапала рабочых рук і коней, неабходных для вывазу драўніны.

Від дрэў паказваў, што глеба і падглеба былі разнародныя, але зусім не дрэнныя. Лес быў даволі шчыльны, падлесак у ім складалі ядловец, ракітнік і ляшчына. Фурман Войцех паведаміў нам, што сасновы ўзгорак называецца Хваінка. Калі мы толькі яго мінулі, паказалася забудова, а дакладней кажучы, рэшткі забудовы Сынковіч. Гэта былі Сынковічы другія, якія знаходзіліся паўкіламетра ад шашы. Пазней называлі мы іх Піяцкімі альбо Вінакурнымі. У адрозненне ад Сынковіч першых, якія атрымалі назву Графскія альбо Касцельныя. Сынковічы першыя ляжалі трохі далей, пры колішнім тракце.

Дарога ў фальварак не была расчышчана, і коні, фыркаючы, ледзь заехалі па глыбокім снезе ў двор.

Пуслоўскія ў асноўным ворную зямлю здавалі ў арэнду, а ў сваім распараджэнні захоўвалі лясы. Толькі Альбярцін, Пескі і Шыдловічы апрацоўвалі самі, ставячыся да іх як да месца сваёй сельскагаспадарчай практыкі…» (Godlewski Jozef. Na przełomie epok. Londyn, 1978. S. 260–262. Пераклад на беларускую мову Віталя Лубы).

Вельмі актыўна і весела праходзіла ў Альбярціне і свецкае жыццё Пуслоўскіх. Яны былі даволі гасціннымі людзьмі. Таму вельмі часта ў альбярцінскім маёнтку збіраліся госці з усёй Еўропы. А сын Уладзіслава Пуслоўскага — Ксаверый быў яшчэ заўзятым паляўнічым. Калі прыязджалі госці, ён арганізоўваў грандыёзнае паляванне, у якім прымалі ўдзел усе госці. Калі паляванне завяршалася, першым дамоў вяртаўся ляснік. Ён трубіў у ражок, нагадваючы ўсім, што паляванне прайшло дужа паспяхова. Праз пэўны час з палявання вярталіся гаспадары і госці. Перад палацам, насупраць цэнтральнага ўваходу, аматары палявання раскладвалі вялікае вогнішча і клалі вакол яго свае трафеі: дзікоў, лісіц, ваўкоў, зайцаў. А потым пачынаўся пір, які

працягваўся да самай раніцы. Госці весяліліся каля палаца і ў самім будынку. Галоўны ўваход палаца аформлены скульптурамі ляжачых львоў — дэкаратыўны элемент архітэктуры класіцызму першай паловы XIX стагоддзя. Аўтарам гэтых львоў быў вялікі італьянскі скульптар Антоніа Канова (1757–1822). Той скульптар, імя якога Папа Пій VII загадаў упісаць у Залатую кнігу Капітолія і надаў яму тытул маркіза д'Іскіа. Самыя вялікія яго працы цяпер знаходзяцца ў парыжскім Луўры і ў пецярбургскім Эрмітажы. Відаць, Антоніа Канова быў добра знаёмы яшчэ з Войцехам Пуслоўскім, па просьбе якога былі зроблены гэтыя шыкоўныя скульптуры. Яшчэ два венецыянскіх ільвы стаялі каля ўваходу на тэрасу. Але яны да сённяшніх дзён у Альбярціне не захаваліся.

У самім палацы сцяну ў кабінеце Пуслоўскага над камінам распісваў вядомы мастак Францішак Жмурка. У доме быў вялікі набор старой мэблі, калекцыя фарфору, адзення і мундзіраў пачынаючы з канца XVIII стагоддзя. Наведвальнікам надоўга запаміналася кітайская хатка з бронзы, вышынёй 2,5 метра, якая асвятлялася срэбранымі званочкамі, а таксама шэсць мармуровых бюстаў на міфалагічныя тэмы канца XVIII стагоддзя і г. д.

На першым паверсе будынка пры жыцці Пуслоўскіх знаходзілася вялікая зала для трапезы. Былі тут яшчэ танцавальная зала і пакоі аканомкі і пакаёўкі. А на другім паверсе — спальня гаспадароў і шматлікія пакоі для гасцей. Пад палацам быў вінны склеп, а пад службовым флігелем — склеп, дзе захоўваліся прадукты. У службовым флігелі месціліся кухня, сталовая для службовага персаналу, хлебапякарня, пральня і пакой, дзе жыў повар. На другім паверсе жылі слугі. Уладзіслаў Пуслоўскі меў свой уласны аўтамабіль і шафёра, які яго вазіў і абслугоўваў аўтамабіль. У стайні гаспадар трымаў дарагіх коней…

У 1990-х гадах у Слоніме пашчаслівілася пазнаёміцца з Іванам Катко, які два гады, пачынаючы з 1937 года, працаваў у Пуслоўскага пастухом. Ён пагадзіўся адказаць на некаторыя мае пытанні, якія вельмі дапаўняюць мой матэрыял пра Пуслоўскіх і Альбярцін. Памяць, праўда, не ўсё захавала з той пары. Але падчас гутаркі Іван Герасімавіч Катко сёе-тое ўспомніў.

— Давайце пачнем нашу гутарку са знаёмства з вамі. Вы адкуль родам, Іван Герасімавіч?

— Мае бацькі родам з вёскі Савічы Слонімскага раёна. У 1927 годзе ў іх нарадзіўся я. І калі мне споўнілася шэсць гадоў, пайшоў у польскую школу. Скончыў чатыры класы. Неяк аднойчы да бацькі прыходзіць ляснік Кастусь Сітнік і кажа, што пан Уладзіслаў Пуслоўскі шукае добрага пастуха, каб змог пасвіць чатырнаццаць яго цялят. Ну і адначасова дазваляў пасвіць і сваіх кароў. А ў нас тады былі дзве каровы і цялушка. І бацька пагадзіўся, але запытаўся пра плату.

— І колькі Пуслоўскі за гэта плаціў?

— За сезон плаціў 6 злотых за адну цялушку, а ўсіх было 14 жывёл. Памножце 6 на 14 — атрымліваецца 84 злотыя.

— Гэта на той час былі вялікія грошы ці не?

— За 6 злотых у 1930-я гады мінулага стагоддзя можна было купіць 3 бутэлькі гарэлкі. Добрыя боты каштавалі 7 злотых, касцюм — 14 злотых. А карову можна было купіць за 60–70 злотых.

— Значыць, для сям'і быў нядрэнны заробак?

— Нядрэнны, таму і прыйшлося мне тых цялят пасвіць да верасня 1939 года. Цяляты знаходзіліся ў лесніка Сітніка, і я кожны дзень са свайго хутара Зарэчча прыходзіў туды, выганяў цялят і пасвіў іх па лесе. Акрамя заробку, Пуслоўскі дазваляў майму бацьку бясплатна нарыхтоўваць для сябе дровы.

— А чым займаўся ваш бацька?

— Мой бацька быў бондарам: вырабляў з дрэва бочкі, балеі, лыжкі, вокны, дзверы, вуллі. Яму патрабаваўся лес. І Пуслоўскі бясплатна яго даваў.

— Ці цяжка было працаваць пастухом?

— Нялёгка. Але я ніколі цялят у лесе не губляў. Я іх так да сябе прывучыў, што яны заўсёды былі побач. На дзвюх цялушках нават катаўся. А выганяў іх да ўсходу сонца. Неяк праспаў і спазніўся, каб своечасова выгнаць жывёл на пашу, дык мяне Сітнік за гэта добра набіў кіем. Бацька паехаў і паскардзіўся наконт гэтага пану Пуслоўскаму. Пан моцна лаяў Сітніка.

— А ці сустракаліся вы з самім Уладзіславам Пуслоўскім?

— Сустракаўся. Ён часта наведваўся да ляснічага ў такой лёгкай карэце. Сустракаўся і з яго сынам Ксаверыем, які прыязджаў у Савіцкі лес на паляванне. Але сын быў разбэшчаны, любіў выпіць і пагуляць з жанчынамі.

— На якой мове размаўляў пан Пуслоўскі?

— Ён размаўляў толькі на беларускай мове. Можа, з багатымі на фэстах гутарыў па-польску, але я чуў ад яго толькі беларускую мову.

— А ў палацы Пуслоўскага ў Альбярціне вам не пашанцавала пабываць?

— Быў з бацькам і ў Альбярціне, у канторы Пуслоўскага, дзе бацька атрымліваў за мяне заробак. Але ў самім палацы пабываць не давялося. Тады ў Альбярціне было ўсё вельмі прыгожа, чыста, культурна. Ды і пан Пуслоўскі да людзей адносіўся дужа шчыра, добра, па-чалавечы міла. Калі ў каго было якое няшчасце — заўсёды дапамагаў. Хата згарыць — дасць бясплатна лесу, карова здохне — купіць карову. Людзі яго вельмі паважалі і любілі за такую дабрыню.

— А ці памятаеце, як Пуслоўскія ў 1939 годзе пакінулі Альбярцін?

— Не, не памятаю. Але мне расказваў бацька, што за два тыдні да прыходу ў Слонім бальшавікоў усе Пуслоўскія на цягніку выехалі кудысьці на Захад, мусіць, у Францыю і ў Англію…

Сапраўды, у самым пачатку верасня 1939 года Уладзіслаў Пуслоўскі з сям'ёй назаўсёды пакінуў Альбярцін. Месцам жыхарства ён выбраў Парыж. У пажылым веку (пражыў 93 гады) спадар Пуслоўскі захапляўся гістарычнымі даследаваннямі. Ён быў жанаты з Крысцінай Марыяй Піньятэлі д'Арагон, прадстаўніцай італьянска-іспанскага княжацкага роду (Polski słownik biograficzny. Wrocław, 1986. T. XXIX/3. Zesz. 122. S. 422).

Яны мелі сыноў — Францішка і Ксаверыя, і дачку Марыю (Крысціну). Францішак з 1939 года жыў у ЗША, працаваў у Польскім інстытуце ў Нью-Ёрку, а Ксаверый пасяліўся ў Іспаніі. Цяпер нашчадкі Пуслоўскіх жывуць у многіх краінах свету. І пра Альбярцін яны ведаюць з успамінаў сваіх бацькоў, дзядоў і прадзедаў, а бачаць яго толькі на старых сямейных фотаздымках.

Генерал Ян Канопка

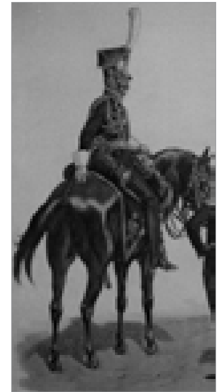

Ян Канопка

У 1812 годзе супраць расійскіх войскаў на баку Напалеона Банапарта выступалі пяць ліцвінскіх палкоў пяхоты і чатыры ўланскія палкі. Адным з напалеонаўскіх военачальнікаў і арганізатарам славутай імператарскай гвардыі быў мой зямляк са Слонімшчыны генерал Ян Канопка.

Нарадзіўся Ян Канопка ў маёнтку Скоўдзічы Слонімскага павета 27 снежня 1777 года (па іншых звестках — 1775 года) у сям'і ліцвінскіх (беларускіх) шляхцічаў Францішка і Ганны Канопкаў. З маленства Ян марыў сваё жыццё звязаць з арміяй. І калі яму споўнілася 15 гадоў, ён пайшоў на вайсковую службу ў Другі ўланскі полк і змагаўся супраць расійскіх войскаў у складзе Восьмай украінскай брыгады Народнай кавалерыі, якою кіраваў генерал Станіслаў Макраноўскі. Малады Ян Канопка спадабаўся генералу Макраноўскаму сваёй смеласцю і рашучасцю, асабліва ён вызначыўся ў бітвах пры Барушкаўцах і Зелянцах.

Калі пачалося паўстанне 1794 года пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі, да свайго земляка далучыўся і Ян Канопка. Ён разам з Касцюшкам падпісаў Акт паўстання і на кракаўскім рынку даў прысягу на вернасць паўстанню. Ён, як і Тадэвуш Касцюшка, пакляўся змагацца за непарушнасць Рэчы Паспалітай, устанаўленне самаўладдзя народа і ўсеагульную свабоду. Спачатку Ян Канопка вызначыўся пры абароне Варшавы, пасля чаго атрымаў званне лейтэнанта. Лейтэнант Канопка едзе на Літву і далучаецца да дывізіі Серакоўскага. У бітве пад Мацяёвіцамі паказаў сябе адважным воінам, хаця быў паранены ў руку. Восенню 1794 года за адвагу і мужнасць у баях Тадэвуш Касцюшка ўзнагародзіў яго пярсцёнкам з надпісам: «Айчына свайму абаронцу».

Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай Ян Канопка эміграваў у Францыю. Там смелы воін адразу паступіў на вайсковую службу ў Першы гусарскі полк, а 21 сакавіка 1796 года атрымаў званне суб-лейтэнанта. Падчас службы наш зямляк пазнаёміўся з капітанам Язэпам Сулкоўскім. Капітан Сулкоўскі ў Валезе меў гонар прадставіць

Яна Канопку генералу Напалеону Банапарту. Напалеону спадабаўся Канопка, і генерал яго прызначыў на службу ў Легіён Ламбардыі (Legion de Lombardie) са званнем лейтэнанта.

З гэтай пары пачаліся нялёгкія ваенныя будні Канопкі. Ён удзельнічае ў вайне супраць краін Першай і Другой антыфранцузскай кааліцыі. 4 лютага 1797 года наш зямляк вызначыўся пры захопе аўстрыйскай батарэі пад Феанцай, за што быў пераведзены ў званні капітана ў Першы грэнадзёрскі батальён польскіх легіёнаў. Пад кіраўніцтвам генералаў Шампіёне і Макдональда актыўна ўдзельнічае ў баявых дзеяннях супраць Неапалітанскага каралеўства, пад камандаваннем капітана Княжэвіча выдатна паказаў сябе ў баях пры Чывіта-Кастэлана, потым на рацэ Трэбіі, пры Боска і Нові. А пры Расільёне разам са сваімі 150 легіянерамі захапіў аўстрыйскую пазіцыю, якую абараняў гарнізон з дзвюх тысяч салдат.

Баявыя дзеянні і перамогі Яна Канопкі працягваюцца і тады, калі ён у 1800 годзе змагаецца на Дунаі пад камандаваннем Віктара Маро. За гэтыя заслугі ён становіцца шэфам батальёна і перамагае ў баях пры Гагенліндэне.

Спіс баявых дзеянняў і перамог нашага земляка Яна Канопкі можна працягваць. Пасля таго як быў заключаны мір, наш вайсковец служыць у Італіі шэфам эскадрона польскай кавалерыі генерала Аляксандра Ражнецкага, удзельнічае ў кампаніях 1805–1806 гадоў пад камандаваннем прынца Багарне.

У сакавіку 1807 года Ян Канопка ўжо маёр Пятага палка егераў, прымае ўдзел у Польскай кампаніі, а летам змагаецца пры Фрыдландзе, дзе яго полк захоплівае шмат палонных і 6 гармат. Канопка хутка займаецца рэарганізацыяй польска-італьянскага легіёна ў Першы ўланскі полк Віслінскага легіёна і ў званні палкоўніка яго ўзначальвае.

З 1808 года палкоўнік Ян Канопка змагаецца ў Іспаніі, удзельнічае ў аблозе Сарагосы, вызначаецца ў баях пры Тудзеле і Малене, а таксама ў баявых аперацыях супраць партызан, якія называлі яго полк «пякельнымі піканосцамі».

У сакавіку 1809 года Яна Канопку выклікаюць у Парыж. Праўда, праз год ён прызначаецца камандзірам Віслінскага палка і восенню выступае супраць англа-іспанскіх пазіцый, умела атакуе брытанскую пяхотную брыгаду падпалкоўніка Джона Колбарна, якая знаходзілася на вялікім і недаступным узгорку. Яго вайскоўцы непрыкметна падняліся на ўзвышаную мясцовасць і пачалі з англічанамі біцца. Праз некалькі хвілін з 1600 салдат Колбарна былі забітымі і параненымі 1300 і захоплена 5 штандараў. 6 жніўня 1811 года за гэты подзвіг і за ўсе ранейшыя перамогі Яну Канопку было прысвоена званне брыгаднага генерала, ён быў узнагароджаны Залатым крыжом ордэна «Virtuti Militari»…

У 1772 годзе тры краіны — Расія, Аўстрыя і Прусія — дамовіліся паміж сабой падзяліць Рэч Паспалітую. Кожная з гэтых дзяржаў адарвала сабе частку чужой зямлі. Да Расіі былі далучаны ўсходнія землі Беларусі з Віцебскам, Магілёвам, Гомелем… Лепшыя людзі Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы спрабавалі выратаваць сваю дзяржаву ад пагібелі. Шмат хто з беларусаў (ліцвінаў) спадзяваўся на Напалеона Банапарта, што менавіта ён дапаможа адрадзіць Вялікае Княства Літоўскае. Тым больш, што Напалеон у 1807 годзе стварыў Варшаўскае княства. А калі землі былога Вялікага Княства Літоўскага былі вызвалены з-пад расійскага прыгнёту, Напалеон утварыў і Камісію Часовага ўрада Вялікага Княства. Сябры Камісіі прысягнулі на вернасць імператару, гэта значыць, што Беларусь фармальна была абвешчана саюзніцай Францыі. Камісія Часовага ўрада з дазволу імператара пачала ствараць уласныя ўзброеныя сілы, якія далучаліся да напалеонаўскай арміі. Гэту Камісію з радасцю падтрымаў і генерал-ліцвін Ян Канопка, які ўсё жыццё марыў ваяваць за сваю Бацькаўшчыну — Вялікае Княства. З дазволу Напалеона Ян Канопка сфарміраваў Трэці ліцвінскі ўланскі полк імператарскай гвардыі. Гэты полк непасрэдна падпарадкоўваўся Напалеону і насіў «не белую кукарду, а французскую трохкаляровую з накладзеным на яе белым мальтыйскім крыжам» (Наш радавод. Кн. 8. Гродна; Беласток, 1999 (2000). С. 278), хаця ўсе жаўнеры-ліцвіны насілі кукарду «Пагоня». Да Яна Канопкі далучыўся і эскадрон беларускіх татараў на чале з Мустафой Ахматовічам. Усяго на баку Напалеона ваявалі 24 тысячы беларускіх жаўнераў, па іншых звестках — 80 тысяч, а на баку Кутузава — 32 тысячы (Михаил Голденков. Утраченная Русь. Мінск, 2010. С. 320)…

У сярэдзіне кастрычніка 1812 года расійскі генерал-маёр Яфім Чапліц даведаўся, што з Гродна на Мінск рухаецца гвардзейскі

ліцвінскі полк Яна Канопкі. Яго аснову складала моладзь былога Вялікага Княства Літоўскага. Там служылі Валовічы, Ромеры, Плятары, Хлявінскія, Пузыны, Пуслоўскія, Памарнацкія ды іншыя ўнукі і праўнукі шляхецкіх родаў. Полк быў добра ўзброены і меў адпаведна на 444 чалавекі 121 фурманку. Разам з палком ехалі жонкі генералаў Канопкі, Дамброўскага і Заёнчака. У родным Слоніме Ян Канопка вырашыў затрымацца на некалькі дзён. Удзень вайскоўцы папаўнялі запасы фуражу ў навакольных вёсках, заклікалі да сябе ў полк слонімскіх юнакоў, тлумачылі людзям намеры Напалеона аднавіць Вялікае Княства Літоўскае. І гэта давала плён. Хутка полк Яна Канопкі налічваў ужо 800 чалавек. А вечарам гвардзейцы шпацыравалі з маладымі паненкамі. Такі шпацыр у Слоніме яны наладзілі і 19 кастрычніка. Хаця аўстрыйскі генерал Мор, адступаючы з-пад Пінска, і генерал Дамброўскі з-пад Барысава папярэджвалі Канопку, што рускія наступаюць з поўдня праз Брэст вялікімі сіламі. Але генерал Канопка не паслухаўся, ды і не думаў, што рускія так хутка могуць дабрацца да Слоніма.

Пакуль гвардзейцы разам з Канопкам адпачываюць у Слоніме, п'юць шампанскае і віно, прамаўляюць тосты за Напалеона, за адраджэнне Вялікага Княства, да Пружан даходзіць рускі перадавы атрад генерала Чапліца. Пасля нялёгкай дарогі рускія рыхтуюцца да адпачынку. Але хутка атрымліваюць загад адмірала Чычагава — атакаваць конна-гвардзейскі полк Яна Канопкі ў Слоніме. Генерал Чапліц выклікае да сябе капітана Івана Арнольдзі: «Маю пра вас звесткі, капітан, што вы добра ведаеце Слонім». «Так, — адказвае Арнольдзі. — Тры гады кватараваў у гэтым горадзе. Меў гонар састаяць ад'ютантам пры графе Кутайсаве» (рускі генерал Кутайсаў узначальваў артылерыю ў Заходняй рускай арміі, загінуў пры Барадзіно. — *С. Ч.*). «У такім выпадку я спадзяюся на вас», — працягвае генерал і выкладае план маючай адбыцца справы, у якой капітану адводзіцца немалаважная роля.

У Слоніме Ян Канопка адпачывае і не падазрае аб небяспецы. Але, калі гулянка была ў самым разгары, да генерала падбягае яго ад'ютант Стральбіцкі і дакладвае экстраннае паведамленне аб тым, што да Слоніма падыходзяць рускія. Хутка баль сціхае. Госці разбягаюцца. А Канопка імгненна казну і генеральскіх жонак пад аховай

нешматлікага эскорту выпраўляе ў Дзярэчын. А сам з палком уцякае на Вільню іншай дарогай. Толькі яны зніклі, як Арнольдзі з некалькімі казакамі прабраўся да дома Канопкі. Але нідзе не ўбачыў ні варты, ні нават вартавога каля ганку. Не трацячы ні хвіліны, Арнольдзі кідаецца ў пакоі. Але нідзе нікога ён так і не знайшоў. Гусары прывялі аднекуль дворніка, які і расказаў, што гадзіну назад Канопка адправіў на Дзярэчын атрад уланаў з касаю, а сам, сабраўшы полк, паскакаў на Вільню.

Капітан Арнольдзі адразу пасылае ганца да Чапліца, каб паведаміць пра уцёкі Канопкі, а сам з невялікім атрадам пускаецца па дарозе на Дзярэчын. За пяць кіламетраў ад Дзярэчына, як піша Міхась Скобла ў сваёй кнізе «Дзярэчынскі дыярыуш» (Мінск, 1999. С. 62), каля вёскі Галынка, рускія дагналі ўцекачоў. Завязаўся няроўны бой. Казну Арнольдзі захапіў, а вось генеральскія жонкі паспелі пераправіцца на пароме праз рэчку Луконіцу і схавацца ў дзярэчынскім палацы Сапегаў.

Калі Яфім Чапліц даведаўся пра тое, што генерал Канопка ўцёк са Слоніма на Вільню, ён пакідае ў Ружанах пяхоту і артылерыю з абозам і сам асабіста, узяўшы атрад гусараў і казакаў, імчыць за ўцекачамі па віленскай дарозе. Праз некалькі гадзін рускія даганяюць ліцвінскі полк, пачынаецца рукапашны бой. Рускім удаецца адрэзаць частку палка Яна Канопкі ад галоўнага атрада ўланаў. А ўраднік Дзячкін, дагнаўшы Яна Канопку, раніць яго дзідай і бярэ ў палон. У палон таксама трапілі палкоўнік Хлусевіч, капітаны Дзяржынскі, Солтан, Дэге, Ронікер, Тышкевіч, Ляном, Лукоўскі, 5 паручнікаў, 42 унтэр-афіцэры, 5 трубачоў і 170 жаўнераў (Швед В. В., Данскіх С. У. Заходні рэгіён Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў. 1805–1815 гады. Гродна, 2006. С. 150).

Трапіўшы ў палон, генерал Ян Канопка, не падымаючы галавы, ішоў каля маўклівай сцяны палоннага палка. Насустрач яму спакойна рухаўся генерал Яфім Чапліц. Тварам да твару сустрэліся два генералы — пераможац і пераможаны. Сустрэліся два ліцвіны (беларусы), якія ваявалі па розныя бакі барыкад. Яфім Чапліц быў родам з дваран Магілёўскай губерні. Але карані яго шляхецкага роду Чапліцаў — прынёманскія. У канцы XVII стагоддзя Чапліцы валодалі невялікімі маёнткамі ў Лідскім павеце. Чапліц уважліва разглядваў

шаблю палоннага генерала. Вычытаўшы на эфесе «За адвагу…», не змог стрымаць усмешкі. Вось як іх гутарку апісаў кандыдат ваенна-тэхнічных навук Яўген Леашэня (1900–1981) у сваёй рукапіснай працы «Да гісторыі Слонімшчыны», якая захоўваецца ў Слонімскім краязнаўчым музеі:

— Не думаў я, генерал, што адважныя так уцякаюць! — сказаў Чапліц.

Канопка абурыўся:

— Я жадаў бы памерці ў баі!

— Дазволю ў вас спытаць, за што? — пацікавіўся Чапліц.

— За свабоду Айчыны… — пачаў казаць Канопка.

— Якую хацелі набыць у радах захопніцкай арміі Напалеона, — спыніў яго Чапліц і, ужо адыходзячы, дадаў: — Яшчэ Аляксандр Неўскі казаў: хто пойдзе на нас з мечам, той ад меча і загіне. Шкада, але вы не ўлічылі гэтага, генерал…

Самае цікавае ў сустрэчы гэтых двух генералаў — тое, што гутарку між сабой яны вялі па-беларуску. Іх размова было доўгай. Канопка абвінаваціў у сваім паражэнні мясцовую слонімскую адміністрацыю і жыхароў, якія не папярэдзілі пра надыход ворага. Але Чапліц адказаў, што «ён сам змарнаваў полк і загубіў людзей».

Пасля паспяховай аперацыі Яфім Чапліц да прыходу асноўных сіл адмірала Чычагава затрымаўся ў палацы Пуслоўскіх у Альбярціне (тады гэта быў пасёлак, цяпер — мікрараён Слоніма. — *С. Ч.*). 7 лістапада 1812 года амаль 60-тысячная армія Чычагава праз Слонім рушыла на Нясвіж і далей на Мінск. «Санкт-Петербургские ведомости» № 87 ад 29 кастрычніка 1812 года пісалі: «Адмирал Чичагов доносит от 9-го числа октября, что корпус армии ему вверенной, под командою генерал-майора Чаплица, 8 числа [октября] занял город Слоним, взяв в плен генерала Конопку со всем его отрядом состоящим из 3 Уланского полка французской гвардии. В числе пленных находится один полковник, два подполковника, кроме многих субалтерн-офицеров.

Равномерно взят весь обоз и воинская казна».

Пасля гэтай перамогі Трэці ліцвінскі ўланскі полк імператарскай гвардыі генерала Яна Канопкі як баявая адзінка спыніў сваё існаванне. А сам генерал быў арыштаваны і адпраўлены ў палон у

Санкт-Пецярбург. З паўночнай сталіцы Расіі праз год яго накіравалі ў Херсон, дзе ён цяжка захварэў. У 1814 годзе Яна Канопку вызвалілі з палону, і ён як прыватная асоба прыехаў у Варшаву. Там яму хутка прапанавалі ўзначаліць Першую кавалерыйскую брыгаду Каралеўства Польскага. Але генерал адмовіўся. Па-першае, ён моцна хварэў, па-другое, служыць Каралеўству Польскаму ён не жадаў: да самай смерці генерал марыў пра адраджэнне сваёй Бацькаўшчыны — Вялікага Княства Літоўскага.

1 студзеня 1815 года (па іншых звестках — 20 снежня 1814 года) генерала Яна Канопкі не стала. Ён памёр у Варшаве, але прасіў пахаваць яго на Слонімшчыне. Дзе пахавалі генерала — да сённяшніх дзён невядома. Па адной з версій, ён быў пахаваны ў роднай вёсцы Скоўдзічы Слонімскага павета альбо ў Слоніме. Па іншых звестках — у Дзятлаве ці ў вёсцы Дубраўка на Дзятлаўшчыне. Былы дырэктар Дзятлаўскага раённага музея Фёдар Красюк, калі я звярнуўся да яго з пытаннем, дзе пахаваны генерал 1812 года Ян Канопка, сказаў: «Я некалі цікавіўся асобай Яна Канопкі. І шмат гадоў з краязнаўцамі шукаў яго магілу і на вясковых могілках у Дубраўцы, і на могілках у Дзятлаве. Але мы магілы генерала так і не знайшлі. Калі б ён быў пахаваны на адных з гэтых могілак, то гэта магіла была б нам усім знаёма, але яе нідзе няма. Ці то час яе зруйнаваў з зямлёй, ці проста генерал быў пахаваны ў іншым месцы». Пакуль не ўдалося знайсці яго магілы і ў вёсцы Скоўдзічы, і на ўсіх слонімскіх могілках. Калі, напрыклад, на старых Ружанскіх могілках у Слоніме ёсць надмагілле ў выглядзе саркафага з чырвонага граніту на магіле генерала ад інфантэрыі Міхаіла Лявіцкага (1769–1832), удзельніка вайны 1812 года на баку расійскіх войскаў, то яна ўсім слонімцам знаёмая. А вось магілу генерала Яна Канопкі, які, праўда, ваяваў на баку Напалеона, адшукаць пакуль немагчыма. Вядома ж, наш слаўны генерал падчас існавання Расійскай імперыі, куды ўваходзіла Беларусь, і ў гады савецкай улады ў XX стагоддзі заўсёды быў ворагам. Ворагам для расійцаў, камуністаў, бальшавікоў, а для нас, беларусаў, генерал Ян Канопка — наш нацыянальны герой, абаронца сваёй Айчыны. Хаця і палякі яго лічаць адным з лепшых польскіх афіцэраў напалеонаўскай эпохі, а таксама французы — сваім героем.

Герой і здраднік

У XIX стагоддзі сярод беларусаў, як і сёння, былі здраднікі. Адзін з іх — стараста Макарэвіч, магіла якога знаходзіцца на могілках недалёка ад царквы ў вёсцы Азярніца Слонімскага раёна. Макарэвіч выдаў расейскім войскам некаторых паўстанцаў 1863 года, у тым ліку аднаго з кіраўнікоў паўстання на Гродзеншчыне — Карла Масальскага.

Карл Ксаверавіч Масальскі быў родным дзядзькам па маці заснавальніка Слонімскага краязнаўчага музея Язэпа Стаброўскага.

Сельскі стараста вёскі Азярніца Слонімскага павета выдаў яго царскім карнікам, якія злавілі Карла Масальскага і прывезлі ў Слонім. Закутага ў кайданы Карла Масальскага пасадзілі ў драўляную клетку, паставілі яе на возе і вазілі напаказ па ўсім горадзе. Наперадзе ішоў атрад узброеных салдат пад камандай воінскага начальніка. Барабаншчыкі білі ў барабаны. Жыхары Слоніма з жахам глядзелі на гэтае відовішча. Нарэшце Карла Масальскага правезлі па Студэнцкай вуліцы, павярнулі на Маставую вуліцу (цяпер яна носіць імя Янкі Купалы) і спыніліся каля моста праз раку Шчару.

На балоцe стаяў закапаны слуп, да якога падвялі Карла Масальскага. Яго хацелі прывязаць да слупа і завязаць вочы, але ён адмовіўся.

Салдаты выстраіліся і па камандзе начальніка ўзялі вінтоўкі і трымалі іх напагатове. Масальскі глядзеў проста на салдат. Начальнік выцягнуў шаблю з ножнаў і падаў каманду:

— Рота, плі!

Салдаты не стралялі. Іх бянтэжыў і палохаў позірк паўстанца. Раз’юшаны начальнік закрычаў:

— Сволачы, страляйце! А не — дык вас саміх пастраляю!

Салдаты выстралілі амаль усе ўверх. Толькі адна куля трапіла ў Масальскага, аднак ён не здрыгануўся, стаяў з горда ўзнятай галавой. Падняўшы руку, Карл Масальскі крыкнуў:

— Няхай жыве свабода!

Па камандзе начальніка зноў грымнуў залп. І на гэты раз Масальскі не ўпаў.

Уражаны начальнік спытаў:

— Масальскі, ты жывы?

— Жывы!

Новы ўзмах шаблі начальніка, новая каманда, новы залп. Нарэшце акрываўлены Карл Масальскі апусціўся на зямлю.

Жаўнеры доўга не падыходзілі да паўстанца, баяліся. А потым, калі начальнік пачаў на іх крычаць, вывезлі і закапалі невядома дзе.

Так у 1863 годзе ў Слоніме загінуў камандзір паўстанцкага атрада Карл Ксаверавіч Масальскі, які змагаўся за волю нашага народа, супраць царскага самадзяржаўя.

Пра тое, як загінуў Карл Масальскі, Язэпу Стаброўскаму расказвала яго маці. А ён, калі працаваў у Слонімскім музеі, распавядаў усім, хто пытаўся пра паўстанне 1863 года.

Прайшло некалькі гадоў пасля паўстання, але былыя паўстанцы аднойчы падпільнавалі Макарэвіча і забілі, гэтым самым адпомсціўшы яму за Карла Масальскага. Гродзенскі генерал-губернатар за тое, што ён выдаў паўстанцаў, «узнагародзіў» яго пасмяротна: загадаў пахаваць Макарэвіча каля самай царквы ў вёсцы Азярніца і ўсталяваць надмагільны помнік. Загад губернатара выканалі. На помніку прымацавалі дзве шыльды. На адной шыльдзе напісалі: «Замученный польскими мятежниками», а на другой змясцілі такі тэкст: «Памятник сей сооружен в 1869 г. в назидание потомству по инициативе и на средства Его Высокопревосходительства г. Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернатора И. С. Каханова при материальном содействии крестьян Чемерской волости».

У 1930-х гадах шыльду з тэкстам «Замученный польскими мятежниками» людзі сарвалі і выкінулі. Да нашых дзён у Азярніцы каля Свята-Мікалаеўскай царквы збераглася магіла здрадніка Макарэвіча і адзін надпіс на помніку. Але гісторыкаў і вяскоўцаў магіла Макарэвіча сёння зусім не цікавіць.

Чамяры і чамяроўцы

Калі ехаць з Баранавічаў на Беласток, то адразу пры шашы за Слонімам раскінулася вёска Чамяры. Яшчэ ў 1905 годзе ў ёй пражывалі 800 жыхароў, а цяпер — напалавіну менш (на 1 студзеня 2003 года — 197 двароў, 419 жыхароў). Тады вёска складалася з хутароў. І каб сёння ўсе іх абысці са старэйшым чамяроўцам-экскурсаводам, які расказаў бы пра лёс жыхароў кожнага хутара, не хапіла б і цэлага тыдня.

Паводле народнай легенды, яшчэ ў XIV стагоддзі ў даліне ракі Валобрынкі пасяліліся 17 сем’яў з урочышча Падоськавічы. З Падоськавічаў яны ўцяклі ад эпідэміі чумы, якая там успыхнула (гэтую хваробу на Слонімшчыне называлі чамер). Нават у сварцы можна было пачуць: «Ах, каб цябе чамер пабраў!» (Памяць. Слонімскі раён. Мінск, 2004. С. 742).

Паводле іншай легенды, назва вёскі Чамяры паходзіць ад расліны чамярыцы, якой тады шмат расло ў пойме ракі Валобрынкі.

Вёска Чамяры знаходзіцца на шляху з Захаду на Усход. Усе войны, якія праходзілі праз Беларусь, не міналі Чамяроў. Нават сёння адзін з пагоркаў за вёскаю мясцовыя жыхары называюць Шведскай гарою. У час Паўночнай вайны ў 1700–1721 гадах тут шмат загінула шведаў. А тры іншых пагоркі, па словах чамяроўцаў, — гэта брацкія магілы французскіх салдат і афіцэраў 1812 года. Праходзілі праз Чамяры яшчэ і нямецкія, і польскія, і рускія «вызваліцелі». Ад іх рук гінулі людзі, знішчаліся вясковыя хаты, сады, агароды, лес. Але Чамяры і чамяроўцы не скарыліся, выстаялі, перамаглі, адужалі шматвяковае гора і бяду.

У 1550 годзе вёска Чамяры (Чамяровічы, Чэмяровічы, Чамеры) упамінаецца як дзяржаўная ўласнасць у Слонімскім старостве Вялікага Княства Літоўскага. З 1594 года Чамяры становяцца цэнтрам войтаўства Слонімскага староства. Праўда, з XVII стагоддзя войтаўства знаходзілася на чыншавым становішчы, аднак землеўладальнікі рабілі спробу перавесці сялян у разрад цяглавых, патрабуючы ад іх выканання паншчыны, што выклікала з боку вяскоўцаў супраціўленне. На працягу 1660–1690-х гадоў сяляне адмаўляліся выконваць павіннасці і дамагліся магчымасці плаціць толькі грашовы чынш. У 1679 годзе

чыншавае становішча вёскі было пацверджана каралём: «Хотя король издал упомянутый декрет, это нисколько не мешало его канцелярии выдавать тем же крестьянам Слонимского староства подтверждения и новые грамоты на замену отработанных повинностей чиншем и др. В 1679 году, например, с. Соколово было выдано подтверждение пожалованной ему королем грамоты на голый чинш. Такие же подтверждения получили крестьяне сел Лопухово, Кракотка, Переволока, Сосновка, Кокощицы, Селявичи, Чемеры, Ходевичи и др.» (Мелешко В. И. Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII — XVIII в. Мінск, 1982. С. 129).

Чамяроўскіх сялян усё роўна прымушалі адрабляць паншчыну. Але яны аднойчы дружна заявілі, што ніякіх павіннасцей выконваць не будуць. Так і сталася на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў.

У 1794 годзе многія чамяроўцы падтрымалі Кракаўскі акт аб пачатку паўстання на ўсёй тэрыторыі Рэчы Паспалітай пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі супраць расійскай акупацыі. З лозунгам «Вольнасць. Цэласць. Незалежнасць» чамяроўскія сяляне папаўнялі атрады М. К. Агінскага, Ф. Сапегі, К. Серакоўскага і змагаліся за сваю Айчыну. Але паўстанне ў канцы верасня 1794 года было задушана рускімі войскамі. Многія чамяроўцы загінулі, а некаторых саслалі на катаргу. З гэтага часу вёска Чамяры і яе жыхары апынуліся ў складзе Расійскай імперыі. Паводле рэвізіі, у вёсцы тады засталіся толькі 42 сялянскія душы мужчынскага полу.

Моцна закранула чамяроўскіх сялян рэформа 1861 года, якая не дала ні зямлі, ні волі, а, наадварот, выклікала вялікае незадавальненне. У 1863 годзе на Беларусі пачынаецца паўстанне пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, якое дружна падтрымалі і чамяроўцы. У кастрычніку 1862 года, едучы са Слоніма ў Ваўкавыск на паштовых конях, Кастусь Каліноўскі ў Слонімскім павеце раскідваў трэці нумар «Мужыцкай праўды». Найбольш нумароў было раздадзена сялянам і раскідана ў вёсках Чамяры, Сынковічы і Шайнякі.

Пасля паўстання 1863 года жыццё чамяроўскіх сялян не палепшылася. Не хапала зямлі, даймалі непасільныя падаткі, розныя працоўныя павіннасці. Гэта вельмі ўплывала і на ўзаемаадносіны вяскоўцаў. Як расказваў мне некалі слонімскі гісторык, былы дырэктар Чамяроўскай няпоўнай сярэдняй школы Аляксандр Жукоўскі

(1920–1995), у 1890 годзе чамяровец Іван Хвясеня атруціў сваіх братоў Георгія і Ануфрыя, каб стаць адзіным спадчыннікам бацькавай зямлі. Ці, напрыклад, такі выпадак: ажно сем гадоў працягваўся суд за мяжу — палоску зямлі шырынёй каля 20 см — паміж Іванам Андрэевічам Міско і Андрэем Вікенцьевічам Міско. А Вікенцій Кудзелька падчас спрэчкі за зямлю застрэліў нават сваю швагерку і яе свёкра. Адзінай уцехай для чамяроўскага селяніна-бедняка ў той час была мясцовая карчма, дзе за кварту гарэлкі карчмары Іцка і Ласка выманьвалі ў вяскоўцаў мерку мукі альбо штосьці іншае.

У канцы XIX — пачатку XX стагоддзя большасць чамяроўцаў не мелі ніякай адукацыі. Да 1880 года ў вёсцы быў так званы «гарнцавы настаўнік», які па чарзе вучыў дзяцей па хатах. За гэту вучобу настаўніку трэба было плаціць збожжам ці грашыма. І багацейшыя чамяроўцы сваіх дзяцей вучылі. Аляксандр Заградзін, напрыклад, пасля чамяроўскай адукацыі скончыў Варшаўскі політэхнічны інстытут. Даслужыўся да штабс-капітана царскай арміі, а пасля перайшоў на бок бальшавікоў. У 1920 годзе ў складзе Каўказскай арміі аднаўляў нафтавую прамысловасць Грознага, дзе і загінуў.

У 1905 годзе ў Чамярах была адкрыта аднакласная царкоўнапрыходская вучэльня. Чамяроўскія дзеці пачалі атрымліваць першую адукацыю. Некаторыя з іх пасля вучэльні ішлі працаваць, а іншыя ехалі ў Вільню па новыя веды. Але неўзабаве пачалася Першая сусветная вайна. Многія карміцельцы сем'яў апынуліся на фронце, а іншых у жніўні 1915 года з родных вёсак выганялі рускія казакі, палілі іх хаты і хлявы, абяцаючы, што там, у Расіі, ім усё кампенсуюць. Але на чужыне чамяроўскія бежанцы, як і многія беларусы, зазналі шмат новых пакут і гора. А пра кампенсацыю ў Расіі ніхто ніколі не ўспамінаў. Вось якія згадкі пра час бежанства пакінуў чамяроўскі паэт Анатоль Іверс (Іван Дарафеевіч Міско): «Адным з найбольшых для чалавека дароў прыроды з'яўляецца памяць. Памяць свайго, роднага, без чаго цяжка, а ў некаторых выпадках і немагчыма жыць. Вядома, зразумеў я гэта не тады, як у жніўні 1915 года сям'я адпраўлялася ў бежанства, а значна пазней, як вырас і ўсё пачаў асэнсоўваць. Не скажу, што тады мне было кепска з бацькамі. Не, было добра, і ўсё ж нешта незразумелае азмрочвала дзіцячы настрой, заносіла на плач. Увесь час перад вачыма стаяла сцяжынка ад хаты да гумна. Калі

ўспамінаю мінулае, то здаецца, быццам гляджу на тую дарожку праз адвернуты бінокль.

У бежанстве давялося жыць у двух гарадах. Мабыць, па нейкім размеркаванні наша сям'я прыбыла ў невялікі гарадок Казанскай губерні. Дзед быў добрым бондарам і адразу ўзяўся за прывычную работу. І я цешыўся з яго работы. Не так з работы, як з клёпачных абрэзкаў, з якіх будаваў домікі, выкладваў на падлозе чыгуначныя саставы. Бацька нудзіўся, не знаходзячы сабе занятку, хоць быў някепскім дзясятнікам — практыкам дарожнага будаўніцтва. У хуткім часе, даведаўшыся, што патрэбныя спецыялісты па пракладцы чыгункі ў ваколіцах Кіева, махнуў туды і там застаўся. А вясною прыехалі да бацькі маці і я.

Знаходжанне на Украіне, наддняпроўскія прасторы, куды часта браў мяне бацька, фармавалі маё далейшае дзяцінства. Здаваўся цудам прымітыўны від транспарту — дрызіна. Захаплялі сваім хараством бясконцыя квітнеючыя лугі, фантастычныя слупы белага дыму ад кастроў, калі ў абедны перапынак рабочыя смажылі на ражэнчыках сала.

Пад вечар — ізноў на дрызіне — вярталіся ў горад. Маці ўсе вочы прагледзела, чакаючы нас. Яна моцна сумавала: "Калі паедзем дадому?". "Хутка паедзем", — адказваў бацька і сам упадаў у нейкае задуменне. Смутак бацькоў перадаваўся мне, перад вачыма паўставала сцяжынка, што пралягла ад хаты да гумна.

І вось аднойчы на панадворку загрукаталі колы. Гэта бацька прыехаў, купіўшы каня і воза… Паклаўшы на воз небагаты скарб, нарэшце вырушылі ў дарогу і ўзялі курс на Слонім.

Дарога не радавала. Трапляліся спаленыя вёскі, разбураныя хаты. "А што нас чакае дома?" — задавалі пытанне то бацька, то маці. Яшчэ здалёк бацька ўбачыў хату і з палёгкай уздыхнуў: стаіць… Так, хата стаяла, нават тырчаў серп пад страхой, заткнуты пад крокву. А гумно згарэла. І дарожка да яго зарасла палыном, крапівой і лебядою. Словам, летам 1918 года мы былі дома.

Назаўтра паехалі аглядаць поле. Палоска зарасла густым бярэзнікам. Бацька распаліў агеньчык, пачаў высякаць падлесак, а я цягаў галлё на касцёр.

Вельмі цяжка было аднаўляць гаспадарку. Дакучаў і знясільваў голад. Неяк перазімавалі. Варылі крапіву і тую ж лебяду, што буяла

навакол. У самую галадуху вярнулася з-пад Казані другая палавіна сям’і. Старыя не вытрымалі нягодаў, хутка памерлі. Страцілі мы яшчэ дзве душы — заўчасна памерлі маленькія брат Саша і сястрычка Галя…» (Анатоль Іверс. Сум і радасць нашу… // Мікуліч М. У. Пошук вядзе ў глыбіню. Гродна, 1998. С. 141–142).

У 1918–1921 гадах вярталіся з бежанства і іншыя чамяроўцы. Многім з іх убачыць родныя мясціны так і не ўдалося: адны памерлі ад холаду і голаду ў Расіі, іншыя — па дарозе дамоў. А тыя, хто вярнуўся, доўга яшчэ цярпелі нястачу. Ды і вёска Чамяры Слонімскага павета паводле Рыжскай мірнай дамовы адышла пад Польшчу. Але, нягледзячы на гэта, яе жыхары вярталіся здалёк дамоў, бо родная зямелька —як зморанаму пасцелька. Ці, як кажуць у Чамярах: у сваёй хаце і вуглы дапамагаюць. Але не ўсім чамяроўскія вуглы дапамагалі. Вяртанцаў чакалі новыя выпрабаванні. Пра гэта добра згадаў у сваёй кнізе «Маё маўклівае сэрца» яшчэ адзін знаны чамяровец — журналіст і публіцыст Якуб Міско (1911–1981): «Першы раз ехаў я ў пасажырскім вагоне, і міжвольна прыгадаўся мне той таварны цягнік, які чатыры гады назад вёз нас — бежанцаў — з Тамбоўскай губерні дадому. Як пераехалі за Негарэлым мяжу — пачалася Польшча. На мяне тады гэта не зрабіла асаблівага ўражання. Усё адбылося неяк звычайна, без хваляванняў. Пераехалі мяжу, і ўсё. Учора былі яшчэ Саветы, а сёння, калі ласка, Польшча. Што яно такое, гэтая Польшча, ніхто толкам не ведаў. Запомнілася адно — чужая, датуль не чутая мова, нейкія вельмі вялікія і бліскучыя брылькі на шапках начальнікаў, іх воклічы:

— Прэндзэй, прэндзэй!

У Баранавічах быў каранцінны пункт для бежанцаў. Там у бараках лютавалі хваробы, асабліва тыф. Яны касілі людзей бязлітасна.

Мы прасядзелі ў каранціне два тыдні, а адтуль ужо нас адправілі ў Слонім. Я амаль не памятаў ні Чамяроў, ні свае хаты, бо, як уцякалі ў 1915 годзе ад немцаў, быў яшчэ зусім малы. І ніяк не мог зразумець, што гэта адбываецца. Ужо каторы раз дапытваўся ў бацькі:

— Тато, а чаго мы туды едзем?

Бацька тлумачыў:

— Як гэто — чаго? Там, сынок, наша зямля… Бацькаўшчына.

У Слоніме, выгрузіўшы клункі з вагона, бацька з іншымі мужчынамі падаўся шукаць якіх-небудзь фурманак, каб даехаць да Чамяроў. Толькі ў другой палове дня, паклаўшы на воз небагаты скарб, мы рушылі ў вёску, да якой было пяць кіламетраў. Па дарозе бацька не вытрымаў, збочыў-такі на сваю, першую ад горада, палоску зямлі. Яму вельмі рупіла паглядзець, якая яна, гэтая палоска, пасля шасці гадоў разлукі, што на ёй расце. Праз нейкі час ён дагнаў нас. Быў задаволены, у руках трымаў некалькі бульбін.

— Будзем з картоплямі. Нехта пасадзіў на нашым полі. За работу і насенне аддамо, што належыцца, а картоплі выкапаем самі. Картоплі някепскія.

І вось наша паселішча. Маці як глянула, так і залямантавала на ўвесь грудок: “А Божа ж мой, Божа! А што ж мы рабіцімем? Гэта ж ні хаты, ні латы!..”.

Там, дзе некалі былі хата і хлеў, цяпер тырчаў толькі насуплены комін. Вакол яго на грудках буялі быльнёг ды крапіва. Нідзе ні шульца, ні парканіны. Стаяў і ціха шапацеў адзін толькі ясень з шырокай прыгожай кронай — маўклівы сведка ўсяго, што тут адбывалася ў апошнія гады. Ён перажыў пажары, чуў выбухі гарматных стрэлаў, бачыў кайзераўскіх немцаў, польскіх легіянераў, чырвонаармейцаў. Такія ж папялішчы былі ў суседзяў — Саванцоў, Папкоў, Стасёў… Вайна прайшла тут вогненным валам.

Тым часам набеглі суседзі, што вярнуліся з бежанства крыху раней. Пачаліся здароўканне, роспыты, плач. Усё злілося ў суцэльны гоман.

— Ну што, Гарасім, знацца, таксама на бацькаўшчыну?

— Пацягнула, брат, як магнітам. І Захар вунь Стасёў прыехаў, і Іван Ляснічаў…

— А мая ж ты Мар’ечка! Гэто ж якая, няўрокам кажучы, была, гэдака і вярнулася. Дальбог, не пастарэла.

— Ой, дзе ты бачыла, Агата.

— А хлопцы гэто ўжэ падраслі. А-ёй, то ж не пазнаць.

— Дзякаваць Богу, растуць. А вы ці даўно вярнуліся?

— Не, якраз на Спасаўку.

Бацька гаварыў, распытваўся пра тое, як тут жывецца, а з галавы, відаць, не выходзіла думка: што рабіць? Трэба ж недзе прыткнуцца. Восень на дварэ. Пад небам начаваць не будзеш. Мацеры сказаў:

— Ну, годзе. Плач не плач, а трэба нешта рабіць. Вось, кажуць, уласць памагае. Картопель сваіх накапаем. Неяк будзе. Як усе, так і мы.

З другога канца грудка прыйшоў дзядзька Іван, які таксама прыехаў разам з намі.

— Я думаю так, — сказаў ён, — няма чаго тут выдумляць. Збірайце манаткі — і да мяне. Хата, дзякаваць Богу, ацалела. Пакуль што якое — будзем жыць.

Так нас, былых бежанцаў, сустрэлі родныя гоні. Спадзяванні бацькі наконт таго, што “ўласць дапаможа”, не спраўдзіліся. Куды ён ні патыкаўся — у гміну ці ў павет, — ніхто нічога не абяцаў: ні хлеба, ні дзерава, ні пазычкі на тое, каб прыдбаць каня. Бацьку, праўда, не пакідала вера ў справядлівасць. Быць не можа, гаварыў ён, павінна быць нейкая падмога. Казалі ж, што пагарэльцаў не пакінуць у бядзе.

Але чым больш абіваў парогі розных устаноў, тым большы одум агортваў яго. Аднаго дня вярнуўся з горада змізарнелы, галодны, сеў ля стала, падпёр далонню галаву, сказаў:

— Каб яны так сонца бачылі, як мы ўбачым ад іх палёгку.

Маці моўчкі паставіла на стол міску капусты, палажыла лусту хлеба, асцярожна спыталася:

— Нічога не дастукаўся?

— Трасцы ў іх дастукаешся.

Яшчэ не разумеў я ўсяго сэнсу бацькавых слоў, але ў маю свядомасць ужо непрыкметна ўваходзіла нешта такое, чаго дагэтуль не адчуваў. Узіраўся на бацьку, на худы, засмучаны яго твар, на тое, як нервова варушацца яго жаўлакі, і мне рабілася балюча.

Марным аказалася і спадзяванне на ўласныя картоплі. Праз некалькі дзён пасля прыезду дамоў мы, узяўшы мяшкі і пазычаныя ў суседзяў капачкі, усім гуртам выправіліся па “свае” картоплі. Якое ж было наша здзіўленне, калі ўбачылі, што на тым полі ад бульбы застаўся толькі след. Нехта пастараўся выкапаць так чыста, што не пакінуў ніводнага клубня…» (Міско Якуб. Маё маўклівае сэрца. Мінск, 1983. С. 9–11).

З 1921 да верасня 1939 года вёска Чамяры ўваходзіла ў склад Польшчы. У 1921 годзе яна налічвала 80 двароў, у якіх пражывалі 418 чалавек. Гэта былі нялёгкія гады для чамяроўцаў. Цяжкім ярмом на сялян клаліся розныя падаткі, была вялікая розніца ў цэнах на сельскагаспадарчыя прадукты і прамысловыя тавары. Асабліва дарага каштавала лячэнне. У музеі сярэдняй школы № 4 г. Слоніма захоўваецца прадпісанне Чамяроўскай гміны на імя жыхара вёскі Чамяры Аляксея Дэйкі. Селяніну Дэйку прапаноўвалася на працягу сямі дзён унесці ў касу Слонімскай гарадской бальніцы 366 злотых за лячэнне паламанай нагі. Столькі ж каштавалі, напрыклад, 183 пуды збожжа. А восенню за 366 злотых можна было тады купіць 5–6 кароў. А каб выпасваць гэтых кароў у дзяржаўным лесе, таксама трэба было плаціць. Гэта пацвярджае яшчэ адзін дакумент са школьнага музея — квітанцыя, выдадзеная Слонімскім надлясніцтвам на імя чамяроўца Я. К. Міско. У ёй чорным па белым напісана, што вясковец за права пасвіць жывёлу ў лесе павінен заплаціць 13 злотых…

У сярэдзіне 1920-х гадоў у Чамярах пачаў узмацняцца нацыянальны рух, галоўным завадатарам якога быў мясцовы інтэлігент і педагог Максім Бурсевіч. У 1925 годзе з дапамогай сваіх землякоў ён адкрыў у вёсцы прыватную беларускую школу. Знайшлася прасторная хата якраз пасярэдзіне вёскі. Выпісалі з Вільні сякія-такія падручнікі. Мужчыны парабілі парты, і заняткі пачаліся. Цеснавата было, не хапала кніжак і сшыткаў, але дзеці з вялікім настроем беглі ў школу. У сваю школу, дзе гучала родная мова. Але Максім Бурсевіч адчуваў, што за беларускую школу польскія ўлады не пагладзяць па галоўцы. І тым не менш ён рабіў усё, каб у самадзейнай школе было так, як у сапраўднай, а можа нават і лепш. Тут вучылі не толькі пісаць і чытаць, але пачалі наладжваць вечары мастацкай самадзейнасці, у якіх прымалі ўдзел і вучні, і іх бацькі. Яны дэкламавалі беларускія вершы, спявалі песні, паказвалі сцэны з «Паўлінкі», «Прымакоў», з іншых п’ес.

Тры месяцы існавала беларуская школа ў Чамярах. Усё, здавалася, ішло добра, пакуль аднойчы ў час заняткаў у клас не ўвайшлі два паліцыянты. Адзін з іх аб’явіў, што школа зачыняецца, таму вучні могуць ісці дахаты, а пан настаўнік няхай застанецца.

— Вы не маеце права, — запратэставаў Максім Бурсевіч. — Гэта гарантавана канстытуцыяй.

— Ёсць рашэнне павятовай улады, — паведаміў старшы паліцыянт.

Паліцыянты дапыталі настаўніка, напісалі пратакол і падагульнілі:

— Вы праводзіце бальшавіцкую работу.

Максім Бурсевіч усміхнуўся:

— Калі беларуская асвета — гэта бальшавіцкая работа, дык бальшавікі, відаць, нядрэнныя людзі… (Чыгрын Сяргей. Родам са Слонімшчыны. Слонім; Мінск, 2003. С. 6–7).

Але беларускую школу ў Чамярах закрылі. Беларускія паслы ў сейме рабілі нават запыт міністру асветы. Яны патрабавалі растлумачыць, на якой падставе ў Чамярах была закрыта беларуская школа. Чаму парушаецца Канстытуцыя Рэчы Паспалітай? Але гэта не дапамагло. У вёску прыслалі новага настаўніка-паланізатара, які пачаў агітаваць бацькоў, каб іх дзеці ішлі вучыцца ў польскую школу. Пра барацьбу чамяроўцаў за родную школу сведчыць артыкул «Барацьба сялян вёскі Чамяры за адкрыццё беларускай школы», які быў змешчаны ў газеце «Савецкая Беларусь» за 4 сакавіка 1925 года. Вось што пісала газета: «Першага сакавіка ў Чамярах адбыўся сельскі сход, скліканы па загадзе гміны. Грамада сабралася вялікая, каля 75 асоб. Сакратар гміны запрапанаваў сходу, каб усе дзеці, якія хадзілі ў прыватную беларускую школу, зараз жа пайшлі да школы польскай. Калі не пойдуць, дык бацькі будуць пакараны штрафамі, а гміна сцягне і тыя штрафы, якія былі накладзены на вёску ў лістападзе. Абапіраючыся на тое, што цяпер вёска беларускай школы не мае і дзеці зусім не вучацца, інспектар і гміна прымусяць дзяцей пайсці да школы польскай. Сход гэтай заявай быў абураны, і грамада пачала прасіць сакратара гміны запісаць у пратакол: «Каб вучыцеля з Чамяроўскай польскай школы ўлады найхутчэй забралі і перавялі ў тую вёску, дзе ёсць шмат палякаў, а ў Чамяроўскую школу каб далі таго, каго вёска папросіць і дзеці-вучні пажадаюць. А пакуль гэных змен не будзе, пакуль польскі вучыцель будзе ў школе біць дзяцей за тое, што яны не разумеюць польскай мовы, дык ніводнае дзіця не пераступіць парога польскай школы. Хай не толькі штрафуюць бацькоў за дзяцей, але катуюць іх за дзяцей, бацькі не згодзяцца пасылаць сваіх дзяцей на катаванне, а дзеці, хто як зможа, будуць уцякаць ад ката». Сакратар гэтай заявы ад сходу запісаць адмовіўся, аднак, мусіць, баючыся абуранага настрою сходу, абяцаў жаданне сходу абгаварыць на паседжанні гміннай рады. На гэтым сход і закончыўся.

Такім чынам селянін, не баючыся ні штрафаў, ні арыштаў, згаджаючыся нават на катаванне, стойка стаіць за сваю мову, за родную школу, за беларускасць. І хаця існаваўшую ў Чамярах прыватную беларускую школу зачынілі, але існуючага ў беларускага селяніна духу ніхто не зможа. *Чамеравец*».

Пад псеўданімамі Чамеравец, Чамяровец, Чэмеравец, Беларус, Вачавідзец, Трылісьцік, Трылісьцінік, Янка Ведайка, Чупрановіч, па словах Янкі Саламевіча, аўтара «Слоўніка беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.)», у беларускім савецкім і віленскім друку выступаў сам Максім Бурсевіч. Вось што Чупрыновіч пісаў у віленскай «Беларускай вёсцы» 2 снежня 1925 года, дзе былі змешчаны дзве яго інфармацыі з Чамяроў пад загалоўкамі «Арышты» і «Змаганьне за родную школу». У «Арыштах» ён паведамляў: «Як ведама, арышты ў Заходняй Беларусі з'яўляюцца звычайнаю праяваю, так сказаць, грамадскага жыцця. Арыштамі ўлада, відаць, хоча забіць усялякі рух на т. зв. "Крэсах", як нацыянальны, так і культурны. Арыштоўваюць вельмі часта людзей зусім нявінна, але толькі абы тэрарызаваць. Нядаўна сталіся гэтакія арышты. У вёсцы Чамяры арыштавалі 16 асоб. З ліку арыштаваных 14 былі звольнены праз дзён 10, а двох сядзелі ажно па сем тыдняў, і пусцілі іх пад залог усяе маёмасці — 20 кастрычніка. Прычына арышту — нібы падвышка гадоў, каб не йсці да войска. Дык былі заарыштаваны і тыя, хто нібы падвышаў гады, і сведкі іх, і солтыс. 5 кастрычніка з вёскі Чамяры заарыштавалі жыхара Якава Пракапчука і пасадзілі ў вастрог у Слоніме. Прычыны — нікому не вядомы. Пракапчуку каля 60 гадоў і ўся вёска (ажно 55 асоб) сцвердзіла сваімі подпісамі прыгавор, што Пракапчук жыў дома ціха, палітыкай не займаўся, карыстаўся заўсёды чэсцю справядлівага жыхара грамады і г. д. Подпісы людзей і справядлівасць сказанага ў заяве-пратаколе сцвердзіў пячаткаю і сваім подпісам грамадскі солтыс. Пратакол і заява-просьба пераданы ў канцылярыю пана пракурора — аднак жа вёсцы не вераць, і арыштаваны сядзіць сабе ў вастрозе. Дык што ж рабіць яшчэ, каб паверылі і згадзіліся з просьбай цэлай вёскі?!.»

У другой інфармацыі з Чамяроў Чупрыновіч паведамляе: «У свой час вёска Чамяры злажыла 63 дэкларацыі на 81 вучня і падала да павятовага школьнага інспектара. За пасведчанне дэкларацыяў заплацілі

гміне ажно 31 зл. 50 гр. Праз нейкі час усіх дэклярантаў вызваў да сябе ў канцылярыю школьны інспектар Кажан і дамагаўся зрачыся роднай школы, але дэкляранты стаялі на сваём. Тады была вывешана аб’ява, каб да 20 чэрвеня злажылі заявы, хто хоча школы польскай. Аднак з школьнага абводу ніводнай заявы не падалі, і ў канцы канцоў цяпер маюць… тую ж польскую школу з польскай “навучыцелькай”!.. І старыя, і малыя плачуць моўчкі, каб мець родную школу, але нічога зрабіць не могуць. Таварыства Беларускай Школы ў Радашкавічах падало заяву да пана куратара шк. вокругу ў Беластоку, каб далі канцэсію (права) адчыніць у Чамярах прыватную беларускую школу, але да гэтага часу ад 20 траўня г. г. ніякіх чутак нямашака. Відаць, зноў дзеткам замест роднай мовы прыйдзецца праз цэлую зіму ганяць сабак па вуліцы. А ці адна зімачка ўжо прапала?».

Дарэчы, дзякуючы Максіму Бурсевічу штогод, пачынаючы з 1926 года, чамяроўцы паступалі і вучыліся ў Віленскай беларускай гімназіі. Сярод такіх былі Анатоль Іверс, Якуб Міско, Ігар Бурсевіч, Феакціст Міско, Мікола Бурсевіч і іншыя хлопцы. Максім Бурсевіч быў знаёмы і сябраваў з дырэктарам гімназіі Радаславам Астроўскім. І калі ў каго з чамяроўцаў не хапала ведаў, дык праз Максіма Бурсевіча і Радаслава Астроўскага іх усё роўна залічвалі ў гімназію. Пра гэта згадвае ў сваёй кнізе «Маё маўклівае сэрца» Якуб Міско: «На другі дзень я, добра наглянцаваўшы боты, пайшоў на прыём да дырэктара гімназіі Р. Астроўскага, несучы з сабою пісьмо ад Максіма Бурсевіча. Убачыў дзверы з надпісам “Дырэктар” і асцярожна пастукаў (так мне раіў Ігар (маецца на ўвазе Ігар Бурсевіч, аднакурснік і аднавясковец Якуба Міско. — *С. Ч.*). З кабінета данёсся зычны голас:

— Увайдзіце!

Я падаў дырэктару пісьмо і пачаў чакаць. Мне ўжо было вядома, што дырэктар — чалавек напышлівы і вельмі рэзкі. З надзеяй глядзеў на гэтага плячыстага мужчыну ў рагавых акулярах, на яго энергічны, аздоблены пышнымі рудаватымі вусамі твар. Астроўскі прачытаў пісьмо, кінуў на мяне позірк:

— Дзе вучыўся?

— Трохі ў Расіі, а пасля сам па сабе, — нясмела адказаў я.

— І думаеш у чацвёрты клас?

— Хацелася б.

— Ну-ну, — мармытнуў дырэктар. — Здавай экзамены, паглядзім.

Экзамены я здаў добра, і нават па нямецкай мове, якой вельмі баяўся… За добрую здачу экзаменаў мяне не толькі прынялі ў чацвёрты клас, а яшчэ аслабанілі ад платы за вучобу і за інтэрнат» (Міско Якуб. Маё маўклівае сэрца. Мінск, 1983. С. 14).

Ва ўспамінах чамяроўскага паэта Анатоля Іверса (рукапіс захоўваецца ў аўтара гэтай кнігі, які перадаў Янка Саламевіч) згадваецца, што вакол Чамяроў у сярэдзіне 1920-х гадоў пасялілася 14 польскіх вайсковых асаднікаў. Яны захапілі лепшыя землі, занявольвалі беднату, вялі ганенне на тутэйшае насельніцтва. Але людзі не маўчалі. У 1925 годзе ў Чамярах ужо дзейнічалі тры ячэйкі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ), а праз год узнікла і моладзевая арганізацыя. Трэба адзначыць, што КПЗБ была тады беларускай арыентаванасці, сябры яе змагаліся за адкрыццё беларускіх школаў, праводзілі нацыянальныя святы, сустрэчы, прэзентацыі. Была створана і актыўна дзейнічала таксама Міжнародная арганізацыя дапамогі змагарам рэвалюцыі. Анатоль Іверс піша: «Імкнучыся знішчыць беларускую культуру і апалячыць беларусаў, правіцелі буржуазна-памешчыцкай Польшчы стваралі на вёсках розныя арганізацыі тыпу “Колко млодзежы”, “Стшэлец”, дзе праводзілі ў адносінах да мясцовага насельніцтва варожую агітацыю. Але людзі змагаліся з палітыкай акупантаў. Вось урывак са справаздачы Слонімскага акружкама Камуністычнага саюза моладзі Заходняй Беларусі (КСМЗБ) за лістапад 1932 года: “Солтыс сумесна з настаўнікам арганізавалі “Колко млодзежы вейской” (гурток вясковай моладзі) у вёсцы Чамяры. Каго запалохалі, а каму паабяцалі ільготы пры спагнанні падаткаў, крэдыты і г. д. Удалося арганізаваць чалавек да 30-ці. У вёсцы пачаліся п’янкі, бойкі. Жыцця не было. Наша камсамольская ячэйка вырашыла разбіць КМВ. Пачалі праводзіць шырокую растлумачальную работу, і хутка нам удалося адлучыць частку моладзі ад КМВ. Цяпер Колко млодзежы вейскей амаль заміраe…”». Далей Анатоль Іверс успамінае: «Каб адцягнуць увагу ад барацьбы за свае правы, разбіць згуртаванасць сялян, польскія ўлады правялі ў вёсцы Чамяры так званую камасацыю (ліквідацыю цераспалосіц, з’яднанне разрозненых участкаў з перасяленнем некаторых гаспадароў на хутары). І тым не менш у 1934 годзе ў Чамярах забаставалі рабочыя, якія працавалі на

пасадцы лесу. Да іх далучыліся лясныя рабочыя з навакольных вёсак, што сведчыла аб салідарнасці працоўных.

Хоць палякі ліквідавалі масавыя легальныя арганізацыі, але дэфензіва не змагла знішчыць падполле. Страшныя катаванні ў засценках дэфензівы перанеслі Іван, Мікалай і Сяргей Багданчукі, Іван Кароль, Якуб Міско, Даніла і Цімох Хвясені і многія іншыя. Прайшла праз катаванні, польскія турмы, Картуз-Бярозу і чамяроўская дзяўчына Ганна Кароль. У канцы 1939 года вяскоўцы выбралі яе старшынёю сялянскага камітэта ў Чамярах. А з 1940 года да пачатку вайны яна працавала старшынёю Парэцкага, а пасля Шылавіцкага сельсаветаў на Слонімшчыне. Была дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР…». Жыццё Ганны Кароль трагічна абарвалася ў снежні 1947 года.

Калі глядзець на тагачасныя падзеі з сённяшняй часавай далечыні, то Ганна Кароль стала чарговай ахвярай савецкай улады. Большая палова слонімскіх сялян была супраць бальшавікоў і калгасаў. А чамяроўскай жанчыне, якая актыўна ўдзельнічала ў «кіпучым стваральным» жыцці, трэба было сілаю заганяць вяскоўцаў у калгасы, забіраць ад іх нажытае дабро. А каму хацелася з ім развітвацца? Хіба толькі для гультаёў і п’яніц калгасы былі выратавальнай радасцю. А для астатніх людзей — не. Вось за гэта і заплаціла сваім жыццём чамяроўская савецкая актывістка.

Цікавай старонкай летапісу вёскі Чамяры было стварэнне і дзейнасць на яе тэрыторыі ў канцы 20-х гадоў мінулага стагоддзя легальных гурткоў Беларускай сялянска-рабочай грамады (БСРГ) і Таварыства беларускай школы (ТБШ). У дакументах архіўнага фонду «Каманда паліцыі Слонімскага павета», у справе са справаздачамі і данясеннямі паліцыі за 1926–1927 гады адшукаліся звесткі, што 25 жніўня 1926 года ў вёсцы Чамяры Слонімскага павета быў створаны гурток Беларускай сялянска-рабочай грамады. Старшынёю гуртка быў абраны Рыгор Іскрык, а сакратаром — Васіль Бурсевіч, скарбнікам — Васіль Міско (жыхары гэтай вёскі). Па дадзеных паліцыі, гурток грамады ў Чамярах налічваў 60 сяброў. Дзейнасць Грамады была забаронена з 21 сакавіка 1927 года (Дзяржархіў Гродзенскай вобласці. Ф. 687, вопіс 2, справа 13, арк. 66–67). У тым жа архіўным фондзе знайшлася інфармацыя, што па стане на 12 снежня 1928 года ў вёсцы Чамяры Чамяроўскай гміны Слонімскага павета дзейнічаў гурток Таварыства беларускай школы (ТБШ). Старшынёю гуртка быў Павел Міско, былы сябра Грамады (Дзяржархіў Гродзенскай вобласці. Ф. 687, вопіс 2, справа 18, арк. 98–99).

Бясспрэчна, і Грамада, і ТБШ праводзілі ў Чамярах вялікую культурна-асветную дзейнасць. Пра гэта шмат пісала віленская беларуская прэса. «Культурнае жыццё на вёсцы прабуджаецца і пачынае біць крыніцай, і гэта амаль пры поўнай адсутнасці беларускіх школаў. А што ж было б, каб існавалі беларускія школы? Аб гэтым не варта гаварыць, бо кожны ведае сам. Тое самае і ў нашай вёсцы Чамярох. У нядзелю 22.IV.1928 стараннем гуртка Таварыства Беларускай Школы быў наладжаны спектакль-вечарына. У праграму ўвайшлі: “У зімовы вечар” — п’еса ў адным акце Ажэшкавай, “Чорт і баба” — жарт у адным акце Ф. Аляхновіча, нацыянальныя скокі (“Юрка”, “Лявоніха”) і агульныя танцы.

П’есы прайшлі даволі жыва, хаця і заўважаліся пэўныя недахопы, а асабліва ў выглядзе сцэны і ў грыміроўцы артыстаў. Таксама відаць было заслабае веданне роляў, і глядзельнікі задаволіліся тым, што бачылі перад сабою. Надта добрае ўражанне на публіку зрабілі нацыянальныя танцы. Маладыя хлопцы і дзяўчаты пад гукі мандалінаў у нацыянальных касцюмах досыць па-мастацку выканалі “Лявоніху” і “Юрку”, чым проста зачаравалі публіку.

Праграма закончылася а 12 гадзіне ночы і старыя спакойна, з раднаснымі настроямі, з добрымі надзеямі пайшлі дамоў на адпачынак, а моладзь зараз жа з’арганізавала агульныя танцы, і без гарэлкі, з здаровымі думкамі гулялі аж да другой гадзіны раніцы.

Трэба зазначыць, аднак, што ўсе былі надта засмучаныя тым, што пасля спектаклю не было дэкламацыі вершаў, чым наагул глядзельнікі заўсёды надта захопліваюцца.

Не адбылася ж дэкламацыя з прычыны забароны Слонімскім старастаю, нягледзячы на тое, што ўсе вершы, пададзеныя на перагляд, дазволены Віленскім камісарам Ураду для дэкламацыі. Чаму гэта так шмат на гэтых бедных “Крэсах” камісараў, лёгка даведацца таму, хто ведае панскую палітыку ў адносінах да развіцця нацыянальных культураў.

Даход у суме 67 злотых пайшоў на карысць Народнага Дому, які ўжо будуецца ў Чамярох.

Так расце свядомасць працоўных Беларусі, і ніякім спосабам ворагам працы не ўдасца спыніць гэтага росту. *Хлопчык*» (Голас працы. 1928. № 6. 1 траўня).

Ці такі прыклад, пра які згадвала «Наша праўда» 16 ліпеня 1927 года: «Нягледзячы на тое, што ў нядзелю 26 красавіка 1927 года ў вёсцы Чамяры былі згуляны п'еса Янкі Купалы "Паўлінка" разам з "Заручынамі Паўлінкі", нашы артысты пастараліся да касьбы, пакуль яшчэ гумна парожныя, падрыхтаваць п'есу "Мікітаў лапаць" Кудзелькі, і з дазволу старасты ў нядзелю 3 ліпеня 1927 году згулялі яе. Уваход быў па білетах, цана якіх ад 20 да 50 грошаў. Народу было каля 300 чалавек — шмат болей, як на першай вечарыне. Увесь даход пайшоў на справы культурна-прасветныя. Артысты згулялі свае ролі дужа добра, нягледзячы на тое, што на падгатоўку было зусім мала часу. Народ вельмі захапіўся Чамяроўскім тэатрам, але, на жаль, прыходзіць час сенакосу, і гумна ўсе запоўняцца сенам, збожжам, так што не будзе месца для спектаклю. І вось, дзякуючы гэтаму, цяпер у іх з'явілася думка будаваць народны дом, дзе б маглі без ніякіх перашкодаў наладжваць спектаклі і т. п. Хай жа гэта думка не пакіне іх аж да здзяйснення! Асаблівую ўвагу на гэта павінна звярнуць моладзь… *Я. М.*».

Народны дом у Чамярах усё ж пабудавалі. Для гэтай мэты ва ўрочышчы Палаўшчына скасілі траву, высушылі і прадалі сена. А таксама зрэзалі частку грамадскага лесу і прадалі драўніну. Працавалі чамяроўцы талакою і Народны дом пабудавалі. Але ён нядоўга праіснаваў, неўзабаве польская паліцыя яго зачыніла.

У Чамярах у другой палове 20-х і 30-х гадах мінулага стагоддзя было шмат пісьменных людзей. Некаторыя навучыліся чытаць і пісаць у бежанстве і з Расіі прывезлі сякія-такія рускія кнігі. Іх перадавалі з рук у рукі і чыталі ўслых. Многія кнігі і часопісы прывозілі з Вільні. Таму цяга да друкаванага слова ў чамяроўцаў з кожным годам расла. Кніга рабілася людской патрэбай, але не кожны мог мець яе.

І тады ўзнікла думка арганізаваць бібліятэку. Пачалі з таго, што некалькі пісьменных хлопцаў абышлі ўсе хаты, сабралі адразу некалькі дзясяткаў кніг. Часова бібліятэку вырашылі размясціць у хаце Герасіма Міско. Яго сын Якуб са сваім сябрам Іванам Міско збілі дзве сасновыя дошкі, пагаблявалі і зрабілі шыльду. На ёй напісалі: «Чамяроўская бібліятэка імя Якуба Коласа». Шыльду прыбілі да сцяны хаты.

Бібліятэка за кароткі час свайго існавання мела больш за тысячу тамоў. Былі там амаль усе беларускія кнігі і часопісы, якія выдаваліся ў Вільні, творы рускіх пісьменнікаў, а таксама польская класіка — Міцкевіч, Славацкі, Сянкевіч. «Зрабілася неяк весялей і ўтульней. Што ні кажы, хоць невялікая, але свая бібліятэка. Такога ў сяле ніколі не было. Цяпер да нас наведваліся нават тыя, хто ледзь ведаў літары. Прыходзілі і з хутароў. Проста цікавіліся, што такое робіцца ў гэтай бібліятэцы. Памятаю, зайшла пажылая кабета. Спыталася:

— Казалі, тут е гэдака кніжка, што вельмі справядліва пра нас піша: нейкі Хранцішак ці што яе напісаў. Фамілію, далібо, забылася.

— Францішак Багушэвіч?

— Во, во, ён!

— Дык вы ж, цётка, чытаць не ўмееце.

— А мне ўнучак пачытае, ён — як рэпу грызе.

Прыйшлося даваць цётцы "Дудку беларускую". Васіль Разомчыкаў дазнаўся недзе пра жыццёвы шлях Якуба Коласа. Заходзіць у бібліятэку і адразу:

— О гэто-то пісацель, цара не пабаяўся.

— Хто, дзядзько, не пабаяўся?

— Якуб Колас — вось хто. У цюрме сядзеў. Бо праўду піша.

Здараліся, як у кожнай справе, і канфліктныя сітуацыі. Убягае аднойчы цётка і на ўсю хату:

— Зачыняйце, мусіць, гэту вашу кнігарню. Чытакі пазнаходзіліся.

— Што з вамі, цётко? — здзівіўся я.

— Як што? Оньдзека мой завала як унурыцца ў гэто вашо чытанё, то пра ўсё забывае, газы не наўмеешся. Да чаго гэто дойдзе, га?

Яе мужык Лукаш і праўда любіў кніжкі і многа чытаў. Гаспадар ён быў не сказаць каб кепскі і, вядома, не мог за кніжкаю забыць пра тое, што трэба, напрыклад, каню ці карове даць. З раўнавагі цётку вывела, відавочна, тое, што газа без дай прычыны гарыць. Трэба сказаць, што газа тады была дарагая: літр яе каштаваў шэсцьдзесят грошаў. Прадаўшы пуд жыта, можна было купіць усяго тры літры газы. Вельмі дарагія былі і іншыя тавары першай неабходнасці. Кілаграм солі каштаваў, напрыклад, 35 грошаў, а цукру — адзін

злоты сорак грошаў, мыла — адзін злоты семдзесят грошаў. Дзе ж тут накупляешся?

Такіх сутычак вакол бібліятэкі было, вядома, няшмат, а калі яны і ўзнікалі, дык заўсёды вырашаліся, як кажуць, шляхам перагавораў. Другая жонка, бывала, пасварыцца, ды сціхне! Тым часам бібліятэка ўпрыгожыла жыццё чамяроўцаў. Кнігі, газеты далі новы штуршок росту свядомасці людзей, раскатурхалі іх, памаглі ўбачыць больш, разумець лепш.

Існавала бібліятэка амаль год. Расла, багацела. Кніжкі ўжо не змяшчаліся ў адной скрыні, і бацька зрабіў другую. Да бібліятэкі прывыклі старыя і малыя. Ужо нават і вельмі сварлівыя гаспадыні не лаялі сваіх мужыкоў за тое, што “дарма смаляць газу”. Ніхто не прыходзіў з патрабаваннем закрыць “кнігарню”.

Затое зусім нечакана з’явіліся іншыя “госці” — у сініх мундзірах. Здарылася тое самае, што і са школай. Па загадзе павятовых уладаў паліцэйскія аб’явілі, што бібліятэка закрываецца. Яны забралі абедзве скрыні з кнігамі, паклалі іх на воз і патарахцелі недзе ў горад. Чамяроўцы маркотна глядзелі ім услед. Даведаўшыся, што здарылася, Васіль Платонаў усміхнуўся.

— А што я казаў? Пацешыліся трохі, і годзе. Каб вельмі граматнымі не парабіліся. Навука, браце, не для мужыкоў.

І ўсё ж бібліятэка, як і школа, пакінула ў жыцці вёскі добры след. Кніжкі ўсё больш уваходзілі ў побыт людзей» (Міско Якуб. Маё маўклівае сэрца. Мінск, 1983. С. 42–43).

У час ліквідацыі Чамяроўскай бібліятэкі імя Якуба Коласа некаторыя беларускія кнігі не трапілі ў паліцэйскія мяшкі. У прыватных сховішчах вяскоўцаў захаваліся творы айчынных драматургаў. Па іх мясцовая моладзь пачала ставіць у вёсцы спектаклі. Рэпертуар быў даволі шырокі. Найбольшым поспехам карысталася «Паўлінка» Янкі Купалы. Самадзейныя чамяроўскія артысты пры размеркаванні роляў стараліся адхіліць ролю пана Быкоўскага. Ну а калі хто яе браў, то іграў па-сапраўднаму смешна і праўдзіва.

Добра прымала публіка спектаклі па п’есах Уладзіслава Галубка і Францішка Аляхновіча. Большасць беларускіх спектакляў ставілі ў прасторных гумнах. Паэт Анатоль Іверс успамінаў і мне часта расказваў, што не так цяжка было падрыхтаваць спектакль, як атрымаць

дазвол на яго пастаноўку ў пана павятовага старасты. А часам і дазвол не вырашаў справы. Існавала паліцыя, якая знаходзіла безліч прычын, каб забараніць вечарыну. Адной з прычынаў забароны, напрыклад, магла быць пры ўваходзе ў гумно адсутнасць дзвюх бочак з вадой і мётлаў на ражнах. Іх наяўнасць, лічылася, гарантавала супрацьпажарную бяспеку. Супрацьпаказана была і салома ў гумне. Але вясною рэдка ў якога гаспадара ляжалі ў гумне сена ці салома.

Кожны спектакль у Чамярах прымяркоўваўся да якога-небудзь свята. Тады ішлі на прадстаўленне і старыя, і малыя, не кажучы пра моладзь. Юнакі і дзяўчаты прыходзілі нават з суседніх вёсак. А гэтага не жадала паліцыя. Вечарыны са спектаклямі заўсёды завяршаліся дэкламацыяй вершаў. Аднойчы, калі чыталі верш Янкі Купалы «Ворагам Беларушчыны», паліцэйскі сцягваў са сцэны чытальніка.

Ажывілася культурна-нацыянальнае жыццё ў Чамярах у другой палове 1930-х гадоў. Пра гэта часам згадвала віленская беларуская прэса. Інфармацыі пісаў і дасылаў у Вільню чамяровец Іван Міско, які падпісваўся псеўданімам Антоль Іверс. У часопісе «Беларускі летапіс» за 1937 год чытаем: «Беларуская сцэна на вёсцы. Вёска Чамяры. Для павярхоўнага наглядчыка можа здавацца, што беларускае культурна-нацыянальнае жыццё на вёсцы замёрла, іменна таму, што няма школаў, прэсы, культурна-асветных арганізацыяў. Аднак не ёсць так блага, як можа здавацца. Беларускі рух падняўся вышэй перашкодаў і пацёк іншым руслам, што трэба прызнаць зусім натуральным. Бо калі жыве народ, то ён мусіць тварыць тое, што ўласціва кожнаму народу, — мусіць тварыць сваю культуру.

Нічога дзіўнага, што ў нашых умовах беларуская сцэна на вёсцы робіць шпаркія поступы. У сучасны момант толькі пры помачы спектакляў прыходзіцца моладзі вучыцца пісаць, чытаць і працаваць на грамадскую карысць. У такіх выпадках для шкодных навыкаў, як карты, гарэлка, дзікія разгулы, няма месца. Нашай моладзі таксама стрэліла ў галаву добрая думка. Успамінаючы тое, што было калісьці (Нар. Дом, Бібліятэка, пара дзясяткаў зладжаных прадстаўленняў), рашылі не сядзець на прызбе і не прыглядацца, як іншыя, напіўшыся, выбіваюць па хатах шыбы, а ўзяцца і наладзіць хоць адну вечарыну.

Дагаварыўшыся з кіраўніком школы, прыступілі да працы… Зладзілі тры вечарыны, а даход прызначылі на ўтрыманне школьнага

радыё. Зімою ставілі “Мікітаў лапаць” і “Паўлінку”. Трэцяя вечарына адбылася на другі дзень Праваслаўнага Вялікадня. Ставілі п’есы “Дзядзька Якуб” і “Лекары і лекі”. Прышлося змагацца з вялікімі труднасцямі. Публікі было шмат, а малая школьная заля змусіла артыстаў паўтарыць п’есу два разы. Апошні раз прадстаўленне адбывалася ўжо ў гумне. Апрача беларускай п’есы, вучыцель загадаў паставіць і польскую. Але адпаведнае польскае п’есы ў вёсцы і па-за вёскаю не знайшлося. Тады пералажылі на польскую мову “Лекары і лекі”. Мала таго. У прыватнай хаце няможна рабіць рэпетыцыі… Артыстаў прышлося мяняць ледзь не кожны дзень. Таксама трэба зазначыць, што ніводная друкарня ў Слоніме не згадзілася друкаваць абвесткі ў беларускай мове без дазволу старасты. У канцы канцоў кіраўнік нашае школы (дырэктарам польскай школы ў Чамярах быў тады Карл Навакоўскі. — *С. Ч.*) сказаў, што гэта вечарына апошняя. Трэба яму верыць, але не трэба траціць надзеі. Будзем шукаць іншага выхаду, бо сядзець на прызбе і чакаць нешта гатовае не прыходзіцца. *А-і*» (Беларускі летапіс. 1937. № 6–7. С. 147–148).

Але чамяроўцы на прызбе не сядзелі. Адны працавалі на ўласнай зямлі, другія вучыліся, а трэція займаліся палітыкай. Так Чамяры дажылі да верасня 1939 года. Прыход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь вяскоўцы ўспрынялі па-рознаму: асцярожна і радасна. Сцяпан Міско ў сваім артыкуле «Вёска Чамяры», які быў апублікаваны ў часопісе «Полымя» ў 1968 годзе, піша: «Мне запомніўся 1939 год. 17 верасня. Падпольшчыкі абяззброілі ўвесь слонімскі гарнізон яшчэ за некалькі дзён да прыходу Чырвонай Арміі. Ніхто не адбіваўся. Адзін толькі польскі афіцэр стрэліў у чамяроўскіх хлопцаў, калі яны забіралі зброю ў жаўнераў. Салдаты ж былі беларускія, украінскія ды польскія хлопцы, і ім хацелася хутчэй дадому. Калі паявіліся першыя танкі, усе чамяроўцы выйшлі на гасцінец, хлеб з соллю вынеслі — сустракалі ж сваіх братоў.

Праз якія месяц-два да маёй маці прыехала сястра Волька. Дваццаць год не бачыліся, было аб чым пагаварыць, што ўспомніць. Павыходзілі з турмаў падпольшчыкі, пачалі будаваць савецкую ўладу. На прадвесні саракавога года ў Чамярах арганізавалі першы ў раёне калгас, адкрылі сямігадовую школу. Чамяроўцы кінуліся ў навуку. Помню, у наш чацвёрты клас прыйшлі хлопцы, старэйшыя за мяне на пяць-шэсць год. Людзі пачалі па-сапраўднаму жыць. Але ўсё гэта хутка скончылася» (Міско Сцяпан. Вёска Чамяры // Полымя. 1968. № 8. С. 182).

Хутка ўсё скончылася, бо адразу з прыходам Чырвонай Арміі пачаліся рэпрэсіі. Па стане на 7 кастрычніка 1939 года органамі НКУС БССР у Заходняй Беларусі было арыштавана больш за 2,7 тыс. чалавек. Сталінскія рэпрэсіі не абмінулі і Чамяры. У Мінску быў арыштаваны і прыгавораны тройкай Упраўлення Народнага камісарыяту ўнутраных спраў (УНКУС) па Ленінградскай вобласці да вышэйшай меры пакарання Максім Бурсевіч. Ці ведалі пра гэта яго чамяроўскія вучні? Магчыма, не. У верасні 1939 года арышты пачаліся і ў Чамярах. Спачатку былі выкліканыя ў Касцянёўскі сельсавет два чамяроўскія хлопцы — Антон Міско і Гаўрыла Чыгрын. І — бясследна прапалі назаўсёды. У лістападзе 1939 года арыштавалі Якуба Міско і двух яго родных братоў Васіля і Івана. Пра тое, што рабілася ў гэты час у Чамярах, хадзілі розныя чуткі. Але чуткі чуткамі, а Васіля і Івана Міско ў 1940 годзе засудзілі на восем гадоў турмы. Праўда, Якубу пашанцавала: з турмы ён напісаў пісьмо П. К. Панамарэнку, які даў каманду «разобраться по существу». Дзякуй Богу, разабраліся, і Якуб Міско апынуўся на волі.

Толькі ніхто «не разабраўся» з лёсам яго братоў. Пад канец 1944 года землякі атрымалі першае пісьмо ад Івана са сталінскіх лагераў з Комі АССР. А ў 1948 годзе, адбыўшы за нішто васьмігадовае зняволенне, ён вярнуўся ў свае Чамяры. Іван і расказаў, што Васіль у 1941 годзе знямогся ад цяжкай працы, ад холаду і голаду, захварэў і памёр у Карэліі. А як пачалася вайна, то зняволеных, у тым ліку і Івана, адправілі ў Комі АССР на лесанарыхтоўкі. Пазней абодвух (Васіля пасмяротна) рэабілітавалі. Іван усё жыццё пражыў у родных Чамярах. Нялёгка было, бо хапала ўсяго: і здзекаў, і абразаў, і розных плётак начуўся ў свой адрас. Бо людзі не ведалі праўды. У 1989 годзе і яго не стала.

Быў рэпрэсаваны і чамяроўскі палітык, змагар і вязень польскіх турмаў (адсядзеў 7 гадоў, з іх некалькі гадоў у адзіночнай камеры № 38 гродзенскай турмы) Аляксандр Багданчук. Пасля лагераў жыў у Томску, працаваў будаўніком. Ён прымаў удзел у паўстанні нарачанскіх сялян-рыбакоў у 1935 годзе і быў паранены. Дарэчы, Аляк-

сандр Багданчук (тады — Стах) стаў для Максіма Танка прататыпам Грышкі — героя паэмы «Нарач». А яшчэ, як успаміналa Аляксандра Бергман, «ён разам з Ігнатам Дварчаніным і Антонам Мальцам вывелі ў поле высокіх чыноўнікаў Навагрaдскага ваяводства! Ды што там, аднаго ваяводства. Сарвалі путы, накладзеныя на ўсю Заходнюю Беларусь у выбарчай кампаніі ў сейм у 1928 годзе. Сталі яны ўпапярок дарогі Пілсудскаму, які загадаў, каб на гэты раз не дапусціць у сейм ніводнага левіцовага беларускага пасла. Гэтую волю Пілсудскага здзяйсняла цэлая армія чыноўнікаў і ўстановаў ва ўсіх паўночна-ўсходніх ваяводствах. Яны ўздумалі, каб не дапусціць да прадстаўлення левіцовых выбарчых спіскаў, затрымаць у арышце тых, хто склаў гэтыя спіскі. Але тры мужыкі перахітрылі іх усіх. Планы “валадароў свету” рынулі, і беларускі левіцовы клуб “Змаганне” ўсё ж паўстаў у 1928 годзе і дзейнічаў два з паловай гады. Ды што там многа гаварыць. Багданчук быў тым, які кропля за кропляй і вялікімі порцыямі сардэчную сваю кроў і натужную працу свайго мозгу і волі аддаў дзеля таго, каб людзям жылося лягчэй і каб было гэта наша жыццё прыгажэйшым. Такім застаўся ў маёй памяці» (Бергман Аляксандра. Замест кветак на свежую магілу Аляксандра Багданчука // Ніва. 1977. 27 лютага).

Калі пачалася Другая сусветная вайна, для жыхароў вёскі Чамяры наступілі новыя выпрабаванні. 26 чэрвеня 1941 года Слонім і Чамяры былі ўжо акупаваны немцамі. У першыя дні вайны многіх мужчын і юнакоў забралі на фронт, і яны адтуль ужо не вярнуліся. Гэта Мікалай Агееў, Іван, Сямён, Уладзімір, Міхась і Фёдар Багданчукі, Леанід Чыгрын, Іван Бурсевіч, Іван, Мікалай, Сцяпан, Уладзімір Дземяшэвічы, Ілья Кавальчук, Іван Ляменка, Міхась Саванец, Сцяпан Рэдзька, Яфім Сушко, Андрэй Ціханчук, Іван Хвясеня і дзясяткі іншых чамяроўцаў. Падчас вайны вёска страціла 126 сваіх жыхароў, згарэлі 32 хаты. У Калдычэўскім лагеры смерці загінулі Дарафей Міско і Вера Міско — бацька і жонка паэта Анатоля Іверса, у Асвенціме — Міхась Міско і Міхал Багданчук, у Германіі — Ніна Клімовіч.

Некаторыя чамяроўцы, якія падчас акупацыі знаходзіліся ў роднай вёсцы, пайшлі ў партызаны: адны ў савецкія, другія — у беларускую народную партызанку (БНП). Феакціст Міско за ўдзел у беларускім нацыянальным руху, звінавачаны ў забойстве правакатара, дванаццаць гадоў правёў у турмах Польшчы. Калі пачалася вайна, уцёк з турмы ў Грудзёндзку і дабраўся да родных Чамяроў. Тут арганізаваў антыфашысцкае супраціўленне, карыстаўся вялікім аўтарытэтам сярод аднавяскоўцаў і слонімскай моладзі. У канцы 1943 года савецкім партызанскім рухам на Слонімшчыне кіраваў сакратар падпольнага райкама кампартыі, упаўнаважаны ЦК КПБ і Беларускага штаба партызанскага руху Міхал Анішчык, які вярнуўся з фронту з дзвюма радысткамі. Таварыш Анішчык падпарадкаваў сабе і антыфашысцкае падполле. Як расказваў мне паэт Анатоль Іверс, у лютым 1944 года ў брыгаднай зямлянцы Міхал Анішчык праводзіў сход. Сярод прысутных былі Феакціст і Іван Міско. Хлопцы стаялі недалёка ад акенца каля дзвярэй. Раптам за дзвярыма раздаўся стрэл, і Феакціст пачаў падаць. Іван падхапіў яго на рукі, але праз пару хвілін зямляк быў ужо мёртвы. Пасля стала вядома, што з пісталета страляла радыстка Анішчыка Яўгенія Валахановіч (падпольная клічка Вольга). Партызаны адразу хацелі яе застрэліць, але перашкодзіў Анішчык. Ён сказаў, што гэта быў «выпадковы» стрэл. Валахановіч з групаю партызан адправілі кудысьці на захад, дзе яна нібыта загінула. Так рукамі сваёй радысткі камуніст Анішчык знішчыў Феакціста Міско — аднаго з самых папулярных чамяроўцаў на Слонімшчыне ў 30–40-х гадах мінулага стагоддзя. Былыя партызаны і сёння прыгадваюць Феакціста Міско. Кажуць, што Анішчык Міско знішчыў дзеля таго, каб пасля вайны той не стварыў яму канкурэнцыі на пасадзе партыйнага кіраўніка раёна.

Дэфензіва і турмы Польшчы з’явіліся выпрабаваннем на сталасць і далі загартоўку яшчэ аднаму чамяроўцу — Мікалаю Бурсевічу. Да вайны ён працаваў настаўнікам. У 1943 годзе стварыў падпольную друкарню і пачаў выдаваць раённую газету «Вольная праца». Рэдакцыя і друкарня знаходзіліся ў лесе. Усяго было выпушчана 16 нумароў, кожны тыражом ад 350 да 500 паасобнікаў. Выдаваў Мікалай Бурсевіч са сваімі сябрамі і розныя заклікі, пракламацыі, звароты. Пасля вайны ён пэўны час быў рэдактарам Слонімскай раённай газеты…

Вайна ў Чамярах закончылася не 10 ліпеня 1944 года, калі вёску пакінулі немцы і прыйшлі савецкія войскі, а напрыканцы 1948 года.

Многія чамяроўцы баяліся, што пры саветах зноў пачнуцца рэпрэсіі. Таму яны ішлі ў атрады БНП. Самым шматлікім атрадам у ваколіцах Чамяроў быў атрад «Хваля», які праіснаваў да сярэдзіны 1948 года. Супольна з ім дзейнічалі невялікія партызанскія атрады пад кіраўніцтвам Хаванскага і Зярнова.

У траўні 1946 года чамяровец Міхась Чыгрын разам з Міхасём Ракевічам і Васілём Супруном стварылі ў Слоніме моладзевае беларускае патрыятычнае падполле пад канспірацыйнаю назваю «Чайка». Дарэчы, Міхась Чыгрын вучыўся ў Чамяроўскай школе і ў Слонімскай настаўніцкай семінарыі. А ў 1945 годзе стаў навучэнцам Жыровіцкага сельскагаспадарчага тэхнікума, дзе стварыў сярод навучэнцаў філію «Чайкі». У чэрвені 1947 года яго арыштавалі органы МГБ. Быў асуджаны на 10 гадоў зняволення і 3 гады пазбаўлення правоў. Пакаранне адбываў у турмах Оршы і Баранавічаў і канцлагерах Інты. У Беларусь вярнуўся ў канцы 1980-х гадоў.

«Чайка» на Слонімшчыне не планавала займацца дыверсіямі, а ставіла задачу будзіць свядомасць беларусаў, змагацца за нацыянальныя правы і годнасць свайго народа, яго культуру, мову, гісторыю, за свабоду і незалежнасць Беларусі. Адзін з арганізатараў «Чайкі» Васіль Супрун (1926–2007), які жыў і памёр у Слоніме, успамінаў: «За год існавання патрыятычнае падполле з лакальнай слонімскай “Чайкі” перарасло ў даволі шырокі нацыянальны рух, які кіраваўся яго Цэнтрам і меў свае падпольныя групы ў былых Баранавіцкай, Брэсцкай, Маладзечанскай і Пінскай абласцях. Як ужо адзначалася, па прычыне канспірацыі я не мог ведаць аб жыцці і дзеяннях падпольных груп. І толькі значна пазней мне стала вядома, што Антон Кабак даручэнне Цэнтра выканаў належна. Ім на тэрыторыі Ільянскага раёна Маладзечанскай вобласці недзе ў траўні 1947 года была заснавана падпольная патрыятычная групка пад кіраўніцтвам настаўніка Сяргея Яноўскага, якому і былі перададзены Загад і Інструкцыя Цэнтра.

Аналагічныя дакументы былі перададзены і кіраўніку падполля па Пінскай вобласці Мікалаю Ляскаўцу. Незалежна ад нашага патрыятычнага падполля, у 1946 годзе (як выявілася) існавалі і іншыя арганізацыі антыбальшавіцкага супраціўлення на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Гэта Саюз беларускіх патрыётаў (СПБ) у Глыбоцкай і Пастаўскай педвучэльнях і іншыя.

Імгненнымі знічкамі ўспыхнулі мы на цёмным небе Беларусі і згарэлі, так і не паспеўшы асвяціць яе prасторы. А так хацелася сваёй ахвярнай барацьбой за нацыянальную ідэю і свабоду разбудзіць патрыятычную свядомасць народа, яго магутныя сілы. Хоць не многія змаглі заўважыць агмені нашых шчырых сэрцаў, пачуць наш кліч, але сталінская зграя зразумела, што Беларусь не скарона, што ў яе глыбінях выспяваюць сілы, здольныя парваць ланцугі нявoлі і годна ўзняць штандары Незалежнасці.

Наша барацьба была няроўнай. Мы ведалі, што ідзём на мукі і на смерць, але лёс і гонар Беларусі былі для нас святымі, і мы не маглі паводзіць сябе інакш.

Можа, нехта сёння не зразумее нас, нашу ахвярнасць, бо для таго, каб разумець патрыётаў, трэба імі стаць, трэба любіць Беларусь — як любілі яе мы!» (Супрун Васіль. Штрыхі з успамінаў. Слонім, 2003. С. 55–56).

Моцна любілі Беларусь і чамяроўцы, але найбольш — свой куточак, сваю вёску. Толькі абараніцца ад усіх войнаў і рэпрэсій ім было цяжка. Пасля вайны пачаліся новыя арышты, ліквідоўвалася прыватная гаспадарка, вяскоўцаў сілаю заганялі ў калгас, які арганізавалі ў Чамярах у 1949 годзе. Праўда, старшынёю калгаса вяскоўцы абралі свайго хлопца — партызана і франтавіка Мікалая Хвясеню.

Вёска паціху пачала адбудоўвацца, дзеці пайшлі ў школу, а пасля школы паступалі ў вышэйшыя навучальныя ўстановы. Дарэчы, некалі ў школе ў Чамярах быў краязнаўчы музей, які арганізаваў Аляксандр Жукоўскі. Музей займаў толькі два пакоі. Але ў ім былі цікавыя экспанаты, якія расказвалі пра гісторыю вёскі, а таксама партрэты знакамітых чамяроўцаў — вучоных, пісьменнікаў, мастакоў, вайскоўцаў, дактароў, работнікаў сельскай гаспадаркі, будаўнікоў. Напрыклад, чамяровец Яўген Багданчук за вытворчыя поспехі на будаўніцтве Лукомскай ДРЭС у 1975 годзе атрымаў званне Героя Сацыялістычнай Працы. Ён быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР у 1975–1980 гадах. А Андрэй Міско стаў кандыдатам сельскагаспадарчых навук, спецыялістам па гатунковай агратэхніцы яравой і азімай пшаніцы і селекцыі азімай пшаніцы. У 1998 годзе атрымаў Дзяржаўную прэмію Беларусі.

З Чамяроў паходзяць шмат іншых знаных людзей, якія заслугоўваюць не толькі згадак у кнізе і памяці сваіх землякоў, а цэлых манаграфій і помнікаў. Гэта знакаміты беларускі палітык, педагог і публіцыст Максім Бурсевіч (1890–1937), дактары медыцынскіх навук Андрэй і Ілля Пракапчукі, доктар гістарычных навук Міхаіл Міско (1904–1972), паэт Анатоль Іверс (Іван Дарафеевіч Міско) (1912–1999), журналіст і пісьменнік Якуб Міско (1911–1981), кандыдат мастацтвазнаўства і культуролаг Сцяпан Міско (1930), кандыдат філалагічных навук, паэт Іван Чыгрын (1931–2006), скульптар Іван Міско (1932), кандыдат мастацтвазнаўства, педагог і драматург Уладзімір Іскрык (1942), паэт Ігар Бурсевіч (1949) і іншыя.

Суперыёры і выкладчыкі ўсходняй місіі айцоў езуітаў у Альбярціне (1924–1942 гг.)

У выніку заключанай у сакавіку 1921 года Рыжскай дамовы паміж РСФСР і БССР, з аднаго боку, і II Рэччу Паспалітай, з другога, шэраг этнічных беларускіх зямель увайшлі ў адміністрацыйныя межы Польскай дзяржавы. Каталіцкая царква была незадаволена фактам перавагі на тэрыторыі ўсходніх ваяводстваў насельніцтва праваслаўнага веравызнання, хаця былі яны пераважна патомкамі колішніх уніятаў, якіх адлучылі ад каталіцкага касцёла сто гадоў таму. Ішлі гады, але пераход у каталіцызм стаў рэдкай з'явай у выніку мабілізацыі праваслаўнай царквы, адсутнасці арганізаванай акцыі з боку католікаў, нежадання многіх праваслаўных мяняць веравызнанне, што многімі ўспрымалася як здрада сваёй нацыянальнасці. Таму нарадзілася ідэя прыцягнення дысідэнтаў да касцельнага адзінства без змены абраду, пры захаванні моўных, культурных і бытавых адасобленасцей. Папа Пій XI у энцыкліцы Ecclesiam Dei з нагоды юбілею святога Язафата Кунцэвіча ў 1923 годзе паўторна звярнуўся да праваслаўных з заклікам вярнуцца да касцельнага адзінства, гарантуючы ім шанаванне свайго абраду. Тады падляшскі біскуп Генрык Пшаздзецкі запрапанаваў план стварэння прыходаў уніяцкага абраду, падпарадкаваных мясцовым лацінскім біскупам. Ён прапанаваў таксама, каб у рэалізацыю плана актыўна ўключыць ордэн езуітаў. Пій XI план падтрымаў, а генерал

Грэка-каталікі ў Альбярціне. У трэцім радзе другі справа Антон Неманцэвіч, 1935 г.

ордэна Уладзімір Ледухоўскі абавязаўся яго выканаць. Такім чынам узнікла «ўсходняе адгалінаванне» Таварыства Ісуса.

24 ліпеня 1924 года віленскі біскуп Юры Матулевіч выдаў дэкрэт аб утварэнні Альбярцінскай парафіі славяна-візантыйскага абраду. У траўні 1924 года ў Альбярціне з'явіліся першыя два айцы езуіты — а. Караль Буржуа і а. Міхал Маліноўскі, якія 4 лістапада заклалі пачатак усходняй місіі айцоў езуітаў сярод беларусаў.

Караль Буржуа (1887–1963) нарадзіўся ў Парыжы. Гэта быў першы неаўніяцкі езуіт у Польшчы, а таксама ў Альбярціне. Тут ён працаваў з траўня 1924 да снежня 1925 года. Выконваў абавязкі кіраўніка місіі. Аб сваёй працы напісаў успаміны і надрукаваў у газеце «Etudes» (№ 191. 1927). Пасля Альбярціна працаваў настаўнікам французскай мовы ў Празе, у Эстоніі, а з 1950 года жыў сярод рускіх эмігрантаў у Сан-Паўлу ў Бразіліі, дзе і памёр.

Міхал Маліноўскі (1887–1942) вучыўся ў Пецярбургскай духоўнай семінарыі, быў прафесарам духоўнай семінарыі ў Вільні. У Альбяр-

ціне знаходзіўся з 1924 да 1927 года. Пасля працаваў суперыёрам і мадэратарам Марыянскай садаліцыі ў Варшаве, Познані, Лодзі. У 1940 годзе быў арыштаваны немцамі і загінуў у канцлагеры ў Дахау.

Уладзіслаў Пуслоўскі, якому ў той час належаў Альбярцін, падтрымаў працу айцоў езуітаў і ахвяраваў на гэтыя мэты свой будынак. Ён быў занядбаны, але езуіты абяцалі, што яны навядуць там парадак. Побач знаходзілася каплічка лацінскага абраду. А адзін з пакояў старога будынка пераабсталявалі пад каплічку ўсходняга абраду, у якой пачаў служыць а. Караль Буржуа. Айцец Міхал Маліноўскі ахапіў абслугаю каплічку лацінскага абраду. Наогул, альбярцінскія айцы належалі да розных нацыянальнасцей. Гэта былі немцы, палякі, чэхі, балгары, украінцы, французы, беларусы, румыны, славакі і іншыя. Але агульнай мэтай для іх была і засталася павага найперш да беларускага народа, сярод якога яны вялі сваю місійную дзейнасць.

У 1925 годзе сакратар генерала ордэна езуітаў Уладзімір Пянткевіч стаў протаігуменам адкрытага там манастыра. Але ў 1930–1932 гадах, як пісаў часопіс «Zlucennie», супраць унійскае акцыі пачаліся прэсавыя кампаніі і перашкоды, маўляў, уніяты праводзяць русіфікацыю. «Трэба было бараніцца жывым словам і пяром, ездзіць да адзінак ураду на высокіх становішчах. Слабае здароўе протаігумена а. Пянткевіча не вытрымала гэтых фізічных і маральных цярпенняў. У сакавіку 1933 года было зложана яго цела на мясцовым магільніку пад соснамі» (Zlucennie. 1938, студзень. С. 9). (Праўда, Уладзімір Пянткевіч яшчэ паспеў напісаць невялікую кніжачку на польскай мове «Праўда аб Альбярціне» і выдаць яе ў 1932 годзе ў Кракаве. У ёй ён даў грунтоўны адказ сп. Есьману з Бярдовіч (вёска на Слонімшчыне. — *С. Ч.*) і каноніку Адаму Абрамовічу з Беластока, якія ўсюды пісалі і гаварылі, што нібыта дзейнасць уніяцкага руху ў Альбярціне праводзіцца на расейскай мове. Уладзімір Пянткевіч у «Праўдзе аб Альбярціне» пісаў: «Імправізуе тады і сп. Есьман ды расказвае, што пасля нашага пасялення на Слонімшчыне мы загадзя вырашылі, што як у набажэнствах, так і ў кантактах з усходнім насельніцтвам будзем пастаянна карыстацца выключна рускай мовай і ўсю прапаганду весці на ёй жа… Перш за ўсё хачу супакоіць чытачоў, што мы ніколі не прынялі для сябе такога неразумнага прынцыпу, які нашы крытыкі сілаю спрабуюць нам унушаць. Які ж быў бы сэнс і які ж

дзіўны праект, каб уніяцкую працу ў Польшчы, ці хаця б нават на Слонімшчыне, весці выключна на рускай мове?! Які ж быў бы сэнс і проста вар'яцтва ў людзей, якія хаця не вучыліся ўніяцкай працы ні ў рэдакцыі беластоцкай «Заранкі», ні ў сп. Есьмана ў Бердавічах, аднак не зваліліся на крэсы з месяца і безнадзейна не страцілі пачуцця рэчаіснасці, каб не ведаць, што Слонімшчына і Навагрудчына — гэта не Калуга ці Вязьма, і не разумець, што ўніяцкая акцыя на крэсах Польшчы — галоўным і першачарговым чынам, а ў пераважнай большасці выпадкаў нават выключна — мусіць весціся на беларускай і ўкраінскай мовах» (Piątkewiecz Wiadzimierz. Prawda o Albiertynie. Kraków, 1932. С. 11. Пераклад Віталя Лубы).

Тым не менш, Альбярцін хутка атрымаў статус першага ў Заходняй Беларусі прыхода ўсходнеславянскага абраду, а ў 1926 годзе місія была зацверджана як навіцыят (установа для падрыхтоўкі да ўступлення ў сябры манаскага ордэна), які заснаваў свой філіял у вёсцы Сынковічы (гэта 15 кіламетраў ад Альбярціна), а Сынковіцкая крэпасць-царква стала цэнтрам прыхода ўсходнеславянскага абраду. У 1927–1931 гадах у Альбярцін прыбылі новыя групы навіцыяў, з ліку мясцовай беларускай і польскай моладзі; у канцы 1932 года тут прайшлі падрыхтоўку больш за 60 святароў, а манастыр у Альбярціне і філіял у Сынковічах мелі 25 місіянераў (Рэлігія і царква на Беларусі. Мінск, 2001. С. 13).

У 1927 годзе ў Альбярцін з Варшавы прыехалі Павел Мацэвіч і Эдвард Войтчак. А ў 1928 годзе на дапамогу альбярцінскім айцам быў пасланы француз Піліп дэ Рэжыс. Ён вельмі хутка вывучыў беларускую і польскую мовы. Працаваў соцыем майстра навіцыята і адміністратарам прыхода ў Альбярціне. У 1932 годзе стаў майстрам навіцыята і выкладчыкам візантыйска-славянскай літургіі. Праз год перавёўся ў Рым, а пасле пераехаў у Аргенціну, дзе ў 1955 годзе памёр у Буэнас-Айрэсе.

Заслужаным уніяцкім дзеячам і арганізатарам усходняй місіі быў Антон Дуброўскі (Дамброўскі) (1896–1947). Нарадзіўся ён на Браслаўшчыне, вывучаў філасофію і багаслоўе ў Кракаве і ў Рыме, жыў і працаваў у Альбярціне. Спачатку духоўным айцом, потым — міністрам дому, соцыем магістра навіцыята і адміністратарам неаўніяцкага прыхода, суперыёрам усходняй місіі, рэктарам і магістрам

навіцыята ў Альбярціне. Шмат пісаў артыкулаў на тэму усходняй місіі і грэка-славянскага абраду, якія чыталіся на ўніяцкіх кангрэсах.

У 1935 годзе ў Альбярцін прыехаў малады айцец Станіслаў Ласкі (1904–1944). Ігумен і майстар навіцыята адразу актыўна ўзяўся за працу. Ён пабудаваў царкву і касцёл лацінскага абраду ў Альбярціне, а таксама шырока займаўся публічнай дзейнасцю на карысць касцельнай уніі. У 1944 годзе яго арыштавалі ў Польшчы немцы і вывезлі ў канцлагер Маўтгаўзен, дзе Станіслаў Ласкі быў расстраляны.

Амерыканскі езуіт польскага паходжання Вальтар Цішак (1904–1984) быў місіянерам у Альбярціне з 1938 года. У 1941 годзе ён быў рэпрэсіраваны. Памёр у ЗША.

Год апераырем працаваў у Альбярціне і ў Жыровічах Тадэвуш Мацяёўскі (1912–1994), майстрам навіцыята ў Альбярціне — Стэфан Сакач (1890–1973), суперыёрам і міністрам з 1931 да 1936 года — Антоні Зомбэк (1899–1989) і іншыя святары візантыйска-славянскага абраду. Іх дзейнасць і жыццё заслугоўваюць асобных манаграфій.

Згадваючы пра даваенны Альбярцін, нельга абмінуць і яшчэ дзве яркія асобы — Антона Неманцэвіча (1893–1943) і Антонія Гжыбоўскага (1904–1943).

Антон Неманцэвіч скончыў Пецярбургскую каталіцкую духоўную акадэмію і папскі Усходні інстытут у Рыме, абараніў доктарскую дысертацыю. Выконваў святарскія абавязкі ў Альбярціне і пры ўніяцкай парафіі ў Сынковічах. У 1932–1937 гадах рэдагаваў беларускі ўніяцкі часопіс «Да злучэньня». А ў 1938 годзе разам з Янам Урбанам выдаваў часопіс «Злучэньне».

У 1940 годзе львоўскім мітрапалітам Андрэем Шаптыцкім нелегальна быў зацверджаны Беларускі Экзархат Грэка-Каталіцкай царквы, кананічна пацверджаны праз год Ватыканам і ўзначалены Антонам Неманцэвічам. Беларускі Экзарх, як духоўны прадстаўнік беларускага народа, мог выступаць ад ягонага імя ў Ватыкане.

У траўні 1942 года айцец Неманцэвіч разам са сваімі паплечнікамі заснаваў Апостальства Малітвы за Беларусь. Гэта значыць, кожны грэка-каталіцкі святар абавязаўся адзін раз у месяц праводзіць службу, на якой маліўся за беларускі народ. Але ўжо праз тры месяцы Антона Неманцэвіча арыштоўваюць супрацоўнікі СД, вывозяць яго ў Мінск і там расстрэльваюць.

Трагічным аказаўся лёс у Альбярціне і айца Антонія Гжыбоўскага. Пасля Кракава і Любліна, дзе ён вывучаў філасофію і багаслоўе, малады святар прыехаў у Альбярцін і быў прызначаны рэктарам лацінскага касцёла. Калі на Слонімшчыну прыйшлі немцы, айцец Гжыбоўскі вельмі шмат дапамагаў яўрэям, беларусам, палякам. Гэта не падабалася савецкім партызанам. Яны пераапрануліся ў нямецкую форму і 20 кастрычніка 1943 года ноччу ўварваліся ў яго дом, разбудзілі і вывезлі ў лес недалёка ад Альбярціна. Там яго расстралялі і закапалі ў зямлю…

Рэпрэсіі нямецкіх і савецкіх уладаў, а таксама знішчэнне айцоў Неманцэвіча і Гжыбоўскага спынілі езуіцкую дзейнасць у Альбярціне. Пра апошнія гады дзейнасці ўсходняй місіі айцоў езуітаў у Альбярціне добра згадвае ў сваёй кнізе «З Богам у Расеі» альбярцінскі ўніят Вальтар Цішак: «Мая праца ў Альбярціне на дзве трэці была душпастырскай і на трэць настаўніцкай. Я выкладаў этыку маладым езуітам, якія вывучалі ў нашай місіі ўсходні абрад, і дзецям у школе — катэхізіс. Акрамя таго, быў вандроўным святаром, які наведваў у Альбярціне і навакольных вёсках сем'і, даючы ім парады, размаўляючы са старымі бабулямі і з хворымі, выконваючы тысячы дзеянняў, як і належыць душпастыру малога мястэчка. З-за таго, што нас у Альбярціне было мала, толькі трое святароў апрача начальніка а. Дамброўскага, і з-за таго, што я быў новапрыбылым чальцом, я атрымаў у спадчыну розныя дробныя павіннасці, якія звычайна выпадаюць на маладзейшага вікарыя.

Сам Альбярцін не быў горадам. Сапраўдным горадам быў Слонім над Шчарай, прамысловы асяродак на трасе галоўнай чыгуначнай лініі з Масквы ў Варшаву. Ад моста праз Шчару трэба было ісці пакручастай бруднай дарогай чатыры з паловай кіламетры да паселішча Альбярцін. Чыгунка таксама праходзіла праз Альбярцін, але гэта быў толькі прыпынак на трасе да Масквы. Адзінай магчымасцю далучыцца да гістарычнай славы, якую мог сабе дазволіць Альбярцін, быў напалеонаўскі гасцінец, які шырокім пасам прасцінаў лес у паўночным накірунку. Ён уяўляў сабой рэшткі дарогі, якая была збудавана пры Напалеоне ў час нападу на Расею.

Я прыбыў у Альбярцін у лістападзе 1938 года, адразу пасля канферэнцыі ў Мюнхене, на якой прынялі рашэнне раздзяліць Чэхасла-

ваччыну і такім чынам забяспечыць, як выказаўся Чэмберлен, «мір у наш час». Але хутка пасля майго прыезду Гітлер пачаў свой паход па здабыццю Гданьскага калідору. Усю зіму сітуацыя пагаршалася, ранняй вясной нават разышлася пагалоска, што пераапранутыя нямецкія салдаты прабраліся ў Гданьск і падрыхтаваліся да захопу горада раптоўнай атакай. Вяскоўцы ў Альбярціне сеялі яравыя, не ведаючы, ці здолеюць у гэтым годзе зняць ураджай. Позняй вясной ужо паўсюль гаварылі пра вайну.

22 жніўня 1939 года Рыбентроп і Молатаў аб'явілі, што немцы і Расея падпісалі пакт аб узаемным ненападзе. Хутка пасля гэтага я атрымаў пасланне з амерыканскай амбасады ў Варшаве са звесткай, што неўзабаве можа выбухнуць вайна і што я павінен падрыхтавацца пакінуць Польшчу. Абмеркаваў гэта з а. Дамброўскім і сказаў яму, што не хачу выязджаць. Я з'явіўся ў Польшчы, каб працаваць ва ўсходняй місіі, да таго ж я не пакідаў надзеі, што паеду ў Расею, і вайна можа даць мне магчымасць менавіта для гэтага. Адпісаў у амбасаду, што я патрэбны ў парафіі і застануся там, дзе я неабходны.

Праз некалькі дзён, 1 верасня 1939 года, Гітлер напаў на Польшчу. Увесь час слухалі радыё: навіны былі кепскія. На працягу невялікага часу нямецкія войскі акружылі Варшаву, горад быў абложаны і бамбаваны. Рэшткі польскага войска ішлі на ўсход уздоўж напалеонаўскага гасцінца праз Слонім і Альбярцін. Варшаўскае радыё змоўкла, і мы ўжо ведалі, што лёс Польшчы прадвызначаны. Што яшчэ горш, разышліся чуткі, што расейцы трымаюць велізарнае войска каля ўсходняй мяжы і хутка ўвойдуць у Польшчу.

Урэшце а. Дамброўскі вырашыў адаслаць езуіцкіх навіцыятаў дадому, прынамсі, да часу такога ўсталявання сітуацыі, каб можна было рабіць планы на будучыню. Ён сам паехаў у Вільню, каб спытацца ў біскупа, што рабіць з місіяй і парафіяй. З прычыны таго, што я амерыканскі грамадзянін, а. Дамброўскі вырашыў часова даверыць кіраўніцтва місіі мне. Айцец Грыбоўскі, які быў пробашчам парафіі лацінскага абраду, і а. Літвінскі, другі вікарый парафіі ўсходняга абраду, меліся заставацца з парафіянамі ў паселішчы.

Тады мы меркавалі, што немцы, а таксама і расейцы будуць паважаць амерыканскі пашпарт. У найгоршым выпадку амерыканская амбасада будзе заўсёды ведаць, дзе я, і здолее мне дапамагчы. Такім

чынам сталася, што я, малады амерыканец, у дні, калі ўвайшлі расейцы, быў адзіным святаром місіі ў Альбярціне.

Першы расейскі афіцэр з'явіўся аднойчы пасля сняданку. Калі ён конна заехаў, каб паглядзець нашу езуіцкую місію, я знаходзіўся на падворку. Быў гэта чалавек сярэдняга ўзросту ў запыленым мундзіры колеру хакі з чырвонымі нашыўкамі расейскай арміі. Ветліва прывітаўся і аднёсся да мяне з павагай. Паглядаючы з-пад брыля, ён шчыра, так мне здалося, быццам просячы прабачэння, паведаміў, што можа ўзнікнуць патрэба ў расквятараванні некалькіх чальцоў штабу на некалькі дзён у нашых будынках. Ягоныя вочы выражалі стому. Ён здаваўся такім ветлівым, амаль прыязным, і я пачаў спадзявацца, што ўмовы жыцця ў Альбярціне пад расейскай акупацыяй, магчыма, не будуць кепскімі. На няшчасце, гэта быў апошні раз, калі я бачыў менавіта гэтага афіцэра. Думаю, ён урэшце вырашыў, што сядзіба графа Пуслоўскага будзе лепшай кватэрай для яго і ягонага штабу.

Пасля абеду таго дня з'явілася расейская вайсковая калона. Яе начальнік, малады капітан, не быў ні сімпатычным, ні агрэсіўным, а проста вельмі дзелавітым у практычных справах. Растлумачыў, што мае загад заняць семінарыю пад кватэры для войска. Паведаміў, што я магу захаваць за сабой пакой на другім паверсе і забраць, што хачу, з царкоўнага майна, бібліятэчных кніжак і маіх асабістых рэчаў, але астатнія будынкі з іх мэбляй будуць рэквізаваныя. Аднак абяцаў, што царква застанецца некранутай. Дзеля большай упэўненасці загадаў зрабіць праход праз падворак, каб людзі, ідучы ў царкву, не праходзілі па тэрыторыі, рэквізаванай для войска. Загадаў таксама замкнуць дзверы з семінарыі ў царкву, каб вайскоўцы не здолелі ўвайсці тым шляхам да царквы.

З'явіліся вайсковыя падраздзелы і занялі будынак. Пасля доўгіх дзён маршу жаўнеры кінуліся на семінарыю — як калісьці рэвалюцыянеры на Зімовы Палац. У двор заехалі грузавікі, і жаўнеры пачалі кідаць на іх праз вокны бібліятэкі ўсё, што трапляла ім у рукі. Кніжкі лёталі ва ўсіх накірунках. Жаўнеры ў двары смяяліся і жартавалі, крычалі на тых, што кідалі кніжкі праз вокны. Ім адказвалі гэтым жа. Урэшце кніжкі былі вывезены на знішчэнне.

Калі гэта рабілася, я з жахам убачыў, як адзін з жаўнераў закінуў трос на манумент Найсвяцейшага Сэрца, што стаяў у двары, прывязаў

да грузавіка і, пад гучныя крыкі жаўнераў, паваліў яго, разбіўшы на дробныя кавалкі. Абломкі пагрузілі на машыны і вывезлі. Назіраючы за гэтай сцэнай, я не мог зразумець, ці гэты асаблівы подзвіг быў выкананы па загадзе, ці гэта быў выбрык кагосьці з жаўнераў.

Наступная ноч была найгоршай з пражытых мной у Альбярціне. Спаць не мог, бо нада мной няспынна туды-сюды хадзілі жаўнеры. А назаўтра я быў выкліканы на асабістую гутарку з палітруком, агентам камуністычнай партыі альбо тайнай міліцыі, які меўся ў кожнай адзінцы Чырвонай Арміі. Ён хацеў даведацца, дзе ў Альбярціне знаходзяцца былыя чыноўнікі польскай улады. Я аб гэтым нічога не ведаў, так яму і сказаў. Ужываючы метад, з якім я добра пазнаёміўся пазней, палітрук задаў мне тое ж самае пытанне некалькі разоў у рознай форме. Настойваў на маім адказе, аргументуючы, што калі я яму дапамагу, то тым самым дапамагу “народу”. “Мая дзейнасць з’яўляецца не палітычнай, а душпастырскай, — адказваў я. — Як пробашч дапамагаю людзям у духоўных справах і, калі маю магчымасць, у матэрыяльных”.

Тут ён раззлаваўся, а з мяне гэтага было ўжо даволі. Я памкнуўся ўстаць, але ён мяне затрымаў, загадаўшы вярнуцца і сесці. Аднак астатнюю частку нашай “гутаркі” быў пачцівы і ветлівы. Неўзабаве праводзіў мяне да дзвярэй, кажучы, што хутка выкліча мяне зноў.

Замест яго праз некалькі дзён мяне выклікаў капітан. Паведаміў, што вайсковы статут забараняе цывільным асобам жыць у адным памяшканні з войскам. “Прапанаваў”, каб я перайшоў жыць у маленькі дамок у канцы саду місіі. Гэты сад некалі быў дворыкам яе нерухомай маёмасці. Перабраўся адразу пасля абеду, а вечарам да мяне далучыліся айцы Грыбоўскі і Літвінскі. Мы былі радыя, што жывем разам, супольна, але праз некаторы час мясцовы камуністычны камітэт вырашыў, што чатырохпакаёвы дамок для трох “буржуазных святароў” — гэта задужа. І прыслалі некалькі сем’яў, каб жылі з намі. Мы ўтрох занялі адзін пакой, дзве сям’і памясціліся ў вялікай сталовай, а тры — у меншым пакоі. Кухняй карысталіся пазменна…

Аднойчы раніцай, калі я прыйшоў у царкву, каб адправіць імшу, то застаў дзверцы ад кораба для святых дароў адкрытымі, а абрус з ахвярніка скінутым. Заўважыў таксама адсутнасць Найсвяцейшага Сакраманту. Я быў узрушаны. А калі заўважыў, што дзверы ў жаўнерскую дзяжурку ўжо не забітыя цвікамі, адразу зразумеў, што сталася і чаму.

Пасля абеду я паспрабаваў сустрэцца з капітанам, каб скласці скаргу, але безвынікова. Лацінская царква ў Альбярціне надалей функцыянавала нармальна, і наведвала яе больш людзей, чым калі-небудзь дагэтуль. Здавалася, што жаўнеры асабліва ненавідзелі каталікоў усходняга абраду, як чальцоў Царквы, супрацьлеглай расейскаму праваслаўю, але амаль не перашкаджалі каталікам лацінскага абраду, і шмат нашых вернікаў удзельнічалі ў святой імшы пераважна там. Таму я неахвотна вырашыў зачыніць царкву ўсходняга абраду. Перш чым зрабіць гэта, апошні раз абышоў яе з праверкай і выявіў, што жаўнеры, так каб ніхто аб гэтым не ведаў,ператварылі гарышча ў прыбіральню. З гэтага часу адпраўлялі імшу толькі ў лацінскай царкве альбо, для нешматлікіх парафіянаў, у нашым пакоі ў садовым дамку.

Менавіта ў гэты час прыйшла тэлеграма з амерыканскай амбасады. Прыйшла з Масквы, куды пераехала амбасада пасля падзення Варшавы. Мне раілі пераехаць у Маскву, адкуль маглі адправіць у Злучаныя Штаты, альбо, калі палічу гэта больш пажаданым, накіравацца ў амерыканскую амбасаду ў Румыніі. Я паказаў гэтую тэлеграму маім сябрам-святарам, і мы сумесна яе абмеркавалі. Палічылі, што я павінен выехаць. Праца ўсходняй місіі здавалася ў дадзены момант цалкам знішчанай. Асабіста я мала чаго здолеў бы зрабіць, таму мог быць лёгка заменены іншымі айцамі. Агент НКУС, праз чые рукі, мабыць, прайшла тэлеграма, таксама “падказваў”, што я, амерыканскі грамадзянін, павінен неадкладна пакінуць краіну. А я, насуперак тым прыспешванням, адчуваў, што адказваю за парафію і місію перад айцом Дамброўскім і павінен застацца да таго часу, пакуль не ўзгадню ўсё з ім. Аб гэтым пасля абеду напісаў у амбасаду, маўляў, вырашыў застацца ў парафіі, якая мне даверана. Не маю намеру пакідаць маіх авечак.

Крыху пазней прыйшла неспадзяванка. З езуіцкага аддзелу тэалогіі ў Львове прыбылі айцы Нястроў і Макар са звесткамі ад айца Дамброўскага, што біскуп вырашыў часова зачыніць усходнюю місію ў Альбярціне. Гэта было сапраўды дзіўнае спатканне для нас, трох мушкецёраў, тут, у гэтым маленькім дамку ў глыбіні саду, пад чорным покрывам акупацыі расейскімі войскамі.

Макар, высокі грузін, быў надзіва поўны захаплення. Са сваімі доўгімі хвалістымі валасамі, арліным носам і бліскучымі чорнымі вачыма, ён быў падобны на прыроджанага авантурыста, а падарожжа з Львова да Альбярціна яшчэ ўзмацніла ягоны запал. Нястроў прадстаўляў іншы тып авантурыста, хоць такім не выглядаў. Быў моцна складзены, амаль лысы, з мясістым носам, які рабіў яго падобным да Талстога. Жаданне працаваць толькі ў Расеі штурхнула яго наперад, і ў той вечар ён быў вельмі ажыўлены. Ён сказаў мне, што адчувае: надышоў час ажыццяўлення нашых сумесных мараў.

Расейцы занялі Польшчу, такім чынам, мы фактычна ў Расеі. А. Дамброўскі, зачыніўшы місію, вызваліў мяне ад абавязкаў у Альбярціне. А. Грыбоўскі, як меркавалася, мог заняцца тут лацінскай парафіяй. Чаму нам не выкарыстаць гэты шанец і не выслізнуць у глыб Расеі? Нястроў і Макар множылі аргументы, і мой энтузіязм рос. Урэшце разам вырашылі спрабаваць, калі згодзіцца наша начальства.

Дыскутавалі амаль да позняга ранку, і нашы планы станавіліся ўсё больш акрэсленымі. Нястроў і Макар меліся вярнуцца ў Львоў, а потым Макар павінен прыехаць за мною. З-за таго, што наша начальства знаходзілася ў Львове, усё павінна было пачацца адгэтуль. Я тым часам, не ўзбуджаючы падазрэнняў, што збіраюся з’ехаць, даводжу да ладу справы ў Альбярціне. Памятаю яшчэ свае словы да Нястрова пры развітанні з ім той ноччу: «У Расеі будзем вясною».

Праз тыдзень, як і абяцаў, вярнуўся Макар, і на змярканні мы абодва выслізнулі з дому на дарогу да Слоніма. Цягнікі ўжо хадзілі не па раскладу, а на тыя, што хадзілі, нельга было набыць квіткі. Для майго грузінскага таварыша гэта паслужыла толькі выклікам. Мы дачакаліся на станцыі Слонім цягніка да Масквы і селі без квіткоў. Ні да каго не звяртаючыся, праехалі Альбярцін. З вакна цягніка апошні раз убачылі сядзібу…» (Ks. Walter Ciszek. Z Bogiem w Rosji (1939–1963). London, 1988. С. 27–34. Пераклад Паўла Ляхновіча).

Слонімская ссылка Адама Станкевіча

Адам Станкевіч

Імя беларускага рэлігійнага, палітычнага і культурна-асветніцкага дзеяча, аднаго з заснавальнікаў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі, рэдактара часопіса «Хрысціянская думка» Адама Станкевіча (1891–1949) паціху вяртаецца з небыцця.

Ужо надрукаваны яго многія працы, напісаны пра яго артыкулы, успаміны, з друку выйшлі дзве ягоныя кнігі твораў.

Да пачатку Другой сусветнай вайны Адам Станкевіч пэўны час жыў у Слоніме і вёў богаслужэнне ў касцёле бернардзінак, які знаходзіцца ў самым цэнтры горада. А выслалі яго сюды з Вільні за тое, што быў беларускім святаром і вёў службу на беларускай мове: «Варожа ставіцца да польскай дзяржаўнасці і апошнім часам на тэрыторыі Вільні і Віленшчыны разгарнуў барацьбу беларусаў за аўтаномію, імкнучыся да дасягнення поўнай незалежнасці Беларусі. Над дзейнасцю кс. Станкевіча ўстанавіць патаемнае назіранне» (з ліста следчага аддзела ў Вільні ў Навагрудак у справе высялення кс. Адама Станкевіча ў Слонім 14 студзеня 1939 года).

Так, 27 снежня 1938 года выехалі з Вільні выселеныя з прыгранічнай паласы на пяць гадоў рашэннем віленскага ваяводы кс. Адам Станкевіч, кс. Уладзіслаў Талочка і інжынер Адольф Клімовіч. Уладзіслаў Талочка пасяліўся ў Беластоку, Адольф Клімовіч — у Варшаве, а Адам Станкевіч — у Слоніме. Праўда, ён яшчэ паспеў перад высяленнем выдаць у Вільні кніжку «Беларускі хрысьціянскі рух».

Новы 1939 год ксёндз Адам Станкевіч сустрэў у Слоніме. Акрамя службы ў касцёле бернардзінак (служыў па-польску, па-беларуску польскія ўлады не дазволілі), шмат пісаў на роднай мове, перапісваўся з беларусамі з Вільні, Беластока, Варшавы, Прагі, Менска, Санкт-Пецярбурга і іншых гарадоў. Тут, у Слоніме, ён нават пісаў свае «Каляндарныя нататкі», якія ажно ў 2004 годзе (№ 9) упершыню апублікаваў часопіс «Куфэрак Віленшчыны». Вось некаторыя слонімскія запісы «нататкаў» Адама Станкевіча:

1938 год

28 лістапада. Быў тут а. А. Дуброўскі (Антон Дуброўскі (1896–1947) — беларускі каталіцкі святар усходняга абраду, тэолаг, прафесар філасофіі, педагог і публіцыст, арганізатар Усходняй місіі, адзін з арганізатараў неаўніяцкага руху ў Заходняй Беларусі. — *С. Ч.*) з Альбярціна. Казаў, што праваслаўных палякаў сапраўды крыху ёсьць, гэта палякі, якія дзеля жанімскіх і разводных спраў пакінулі каталіцтва і перайшлі ў праваслаўе.

У Слоніме (у парафіі) за год больш-меньш сто праваслаўных пераходзіць у каталіцтва. Староньнікі спалянізаваньня беларусаў бядуюць, што доўга трэба чакаць.

У Слонімскім гарнізоне за год сярэднім дваццаць жаўнераў праваслаўных прымае каталіцтва і польшчыцца. Так жа доўга чакаць.

Палякі ўважаюць, што Гітлер толькі для прыманкі стаіць за самаазначэньне народаў, а сапраўды імкнецца іх зьнішчыць да званьня.

Паводле чутак у восень 1938 года камуністы Слонімскага павету хацелі збройна заняць Слонім.

Камуністы былі прыціхшы, цяпер, як кажуць, ізноў ажывіліся. Гэта ў Слонімскім павеце.

Падчас выбараў у Слонімскім павеце былі мейсцы, дзе галасавала 5 %, рэшта ўцякла ў лясы і хавалася. Так, толькі беларуская народная праца можа тут направіць адносіны.

У Пінскую Дух. Р — К Семінарыю ў 1938 годзе не было ані аднаго кандыдата. Прычына? Розныя ёсьць, але і тое ёсьць прычынай, што ў сучасных варунках ксёндз мусіць ісьці проціў свайго, беларускага народу, мусіць яго палянізаваць.

1939 год

7 студзеня. Кс. Рэшэць (Язэп Рэшэць (Рэшаць) (1890–1958) — беларускі каталіцкі сьвятар, доктар філасофіі і тэалогіі, педагог, пісьменнік, публіцыст; у беларускім друку выступаў пад псеўданімам Я. Рушчанец. — *С. Ч.*) хацеў уступіць у Езуіты і прыняць усходні абрад. Усе езуіты былі за прыняцьцем, проціў быў толькі адзін а. А. Дуброўскі (беларус). Ён уважаў, што характар Рэшэця, як дужа самастойны, у езуіты не падыходзіць. Здаецца, што і погляды Рэшэця на праблему беларускую нацыянальную так жа адыгралі тут сваю ролю.

25 студзеня. Першы мой выезд на сяло. Быў у Радзіловічах: раней вёска, цяпер калёніі, гм. Чамяры. Усе каталікі і шляхта: тут і ў іншых мясцох Горадзеншчыны, бадай, выключна на захадзе, здараюцца цэлыя вёскі шляхоцкія. Натуральна, лічаць сябе палякамі, беларускасьці не чураюцца, дома гавораць выключна па-беларуску. Што яны паходзяць з Польшчы, — гэта ня цьвердзяць і нават гэтаму пярэчаць, кажуць — яны нас парабілі шляхтай, а мы тутэйшыя спрадвякоў. Дужа рэлігійныя. Бязбожніцтва, якое шырыцца сярод праваслаўных беларусаў, іх прымае жахам і яшчэ больш уцьвяржае ў веры. Да беларускасьці не варожыя. Настроены дэмакратычна.

8 лютага. Цікавы дыялог: на дарозе за Слонімам спатыкаю трох сялян, беларусаў, на адным возе. Поддаль бачу нейкі вялікі будынак — ні то палац, ні то цэрква. — Што гэта? — пытаю. — Палац панскі. Ці тут яшчэ ёсьць паны? — А як жа, каб у Польшчы, ды без паноў. У іх уся сіла. — Што ў вас, як жывецца? — Добра для тых, хто бярэ грошы, мяса таннае, збожжа таннае. — Ці чытаеце вы якія беларускія газеты? На што нам беларускія, нам гэтакія не патрэбныя. — Але тут ўжо пачалі «біць адбой», спужаліся сваёй сьмелай гутаркі прада мной, якога, пэўне ж уважалі за паляка. Дзеля гэтага пачалі скрываць сваю беларускасьць і пачалі круціць язык на польскі лад, — што ў іх зусім не выходзіла. З гэтага спатканьня я бачу ў іх: 1) Бальшавіцкі настрой іх душы агулам, 2) Поўную адсутнасьць якіх-небудзь сантыментаў да Польшчы, 3) Вялікі сацыяльны (бальшавіцкі) радыкалізм, 4) Павярхоўнасьць беларускай нацыянальнай сведамасьці.

Гэты мой дыялёг з трыма — гэта верная, больш-менш, ілюстрацыя псыхалёгіі праваслаўных беларусаў усяго Слонімскага пав. Паважная культурная бел. нац. праца (школа, прэса і г. д.) маглі б тут памагчы, але ж гэтага няма. Квіс гаўдэбіт?

12 лютага. Быў сёньня ў мяне чалавек з сяла (Слонімшчына), сьведамы беларус Н. Казаў: a) Усе праваслаўныя Беларусы арыентуюцца на Маскву. b) Народ тут даволі сьведамы сацыяльна і палітычна, але нацыянальна нямнога c) Праваслаўе, дзякуючы няробству духавенства, угодлівасьці і вялікай грошаахвотнасьці, уплыву так і ня мае…

— Слонімская паліцыя «радзіць» кнігаром жыдом, каб прадавалі «Работніка», бо беларускія сяляне дужа шмат яго купляюць, а гэта не пажадана.

— Неласкава так жа вока і на продаж беларускіх кніжак і газет, бо праз гэта беларускія сяляне ўсьведамляюцца, а да гэтага дапускаць ня можна.

— Польскія кругі цьвердзяць, што сярод бел. сялянства дух камунізму ўпаў, бо яго саветы цяпер не падтрымліваюць, але тыя ж кругі бядуюць, што беларуская вёска кінута сама сабе і палякі там ня робяць, бадай, нічога.

— Агулам народ тут дужа бедны. Многія, многія ходзяць проста ў лапцях, нават жанчыны, часам дзяўчаты. Ніхто аб іх не дбае — іх толькі палянізуюць. Але і гэта іх дзе туга. Народ трымаецца інстынктыўна сваёй беларускай нацыянальнай стыхіі. А ўсё ж народ наш цьвёрды і апорны на чужыя павевы.

— Прыпомніліся: Праф. М. Баброўскі сто гадоў таму, як быў зь Віленскага ўнівэрсітэту сасланы царом у Жыровіцы, мусіў ня раз бываць і праяжджаць праз Слонім. У Вільні: жыў я ў Дамініканскіх мурох, дзе быў вязьнем і чакаў на расстрэл Кастусь Каліноўскі.

1 красавіка. Давялося пабываць у Дзярэчыне. Праяжджаў каля Сынковіч (слаўны касьцёл-крэпасьць) і каля Зэльвы. Усюды чысьцюсенькія беларусы. У Дзярэчыне была споведзь людзей. Старыя спавядаліся пераважна па-беларуску, або выстагнуць колькі «афіцыяльных» грахоў страшэнна перакручанай беларускай на польскі лад. Маладыя, што вучацца ў школе, што былі ў школе і што былі ў войску, спавядаюцца па-польску: трафарэт, які датыча грахоў, што запісаны ў кніжцы для набажэнства. Спавядаюцца агулам, «афіцыяльна», каб адбыць павіннасьць. Душа не раскрываецца, бо чужая, мала знаная мова на гэта ім не дазваляе. Словам, польскі каталіцызм Беларусам робіць крыўду. Ён спыняе іх духоўны рост і калеча душу. Ці спольшчацца Беларусы? Агулам не: яны трымаюцца беларускай стыхіі, або мо лепш — яна іх трымаецца. Польшчацца толькі тыя, якія даступаюцца да ўрадавага карыта, але так жа часта без душы гэта робяць, няшчыра, мэханічна.

— Беларуская справа агулам сярод польскага каталіцкага духавенства здабыла права грамадзянства, прынамсі, тэарэтычна. Перад вайной пляваліся, кідаліся да вачэй, плялі небыліцы. Цяпер гэтага няма. Шмат аб ёй ведаюць, цікавяцца і часам рухаюцца.

5 траўня. Казаў мне тут адзін ксёндз, што найлягчэй палянізуюцца палешукі. Яны, казаў, ня маюць ніякіх ідэалаў. Лёгка перапісваюцца на каталікоў-лаціньнікаў для інтарэсу. Гэта ўсё гэны ксёндз быццам сьсцвердзіў уласным досьведам. Другі, ізноў ксёндз, ня ўмеючы па-беларуску, а працуючы на беларускай парахвіі, казаў: «Дужа цяжка працаваць ксяндзу, які не разумее народу і якога не разумее народ». Сьвятая праўда. Тым часам афіцыяльны польскі касьцёл гэтага «не разумее» і аб гэтым і слухаць ня хоча. «Мувце по-польску, а кажды вас зрозуме», — вось лёзунг афіцыяльнага ў нас касьцёла.

— Цікавая спасьцярога. На дэканальнай у Слоніме канфэрэнцыі жыровіцкі пробашч кс. Слемп, родам з Галіцыі, сказаў, што ў яго (у Жыровіцах) каталікі-лаціньнікі (іншых няма) — гэта выключна прывезеныя з Польшчы этнаграфічнай асаднікі, што гэты элемент дрэнны пад кожным углядам (рэлігія, маральнасьць) і што іх куды перавышаюць мясцовыя, Беларусы. Казаў, што гэтыя мясцовыя дужа здольныя людзі, што прыемней пагаварыць з дзецьмі першай клясы, як са старымі асаднікамі. Так, народ наш здольны, толькі Бог яму долі ня даў.

19 траўня. Спаткаў праваслаўную працэсію — ішла зьнекуль ды ў Слонім. Пяялі. Паслухаў. Ад вуха да вуха рэзалі: «Ты прошёл свой тернистый путь, надривая грудь…». Неяк гэтак. Словам, расейшчына. Здаецца, хоць бы царкоўна-славяншчына, але не, падпсутая маскоўшчына. Адвечная рана робіцца і ные: з аднаго боку «польская вера», а з другога «расейская» — самыя грубыя падробкі хрысьціянства. У каталікоў хоць нешта новае, беларускае ў жыцьці рэлігійным народу робіцца, а ў праваслаўных нічагусенькі. Якая трагедыя народу!

— У Слоніме вядзецца прапаганда сярод праваслаўных у кірунку стварэньня польскага праваслаўя. Розныя кар'ерысты і афэрысты як сярод сьвецкіх, так і духоўных на гэта ідуць. Для народу гэтая «ідэя» дзікая і чужая. Бліжэйшая мэта гэтай акцыі — завесьці ў царкве польскую мову. Некаторыя з маладых папоў на гэта ідуць. Кар'ера, добры хлеб, выгоднае і спакойнае жыцьцё. — Магчыма, што гэта акцыя Беларусам не зашкодзіць — аслабіць крыху расейшчыну, а з гэтага скарыстае мясцовая беларуская стыхія. Але ці беларуская? Можа, якраз расейская?

8 чэрвеня. У Слоніме працэсія Божага Цела. На працэсіі і я. Пасьля працэсіі ў дэкана прыняцьце. Стараства, ваенныя, паліцыя, ксяндзы… Меў доўгую гутарку з старастам Ольшэвскім. Вось яго погляды: Беларусаў трэба асыміляваць, зрабіць палякамі, дзеля гэтага ім не даецца магчымасьць тварыць сваю беларускую культуру, бо гэта сэпаратызм. Беларускі народны рух заўсёды выкарыстае супраць Польшчы Масква і затым на яго дазволіць ня можа. Вынадараўленьне Беларусам не прынясе крыўды, бо яны самі хочаць быць палякамі і яны ніякі народ і не маюць ніякай культуры. Як бачым — ніякіх ідэалаў, ніякай этыкі, ніякай культуры — толькі зоолёгія. Ну і паглядзі — гэтак выходзіла з гэнай гутаркі: як немцы пазбаўлялі палякоў зямлі, дык гэта дрэнна, а як палякі не дапускаюць сьведамаму беларусу без дазволу ваяводзтва купіць зямлю, дык гэта добра. Як цар праз царкву русіфікаваў, дык гэта дрэнна, а як палякі бяруцца да палянізаваньня праз царкву, дык гэта добра.

— Агулам, у яго перакананьні, няма ніякага беларускага народнага руху, а калі што ёсьць, дык гэта работа камуністаў або групкі «зачадзоных» (даслоўна) зь Вільна інтэлігентаў.

Асыміляцыя, казаў, ідзе ў яго і ў суседніх паветах усёй парай. Ну, паглядзім.

— Па маім прыезьдзе з Арлянят (сёлета вясной), дзе я быў з дазволу ваяводы, наслалі поўна шпікоў, якія дапытваліся ў сялян, што я рабіў, што гаварыў, ці зьбіраў людзей і т. д.

25 ліпеня. Тое самае было і па маім выезьдзе другі раз (летам 8–10 ліпеня 1939). Хадзілі сышчыкі і паліцыянты, ці ня думаю я «перавярнуць Польшчы». Мусіць, слаба яны чуюцца, калі мяне ды гэтак баяцца. Або проста грошы бяруць дармаеды, дык стараюцца «працаваць».

3 жніўня. Першы раз у жыцьці адведаў Жыровіцы. Калі ўпаў у саборы перад цудоўным абразом Маці Божай Жыровіцкай, стала ў мяне ў яве ўся слаўная Жыровіц мінуўшчына. А сяньня тут што? «Безобразие и запустение». У пабазылянскіх мурох — «школа рольніча», як-бы не знайшлося чаго больш адпаведнага. Праваслаўнае духавенства запужанае і беднае, але трымаецца маскоўшчыны. Каталіцкі лацінскі ксёндз, польскі патрыёт, уторкнуты з касьцёлам (б. уніяцкі) і з клябаніяй у праваслаўную масу, чуецца маленькім і слабенькім. Расейшчына затаілася, і пальшчызна бязьсільная выгнаць яе. Беларускай ідэі, адзінай натуральнай падставы хрысьціянскай тут працы, стараняцца як духавенства праваслаўнае, так і каталіцкае. Адныя чакаюць лепшых часоў, а другія на «цудоўнае» праменьваньне польскай культуры і на асыміляцыю Беларускага народу. Затым зь іх працы няма ніякага сэнсу. Народ ня любіць і ня верыць і адным, і другім, бо чужынцы. А беларуская народная стыхія і нават сьведамасьць беларуская існуе. У гэтым і будучыня беларускага народу.

12 жніўня. Гэтымі днямі забрыў я на Слонімскі каталіцкі парахвіяльны магільнік. Шумяць высокія хвойкі на прасторы. Сапраўды, могільнік прасторны — шмат, шмат «незаселенага» месца. Але і няма на ім месца для беларусаў праваслаўных. Яшчэ гадоў таму дзесяць хаваліся разам, але дзекан Расалоўскі (звестак пра Расалоўскага, на жаль у аўтара гэтага матэрыялу няма. — *С. Ч.*) прагнаў праваслаўных за плот. Там яны сяньня і хаваюцца. Пусты там пясок і крыха малажавых хвояк. А ўсьцяж гаворыцца аб уніі. Як жа горкая іронія. Бо ж у сутнасьці не матывы рэлігійныя прагналі беларусаў за плот, але польскія палітычныя. Даканала гэта адсутнасьць праўдзівай рэлігіі. Праваслаўныя і каталікі — гэта ж па рэлігіі найраднейшыя браты. Гэтаму дзекану ішло аб тое, каб затрымаць і ўцьвярдзіць фікцыю «польскай» і «рускай» веры, каб быў магільнік «польскі» і «рускі», каб нідзе і ніколі сярод Беларусаў не аказалася хрысьціянская і беларуская нацыянальная сынтэза. Але дарма. Жыцьцё і праўда гэтаму не паддаюцца і не паддадуцца.

2 верасьня. Сяньня атрымаў адмову з Мін. Спр. Унутр. На маё «адволане» ад пастановы Віленск. ваяводы «слаўнага» Бацянскага прабываць мне ж у Віленскім ваяводзтве. Адмову атрымаў у старастве слонімскім у нач. бясьпечнасьці. З яго боку ў гутарцы са мною былі акцэнты згодлівыя, акцэнты польска-беларускага паразуменьня. Казаў, што шкадуе, што міністэрства прыслала адмову.

18 верасьня. Сяньня Савецкая армія заняла Слонім. Мясцовае насельніцтва ў вялікай большасьці вітала энтуз’ястычна. Сяньня, як даведаўся з радыё, так жа занята Вільня. Цікавасьць, як там усё выглядае…

У Слоніме Адам Станкевіч напісаў вялікую працу «З літуанізмаў у беларускай мове» і надрукаваў яе ў алфавітным парадку ў некалькіх нумарах квартальніка «Калосьсе». Праца гэтая выклікала вялікі рэзананс. Многім яна не падабалася. Так, напрыклад, у газеце «Беларускі фронт» (15.5.39, № 10) з'яўляецца вялікі артыкул «Аб «літуанізмах» Адама Станкевіча» нейкага Ш-ць. Ён моцна крытыкуе аўтара, абражае яго, наводзіць паніку і г. д. Прачытаўшы гэта, спадар Станкевіч дасылае са Слоніма ў «Калосьсе» тактоўнае пісьмо-адказ: «Паважаны Грам. Рэдактар, не адмоўце памясьціць у "Калосьсі" гэтых некалькі слоў: "Я дужа ўдзячны гр. Ш-ць ("Бел. Фронт" № 10, 15.6.39) за крытычныя і фаховыя ўвагі да маёй працы "З літуанізмаў у беларускай мове"; падчырківаю — за крытычныя й фаховыя, характару языкаведнага, бо-ж, апрача гэтага, чаго там толькі няма!? Але transeat! Мне йдзецць аб дасьледжаньне літуанізмаў у беларускай мове й з слушных (а ня ўсе там гэткія!) заўвагаў у гэтай прабломе я ахвотна скарыстаю, калі праца мая будзе выходзіць асобнай адбіткай. Тады выкажу так-жа свой пагляд і што да тых заўвагаў гр. Ш-ць, з якімі я не згаджаюся.

Прыміце, Гр. Рэдактар, словы маёй да Вас пашаны. Ад. Станкевіч. Слонім, 17.5.39 г.».

Жывучы ў Слоніме, Адам Станкевіч пільна сачыў за выхадам новых беларускіх кніг. 27 красавіка 1939 года ён піша грунтоўную рэцэнзію на кніжку беларускага паэта і даследчыка Хведара Ільяшэвіча «Друкарня дома Мамонічаў у Вільні (1575–1622)» і друкуе яе ў часопісе «Калосьсе» (1939, № 2). Крытык спыняецца на кожным з пяці раздзелаў працы Хведара Ільяшэвіча, указвае на іх каштоўнасць і значэнне. «Кніжка Хведара Ільяшэвіча, — адзначае А. Станкевіч, — гэта значны ўклад у маладую беларускую навуку. Агульнай, аднак, нястачай кніжкі зьяўляецца нявыразны яе воблік беларускі. Мамонічы — гэта беларускія патрыёты й беларускія культурнікі, й кніжкі іх прызначаны для беларускага народу. Тымчасам гэта ў Хв. І. ня толькі што з націскам не адзначана, але нават як-бы сарамліва прыхавана пад бліжэй неазначанымі тэрмінамі: "Русь, рускі, патрыёт, Вял. Кн. Літоўскае" і інш. Я разумею, што да гэткай "саромлівасьці", што да беларускасьці прымушалі аўтара абставіны, у якіх праца

была пісана й выдана. Затое цяпер аўтар павінен сваю цэнную працу пералажыць на беларускі язык, паставіць "беларускія точкі" над усімі "і", раскрыць усе "дужкі", паставіць, дзе трэба, "беларускія націскі" і… па-беларуску выдаць. Але хто выдасьць? Гэтая кніжка мусіць праявіць сваю беларускую "душу" й мусіць прыадзецца ў сваю беларускую "вопрадку"».

За слонімскі перыяд жыцця кс. Адамам Станкевічам было напісана яшчэ шэраг артыкулаў і рэцэнзій. Тут, у Слоніме, ён дапамог мясцоваму паэту Анатолю Іверсу (Івану Міско) наладзіць сувязі з Вільняй наконт выдання яго першага паэтычнага зборніка «Песьні на загонах». Пра гэта пры жыцці не раз расказваў мне наш старэйшы слонімскі паэт. Яны сустрэліся ў Слоніме ў 1939 годзе. І была на гэта нагода. Выдавецтва «Калосьсе» рыхтавала да друку зборнік вершаў Анатоля Іверса «Песьні на загонах». Рэдактар выдавецтва Ян Шутовіч, ведаючы, што паліцыя на вёсцы правярае, а часам і забірае карэспандэнцыю, карэктурныя лісткі зборніка прыслаў у касцёл у Слонім Адаму Станкевічу, а паэту напісаў пісьмо, каб той абавязкова зайшоў да ксяндза, што Іверс і зрабіў.

Гаспадар доміка, які знаходзіўся на касцельнай тэрыторыі, сустрэў слонімскага паэта ў сваім пакоі па-хатняму, без сутаны:

— Ведаю, ведаю пра вас. Вось карэктура вашай кнігі, уважліва прачытайце і зрабіце папраўкі, калі знойдзеце памылкі.

Малады Анатоль Іверс усхваляваўся, убачыўшы надрукаваныя на лістках свае вершы. Вочы сталі вільготнымі, і ён хутчэй па памяці, чым зрокава, пачаў чытаць вершаваныя радкі. Сям-там на палях ужо былі вынаскі літар, зробленыя Адамам Станкевічам. Першы раз слонімскі паэт спасцігаў карэктарную мудрасць і, бадай, не знайшоў ні адной незаўважанай і не папраўленай памылкова набранай у тэксце літары.

Пасля яны яшчэ доўга гутарылі, а напрыканцы сустрэчы Адам Станкевіч спытаў, ці надакучвае паліцыя.

— Яшчэ як дакучае, — сказаў Іверс, — лазіць па пятах, забірае з паштовага агенцтва беларускія і ўкраінскія газеты. Арыштоўвае хлопцаў перад святамі, рэдка абыходзіцца без катаванняў у дэфензіве. Забараняе ставіць беларускія спектаклі…

— Вось што, браток, не трэба лезці на ражон, — параіў Адам Вікенцьевіч. — Хоць, праўда, і я не ўсцярогся, бачыце, саслалі з Вільні ў Слонім. І тут не дазволілі ў касцёле праводзіць службу на беларускай мове…

На развітанне Адам Станкевіч запрасіў слонімскага паэта заходзіць часцей. Але больш ім сустрэцца не ўдалося, хоць пражыў ён у горадзе над Шчарай амаль год.

На працягу года Адаму Станкевічу са Слоніма і Адольфу Клімовічу з Варшавы пару разоў усё ж дазволілі наведаць Вільню. Прычым адзін раз Адам Станкевіч выступаў нават сведкам абароны ў судзе па справе Г. Дэмбінскага, заснавальніка газеты «Poprostu» (Chryscijanskaja Dumka. 1939. № 13. С. 7).

3 кастрычніка 1939 года Адам Станкевіч назаўсёды развітаўся са Слонімам і прыехаў у Вільню. Тут ён аднавіў выданне «Крыніцы», сустракаўся з прэзідэнтам Літвы А. Сметонай, узначальваў Беларускі цэнтр у Літве, выдаваў свае кнігі і брашуры, стварыў «Камісію Аховы Культурных Памятнікаў Беларусі», займаўся педагагічнай дзейнасцю. 13 красавіка 1949 года яго арыштавалі органы НКУС, а 31 жніўня асобая нарада пры Міністэрстве дзяржаўнай бяспекі СССР прысудзіла яму 25 гадоў лагера па артыкулу 58 УК СССР (здрада Радзіме). А ў канцы лістапада 1949 года Адама Станкевіча не стала. Яго энкавэдысты проста забілі. Пахаваны беларускі святар у вёсцы Шаўчэнка Тайшэцкага раёна Іркуцкай вобласці Расіі.

79-ы пяхотны полк імя Льва Сапегі

79-ы пяхотны полк Войска Польскага быў створаны з Беластоцкага палка стралкоў, які ўваходзіў у 1919–1929 гадах у склад Другой Беларуска-Літоўскай дывізіі. 12 кастрычніка 1921 года Беластоцкі полк стралкоў быў перайменаваны ў 79-ы пяхотны полк імя Льва Сапегі і ўвайшоў у склад 20-й пяхотнай дывізіі арміі «Модлін».

У кастрычніку 1922 года 79-ы пяхотны полк імя Льва Сапегі, а таксама 80-ы полк наваградскіх стралкоў дыслацыраваліся ў Слоніме. Раскватаравалі вайскоўцаў у былых царскіх казармах, якія былі пабудаваныя разам з царквой у 1884–1886 гадах для царскага

Паштоўка

Шуйскага пяхотнага палка. Дарэчы, гэтыя казармы збераглiся да сённяшніх дзён, там цяпер знаходзяцца вайскоўцы Слонімскай 11-й механізаванай брыгады.

79-ы пяхотны полк размясціўся ў левых казармах ад царквы, а 80-ы полк — у правай. І хоць Слонім падчас Першай сусветнай вайны моцна быў знішчаны, царскія казармы і шматлікія прыбудовы ўсе ўцалелі. Засталіся непашкоджанымі і некаторыя дамы насупраць, дзе жылі сем'і вайскоўцаў. У адным з гэтых дамоў на вуліцы 3 Мая жыла беларуская паэтка Наталля Арсеннева. У Слонім яна прыехала разам з мужам Францам Кушалем, які, дарэчы, служыў пэўны час у 79-м палку. У Слоніме паэтцы добра пісаліся вершы, нарадзіўся адзін з яе сыноў. Пад многімі вершамі паэткі стаяць даты: Слонім, 1922, 1923 і 1924 гады. А адзін з вершаў «Калыханка» яна напісала ў Слоніме для свайго першага сыночка:

…Ноч рассыпала зораў агні,
Ў сінім небе яны патанулі…
Спіць усё, й ты, маленькі, засні.
Люлі, люлі, сыночак мой, люлі.

У той час значная колькасць беларусаў апынулася менавіта ў 79-м палку, а таксама ў 80-м у Слоніме і ў 78-м пяхотным палку, які знаходзіўся ў Баранавічах. Гэтую вясковую адзінку, як сцвярджае гісторык Ігар Мельнікаў, неафіцыйна называлі «беларускай». Гэта сапраўды так. А яшчэ 79-ы пяхотны полк называлі «палком слонімскіх стралкоў». А 15 ліпеня 1923 года 79-ы полк пры ўдзеле вышэйшых дзяржаўных чыноў і грамадскасці ў Слоніме атрымаў свой сцяг.

З'яўленне гэтых палкоў у Слоніме значна ажывіла гарадское жыццё. Бо вайскоўцы з першых дзён зарэкамендавалі сябе вельмі актыўна. Яны не толькі займаліся ваеннымі справамі, але і наладжвалі розныя культурна-масавыя мерапрыемствы. Былі створаны два саюзы — саюз падафіцэраў рэзерву і саюз вайсковых сем'яў. Для правядзення разнастайных мерапрыемстваў выкарыстоўвалася вялікая глядзельная зала. Арганізоўваліся ў ёй выступленні аматарскіх тэатральных калектываў, якія ставілі і выстаўлялі афіцэрскія і унтэр-афіцэрскія кадры абодвух палкоў. У казармах ладзіліся таксама курсы для непісьменных вайскоўцаў. Такім чынам войска спрычынялася да павышэння ўзроўню асветы сярод жаўнераў, ліквідуючы ў пэўнай ступені занядбанні перыяду падзелаў Рэчы Паспалітай. У афіцэрскіх і унтэр-афіцэрскіх казіно адбываліся балі і танцавальныя вечарыны з удзелам мясцовага грамадства, што прыводзіла да шчыльнейшых сувязяў паміж беларуска-польскім грамадствам і войскам.

Вялікі ўклад у ажыўленне грамадска-культурнага жыцця зрабіў камандзір 79-га пяхотнага палка ў 1921–1933 гадах палкоўнік Мар'ян Туркоўскі (1894–1948). Яму адзінаму ў гісторыі горада над Шчарай за заслугі ў вяртанні свабоды было прысвоена тады званне ганаровага грамадзяніна Слоніма.

Вайскоўцы 79-га і 80-га палкоў шмат праводзілі розных спартыўных мерапрыемстваў, асабліва любілі катацца на лыжах. Разам з імі заўсёды быў іх камандзір Мар'ян Туркоўскі. На ўсе мерапрыемствы вайскоўцы запрашалі слонімскага фатографа В. Вайнштэйна. Ён іх фатаграфаваў на розных фэстах, а таксама ў сваёй фотамайстэрні.

Кааператывы спажыўцоў 79-га пяхотнага палка імя Льва Сапегі, а таксама 80-га палка наваградскіх стралкоў мелі свае металічныя боны. Іх атрымлівалі жаўнеры, каб за іх купляць прадукты ў буфетах

і крамах. Напрыклад, боны «Spółdzielnia 79 pp., Slonim» (кааператыў 79-га пяхотнага палка, Слонім) былі надчаканены лічбамі «19/36», «19/34», «Spółdzielnia 80 pp., Slonim» (кааператыў 80-га пяхотнага палка, Слонім) — «80/36». Пра металічныя боны 1920–1930-х гадоў на тэрыторыі Заходняй Беларусі — асобная і цікавая тэма.

Вялікай падзеяй для жыхароў Слонімскага павета і вайскоўцаў быў візіт прэзідэнта Польшчы Ігнацыя Масціцкага (1867–1946) 18 верасня 1929 года ў Слонім. Надоўга запомнілася гэта незабыўнае ўражанне для жыхароў Слонімшчыны і, вядома ж, вайскоўцаў двух палкоў. Бо з часу падзелу Рэчы Паспалітай, пасля ста з лішнім гадоў, нарэшце кіраўнік дзяржавы наведаў Слонім і Жыровічы. Некалі даволі часта каралі гасцявалі на слонімскай зямлі, паломнічалі да цудатворнага абраза Жыровіцкай Божай Маці, які да сённяшніх дзён захоўваецца ў Жыровіцкім манастыры, а гэта каля 10 кіламетраў ад Слоніма, якраз па дарозе на Жыровічы, дзе знаходзяцца вайсковыя казармы. Нават кароль Ян III Сабескі паломнічаў у Жыровічы з просьбай аб перамозе пад Венай. Амаль кожны манарх з дынастыі Ягелонаў пабываў у Жыровічах.

Падчас свайго візіту прэзідэнт Ігнацы Масціцкі адкрыў у Слоніме рэгіянальны музей, які сабраў ураджэнец мясцовай вёскі Орлавічы палкоўнік рускай арміі Язэп Стаброўскі (1870–1968). У пачатку верасня 1929 года ўсе свае калекцыі ён перадаў Слоніму. Яны і ляглі ў аснову краязнаўчага музея, які існуе да сённяшніх дзён. Захоўваецца ў музеі і акт заснавання музея з подпісам Ігнацыя Масціцкага. Апрача таго прэзідэнт Польшчы на вуліцы 3 Мая ў Слоніме заклаў краевугольны камень пад будову тагачаснай школы практыкаванняў, школы, якая была забяспечана добрымі педагагічнымі кадрамі і ў якой праходзілі практыку вучні настаўніцкіх семінарый. А потым прэзідэнт Масціцкі наведаў Жыровічы.

Ацэньваючы знаходжанне 79-га пяхотнага палка імя Льва Сапегі, а таксама 80-га палка наваградскіх стралкоў у Слоніме з перспектывы часу, можна сказаць, што ў Слоніме тады па-сапраўднаму шчыра вайскоўцы палкоў спрычыніліся да ажыўлення жыцця ў горадзе. Пасля перыяду войнаў Слонім пачаў вяртаць тоеснасць старажытнага і багатага на гістарычныя традыцыі горада.

Калі я рыхтаваў гэты артыкул да друку, патэлефанаваў з Гродна Аляксандр Місцюкевіч, які родам з вёскі Піронім Слонімскага раёна. «А мой бацька ў 1933 годзе служыў у 80-м пяхотным палку наваградскіх стралкоў у Слоніме», — сказаў Аляксандр Іванавіч. «А ці расказваў вам бацька штось пра службу?» — пытаюся ў земляка. «Распавядаў даволі часта, ён казаў, што з ім побач служылі яўрэі, палякі, а таксама шмат было беларусаў са Слонімскага павета. Бацька толькі адзін раз быў у адпачынку, яго адпусцілі на некалькі дзён, калі ў роднай вёсцы згарэла яго хата, а ён жыў толькі з маці, бо бацька памёр у бежанстве. А яшчэ бацька казаў, што калі яны служылі, то старэйшыя вайскоўцы вельмі шчыра ўспаміналі візіт у Слонім прэзідэнта Польшчы Ігнацыя Масціцкага», — прыгадаў Аляксандр Місцюкевіч і даслаў здымак бацькі з саслужыўцамі ў 80-м пяхотным палку, зроблены ў Слоніме ў 1933 годзе.

Слонімскія мастакі пад нямецкай акупацыяй (1941–1944 гг.)

Горад Слонім быў заняты нямецкімі войскамі 26 чэрвеня 1941 года. Адразу палявой камендатурай стварыліся органы грамадзянскай улады, якія ёй падпарадкоўваліся і працавалі пад яе кантролем. У створаных мясцовых органах упраўлення амаль усе кіруючыя пасады спачатку займалі палякі. Але да беларусаў яны ставіліся не зусім лаяльна — хутчэй пагардліва, асабліва да тых, хто сюды прыехаў з Усходняй Беларусі. У пачатку ліпеня 1944 года ў Слоніме быў прызначаны фельдкамендантам маёр Кіцына. Ён правёў рэарганізацыю мясцовай улады і прыцягнуў у яе органы грамадзян беларускай нацыянальнасці. Замест «грамадзянскай стражы» была створана дапаможная паліцыя, якая ў асноўным складалася з беларусаў.

Палітычныя абставіны пры Польшчы і пры бальшавіках у Заходняй Беларусі да пачатку Другой сусветнай вайны асабліва не давалі магчымасці развіцця беларускім талентам. Беларус тады не мог атрымаць, напрыклад, адмысловае мастацкае асветы, не мог вывучыць той самай тэорыі мастацтва. Ён быў і заставаўся самавукам, і толькі адзінкам удавалася неяк атрымаць адукацыю ў мастацкіх школах. Немцы, наадварот, гэтай справе не пярэчылі.

Напачатку вайны і падчас акупацыі ў Слоніме пражывалі звыш 15 таленавітых мастакоў (Раніца. Берлін, 1944. 16 студзеня).

Найбольш яркай асобай быў Антон Карніцкі. «З Антонам Карніцкім, — прыгадваў у адным з пісем да аўтара гэтых радкоў Барыс Данілюк з ЗША, — пазнаёміў мяне ў канцы 1941 года Сяргей Новік-Пяюн, які прасіў Карніцкага для Слонімскага краязнаўчага музея намаляваць партрэт Францішка Скарыны. Партрэт удаўся лепшы за ўсе партрэты Скарыны, якія даводзілася мне бачыць за ўсё маё жыццё. Пакуль Антон працаваў над карцінай, я з Новікам-Пеюном пару разоў заходзілі да яго на кватэру на другі паверх камянічкі на заходнім баку Першамайскай вуліцы каля рынку. Пры Польшчы гэта вуліца ў Слоніме насіла імя Сянкевіча. Антон Карніцкі быў яшчэ малады, але вельмі інтэлігентны і таленавіты чалавек, які мусіў зарабляць на жыццё маляваннем партрэтаў нямецкіх афіцэраў. Не магу прыгадаць нічога, што паказвала б на хваробу сухотаў у гэтага чалавека. Але яго нечаканая смерць была для мяне і беларусаў Слоніма вялікім шокам».

Антон Карніцкі нарадзіўся ў 1913 годзе ў Адэсе, куды ў пошуках заробку выехалі яго бацькі з Навагрудчыны. У 1922 годзе сям’я вярнулася ў Слонім. Жылі ў Рышчыцах у доме № 5. Антон спачатку вучыўся ў польскай гімназіі імя Адама Міцкевіча ў Навагрудку, а потым — у мастацкай школе Панкевіча ў Варшаве. Але скончыць яе яму не ўдалося, бо на вучобу не хапіла фінансавых сродкаў. Таму ў 1939 годзе Антон вярнуўся ў Слонім да бацькоў. Пазней мастацкія веды чэрпаў шляхам самаадукацыі, дзякуючы сваёй энергіі і адданасці, якія праяўляў да мастацтва.

Беларускі паэт, публіцыст і выдавец Сяргей Хмара часта ў сваіх выданнях згадваў пра Антона Карніцкага, якога добра ведаў падчас нямецкай акупацыі. «Гэта быў чалавек упрост звар’яцелы на сваім мастацтве. Бывала, немцы рабілі масавыя аблавы па дамах і хапалі мужчын і дзяўчат, каб адправіць у Нямеччыну. Усе перапалоханыя хаваліся хто куды, а Антон Карніцкі выходзіў на слонімскі рынак, расстаўляў сваё складное крэсельца, мальберт і зарысоўваў тыпы з натуры», — пісаў Сяргей Хмара (М. Казлоўскі. Галасы разбуджаных птушак. Мінск, 2006. С. 163).

Праўда, у адну з такіх аблаў забралі і Антона. Дзякуючы беларусам, якія працавалі ў нямецкай адміністрацыі, мастака выпусцілі на волю, тым больш, што ён быў ужо хворы на сухоты. Гебітскамісар Слоніма Эрэн папрасіў Карніцкага маляваць яму карціны, якія той у яго паабяцаў абменьваць на харчаванне.

Сеансы пачаліся неадкладна. Эрэн пазіраваў гадзінамі ў сваім рабочым кабінеце. Антон працаваў да поўнага знясілення. Хацелася хутчэй пакончыць з гэтым непрыемным заказам. Але Эрэн уваходзіў у смак, завальваючы яго ўсё новымі і новымі заказамі. Гебітскамісару яўна падабаліся працы Карніцкага, нават тыя з іх, што рабіліся экспромтам. Ён не лічыў патрэбным хаваць сваіх намераў ад мастака, прад'явіўшы аднойчы яму сваё патрабаванне: «Не трэба пад карцінамі вашага прозвішча, пан Карніцкі…». Дарэчы, падчас акупацыі Слоніма немцы вывезлі ў Германію 180 карцін Антона Карніцкага.

У снежні 1943 — студзені 1944 года мастак ужо не мог падняцца, але спрабаваў маляваць, лежачы ў ложку. Яго часта наведвалі слонімскія мастакі і паэт Сяргей Новік-Пяюн, які згадваў, што мастак ужо не мог хадзіць, толькі сядзеў і ляжаў. Ён меў шмат карцін і цэлы альбом карыкатур на немцаў. А 25 студзеня 1944 года Антон Карніцкі памёр. Яго пахавалі на Ружанскіх могілках у Слоніме. На жаль, магілу мне да сённяшніх дзён знайсці не ўдалося.

Пры немцах пра творчасць Антона Карніцкага шмат пісала беларуская прэса. Адзін з нумароў часопіса «Новы шлях» у 1943 годзе надрукаваў 6 рэпрадукцый яго карцін і партрэт мастака. А таксама тэкст да іх, у якім сцвярджалася, што Антон Карніцкі не з'яўляецца прыхільнікам чыстага імпрэсіянізму ці чыстага натуралізму, бо над сваімі кампазіцыямі ён працаваў яшчэ мала, а творчасць ягоная абмяжоўвалася да нарысаў з натуры акварэллю і алейнымі фарбамі. Змест твораў Карніцкага — гэта жыццё беларускай вёскі: як краявід, так і людзі.

Пасля смерці Антона Карніцкага ў 1943 годзе ў Слоніме была адкрыта асабістая выстава карцін мастака. Сёння ў Слонімскім краязнаўчым музеі захоўваецца некалькі твораў Антона Карніцкага, астатнія — у прыватных архівах Беларусі, Польшчы, Літвы і Германіі.

Падчас нямецкай акупацыі другой па таленту пасля Антона Карніцкага ў Слоніме была мастачка Клаўдзія Хруцкая. Калі я ў Барыса Данілюка (1923–2011) неяк спытаў, што ён ведае пра Клаўдзію Хруцкую, слонімец, які жыў у ЗША, адказаў: «Мая жонка Марыя была вучаніцай Клаўдзіі Хруцкай. Пры Польшчы яна выкладала беларускую мову ў Слонімскай настаўніцкай семінарыі, пакуль яе не зачынілі ў 1936 годзе. Думаю, што дзякуючы Хруцкай бібліятэка семінарыі займела, як на той час, багаты беларускі збор, з якога я шчодра браў веды, калі стаў свядомым беларусам. Пры немцах Клаўдзія Хруцкая таксама была настаўніцай. Жыла яна з дачкой Ганкай блізка праз дом ці два ад нас на Бляхарскім завулку каля Падгорнай вуліцы (цяпер, мабыць, гэтага дома ўжо няма). Мая жонка была знаёмая з Ганкай, ведаў крыху і я яе. Зрэдку сустракаліся, віталіся, нават аднойчы, не памятаю з якой прычыны, мы заходзілі да яе на кватэру…».

У 1990-х гадах я знайшоў Ганку (Ганну) — дачку Клаўдзіі Хруцкай і даведаўся, што яна жыве ў Торуні ў Польшчы. Летам 1996 года я сабраўся да яе паехаць і сказаў пра гэта слонімскаму паэту Анатолю Іверсу (Івану Дарафеевічу Міско), які ў вайну таксама добра ведаў Клаўдзію Хруцкую і яе мужа. Іван Дарафеевіч дужа ўзрадаваўся, што я паеду да дачкі Клаўдзіі Хруцкай. Ён перадаў шчыры паклон Ганцы і ліст для яе. На вялікі жаль, сустрэцца мне з Ганнай Хруцкай не ўдалося, яе хутка не стала, але захавалася ў маім хатнім архіве пісьмо да пані Ганны ад Анатоля Іверса. У ім паэт пісаў, што добра ведаў Клаўдзію Хруцкую, якая ў 1943 годзе намалявала яго партрэт, што захоўваецца да гэтага часу (цяпер партрэт Анатоля Іверса, намаляваны Клаўдзіяй Хруцкай, захоўваецца ў сына паэта — Канстанціна Міско. — *С. Ч.*). «Успамінаю, — пісаў у пісьме да дачкі Клаўдзіі Хруцкай Ганны Анатоль Іверс, — таксама добрым словам і пана Хруцкага, які працаваў касірам гарадской управы. Будучы кіраўніком падпольнай антыфашысцкай арганізацыі ў Слоніме, для легальнага пражывання тут і я працаваў у гаруправе, у агульным аддзеле. Там, атрымліваючы зарплату, пазнаёміўся з вельмі спакойным, разважлівым касірам. Трэба зазначыць, што ў Слоніме нямецкія акупацыйныя маркі хадзілі нараўне з савецкімі рублямі (1:1). Я папрасіў касіра, ці зможа ён мяняць фальшывыя нямецкія грошы (мне прыносілі з лесу) на рублі. Пан Хруцкі без лішніх слоў згадзіўся. Прызначыў толькі дзень: "Заўтра 30.000 альбо 50.000". І я ў прызначаны дзень дастаў з партфеля адну пачку, а на яе месца клаў атрыманую з касы… Пры-

памінаю і вас, пані Ганна. Хадзілі вы ў ярка-чырвоным плашчыку. Ваша мама з першых дзён працы над маім партрэтам была шчырая са мной, заўсёды трывожылася за лёс сваёй дачкі… Мой партрэт цяпер знаходзіцца на відным месцы. Гляджу на яго і кожны дзень успамінаю ўсіх вас…».

У 1995 годзе ў Слоніме Анатоль Іверс выдаў зборнік вершаў «Прыдарожныя сосны». Туды ён уключыў і рэпрадукцыю свайго партрэта, намаляванага мастачкай Клаўдзіяй Хруцкай у 1943 годзе.

Творы Клаўдзіі Хруцкай вельмі часта ў 1942–1944 гадах выстаўляліся ў Слоніме. Пра яе творы і выставы пісалі акупацыйныя беларускія газеты «Раніца», «Беларуская Газэта», «Слонімскі кур'ер», «Слонімская газэта» і іншыя. Прэса адзначала, што Клаўдзія Хруцкая — найперш мастачка партрэтаў. Гэта партрэты-галовы. Але цікавасць ідзе не далей каларыстычна-пластычных задач. З гэтага боку яе партрэты імпанавалі вышуканым колерам і безумоўным падабенствам. Выдатнымі атрымаліся партрэт дачкі Ганны, партрэт паэткі Наталлі Арсенневай, які выдатна перадае яе характэрны твар, партрэт Сяргея Хмары, Анатоля Іверса і іншыя (Слонімская газэта. Слонім, 1944. 25 красавіка).

Захаплялася Клаўдзія Хруцкая і нацюрмортамі, пейзажамі. Пейзажныя творы мастачкі мелі спецыфічныя адзнакі: у іх шмат паветра і сонца. Але галоўнае іх хараство ў фарбах. Хруцкая наогул з'яўлялася культурнай каларысткай, і колеру яна заўсёды аддавала больш увагі, чым форме і малюнку.

Пасля вайны Клаўдзія Хруцкая з сям'ёй пераехала ў Заходнюю Польшчу, дзе і пражыла свае апошнія гады.

Цікавай і своеасаблівай мастачкай у акупаваным немцамі Слоніме была Рэгіна (Алена) Бялецкая. Яна любіла маляваць партрэты знакамітых беларусаў: Францішка Скарыны, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча і іншых.

Быў 1943 год. Неяк заснавальнік Слонімскага краязнаўчага музея Язэп Стаброўскі папрасіў мастачку намаляваць Кастуся Каліноўскага, бо набліжалася гадавіна паўстання 1863 года. Мастачка памятала карціну Пятра Сергіевіча «Кастусь Каліноўскі сярод паўстанцаў». Але тут патрэбен быў партрэт кіраўніка паўстання. І яна пачала ў Слоніме шукаць натуршчыка, падобнага да Кастуся. І неўзабаве

яго знайшла. Гэта быў Георгій Пыцель — вучань адной з гарадскіх слонімскіх школ. Высокі статны юнак з густой чарнявай шавялюрай і блакітнымі вачыма на мужным твары вельмі нагадваў правадыра сялянскага паўстання. Рэгіна загадала Юрку, так звалі яго сябры, адпусціць валасы падаўжэй, бо так патрабавала мода другой паловы XIX стагоддзя. Натуршчык «абваласаціўся», і мастачка прынялася за справу. А надышоў час — і карціна заняла ганаровае месца ў адной з залаў Слонімскага музея.

Пасля вайны Рэгіна Бялецкая пераехала ў Польшчу, жыла ў Быдгашчы, дзе і памерла. Пры жыцці мастачка актыўна перапісвалася з многімі слонімцамі, дасылала свае творы.

5 сакавіка 1944 года ў Слоніме адкрылася першая гарадская выстава мясцовых мастакоў. Яе арганізавала мясцовае Беларускае культурнае згуртаванне. У выставе прымалі ўдзел 10 мастакоў: Клаўдзія Хруцкая, Аркадзь Бенікаў, Рыгор Чарнышоў, Юры Любанскі, Сергіюш Грудкоўскі, Вера Калюцік-Сташэўская, Ніна Жыткевіч, Фелікс Засадскі, А. Паўленка (імя даведацца не ўдалося). Трынаццацігадовы мастак Валянцін Філіповіч выставіў шэсць сваіх дасканалых малюнкаў. Разам наведвальнікам тады было прапанавана 76 карцін, з іх — 15 графічных работ і адна вышыванка «Жніво», 6 работ скульптараў-самавукаў. «Слонімская газэта» 25 красавіка 1944 года пісала: «Мастакі Бенікаў і Чарнышоў паказалі добрую школу. Два пейзажы Чарнышова (“Дворык” (алей) і “Дворык” (акварэль) сведчаць пра высокую прафесійную культуру і з'яўляюцца найбольш закончанымі працамі… “Смаленская крэпасць” Бенікава таксама адзіны абраз на выстаўцы, у якім мастак з намерам імкнуўся да настраёвасці — таму, хто адчувае лірычны смутак нашай прыроды, гэты вобраз ў гэтым вельмі дапаможа… Аўтапартрэт Аркадзя Бенікава, нягледзячы на недапрацаванасць і брудны колер, усё ж вельмі ўдалы. Асобна выдзяляецца невялічкая акварэль “Смаленскі сабор” — рэч сапраўды віртуозная і вартая слонімскага музея… Здольным мастаком паказаў сябе Юры Любанскі. Мог бы дасягнуць большых поспехаў, калі б менш займаўся “тэорыямі” і прапарцыянальна больш вучыўся ў прыроды, уважліва ўглядаючыся ў яе фарбы і прыслухоўваючыся да яе настрою. Адумысная грубасць ягонае манеры пазбаўляе акварэль каштоўнай далікатнасці. Таму ж ягоныя “Лета”, “Восень”, “Зіма” не

хочуць лічыцца з порамі года, маючы аднолькавы лілаваты колер. Любанскаму належыць быць з прыродай на “вы”, бо яна не любіць фамільярнага абыходжання.

Захапленне самой тэхнікай вядзе да манернасці, а манернае мастацтва — мастацтва бяссэнсавае… Нягледзячы на наіўнасць у дэталях твораў Веры Калюцік, яны выразна перадаюць ідэю вядомых арыгіналаў. Такой удалай працай з’яўляюцца “Першы крок” і бюст Францішка Скарыны. Партрэты з натуры атрымаліся горшымі… У маленькім Філіповічу заўчасна бачыцца вундэркінд… Усю сцяну на выставе занялі “эфектоўныя” абразы спадара Грудкоўскага. Але ўсе гэтыя “квітнеючыя сады” — слабаватыя…» (Слонімская газэта. Слонім, 1944. 25 красавіка). Вось такія былі заўвагі адносна твораў слонімскіх мастакоў.

Яшчэ летам 1943 года сярод слонімскіх мастакоў з’явілася ідэя стварыць у Слоніме мастацкую школу, хаця ваенныя абставіны не вельмі спрыялі гэтаму пачынанню. Але хутка пачаліся падрыхтоўчыя работы, каб напачатку 1944 года адкрыць школу, дзе побач з практычнымі павінны праводзіцца і тэарэтычныя заняткі. Арганізатарам гэтай справы даручылі быць Сергіюшу Грудкоўскаму. Ён справіўся са сваёй задачай, і напачатку 1944 года ў Слоніме яму ўдалося арганізаваць не мастацкую школу, а мастацкую студыю. У ёй самадзейныя творцы вучыліся маляваць, набіраліся мастацкага вопыту пад кіраўніцтвам сваіх кваліфікаваных сяброў. Дарэчы, Сергіюша Грудкоўскага ў 1944 годзе, калі Слонім быў вызвалены ад немцаў савецкімі войскамі, забралі на фронт. Пасля вайны ён паступіў на вучобу ў Варшаўскую акадэмію мастацтваў. Яго настаўнікамі былі знакамітыя польскія прафесары Ян Цыбіс і Януш Падоцкі. Сергіюш Грудкоўскі стварыў каля 500 мастацкіх твораў, прымаў удзел у 22 персанальных выставах у розных гарадах Польшчы, а таксама ў Будапешце, Вене і ў Слоніме. Ён жыве ў Варшаве. У лістападзе 2006 года пан Грудкоўскі перадаў для Слонімскага краязнаўчага музея імя Язэпа Стаброўскага калекцыю сваіх акварэляў.

Акрамя вышэйназваных мастакоў, падчас нямецкай акупацыі ў Слоніме пражывалі і займаліся творчасцю і такія самадзейныя мастакі, як Г. Саўчук, Н. Кучар, Я. Санюк, Ягалкоўскі, А. Гайдук, У. Анцута і іншыя. Лёс многіх пакуль невядомы. Вядома, што брат Санюка ў вайну выступаў на сцэне Слонімскага Народнага Дома, але пасля застрэліўся. Сам мастак летам 1944 года выехаў на Захад. Вера Калюцік таксама пасля вайны выехала ў Германію. Яна добра ведала царкоўныя спевы, бо да вайны спявала ў царкоўным хары ў Слоніме. За мяжой таксама наведвала праваслаўныя царкоўныя хоры, прымала ўдзел у мастацкіх выставах. Што датычыць Усевалада Анцуты, дык пра яго мне ў лісце згадаў усё той самы Барыс Данілюк з Амерыкі: «Пазнаёміўся я з сям’ёй Анцутаў у 1933 годзе ў “Русском благотворительном обществе” ў Слоніме, у якім ягоная маці-ўдава была вялікай актывісткай і найбольшай маскоўскай шавіністкай. Мелі яны два дамы на Рыбацкай вуліцы — адзін спераду мураваны, а другі быў драўляны на панадворку. Магчыма, яны трымалі кватарантаў і за гэта жылі. Адзін год у тым драўляным доме месцілася тое рускае “общество” з ягонай кіраўніцай Аленай Івановай. Старэйшы Усевададаў брат Сяргей вывучыўся на пекара-цукерніка і быў нават адчыніў у Слоніме модную тады цукерню, але яго прадпрыемства доўга не пратрымалася, бо сам гаспадар моцна піў. Тое самае з ім было і ў Амерыцы. Малодшы брат Анцутаў, ці не праз савецкі палон, апынуўся ў арміі Андэрса, а пазней, як я чуў, жыў у Англіі. Сам Усевалад (Сева) у 1935 годзе скончыў Слонімскую настаўніцкую семінарыю. Маляваць яго заахвоціла Клаўдзія Хруцкая, якая працавала ў семінарыі. Пры першых саветах Усевалад Анцута працаваў настаўнікам у Парэцкай школе, а пры немцах настаўнічаў у Слоніме. На эміграцыі я бачыў толькі адзіны ягоны абраз, які ён падараваў Катэдральнаму Сабору БАПЦ Святога Кірылы Тураўскага ў Брукліне (ЗША)».

2 красавіка 1944 года ў Слоніме адкрылася выстава народнага мастацтва, на якой было паказана рэпрэзентаванае майстэрства ткачых Слонімскай акругі (Слонімская акруга пры немцах налічвала 171 563 чалавекі. Сюды ўваходзілі Слонімскі, Казлоўшчынскі, Дзярэчынскі, Быценскі і Косаўскі раёны. — *С. Ч.*). Свае найлепшыя вырабы паказалі вяскоўцы з вёсак Казлоўшчына, Азярніца, Мядзвінавічы, Пляшкі, Парэчча, Хадзявічы. Пра выставу пісала нават берлінская беларуская газета «Раніца»: «З выстаўленых экспанатаў можна бачыць, што найбольш па-мастацку ткуць свае радзюжкі сялянкі з-пад Казлоўшчыны і з-пад Азярніцы. Выстаўленыя з гэтых ваколіц ваўняныя капы адны з лепшых (Ліда Лішык з Мядзвінавіч). Але і іншыя куткі

Слонімшчыны таксама сцвярджаюць выстаўленымі тканінамі, што ўсюды цвіце гэтае народнае мастацтва. Між іншым вельмі цікавыя экспанаты выстаўлены Лізай Малышчык з вёскі Пляшкі, Аленай Талерчык з Парэчча, Марыяй Сяргей з Нараставіч і Аленай Шундрык з Хадзявіч. Тэматыка ўзораў: кола, ваконцы, гуркі, зоркі, Ярылаў крыж, канюшынка, васілёк, ружы, букеты, лісце, птушкі і іншае. Да 40 адценняў розных колераў можна выявіць у гэтым каляровым багацці тканінаў Слонімшчыны» (Раніца. Берлін, 1944. 14 траўня).

Праўда, выстава ахоплівала толькі немалую частку багацця ўзораў народнага мастацтва слонімскай беларускай вёскі. Ваенны час не дазваляў шырэй і больш поўна разгарнуцца гэтай выставе. Але ўжо праз тыдзень, 9 красавіка 1944 года, у Слоніме адкрылася новая выстава-продаж вышыванак, якую наладзіла Беларускае культурнае таварыства. Найбольш яркімі і арыгінальнымі былі вышываныя кашулі слонімскага мастака Алеся Асіпчыка.

У траўні 1944 года Беларускае культурнае таварыства зноў наладзіла выставу слонімскіх мастакоў. Яна працягвалася два тыдні. У ёй прымалі ўдзел 7 мясцовых мастакоў: К. Хруцкая, Ю. Любанскі, А. Пауленка, Ф. Засадскі, А. Гайдук, А. Бенікаў, Р. Чарнышоў. На выставе экспанаваўся 71 малюнак, пераважна гэта былі пейзажы.

11 кастрычніка 1942 года, пасля рэарганізацыі, у Слоніме адбылося ўрачыстае адкрыццё краязнаўчага музея. Найбольшую ўвагу прыцягвалі ў музеі аддзелы гістарычна-этнаграфічны і беларускага адраджэння. Там экспанавалася цэлая серыя партрэтаў вялікіх людзей Беларусі — ад Францішка Скарыны і Льва Сапегі да Кастуся Каліноўскага. У музеі знаходзілася калекцыя алейных абразоў і замалёвак слонімскага паэта Гальяша Леўчыка. Дарэчы, першы свой паэтычны зборнік «Чыжык беларускі», які пабачыў свет у 1912 годзе ў Вільні, Гальяш Леўчык сам афармляў.

На другую палову 1944 года ў Слоніме планавалася новая выстава мясцовых мастакоў, але 10 ліпеня ў горад над Шчарай прыйшлі савецкія войскі.

Лёс бібліятэкі імя Янкі Купалы

Вёску Вялікая Кракотка, што на Слонімшчыне, Уладзімір Караткевіч назваў самай прыгожай вёскай на свеце. Вёска гэтая не толькі прыгожая, але і знакамітая. Знакамітая Вялікая Кракотка найперш тым, што тут яшчэ ў 1927 годзе пры гуртку Таварыства беларускай школы вясковая моладзь заснавала бібліятэку-чытальню, якую назвалі імем народнага паэта Беларусі Янкі Купалы. Гэта была першая ўстанова культуры рэспублікі, якой было нададзена імя песняра. У 1949 годзе Валянцін Таўлай у сваім артыкуле «Творчасць Янкі Купалы ў барацьбе за ўз'яднанне беларускага народа» (Полымя, № 10. 1949) пісаў: «Імем Янкі Купалы называліся беларускія культурна-асветныя ўстановы — бібліятэкі і чытальні. Нам дакументальна вядома, што ў вёсцы Вялікая Кракотка Слонімскага раёна сяляне, якія арганізаваліся ў гурток ТБШ (Таварыства беларускай школы), у 1927 годзе заснавалі шляхам ахвяраванняў кніжак і грошай на закуп літаратуры

Чытачы Купалаўскай бібліятэкі ў вёсцы Вялікая Кракотка Слонімскага раёна. 1965 г.

вясковую бібліятэку-чытальню і прысвоілі ёй імя нашага слаўнага песняра Янкі Купалы. Аб гэтым паведамляла“Наша праўда” № 11 ад 11 мая 1927 года…».

Кожны раз, калі еду ў гэту вёску, прыгадваю верш Міколы Арочкі, прысвечаны Вялікакракоцкай сельскай бібліятэцы імя Янкі Купалы:

Мой цэлы свет: Вялікая Кракотка,
Часоў бурлівых родны мацярык.
Была Кракотка, як рака ў паводку.
Была Кракотка — гнеў, і боль, і крык.
Кракотка — гэта хвойны пах узлесся,
Гняздо за пазухай зялёных гор.
З таго гнязда заклекатала песня,
Што клікала з нізіны: «Гэй, да зор!..».
Рашаўся лёс… Прадвесне гнала крыгі.
І вось тады з-пад стрэх мацерыка
Дрыготка пацягнулася да кнігі
Мазольная сялянская рука.
Святая прага ведаў і пазнання!
У родным слове чалавек ажыў!
Было тут вашай еднасцю змаганне,
А духам мужнасці Купала быў.
Хто знае, колькі іх адсюль, упартых,
Узняў да барацьбы змагарны край?
Нядарам верш, якім пілуюць краты,
З зямлі вось гэтай здабываў Таўлай.
Нязломны дух… Жывая сіла мовы.
Жыву з тых дзён я вашаю красой.
Жыткевічы… Збраевіч… Трафімовіч…
Ля вас я грэўся словам і душой!
Я ўдзячны вашай дабраце і хлебу,
Хоць менее ўсё рук — іх кліча дол.
Вучылі ж вы, як сеяць зерні ў глебу,
Каб луста праўды асвячала стол.
Нашу я сёння, замест эпілога,
Гаркоту з вашых апусцелых хат.

За бурны век вы вызналі так многа!
Ды пра такое думаў хто?..
Наўрад.
Мой родны свет:
Я ў кожнай тут часцінцы
Жыву — дзялю трывогу і слязу.
І ўсё, чым з каранёў тут прычасціўся,
Я ў людства, як урок ваш, панясу.

Невыпадкова ў гэтых паэтычных радках Мікола Арочка ўспамінае прозвішчы Жыткевічаў, Збраевіча і Трафімовіча. Бо арганізатарамі ТБШ і бібліятэкі ў той нялёгкі 1927 год у вёсцы былі Рыгор Акулевіч, Сцяпан Ігнатовіч, Васіль Трафімовіч, Сямён Жыткевіч, Павел Таўлай, Кастусь Петручэня і іншыя вясковыя хлопцы. Дарэчы, Рыгор Акулевіч, каб пазбегнуць арыштаў з боку польскіх уладаў, у 1928 годзе эміграваў у Канаду, дзе актыўна ўключыўся ў рабочы і фермерскі рух, прымаў удзел у выпуску першай рускай газеты ў Канадзе «Канадский гудок», нараджэнне якой вітаў Максім Горкі. Газета мела і беларускую старонку. У Другую сусветную вайну Рыгор Акулевіч добраахвотнікам пайшоў на фронт, у баях з немцамі быў цяжка паранены. Пасля вайны ў Канадзе ён рэдагаваў газету «Вестник», напісаў і выдаў кнігі «Рускія ў Канадзе» і «50 год Беларускай рэспубліцы». У апошнія гады свайго жыцця адышоў ад беларускасці.

У 1927 годзе сваю працу кракоцкая моладзь пачала з таго, што сабрала сярод насельніцтва кнігі і грошы на набыццё літаратуры і інвентару. Знайшлося для культурнай установы і памяшканне — хата Данілы Грасевіча, які не вярнуўся з бежанства. На заклік вялікакракоцкіх сялян адгукнуліся і жыхары суседніх вёсак Рудаўка і Малая Кракотка. Бібліятэкарам на грамадскіх пачатках працаваў Сямён Акулевіч.

Спачатку сабралі для бібліятэкі каля трыццаці кніг. Гэта былі пераважна творы для вясковых драмгурткоў. Энтузіясты культурнай работы працягвалі збіраць сярод насельніцтва кнігі і грошы на набыццё літаратуры. І кніжны фонд увесь час папаўняўся. У канцы 1928 года бібліятэка налічвала каля тысячы назваў беларускіх, рускіх і польскіх кніг і каля двухсот чытачоў. Тады кракоцкія юнакі, якія

вучыліся ў Віленскай беларускай гімназіі, сярод іх быў і Валянцін Таўлай, закупілі і прывезлі сотні кніг рускай і беларускай класікі. З павелічэннем кніжнага фонду было створана дзве філіі бібліятэкі. Адной філіяй у суседняй з Вялікай Кракоткай вёсцы Рудаўка кіраваў Павел Кулак, а Малакракоцкай філіяй загадвала Людміла Кулак.

Адначасова пры бібліятэцы і пры вясковым гуртку ТБШ былі створаны драматычны, харавы і музычны калектывы. Імі кіравалі Васіль Трафімовіч і Аляксандр Жыткевіч. Рэпетыцыі праводзіліся ў памяшканні бібліятэкі, а спектаклі — у адрамантаваным і прыстасаваным школьным хляве. Пастаноўкі былі платнымі. За вырučаныя грошы папаўняўся кніжны фонд бібліятэкі і аказвалася дапамога палітзняволеным.

За кароткі час свайго існавання драмгуртoк паставіў шмат п’ес беларускіх і ўкраінскіх драматургаў, у тым ліку «Паўлінку», «Раскіданае гняздо», «Прымакоў», «На папасе» Янкі Купалы, «Збянтэжанага Саўку» Леапольда Родзевіча, п’есы Францішка Аляхновіча і Уладзіслава Галубка. Пастаноўкі і вечары песень давалі не толькі культурны адпачынак, але з’яўляліся моцным сродкам палітычнай агітацыі. Пра кожную прэм’еру ў Вялікай Кракотцы пісала віленская газета «Наша праўда». Давайце пагартаем тагачасныя нумары газеты за 1927 год.

У артыкуле «Праца ў нас пашыраецца» («Наша праўда» за 11 чэрвеня 1927 г.) паведамлялася: «22 траўня ў нашай вёсцы Вялікая Кракотка адбыўся спектакль. Пастаўлена была драма Галубка ў чатырох актах “Апошняе спатканьне”. Апрача сяброў Таварыства Беларускае Школы, прысутных было болей як 50 асоб. 28 траўня адбылося памінаньне паэта Максіма Багдановіча з прычыны дзясятых угодкаў яго сьмерці. Тут прачытана была лекцыя на тэму “Жыцьцё і творчасьць Максіма Багдановіча”. Цікава адзначыць, што пасьля лекцыі стараста прыслаў паперку, у якой кажа, што дзеля таго, што лекцыя была публічная, а не толькі для сяброў Таварыства Беларускай Школы, трэба прасіць у старасты дазволу на лекцыю, што толькі паведаміць мала. Хочучы ўзмоцніць сваю працу матэрыяльна, мы зьвярнуліся з лістамі ў Амэрыку. Адзін ліст паслалі “Форду”, а другі сваім землякам. “Форд” адказаў нам, што з такімі лістамі, як наш, зьвяртаецца да яго шмат хто, і што ўсіх іх задаволіць ён ня можа. А на другі ліст атрымалі лепшы адказ, тут, відаць, братэрскія сэрцы нашых

землякоў адгукнуліся на наш кліч, бо пішуць яны, што ўжо сабралі па падпіснаму лісту 20 даляраў і 70 цэнтаў, і што хутка вышлюць гэтыя грошы нам. Хутка манімся паставіць новы спектакль, хочам згуляць “Паўлінку” і “Заручыны Паўлінкі”. Добра было б, каб з Вільні нам больш п’есаў падкінулі, як “Суд”, “Гурток” і іншыя п’есы. Збіраемся арганізаваць хор і аркестр. Але і на гэтым праца наша ня спыніцца, як выканаем гэта, яшчэ далей пойдзем».

Пастаноўкі «Паўлінкі» і «Заручынаў Паўлінкі» у Вялікай Кракотцы вясковая моладзь ажыццявіла.

У пачатку 1928 года ў вёсцы Вялікая Кракотка з’явілася яшчэ адна грамадская арганізацыя — кааператыў «Дабрабыт». Частка яго даходаў ішла на набыццё літаратуры для бібліятэкі імя Янкі Купалы і на іншыя культурна-асветныя мерапрыемствы. Вось тады і было вырашана пачаць будаўніцтва Народнага дома, у якім размясціўся б кааператыў, бібліятэка-чытальня, глядзельная зала на 300 месцаў, сцэна і грымовачная. І ў 1930 годзе ў Вялікай Кракотцы ўсё ж пабудавалі Народны дом, а на Новы, 1931 год там нават адбыўся вялікі беларускі канцэрт. Віленская «Беларуская газэта» за 30 верасня 1933 года пісала: «Усяго некалькі гадоў існуе ў нашай вёсцы Вялікая Кракотка Слонімскага павета спажывецкі каапэратыў. Запраўды, пасля ліквідацыі гуртка ТБШ каапэратыўная арганізацыя сталася ў нашай вёсцы пунктам, групуючым навокал сябе лепшыя культурна-асьветныя сілы нашай вёскі. Наш каапэратыў не агранічыўся толькі залажэньнем гандлёвага склепу. Ён, побач з нясеньнем вясковай масе пэўных матэрыяльных палёгкаў — заняўся актыўнай культурнаасьветнай дзейнасьцю. Пры яго дапамозе збудаваны Народны Дом, які ў сёньняшніх варунках зьяўляецца запраўдным гонарам вёскі. Сяляне з суседніх ваколіц прыходзяць часта палюбавацца нашым дасягненьнем і, убачыўшы тое, што мы маем і робім, запальваюцца да нацыянальна-вызваленчай працы. Народны дом у нас не пустуе. Мы часта ладзім сьпектаклі-вечарыны, каторыя сьцягаюць масы сялянства з суседніх вёсак. Даход з вечарыны мы аддаем на пашырэньне й узмацненьне культурнай работы. Выпісваем газэты, кніжкі, пасылаем на падтрыманьне беларускіх культурнаасьветных арганізацыяў. Такім чынам, паміма труднасьцяў, якія мы перажылі ў пачатку заснаваньня каапэратыву, сяньня арганізацыя наша стаіць на

моцных падставах. Дзейная і масавая праца ўсіх членаў каапэратыву ва ўсіх галінах, прадбачаных статутам, зьяўляецца гваранцыяй таго, што мы ня толькі будзем жыць, але і стала развівацца, паміма злых наскокаў з боку паасобных маласьвядомых альбо варожых элементаў аб закладаньні гурткоў самаадукацыі або вывучэньня беларускай мовы. Таксама неабходна было б пастарацца аб заінсталяваньні ў Народным Доме агульнага радыя».

А тым часам польская паліцыя перашкаджала дзейнасці беларускіх грамадскіх арганізацый. Праіснаваўшы некалькі гадоў, бібліятэка-чытальня імя Янкі Купалы ў Вялікай Кракотцы была зачынена паліцыяй, а кнігі канфіскаваны. Праўда, тыя выданні, якія знаходзіліся ў чытачоў і ў перасоўках у вёсках Рудаўка, Малая Кракотка, яшчэ доўга хадзілі па руках і чыталіся вяскоўцамі.

Затым пачаліся рэпрэсіі супраць актывістаў, многіх без суда і следства кінулі ў канцлагер Картуз-Бяроза. Так, Сцяпан Ігнатовіч быў засуджаны на сем гадоў турэмнага зняволення, Рыгор Збраевіч — на пяць, Кастусь Петручэня — на шэсць гадоў турмы. Паэту Валянціну Таўлаю, якога арыштоўвалі неаднаразова, далі восем гадоў.

У верасні 1939 года слаўную Купалаўскую бібліятэку ў вёсцы Вялікая Кракотка зноў аднавілі, але праз некаторы час яе дзейнасць была спынена — ужо гітлераўскім нашэсцем.

Дата новага нараджэння Вялікакракоцкай бібліятэкі — жнівень 1946 года. Аднойчы ў вёску завітаў супрацоўнік слонімскай раённай газеты «Вольная праца» паэт Анатоль Іверс. Ён сабраў калгасны сход, на якім было аднадушна вырашана прызначыць загадчыкам бібліятэкі імя Янкі Купалы інваліда вайны Аляксандра Жыткевіча. Трыццаць гадоў адпрацаваў Аляксандр Іванавіч, рабіў усё, каб яго родная бібліятэка апраўдала імя вялікага Купалы.

Многія пісьменнікі дарылі кнігі з аўтографамі асабіста яму як чалавеку, які любіў сваю справу і шырока прапагандаваў родную літаратуру і культуру. Гэтыя кнігі Аляксандр Іванавіч Жыткевіч пакідаў у бібліятэцы, каб чыталі вяскоўцы. «Дарагому Аляксандру Іванавічу Жыткевічу і вялікаму сябру кнігі з сардэчнай павагай Мікола Арочка», — аўтограф земляка на кнізе «Крылатае семя». Піліп Пестрак на сваёй кнізе «Неспадзяванак» напісаў: «Жыткевічу Аляксандру — ад шчырага сэрца».

Вялікую дапамогу ў рабоце бібліятэкі аказала і жонка Янкі Купалы Уладзіслава Францаўна Луцэвіч. Жывучы ў Мінску, яна амаль кожны месяц прысылала ў бібліятэку пісьмы, бандэролі і пасылкі з кнігамі і альбомамі. У 1951 годзе Уладзіслава Францаўна ўпершыню наведала Вялікую Кракотку, а ў 1957 годзе прымала ўдзел у святкаванні 30-годдзя бібліятэкі. Сустрэчы з гэтай жанчынай Аляксандр Жыткевіч (у 1999 годзе яго не стала) заўсёды ўспамінаў з вялікім хваляваннем, радасцю і цеплынёй. Уладзіслава Францаўна была вельмі задаволена, што бібліятэка на Слонімшчыне носіць імя Янкі Купалы.

Дзякуючы цётцы Уладзі для бібліятэкі прыслалі свае кнігі з аўтографамі Міхась Лынькоў, Аркадзь Куляшоў, Андрэй Макаёнак і многія іншыя вядомыя пісьменнікі.

У 1957 годзе бібліятэку наведалі Пятрусь Броўка, Янка Брыль і Іван Шамякін. Пятрусь Броўка падараваў бібліятэцы свой двухтомнік. На першым томе ён напісаў: «Бібліятэцы імя Янкі Купалы ў Вялікай Кракотцы. З вялікай пашанай да яе прыхільнікаў і актыўных чытачоў. Пятрусь Броўка. 29.5.1957 г.». Свае аўтографы бібліятэцы тады пакінулі Янка Брыль і Іван Шамякін.

У 1961 годзе свой двухтомнік з аўтографам прыслаў з Мінска Янка Брыль: «Чытачам бібліятэкі імя Янкі Купалы ў Вялікай Кракотцы — з зямляцкай павагай і найлепшымі пажаданнямі Янка Брыль. Мінск, 6.01.61 г.».

На святкаванне 30-годдзя бібліятэкі ў 1957 годзе ў Вялікую Кракотку прыехалі з Мінска Максім Лужанін, Рыгор Няхай, Пятро Прыходзька, супрацоўнікі музея Янкі Купалы, якія з сабою ў дар прывезлі каля 50 кніг з аўтографамі беларускіх пісьменнікаў. «Кракоцкай бібліятэцы імя Янкі Купалы ў дзень яе слаўнага трыццацігоддзя ад аўтара Пятра Прыходзькі» — так напісаў на сваёй кнізе «Салдаты міру» паэт-франтавік.

У 1972 годзе Вялікакракоцкая бібліятэка адзначала 90-годдзе з дня нараджэння Янкі Купалы. У вялікім літаратурным вечары, які праходзіў у Вялікай Кракотцы, прымалі ўдзел Сяргей Грахоўскі, Алег Лойка, Анатоль Іверс, Янка Саламевіч і іншыя літаратары. Як памяць пра сустрэчу захоўвала бібліятэка іх кнігі з аўтографамі. Пакінуў аўтограф Сяргей Грахоўскі на кнізе «Тры вымярэнні»: «Чытачам

бібліятэкі імя Янкі Купалы ў Вялікай Кракотцы. Жадаю жыць у шчасці, любіць і шанаваць ніву, засеяную Купалавай шчодрай рукою».

Захоўваліся ў бібліятэцы і кнігі з аўтографамі Алеся Якімовіча, Міколы Аўрамчыка, Леаніда Прокшы, Івана Навуменкі, Сяргея Панізьніка і многіх іншых нашых творцаў. Але самая каштоўная рэліквія, якую захоўвала бібліятэка, — гэта аўтограф Якуба Коласа. У 1952 годзе з Мінска ён прыслаў бібліятэцы сваю кнігу «Адшчапенец», выдадзеную ў 1950 годзе. На ёй чарнільнай ручкаю напісана: «Бібліятэцы імя Янкі Купалы вёскі Вялікая Кракотка. Якуб Колас. 2.8.1952 г.». Цяпер кніга з аўтографам захоўваецца ў Слонімскай цэнтральнай раённай бібліятэцы імя Якуба Коласа.

Вялікакракоцкая сельская бібліятэка імя Янкі Купалы Слонімскага раёна за свой 80-гадовы шлях шмат разоў адзначалася ўзнагародамі. У 1960 і 1967 гадах гэтая ўстанова культуры за шматгадовую плённую працу была ўзнагароджана Ганаровымі граматамі Міністэрства культуры СССР. Дзве ганаровыя граматы і два дыпломы атрымала бібліятэка ад Міністэрства культуры і Прэзідыума Вярхоўнага Савета Беларусі.

У 2005 годзе бібліятэка ў Вялікай Кракотцы набыла новы статус і стала Бібліятэкай-музеем імя Янкі Купалы. А ў 2007 годзе яна адзначыла сваё 80-годдзе. Але гэта быў апошні юбілей бібліятэкі ў Кракотцы. У 2008 годзе яе закрылі, а каштоўныя кнігі і фотаздымкі перадалі ў іншыя бібліятэкі Слонімшчыны, а таксама ў Сялявіцкую сельскую бібліятэку. Усе акупацыі і войны перажыла слаўная Купалаўская бібліятэка, а вось сённяшні час перажыць не змагла. Шкада…

Гісторыя Слонімскага народнага тэатра

Слонімскі народны тэатр — з’ява неардынарная, на мой погляд: і па яго знітаванасці з гісторыяй Слонімшчыны, і па ўстойлівасці ўплыву на культуру прынёманскага краю, і па тым, што гэты самадзейны і творчы тэатр мае сваю цікавую гісторыю.

Яшчэ ў развалінах ляжаў старажытны Слонім пасля Другой сусветнай вайны, калі ў адзін з лістападаўскіх дзён 1948 года афішы паведамілі аб першым спектаклі толькі што створанага пры раённым

Слонімскі народны тэатр. Сцэна са спектакля «Шляхі-дарогі» па п’есе А. Фёдарава. Рэжысёры А. Бялоў, М. Фрыдман. 1948 г.

Доме культуры тэатральнага калектыву. Кіраўніком калектыву быў тады дэмабілізаваны з арміі 27-гадовы франтавік Аляксандр Бялоў (1921–1985). У Слоніме Аляксандр Бялоў жыў да 1956 года. А пасля пераехаў у Мінск і працаваў акцёрам у Дзяржаўным рускім драматычным тэатры Беларусі. У 1977 годзе яму прысвоілі званне заслужанага артыста Беларусі. Як удзельнік Слонімскага драматычнага гуртка ў 1951 годзе ён быў адзначаны на Рэспубліканскім аглядзе сельскай самадзейнасці за выкананне роляў Курачкіна ў спектаклі «Вяселле з пасагам» па п’есе М. Дзяканава і Швандзі ў спектаклі «Любоў Яравая» па п’есе К. Трэнёва.

Але вернемся ў лістапад 1948 года, калі афішы ў Слоніме запрашалі на прэм’еру спектакля «Шляхі-дарогі» па п’есе А. Фёдарава. У тым жа годзе ў Слонім прыехаў вопытны рэжысёр Міхаіл Фрыдман (1894–1975), які скончыў маскоўскую тэатральную студыю «Свабоднае мастацтва» ў 1928 годзе і вандраваў з яўрэйскай акцёрскай трупай па Украіне і Беларусі. Менавіта Міхаіл Фрыдман узначаліў тэатральны калектыў Слонімскага РДК, а Аляксандр Бялоў быў кіраўніком танцавальнага гуртка. Вопытны рэжысёр сур’ёзна працаваў над першым спектаклем, хоць яму было цяжка — не хапала дэкара-

цый, касцюмаў. Выручала толькі адно: для ўсіх патрэбны былі толькі вайсковыя мундзіры. А іх дастаткова пакінула вайна.

Тады ў 1948 годзе драмгурток атрымаў ад слонімцаў першыя апладысменты. Спектакль меў поспех. Яго паказвалі 32 разы. Ён і замацаваў веру артыстаў і рэжысёра ў свае сілы. Пачалася сур'ёзная, мэтанакіраваная работа на сцэне, якая не спынялася дзесяцігоддзямі. Колькі пакут творчасці, памылак і расчараванняў пераносіў кожны артыст, пакуль іх гульня рабілася сапраўднай, пакуль кожны самастойна выходзіў на сцежку ўпэўненасці. Але рос талент артыстаў. Ён мацнеў на рэпетыцыях, раскрываўся ва ўсёй сваёй сіле на сцэне і гастролях.

У Слоніме Міхал Фрыдман ажыццявіў пастаноўкі дзясяткаў спектакляў, сярод іх былі і лепшыя — «Перабежчык» А. і П. Тураў, «Сын» К. Турава, «Я хачу дамоў» А. Тур, «Выгнанне блудніцы» І. Шамякіна, «Вяселле з пасагам» М. Дзяканава, «Любоў Яравая» К. Транёва, «У добры час» В. Розава, «Кухарка замужам» А. Сафронава, «Жаніцьба Бялугіна» А. Астроўскага, «Апошнія» М. Горкага, «Нячыстая сіла» Г. Стафанскага, «У бэзавым садзе» Ц. Саладара.

У пачатку лютага 1964 года спектакль «Апошнія» па п'есе Максіма Горкага слонімскія артысты прывезлі ў Мінск. Прэм'ера адбылася ў сталіцы ў Рэспубліканскім тэатры юнага гледача. Паглядзець спектакль прыйшлі старэйшыя майстры беларускай сцэны — Ларыса Александроўская, Канстанцін Саннікаў, Вера Пола, Сцяпан Бірыла і іншыя. Зала тэатра была перапоўнена. У пачатку спектакля перад гледачамі выступіла народная артыстка СССР Ларыса Александроўская, якая шчыра павітала артыстаў са Слоніма, а таксама сказала, што ў спектаклі ролю Соф'і іграе народная артыстка Беларусі Вольга Галіна.

Спектакль сталічным гледачам спадабаўся. Пра гэту падзею напісалі амаль усе беларускія газеты. Пастаноўка таксама была паказана Мінскай студыяй тэлебачання. Тэатральны крытык Арсень Лабовіч у газеце «Знамя юности» 27 лютага 1964 года пісаў: «Достижение единства художественного стиля является подтверждением высокого режиссёрского мастерства постановщика, руководителя Слонимского народного театра М. И. Фридмана. Все исполнители объединяют свои усилия вокруг главной идеи спектакля — раскрыть перед зрителем бесперспективность общественных отношений, где человек человеку волк. В этом — современность и актуальность постановки.

Исполнители понимают, чувствуют свои задачи, ощущают эпоху. Это хорошо. Вместе с тем эти индивидуальные цели не всегда сливаются в общую сверхзадачу спектакля, в отдельных сценах не хватает чувства ансамбля. Правда, исключительно большую помощь в этом смысле оказала коллективу Ольга Владимировна Галина. Своей великолепной игрой она не только обогатила коллектив сценическим опытом, — ее исполнение как бы сцементировало творческие усилия остальных исполнителей вокруг образа Софьи».

За спектакль «Апошнія» калектыў Слонімскага народнага тэатра і яго рэжысёр Міхаіл Фрыдман, а таксама артыстка Вольга Галіна атрымалі падзяку ад Міністэрства культуры БССР.

Добра быў падрыхтаваны і меў поспех спектакль у пастаноўцы Міхала Фрыдмана «Глыбокая плынь» па п'есе Івана Шамякіна. П'еса расказвала пра гераічную барацьбу беларускіх партызан у гады Другой сусветнай вайны. Спектакль у канцы 1950-х — пачатку 1960-х гадоў выклікаў гарачыя пачуцці гледачоў. Многія ўдзельнікі вайны, калі глядзелі гэтую сцэнічную пастаноўку, плакалі, міжволі перакідваліся думкамі ў гады вайны і зноў перажывалі за сцэнічных герояў, як за сваіх сяброў.

У 1961 годзе Міхаіл Фрыдман паставіў спектакль «Кухарка» па п'есе А. Сафронава. Працягам гэтай камедыі праз год стаў спектакль «Кухарка замужам». Як з добрымі знаёмымі гледачы сустрэліся з кубанскімі калгаснікамі Паўлінай і Сцяпанам Казанцамі, Галінай Чайкай, Андрэем Пчолкам і іх сябрамі. Хаця ў новым спектаклі былі тыя ж лірычныя канфлікты, аднак многае змянілася. Цяпер ужо Паўліна і Галя адчувалі сваю жаночую перавагу над мужамі. Узнікалі новыя непаразуменні. Але па-ранейшаму ў зале не сціхаў смех. У спектаклі было шмат гумару, рэжысёрскай фантазіі, імправізацыі акцёраў.

У 1968 годзе Слонімскі народны тэатр узначаліў Мікалай Варвашэвіч (1934–2001). Гэты чалавек аддаў усе свае сілы, веды, натхненне і жыццё тэатру ў Слоніме. Пры ім народны тэатр у горадзе над Шчарай стаў неад'емнай часткай культурнага жыцця Слонімшчыны. У рэпертуары тэатра сталі з'яўляцца п'есы класікаў беларускай і рускай драматургіі: А. Астроўскага, М. Горкага, Б. Лаўранёва, К. Транёва, В. Розава, Я. Купалы, У. Галубка, В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Крапівы, А. Макаёнка і г. д. Гэта былі гады вялікай працы і

пошукаў, адкрыццяў і знаходак. Вышэйшай узнагародай творчаму калектыву былі пастаянная цікавасць да тэатра і павага гледачоў. Слонімскі тэатр сталі ведаць ва ўсіх гарадах і пасёлках Беларусі. Але, як казаў сам Мікалай Варвашэвіч, творчы арганізм не можа стаяць на месцы. Таму творчы неспакой, нястомныя пошукі, імкненне ісці да вяршынь тэатральнага мастацтва — вось тое, чым жыў народны тэатр пад кіраўніцтвам Мікалая Варвашэвіча.

Ад спектакля да спектакля расло прафесійнае майстэрства слонімскіх акцёраў, больш выразна акрэсліваўся вобраз тэатра. З'яўляліся новыя імёны ў тэатры, звычайна маладых людзей, якіх прыцягвала ў тэатр жаданне далучыцца да мастацтва, выказаць са сцэны ўласныя ідэалы, уяўленні аб жыцці і яго каштоўнасцях. Працуючы над новымі сцэнічнымі вобразамі, маладыя артысты звяралі свае пачуцці і думкі з унутраным светам сваіх герояў, духоўна ўзбагачаліся. Ядро калектыву народнага тэатра шмат гадоў складалі людзі, для якіх захапленне тэатрам стала другой прафесіяй. Гэта былі Кацярына Палішчук, Лілія Літвіненка, Еўдакія Ануфрынюк, Рыма Міско, Віктар Шчарбакоў, Анатоль Лаўрашчук, Людміла Клімовіч, Святлана Варвашэвіч, Віктар Піменаў, Анатоль Цярэнін, Іван Андрыеўскі, Аляксандр Ражкоў, Аркадзь Будзіловіч, Людміла Завадская, Феафанія Ракевіч, Ларыса Фірсава, Мікалай Федзюкоў, Ніна Жукоўская, Віктар Касікоўскі, Уладзімір Гардзіеўскі, Ніна Куршук, Андрэй Каханоўскі, Марыя Гурская, Таццяна Натарава, Людміла Грынчык, Пятро Струкаў і дзясяткі, нават сотні іншых аматараў сцэнічнага мастацтва.

У 1972 годзе Мікалай Варвашэвіч ставіць спектакль «Ганка» па п'есе Уладзіслава Галубка. Цікавасць да драматургіі Галубка ў Варвашэвіча была заўсёды. Ён любіў творы гэтага драматурга і з радасцю іх ставіў. Удалася яму тады і «Ганка». Спектакль кранаў адчуваннем эпохі, нацыянальнай своеасаблівасцю, мілагучнай, суладнай агульнаму настрою музыкай. Многія акцёры стварылі жывыя, запамінальныя вобразы. Але ў рэспубліканскай прэсе былі і заўвагі па некаторых выкананых ролях. Пісьменніца Вольга Іпатава ў «Літаратуры і мастацтве» пісала тады, што Ганка артысткі Святланы Варвашэвіч атрымалася зусім не пакорлівай, ціхай, схаванай і маўклівай дзяўчынай. А Ганка магла б стаць сапраўднай гераіняй спектакля, каб не была такой няроўнай. Святлана Варвашэвіч час ад часу, нібы

перадумаўшы, рабіла Ганку слабай, разгубленай, палахлівай. І гэта неяк перашкаджала і самой выканаўцы «жыць у вобразе». А артыст Анатоль Цярэнін, які выконваў ролю Васіля, па словах пісьменніцы, свайго героя маляваў пераважна знешнімі прыёмамі, не перажыўшы да канца, не «перахварэўшы» ім.

У цэлым уражанне ад спектакля «Ганка» засталося ў беларускіх гледачоў вельмі добрае. На дэкадзе самадзейнага тэатральнага мастацтва ў Мінску ў красавіку 1973 года прафесар Уладзімір Няфёд сказаў: «Спектакль "Ганка" мне спадабаўся. Перададзена адчуванне эпохі. Ёсць жывыя вобразы, якія прымушаюць гледача хвалявацца. Як пажаданне на далейшае: хацелася б, каб была большая ансамблевасць у спектаклі, у ігры акцёраў» (Літаратура і мастацтва. 1973. 30 сакавіка). Спектакль «Ганка» на дэкадзе быў удастоены дыплома першай ступені.

Слонімскую «Ганку» два разы паказвалі па тэлебачанні. Беларускі эміграцыйны часопіс «Баявая Ўскалось» (1972. № 12), які выходзіў у Канадзе, змясціў здымак «Ганкі» і тэкст да яго: «Артыстка Слонімскага народнага тэатра Святлана Варвашэвіч у ролі Ганкі з драмы "Ганка", напісанай у 1912 годзе беларускім драматургам Уладзіславам Галубком. Рэжысёр — М. Варвашэвіч. Музыка мясцовага кампазітара М. Гарабца».

У 1973 годзе ў Беларусі працавалі 49 народных тэатраў. Слонімскі народны тэатр займаў першае месца па колькасці выступленняў. І яго артысты працавалі не дзеля прыгожых справаздач ці ганарлівага самавыяўлення, а з глыбокім перакананнем, што задача мастацтва — гэта служэнне людзям, паўсядзённае, абавязковае і бескарыслівае.

Ад беларускай класікі рэжысёр Мікалай Варвашэвіч пераходзіць да рускай і ставіць у народным тэатры п'есу Максіма Горкага «Васа Жалязнова». Ролю галоўнай гераіні Васы Жалязновай выконвала артыстка тэатра Кацярына Палішчук. Яна стварыла вобраз знешне валявой прадстаўніцы тагачаснага капіталістычнага свету, але разам з тым з унутранымі трывогамі. Для артысткі гэта была класічная роля, з багатай тэатральнай гісторыяй. І ўсё ж артыстка імкнулася даць сваё разуменне гераіні. Дзелавітасць, жорсткасць, настойлівасць Васы артыстка не толькі зразумела, а адчула іх. Горш атрымлівалася з яе любоўю да дзяцей. Васа артысткі Палішчук не атрымалася пяш-

чотнай і любячай маці, ёй не хапала шчырасці. І наогул чалавечая натура — справа складаная, асабліва такая самабытная, як у гераіні Горкага. Скупа і не без барацьбы адкрыла яна артыстцы Кацярыне Палішчук таямніцы сваёй душы.

У той 1974 год Юрый Сохар і Рычард Смольскі былі яшчэ маладымі драматургамі. Гэта цяпер Юрый Сохар — вядомы тэатразнавец, кандыдат мастацтвазнаўства, аўтар шматлікіх кніг па тэатру, а Рычард Смольскі — яшчэ больш знаная асоба ў тэатральных колах. Ён з'яўляецца доктарам мастацтвазнаўства, прафесарам. Іх сябра Мікалай Варвашэвіч у Слонімскім народным тэатры ставіць спектакль «Разбег» па п'есе Сохара і Смольскага. Зразумела, твор, які драматургі паказалі рэжысёру, быў не пазбаўлены недахопаў. Рэжысёр плённа папрацаваў з аўтарамі над сцэнічным увасабленнем п'есы. Гэта была добрая практычная вучоба і для маладых драматургаў, і для пастаноўшчыка спектакля.

Падзеі ў спектаклі, як і ў п'есе, адбываліся ў 1924 годзе. Яны былі прысвечаны нараджэнню камсамольскіх арганізацый на Беларусі. Спектакль «на поўны рост» паказваў вобразы маладых барацьбітоў за ўладу народа. Такія спектаклі, як і кінафільмы, у той час былі вельмі папулярнымі. Таму рэжысёр дужа стараўся, ён спалучыў тонкі псіхалагізм характараў з публіцыстычнасцю агульнага рашэння спектакля. Гэтаму ў немалой ступені садзейнічаў і высокі выканаўчы ўзровень артыстаў народнага тэатра. А яшчэ поспеху спектакля ў многім паспрыяла лаканічнае, але вельмі ёмістае афармленне, над якім працаваў мастак Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы Барыс Герлаван. Гэта быў яшчэ адзін прыклад (пасля народнай артысткі Беларусі Вольгі Галінай) плённага творчага супрацоўніцтва мастака-прафесіянала з народным тэатрам. Удала выкарыстаў рэжысёр у спектаклі аркестр народных інструментаў пад кіраўніцтвам Марата Малікава. А музыка, напісаная мясцовым кампазітарам-аматарам Міхасём Гарабцом, арганічна злівалася з мастацкім дзеяннем спектакля.

Вясёлым адкрыццём для слонімскіх гледачоў і для тэатра была камедыя Мікалая Віннікава «Ілюшка смяецца», якую ў 1974 годзе паставіў Мікалай Варвашэвіч. У спектаклі ўдала вылучаліся сур'ёзныя праблемы нашага жыцця — гэта роля сям'і ў выхаванні падрастаючага пакалення, абавязак чалавека перад грамадствам, яго адносіны да маральна-эстэтычных каштоўнасцей і іншае. Ды і сюжэт спектакля вельмі просты. У сям'і рабочага Сямёна Каліціна яго старэйшая дачка Аляксандра, якая была артысткай абласной філармоніі, нарадзіла і пакінула ў радзільным доме немаўлятка. Малодшая сястра — семнаццацігадовая Галіна, атрымаўшы гарачае адабрэнне старой нянькі бабы Мані, забрала хлопчыка дамоў. Яны ўзяліся даглядаць нованароджанага, як члена іх сям'і. Вакол усяго гэтага і адбываліся на сцэне вясёлыя прыгоды.

Да 30-годдзя Перамогі савецкага народа ў Другой сусветнай вайне Мікалай Варвашэвіч на сцэне Слонімскага народнага тэатра ставіць спектакль «Людзі і д'яблы» па п'есе Кандрата Крапівы. П'еса драматурга, як і сам спектакль, адлюстроўвала падзеі першых дзён вайны 1941–1942 гадоў. У цэнтры падзей, якія адбываліся на сцэне, былі яркія фігуры савецкіх падпольшчыкаў і не менш каларытныя вобразы ворагаў. Таму акцёры прыклалі ўвесь свой вопыт і талент, каб дакладна перадаць той працэс гераічнай барацьбы. Тэатральны крытык Юрый Сохар у рэцэнзіі на спектакль пісаў: «Падпольную работу ў драме К. Крапівы ўзначальвае камуніст Рунец (Віктар Шчарбакоў), адзіныя з ім яго памочнікі: “Цётка” (Рыма Халмагорава), “Страказа” (Наталля Краснаруцкая) і салдат Кузьмін (Анатоль Цярэнін). Акцёр Віктар Шчарбакоў паказвае свайго героя думаючым, з вялікім жыццёвым вопытам, які прайшоў суровую школу падпольнай барацьбы. Рунец — Шчарбакоў паслядоўны ў сваіх учынках і рашэннях. Ён верыць людзям, але вера гэтая не сляпая, а лагічна прадуманая і дакладна вызначаная. Акцёр стварыў цікавы вобраз партыйнага кіраўніка ва ўмовах падполля, для якога галоўным з'яўляецца калектыўны метад кіраўніцтва ў барацьбе. Не проста склаўся гераічны лёс “Салдата” Кузьміна. Акцёр Анатоль Цярэнін стварае вобраз смелага, дысцыплінаванага чалавека. Ён напоўніў характар героя лірычнасцю і пяшчотнасцю ў сцэнах сустрэч з Вікцяй (Ніна Куршук). Але яго лірычнасць нікольві не зменшыла мужнасці ў барацьбе з ворагамі» (Літаратура і мастацтва. 1975. 1 жніўня).

Са спектаклем «Людзі і д'яблы» слонімскія артысты аб'ездзілі многія вайсковыя часці Беларусі. У 1975 годзе тэатр быў узнагароджаны дыпломам Цэнтральнага Камітэта работнікаў культуры і Мі-

ністэрства культуры СССР. Гэтай узнагароды драматычны калектыў быў удастоены за актыўны ўдзел ва Усесаюзным грамадскім аглядзе культурна-шэфскай работы ва Узброеных Сілах Савецкага Саюза, прысвечаным 30-годдзю Перамогі ў Другой сусветнай вайне. А рэжысёр Мікалай Варвашэвіч атрымаў дыплом Цэнтральнага Камітэта прафсаюза работнікаў культуры СССР.

Наогул, Мікалай Варвашэвіч заўсёды быў і застаўся ў памяці тых, хто яго ведаў і хадзіў на яго сцэнічныя пастаноўкі, папулярызатарам беларускай драматургіі. У 1977 годзе ён упершыню звярнуўся да творчасці Андрэя Макаёнка і паставіў спектакль па п’есе драматурга «Таблетку пад язык». Гэта была не проста камедыя, а камедыя-рэпартаж, у якой адсутнічала паслядоўнае нарастанне падзей. У спектаклі ўзнімалася мноства пытанняў. Бадай, адно з галоўных, якое больш за ўсё хвалявала тады вёску, ды і цяпер таксама, — гэта міграцыя сельскай моладзі ў горад.

Галоўны герой спектакля быў старшыня калгаса «Маяк» Уладзімір Каравай (артыст В. Шчарбакоў). Гэты вопытны, «прабіўны», хітры, разумны чалавек, галоўны клопат якога — зямля і ўраджай.

Ва ўсіх трох дзеях камедыі — адзін звычайны рабочы дзень старшыні. Адзін дзень, які напоўнены камічнымі і драматычнымі сітуацыямі, рознымі сутыкненнямі, умяшаннем у лёс вяскоўцаў. Адначасова — барацьбой з уласнай немаччу. У Каравая шмат спраў: да яго заходзяць людзі, прыязджае прадстаўнік міністэрства, наведваюць нарыхтоўшчыкі, звоняць тэлефоны. І старшыня ўнікае ва ўсё. Ён мог бы не разбірацца ў тым, што было і чаго не было паміж Іванам Шведам (артыст В. Салтусаў) і Тамарай Смятанкінай (артыстка С. Навумавец). Але ж душэўны спакой людзей важны для вытворчасці. Урэшце, сельскай гаспадарцы патрэбны рабочыя рукі, і варта, разважае старшыня, сасватаць Івана з Тамарай. Але моладзь вёскі цягнецца ў горад. Аб гэтым нервова перажывае Каравай.

У сваіх маналогах студэнт-завочнік Юрка (артыст Ю. Крэтаў), які збіраецца ў горад, кажа: «Новы спосаб вытворчасці дыктуе заканамернасці і ў пераразмеркаванні вытворчых сіл грамадства. Вось корань міграцыі… Трэба круціць, вярцець мазгамі, а не трымаць за полы лішняга чалавека… Я ж не мяккае месца шукаю, а сваё. Каб ад мяне максімум карысці было…».

І старшыня гаспадаркі разумеў: ні ўгаворамі, ні пагрозамі людзей не стрымаць. Толькі павышэнне культуры вёскі падзейнічае на імкненне людзей.

Але і моладзь з горада ідзе ў вёску. Пасля вучобы вяртаецца ў калгас Васіль (артыст А. Цярэнін): «Работу мне дайце па душы! Каб душа гарэла! Каб душа кіпела! Каб ні ранкам, ні вечарам спакою не было, каб дух займала, каб дня не хапала, каб папрасіў суткі падоўжыць!». Вось з такім намерам ішоў тады ў вёску малады інжынер — герой п’есы Андрэя Макаёнка.

Быў у спектаклі, акрамя іншых дзеючых асоб, яшчэ адзін чалавек, які стаяў асабняком ад іншых персанажаў. Гэта — калгасны пенсіянер дзед Цыбулька. У ім адлюстроўвалася народная філасофія, ён адразу выклікаў сімпатыю ў гледачоў, яго жарты цёпла ўсімі ўспрымаліся. Гэта быў той камічны дзед, які існуе і ў класічнай драматургіі. Цыбулька як персанаж выдзяляўся сярод сваіх прататыпаў. У камедыі ён не толькі жартаваў, разважаў, а казаў патэтычныя маналогі. Ролю Цыбулькі добра выконваў артыст народнага тэатра Аляксандр Рыжкоў, якога ўсе слонімцы ведалі, паважалі і любілі.

У 1982 годзе на сцэне Слонімскага народнага тэатра адбыліся дзве яркія прэм’еры — «Навальніца будзе» па п’есе Алеся Звонака і «Гняздо глушца» па п’есе Віктара Розава. Спектаклі паставіў Мікалай Варвашэвіч.

Спектакль «Навальніца будзе» Алеся Звонака (п’есу драматург напісаў паводле трылогіі Якуба Коласа «На ростанях») пачынаўся проста і хвалююча: гасла святло, і прамень высвечваў партрэт Якуба Коласа. Удумліва глядзелі на гледачоў вочы песняра і нібыта запрашалі на Палессе да Андрэя Лабановіча і Ядвісі. Ролю Лабановіча выконваў Анатоль Цярэнін, а Ядвісі — Таццяна Натарава.

Пра што расказваецца ў трылогіі «На ростанях» Якуба Коласа, бадай, няма патрэбы напамінаць. Са зместам гэтага класічнага твора беларускай літаратуры ўсе мы знаёмыя яшчэ са школы, бо трылогія — твор хрэстаматыйны. Алесь Звонак, разумеючы, што багаты, шматгранны па сваім гучанні і сацыяльным напаўненні матэрыял коласаўскага твора немагчыма цалкам «уціснуць» у жорсткія рамкі сцэны, пайшоў па шляху найбольш рацыянальнага выкарыстання таго асноўнага, што складае змест трылогіі. Асноўнае ж было — сюжэтная

лінія, звязаная з Андрэем Лабановічам, лінія, што дазваляла поўна і ўсебакова прасачыць шлях у рэвалюцыю прадстаўніка беларускай народнай інтэлігенцыі. Гэты шлях няпросты, як і няпросты працэс станаўлення маладога вясковага настаўніка. Як ён адбываецца, як вучыцца Лабановіч разумець народ і як самі людзі пераконваюцца, што ён сапраўдны выражальнік іх інтарэсаў, мар і спадзяванняў, — менавіта гэта і паказваў спектакль у Слоніме.

Рэжысёр Мікалай Варвашэвіч, ён жа быў і мастаком спектакля, даваў магчымасць гледачам адчуць адметнасць, своеасаблівую непаўторнасць падзей, якія адбываліся ў пачатку XX стагоддзя на Палессі. Подых новага часу даносіўся і туды. Лабановіч, які прыехаў на Палессе настаўнічаць, не мог не бачыць, не мог не адчуваць, якія людзі знаходзяцца вакол яго, наколькі яны душэўна багатыя і шчырыя, хоць знешне падаюцца маўклівымі, зацятымі і панурымі.

Цікавая была сюжэтная лінія спектакля, звязаная з узаемаадносінамі Андрэя Лабановіча і Аксёна Каля (артыст Уладзімір Гардзіеўскі). Здавалася б, зусім розныя і непадобныя паміж сабой гэтыя людзі. З аднаго боку — настаўнік, які скончыў семінарыю, а з другога — звычайны паляшук, межы навакольнага свету якога абмежаваныя вёскай, балотам, лесам. Але ці такі ўжо просты Аксён Каль? Гледачы ўважліва сачылі за дыялогам, які адбываўся паміж Лабановічам і Калем, прыслухоўваліся да кожнага іх слова. Спачатку больш слухаўся настаўнік, але паступова ўся ўвага скіроўвалася на Аксёна. Прыгожы ён быў у момант таго свайго духоўнага азарэння, калі па сутнасці ўпершыню пачынаў адкрываць для сябе жыццё, пазнаваў яго таямніцы. Першыя літары выводзіў ён непаслухмянай рукой пад дыктоўку Лабановіча, а адчуванне такое было, што на паперу кладуцца не звычайныя літары, а нейкімі штрышкамі, рысамі пачынае вымалёўвацца тая вялікая дарога, што павядзе Аксёна Каля і яго сяброў-палешукоў да іншага жыцця.

Спектакль слонімцаў «Навальніца будзе» ў 1982 годзе быў прыкметнай з'явай у культурным жыцці Беларусі. На рэспубліканскім конкурсе народных тэатраў, прысвечаным 100-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа, самадзейныя артысты за яго пастаноўку былі ўдастоены дыплома і атрымалі некалькіх прызоў.

Спектакль «Навальніца будзе» адняў у слонімскіх артыстаў шмат сіл, часу, і, здавалася, можна было б зрабіць перапынак, засяродзіць увагу на простым драматургічным творы з цікавым сюжэтам. Але рэжысёр Варвашэвіч і яго калектыў зноў зрабілі крок наперад, крок да найбольш поўнага ўвасаблення на сцэне глыбокіх і няпростых, як само жыццё, характараў, да паказу матываў добрых і дрэнных учынкаў людзей у адвечнай барацьбе дабра са злом. П'еса, выбраная тэатрам на гэты раз, была пабудавана на ўнутраным дзеянні, пазбаўлена знешняй авантурнасці, у ёй развіццё сюжэту было запаволена самім драматургічным матэрыялам. Такім творам стала п'еса «Гняздо глушца» Віктара Розава. І спектакль атрымаўся праўдзівы. А гледачы глядзелі яго з вялікім задавальненнем. Хаця былі ў пастаноўцы і недахопы. Гэта — несупадзенне кульмінацыйных момантаў спектакля з рэакцыяй глядзельнай залы, неакрэсленае музычнае афармленне, дэкларатыўнасць некаторых маналогаў і г. д.

Слонімцы заўсёды любілі тэатральныя пастаноўкі Мікалая Варвашэвіча, што і казаць! А глядзельныя залы заўсёды былі перапоўненыя. Аншлагамі запомніўся і спектакль «Прахадны бал» па п'есе Уладзіміра Канстанцінава і Барыса Рацэра. Праз гумар і сатыру, часам прамалінейную, характэрную аўтарам п'есы «Прахадны бал», дзякуючы цікавым акцёрскім знаходкам, сцэнічнай культуры, адчуванню рэжысёрам і акцёрамі камедыйнага жанру ў спектаклі ўздымаліся важныя сацыяльныя, маральныя і псіхалагічныя праблемы, звязаныя з адказнасцю за лёс падлетка, за яго будучыню як асобы, як грамадзяніна. Пераканаўчыя і арганічныя ў вырашэнні сваіх герояў былі на сцэне артысты-ветэраны тэатра — Л. Літвіненка, А. Лаўрашчук, К. Палішчук, В. Шчарбакоў і іншыя. У спектаклі вялікая роля была даручана моладзі. Маладыя выканаўцы апраўдалі давер свайго рэжысёра. Абыякавым і непасрэдным, добрым і іранічным паказаў свайго героя Сяргея Голубева артыст Пётр Струкаў. Шчырасць, пранікнёнасць, зацікаўленасць былі характэрныя для Вольгі Ражко, якая выконвала ролю Полі, сяброўкі Сяргея. Змог унесці дадатковыя фарбы ў вобраз навучэнца прафтэхвучылішча Лёні артыст Ігар Падгарадзецкі…

Паведамленні па радыё і тэлебачанні ў 1984 годзе аб тым, што Слонімскі народны тэатр паставіў «Уладу цемры» Льва Талстога,

здзіўлялі і ўражвалі. Такі факт зацікавіў па многіх прычынах. Пяціактовая п’еса класіка рускай літаратуры для сцэнічнага ўвасаблення нават на прафесійнай сцэне з’яўляецца досыць складанай. Гэта папершае. І па-другое, здзіўляла ўсіх смеласць тэатра, які ўзяўся за такі складаны матэрыял. На пытанне, чаму рэжысёр узяўся за пастаноўку менавіта гэтай п’есы, Мікалай Варвашэвіч адказаў: «Работа над класічнымі творамі, асабліва над рускай класікай, лепшая школа акцёрскага майстэрства. Любы тэатральны калектыў павінен час ад часу звяртацца да класікі для таго, каб праверыць, на што ён здатны, што здолеў назапасіць за мінулыя гады. Іншым разам у пагоні за злабадзённасцю, адлюстраваннем дня сённяшняга мы свядома пазбаўляем сябе магчымасці працаваць з першакласным літаратурным матэрыялам. Пры выбары п’есы для пастаноўкі рэжысёр не павінен забывацца і на вучэбна-выхаваўчыя задачы. А драма Талстога насычана выдатнымі, сакавітымі вобразамі — Матроны, Мікіты, Аніссі, Акіма, Мітрыча і іншымі. У п’есе ёсць таксама некаторыя моманты, сугучныя нашаму часу. У ёй узняты праблемы, якія не вырашаны і сёння: праблема сэнсу жыцця, сумлення, злачынства і пакарання, праблема ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей, і галоўнае — праблема бездухоўнасці існавання. Бо бездухоўнасць і ёсць сінонім той “цемры”, у якую паступова апускаюцца многія героі п’есы. Але тэатру хацелася паказаць не толькі “ўладу цемры”, але і багацце душы рускага народа, яго спрадвечнае імкненне да святла, яго барацьбу супраць гэтага зла. “Душа ж патрэбная!” — гаворыць Мікіце яго бацька, Акім, адзін з тых герояў п’есы, якія з’яўляюцца промнем святла ў гэтым цёмным царстве. Нам здавалася, што нельга вялікую нацыю паказваць толькі з адмоўнага боку. У працэсе рэпетыцый мы імкнуліся да таго, каб героі спектакля былі не проста цёмнымі людзьмі, каб іх вобразы не былі адназначнымі, намаляванымі адной толькі чорнай фарбай. Яшчэ К. С. Станіслаўскі казаў пра тое, што калі ты іграеш адмоўнага героя, шукай у ім станоўчае. Героі п’есы не нарадзіліся злачынцамі. Такімі іх шмат у чым зрабілі абставіны, акалічнасці, увесь уклад жыцця, улада грошай. У Матроны, маці Мікіты, добрыя, здавалася б, намеры: яна хоча забяспечыць свайму сыну заможнае жыццё. “Гаспадаром будзеш!” — кажа яна, падштурхоўваючы яго на злачынства. П’еса Талстога “абрасла” штампамі, трывала замацаваліся за ёй нялепшыя традыцыі. “Створым вобраз цемры!” — вырашалі многія рэжысёры і прыкладалі да гэтага ўсе намаганні. Тэатру хацелася паказаць, як, змагаючыся за ўласнае шчасце, за свой лёс, героі п’есы і спектакля не ацэньваюць належным чынам свае ўчынкі, не суадносяць іх з маральнай нормай. Народнаму тэатру гэтая п’еса блізкая па духу: у ёй дзейнічаюць не салонныя героі, а выхадцы з народнага асяроддзя, паказаныя на пераломе, у крытычныя моманты свайго лёсу. Нездарма рэпетыцыі спектакля доўжыліся амаль год. Сёння нельга прачытаць і ставіць п’есу так, як гэта рабілі сто ці пяцьдзясят гадоў назад. Трэба імкнуцца знайсці ў ёй тыя струны, якія і сёння гучаць свежа і сучасна. Тэатру хацелася, каб пасля спектакля глядач задумаўся: якія чалавечыя рысы, якасці, уласцівыя героям, яшчэ існуюць у наш час, каб глядач задумаўся над тым, як трэба жыць і што робіць чалавека чалавекам…» (Літаратура і мастацтва. 1984. 22 чэрвеня).

Спектакль «Улада цемры» стаў сотай прэм’ерай народнага тэатра. І першы паказ гэтага спектакля адбыўся роўна праз дваццаць пяць гадоў пасля прысваення калектыву ганаровага звання «народны». Так што прэм’ера «Улады цемры» ў гісторыі тэатра была знамянальнай.

Акрамя рускай і беларускай класікі рэжысёр Мікалай Варвашэвіч не пакідаў без увагі і творчасць маладых беларускіх драматургаў. У 1987 годзе на сцэне народнага тэатра ўпершыню быў паказаны спектакль маладога драматурга з Віцебшчыны Уладзіміра Сауліча «Халімон камандуе парадам». Сюжэт п’есы быў просценькі. Жыхар вёскі Цельпухоўка Халімон Капытка, яго жонка Куліна на асабістым падворку выгадавалі самага вялікага ў вобласці парсюка. Абласное тэлебачанне, даведаўшыся аб гэтым, вырашыла распаўсюдзіць «цельпухоўскі» вопыт гадоўлі свіней. У вёску прыязджаюць карэспандэнты. Урэшце ж высвятляецца, што Халімонаў парсюк узгадаваны на хлебе і малацэ. Здымкі адмяняюцца…

Уладзімір Сауліч напісаў праўду. Так было ў савецкі час, калі свіней і кароў кармілі хлебам з крамы. Толькі крыўдна і балюча: як дайшлі да такога, што свінні засланілі людзей? Знакамітая рэпліка тэлеапаратара Васі: «Адступіцеся, парсюка засланілі!» — трапна характарызавала каманднa-адміністратыўны стыль тагачаснага кіраўніцтва народнай гаспадаркай.

П’еса і актуальнасць яе Мікалаю Варвашэвічу тады спадабаліся. Хаця камедыя мела і шэраг недахопаў. Гэта і сыход у некаторых месцах на стылістычную спрошчанасць мовы, і недастатковая кульмінацыйная насычанасць, і наіўнасць асобных эпізодаў, і слабая абумоўленасць развіцця ўзаемаадносін некаторых персанажаў. Але сацыяльна-псіхалагічная праблема, узнятая ў гэтай п’есе, на той час была надзвычай надзённая і вострая…

Спектаклем «Халімон камандуе парадам» і яшчэ некалькімі пастаноўкамі Слонімскі народны тэатр у 1987 годзе завяршыў свой 40-гадовы самадзейны тэатральны шлях. Праз народны тэатр у Слоніме прайшлі тысячы людзей. І дзякуючы ім, а таксама рэжысёрам Міхаілу Фрыдману і Мікалаю Варвашэвічу Слонімскі народны тэатр у 1987 годзе набыў новы статус: ён стаў першым у Беларусі эксперыментальным тэатрам-студыяй на поўным гаспадарчым разліку. А ў 1990 годзе на базе тэатра-студыі быў створаны дзяржаўны Слонімскі беларускі драматычны тэатр (з 2005 года — драматычны тэатр).

На мяжы двух раёнаў

Засяленне тэрыторыі Зэльвенскага раёна пачалося ў сярэдзіне мезаліту (сярэдняга каменнага веку), які ахоплівае прамежак паміж IX і IV тысячагоддзямі да нашай эры. Стаянкі эпохі бронзавага веку (II тысячагоддзе да нашай эры — VII стагоддзе да нашай эры) знойдзены беларускімі даследчыкамі і каля вёскі Сынковічы (выяўлена была сякера).

Сынковіцкая царква

Сама вёска Сынковічы ў гістарычных крыніцах упамінаецца з канца XV — пачатку XVI стагоддзя, калі была пабудавана царква-крэпасць. Яна, на думку некаторых даследчыкаў даўніны, збудавана ў пачатку

XV стагоддзя. Але паданне кажа, што заклаў яе сам вялікі князь Вітаўт. І здарылася гэта вось з якой нагоды…

У 1377 годзе памёр вялікі князь Альгерд, які, па словах летапісцаў, «не столькі сілаю, колькі ўмельствам ваяваў». І пакінуў ён пасля сябе наступнікам любімага сына Ягайлу, які неўзабаве стаў каралём Польшчы. Пайшоў Ягайла вайною супраць свайго роднага дзядзькі вялікага князя Кейстута і сына яго князя Вітаўта. Аднак не змог іх адолець. Тады замысліў ён жорсткую хітрасць. Запрасіў да сябе дзядзьку і брата і пакляўся, што не зробіць ім зла. А як толькі яны, паверыўшы ў клятву, прыехалі ў Вільню, паланіў абодвух. Вітаўта спачатку каля сябе пакінуў, а вялікага князя Кейстута загадаў у ланцугі закаваць і кінуць у вежу Крэўскага замка. Яшчэ праз некалькі дзён служкі Ягайлавы забілі слаўнага Кейстута. Потым у Крэўскі замак прывезлі і Вітаўта з жонкаю…

Сядзеў вялікі князь у Крэве пад моцнаю вартаю. Штовечар дзве кабеты прыходзілі сцяліць ложак яму і княгіні. А пасцяліўшы, выходзілі. За дзвярыма пакоя неадступна стаяла варта. Пачула вялікая княгіня Вітаўтава ад людзей, што калі Вітаўт не ўцячэ з вязніцы, дык тое самае з ім учыняць, што і з бацькам ягоным Кейстутам. І навучыла яна мужа свайго князя Вітаўта пераапрануцца ў адзенне адной з кабет, што прыходзіла ім слугаваць, а з другою — выйсці непрыкметна з пакоя. Паслухаў жонку Вітаўт, надзеў на сябе жаночае ўбранне, незаўважна спусціўся з замка і ўцёк да немцаў у Прусію. Але ў Прусію князь адразу не трапіў. Заблытваючы сляды ад Ягайлавых служак, ён пусціўся наўцёкі зусім у адваротны бок — да старажытнай Літвы, што знаходзілася тады за Навагрудкам. І непадалёку ад Слоніма, у ціхай лясной вёсачцы Сынковічы, князь Вітаўт знайшоў сабе надзейную схованку пад сялянскай страхой. Потым, перачакаўшы варожую пагоню, сабраў надзейнае войска, пачаў перамагаць клятваадступніка Ягайлу і ўрэшце стаў адзіным уладаром Вялікага Княства Літоўскага (гэта значыць Беларусі).

Праз дваццаць пяць гадоў пасля ўратавання ад немінучай пагібелі вялікі князь Вітаўт загадаў пабудаваць у Сынковічах храм: у знак удзячнасці Богу і тутэйшым людзям, якія захавалі яму жыццё. Невядомыя таленавітыя дойліды выканалі Вітаўтаву волю і паднялі да нябёс Сынковіцкую царкву-крэпасць.

У 1907 годзе польскі гісторык Юзэф Ядкоўскі зацікавіўся гісторыяй Сынковіцкага храма. Ён прыехаў у Сынковічы і ў архіве царквы выявіў «Генеральную візіту» 1720 года, метрычны запіс з 1762 года і апісанне царквы, складзенае кобрынскім ігуменам Андрэем Бенецкім у 1746 годзе. Традыцыйна лічылася, што Сынковіцкая Міхайлоўская царква была пабудавана ў 1407 годзе. Але паўстае пытанне: кім? І ніхто да сённяшніх дзён не можа на яго адказаць, бо няма сапраўдных дакументаў. Як адзначае польскі гісторык, у актах Літоўскай метрыкі маецца вельмі цікавая грамата 1576 года, што датычыць Сынковічаў, а менавіта «Привилей пану Ивану Есману на торг в ден недельный в именью его Сынковичах». Ім кароль Стэфан Баторый дазваляў у паселішчы ярмаркі ў нядзелю і корчмы, пазбаўленыя збораў на карысць казны. Адсюль узнікае выснова: наладжваць кірмашы ў вёсцы, дзе няма царквы, было б недарэчна, таму факт існавання Сынковіцкай царквы ў 1576 годзе неабвержны. А грамата была дадзена Есьману, верагодна, праз некалькі гадоў пасля заканчэння працяглага будаўніцтва храма. Гэта значыць, царква ў Сынковічах узводзілася вельмі доўга, і завяршыліся работы пры памешчыку Івану Есьману прыблізна ў 70-я гады XVI стагоддзя.

Дарэчы, спасылаючыся на крыніцы, польскі гісторык Юзэф Ядкоўскі прыводзіць наступнае паведамленне: «Айцец Е. Міхайлоўскі на адным з малых званоў Сынковіцкае царквы знайшоў надпіс: “Anno Domini 1460”». А між іншым, ніколі званы не заказваліся задоўга да будаўніцтва храма, калі, можа, нават ідэі такой не існавала. Напрошваецца думка: храм у Сынковічах у час адліўкі звона ўжо мусіў існаваць і, можа, не адзін дзясятак гадоў. Таму, магчыма, ён сапраўды пачынаўся будавацца пры Вітаўту. А сама вёска Сынковічы яшчэ старэйшая за крэпасць-царкву.

У 1566 годзе вёска Сынковічы належала багатаму чалавеку Зэльвеншчыны Івану Есьману. А ўжо ў канцы XVIII стагоддзя і да 1939 года гэта была ўласнасць Пуслоўскіх. Праўда, леснічоўка каля Сынковіч належала Чапскім (Сынковічы былі падзелены на фальваркі). Доўгі час два фальваркі Сынковіч трымалі Франц Пуслоўскі і Казімір Есьман. І толькі ў 1920-х гадах леснічоўку прыдбаў граф Чапскі.

Абсалютную большасць жыхароў Сынковіч складалі сяляне. Цяглыя сяляне былі надзелены поўным надзелам зямлі, з якога спаганяўся

ўвесь комплекс павіннасцей. Паўцяглыя сяляне карысталіся паловай надзелу і адбывалі палавінную норму павіннасцей. А сяляне-агароднікі карысталіся толькі прысядзібнымі ўчасткамі, мелі нават дробную жывёлу, часам — каня. Архіўныя матэрыялы сведчаць, што ў маёнтку Сынковічы ў другой палове XIX стагоддзя было 4 двары агароднікаў, якія не мелі ніякіх гаспадарчых пабудоў і буйной рагатай жывёлы, а толькі хату і дробную жывёлу. Вольныя сяляне маёнтка Сынковічы мелі 100 дзесяцін зямлі на 56 душ. А ў Пуслоўскага ў гэтай вёсцы было 32 душы сялянскіх бабылёў (парабкаў, без зямлі і свайго жылля).

Перад рэформай 1861 года і ў другой палавіне XIX стагоддзя таварны характар у Сынковічах набыло садаводства і агародніцтва. У гэты час у вёсцы з’явіўся першы магазін, некаторыя сяляне мелі сажалкі, трымалі па трое свіней. А вось коней было на вёсцы няшмат — усяго 64, а валоў — ажно 334. Сынковіцкія сяляне займаліся таксама перагонам смалы і дзёгцю.

У пачатку XX стагоддзя (з 1905 па 1913 г.) у Сынковічах дзейнічала вінакурная мануфактура. На прадпрыемстве працавалі 8 рабочых. У 1908 годзе мануфактура займела нават паравы рухавік. І калі ў 1890 годзе Сынковіцкі прыход, які ўваходзіў у склад Слонімскага павета, налічваў 1555 жанчын і столькі ж мужчын, дзейнічала царква, то ў 1921 годзе ў вёсцы Сынковічы было ўжо толькі 145 жыхароў. Многія не вярнуліся з бежанства, загінулі ў Першай сусветнай вайне і падчас савецка-польскай.

А што датычыць Пуслоўскіх, Чапскіх і Есьманаў — то яны ў 1939 годзе, за два тыдні да прыходу на Слонімшчыну і Зэльвеншчыну бальшавікоў, выехалі ў Англію.

II

Язэп Стаброўскі

Археолаг. Краязнавец. Гісторык. Філосаф. Вынаходнік. Заснавальнік аднаго са старэйшых у Беларусі Слонімскага раённага краязнаўчага музея. Гэта наш зямляк Язэп Стаброўскі, які заслугоўвае на зямлі слонімскай шчырай павагі і памяці. Памятаць жа пра тых, хто шмат добрага і карыснага зрабіў для сваіх людзей, мы сёння развучыліся. А Язэп Стаброўскі варты, каб пра яго ведалі нашчадкі, і ў першую чаргу яго землякі.

Язэп Стаброўскі

Язэп Стаброўскі нарадзіўся 2 лістапада 1870 года ў Слоніме. У сямейным альбоме, які захоўваецца ў дачкі Іосіфа Стаброўскага — Дзіляры Стаброўскай, ёсць цікавы і каштоўны здымак яго дзеда. Пад фатаграфіяй у альбоме напісана: «Вікенці сын Мацея Стаброўскі, рэгент земскі, гаспадар маёнтка "Кулікі". Памёр у 1868 годзе. Пахаваны ў пабудаванай за яго сродкі ўніяцкай царкве ў Мілавідах.

Бацька Язэпа Стаброўскага — Іосіф удзельнічаў у венгерскай, турэцкай і севастопальскай войнах. Штабс-капітан Мурамскага палка Іосіф Вікенцьевіч Стаброўскі быў паранены падчас бітвы пад Севастопалем і звольнены са службы па раненні ў 1859 годзе. Пахаваны ў вёсцы Орлавічы на Слонімшчыне.

Маці Язэпа Стаброўскага — Людвіка была родам з князёў Масальскіх. Памерла ў 1902 годзе, пахавана побач з мужам у Орлавічах. Дарэчы, бацька Людвікі Стаброўскай — Адольф Масальскі прымаў актыўны ўдзел у паўстанні 1863 года. За гэта Мураўёў-вешальнік саслаў яго ў Нерчынскія руднікі. І родны брат маці — Карл Масальскі таксама ўдзельнічаў у гэтым паўстанні. Ён быў камандзірам аднаго з атрадаў Кастуся Каліноўскага.

У 1888 годзе Язэп Стаброўскі стаў курсантам Аляксандраўскага ваеннага вучылішча. Тут ён пазнаёміўся з будучым вядомым рускім пісьменнікам Аляксандрам Купрыным. Яны шчыра пасябравалі. А потым, калі Стаброўскі жыў на Слонімшчыне, доўга перапісваліся. Наш зямляк запрашаў яго ў госці ў вёску Орлавічы. Але, на жаль, Купрын на Слонімшчыне так і не пабываў. Адзначу, што Язэп Стаброўскі перапісваўся і з Львом Талстым. А ў час ганення Льва Талстога расійскім урадам ён напісаў яму шчырае пісьмо ў знак падтрымкі пісьменніка. У палку, дзе служыў Стаброўскі, гэтым учынкам былі ўсе здзіўлены.

У сваёй аўтабіяграфіі Язэп Стаброўскі пісаў: «У бытнасць на вайсковай службе ў 81 пяхотным Апшэронскім палку з 1891 да 1895 года загадваў палкавой швальняй. З'яўляўся палкавым інструктарам па сапёрнай справе. Па даручэнні шэфа Апшэронскага палка вялікага князя Георгія Міхайлавіча рабіў фатаграфічныя здымкі месцаў Дагестана, дзе Апшэронскі полк вёў баі з Шамілём, — для гісторыі палка. За гэтую працу атрымаў ад князя падарунак: гісторыю палка з уласнаручным подпісам. Пераведзены ў артылерыю з 1895 года. Шмат гадоў з'яўляўся справаводам, а пасля загадчыкам гаспадаркі батарэі і палка. Загадваў афіцэрскім сходам і бібліятэкай. З'яўляўся сябрам, а затым старшынёй брыгаднага суда і сябрам суда таварыства афіцэраў. Удзельнічаў у дзвюх палявых паездках 1910 года, якія мелі задачай рэкагнасцыроўку ўчасткаў рэк Віслы і Варты з мэтай знішчэння крэпасцей Варшавы і Брэста, неабходнасць чаго пацвердзілася ў вайне 1914 года — абедзве гэтыя крэпасці былі здадзены без бою…».

Дзякуючы сваім здольнасцям Язэп Стаброўскі атрымаў магчымасць яшчэ закончыць Полацкі кадэцкі корпус, Маскоўскі архе-

алагічны інстытут і Вышэйшыя археалагічныя курсы пры Самарскім універсітэце. Быў членам-карэспандэнтам Віленскага аддзялення Маскоўскага археалагічнага таварыства і сябрам Яраслаўскага археалагічнага таварыства.

Першую сусветную вайну Язэп Стаброўскі закончыў у чыне палкоўніка. Пасля кастрычніцкага перавароту ў Расіі служыў у Чырвонай Арміі. Але з цягам часу навуковыя інтарэсы ўзялі верх над прафесіянальна-ваеннымі, хоць Язэп Язэпавіч да канца сваіх дзён не здымаў шыняля. А ў «Паслужным спісе» палкоўніка Я. Стаброўскага значыліся ордэны і знакі ўзнагарод: св. Станіслава 2-й і 3-й ст., св. Ганны 3-й ст., св. Ганны 2-й ст. з мячамі, св. кн. Уладзіміра 4-й ст. і іншыя.

Язэп Стаброўскі з жонкай Веранікай Давідоўскай, 1916 г.

У 1921 годзе Язэп Стаброўскі вяртаецца на родную Слонімшчыну і ўсе свае сілы і веды аддае даследаванню роднага краю. Ён збірае ўсё, што, на яго погляд, уяўляла гістарычную каштоўнасць. У калекцыі Язэпа Стаброўскага былі такія экспанаты, якія маглі б упрыгожыць стэнды і залы найлепшых музеяў Еўропы: багатая калекцыя крамянёвых і каменных вырабаў часоў мезаліту і неаліту, галава старажытнаславянскага ідала, аўтографы Карамзіна, Дзяржавіна, Льва Талстога, два пісьмы Пушкіна да яго жонкі Наталлі Ганчаровай, гістарычныя рукапісы XVI–XII стагоддзяў і многія-многія іншыя рэчы. А што датычыць, напрыклад, каменнага ідала, дык пра яго Язэп Стаброўскі напісаў нават даследчы артыкул і змясціў у красавіцкім нумары часопіса «Беларусь» за 1946 год. Ён пісаў: «У ваколіцах Слоніма, на выгане, дзе ніколі не было ніякіх будынкаў, у 1934 годзе пракладвалі новую Альбярцінскую вуліцу. У час выкапкі катлавана пад будову

фундамента для жыллёвага дома на глыбіні каля паўметра была знойдзена каменная галава, якая цяпер знаходзіцца ў Слонімскім гісторыка-краязнаўчым музеі.

Знойдзены аб'ект, высечаны з ракавістага вапняку, уяўляе сабою мужчынскую галаву з плоскім тварам, шырокім носам, без вусоў і з завостранай бародкай. Памеры яго невялікія — 46 см у вышыню, даўжыня 22 см, шырыня — 15 см. Шыя гэтай галавы мае выгляд кліна для ўстаноўкі ў пні дрэў ці, можа, у спецыяльна выраблены каменны пастамент. Нельга меркаваць, што галава адбіта ад якой-небудзь статуі, бо няма ніякага злому, а клін выраблены вельмі выразна.

Параўнанне знойдзенай галавы з фігурамі святых у суседніх касцёлах сведчыць, што паміж імі няма ніякага падабенства. Іншыя веравызнанні, як праваслаўнае, мусульманскае і яўрэйскае, зусім забараняюць ужыванне якіх бы то ні было фігур у мэтах рэлігійных. Такім чынам, гэтая галава з'яўляецца помнікам дахрысціянскай пары…».

Нават сёння слонімцы сталага ўзросту расказваюць, што аднойчы, вяртаючыся дамоў, Стаброўскі стаў сведкам падзення метэарыта, які ўпаў непадалёку ад вёскі Азярніца. Пошукі працягваліся амаль паўстагоддзя, але метэарыт усё ж быў знойдзены і дастаўлены нашым земляком у музей.

Восенню 1924 года Язэп Стаброўскі арганізаваў у Слоніме выставу старадаўніх дакументаў і кніг, якія збіраў шмат гадоў. Выстава выклікала вялікую цікавасць у наведвальнікаў, асабліва сярод моладзі. Пасля яе закрыцця ўвесь сабраны археалагічны матэрыял і каштоўную калекцыю вырабаў каменнага веку Стаброўскі паклаў у аснову гісторыка-краязнаўчага музея, які расчыніў дзверы перад наведвальнікамі ў верасні 1929 года.

Сапраўдны росквіт музей Стаброўскага зазнаў у канцы 1939 года і на пачатку 1940-х гадоў. Жыхары горада і раёна ахвотна наведвалі музей. Дзякуючы нашаму гісторыку і краязнаўцу ён узбагаціўся дарагімі калекцыямі — мінералагічнай і палеанталагічнай, выставамі па гісторыі і рэлігіі, карцінамі, нумізматыкай, этнаграфічным матэрыялам. Усё складалася даволі добра, але раптам — вайна. У чэрвені 1941 года гаспадарамі ў Слоніме ўжо былі немцы. І ўсё ж 2 кастрычніка 1942 года на Паркавай вуліцы, 42 у старажытным горадзе над Шчарай

музей зноў адчыніў свае дзверы. Давайце, напрыклад, паспрабуем уявіць гэты музей у кастрычніку 1943 года.

Як падае часопіс «Новы шлях» у нумары дзевятнаццатым за той жа год, у першай і другой залах была змешчана багатая калекцыя каменных прыладаў першабытнага чалавека эпохі неаліту на Слонімшчыне: каменныя малаткі, скрэблы, нажы, пілкі, свярдзёлкі, шылы, сякеры, наканечнікі стрэлаў. У асобных вітрынах месціліся калекцыі мінералаў і метэарытаў, пясчанікаў юрскага перыяду са слядамі марскіх хваляў, якія сведчылі аб тым, што Слонімшчына была калісьці залітая вадою.

На сценах першых дзвюх залаў віселі карціны, якія адлюстроўвалі жыццё старажытных людзей ад незапомных часоў да навейшых. Былі ў экспазіцыі прадметы рэлігійных культаў розных народаў, напрыклад, «Свяшчэнны сікль» — срэбная манета 138 года ад нараджэння Хрыста і бронзавы знак з яго выявай, які служыў пропускам у катакомбы першых хрысціян.

У трэцяй зале — этнаграфічныя і гістарычныя экспанаты, многа рукапісных матэрыялаў, дакументаў з аўтографамі каралёў. Сярод іх — складзеныя па-беларуску і з «Пагоняй» на пячатках, з якіх найстарэйшы датуецца 1506 годам. Тут жа — папскія булы і аўтографы выдатнейшых гістарычных асобаў, рэдкія кнігі: Статут Вялікага Княства Літоўскага, Энцыклапедыя часоў Пятра I, Вэксальнае права Кацярыны II ды іншыя. З ваенных экспанатаў захаваліся шлемы, панцыры, кальчугі XVI–XVII стагоддзяў, «гізарма» (сякач XIII–XIV стст.), крамянёвая стрэльба, гарматныя ядры, турэцкія барабаны-літаўры ад 1683 года. Асобная вітрына была прысвечана беларускаму першадрукару Францішку Скарыне. Сярод выданняў пра яго жыццё і дзейнасць — партрэт вялікага асветніка, выкананы слонімскай мастачкай Р. Бялецкай.

Быў у музеі і гістарычны партрэт беларускага дзяржаўнага мужа, слонімскага старосты Льва Сапегі. У экспазіцыі, яму прысвечанай, — шахматная дошка князя, віды яго палацаў у Дзярэчыне і Ружанах, Статут, рэдактарам якога быў сам Сапега. У гонар заслугі Вялікага князя Слонім у 1591 годзе атрымаў магдэбургскае права і герб — залаты леў з каронай на сінім полі, які стаіць на задніх лапах, а ў пярэдняй трымае срэбную стралу з падвойным крыжам.

Далей у музеі Стаброўскага мы маглі б убачыць куток, прысвечаны Міхалу Агінскаму, вялікі партрэт, напісаны алеем, — «Кастусь Каліноўскі заклікае сялян да паўстання». Апошні — копія з арыгінала П. Сергіевіча, выкананая Р. Бялецкай. Другі вялікі партрэт — «Абаронцы Св. Тройца-Сергіевай Лаўры ў 1608 годзе» работы В. П. Верашчагіна. Была і карціна «Лірнік» мастака Якуба Кучара.

Не апошняе вартасці арыгінальныя вышыўкі жаночых блузак, мужчынскіх кашуляў, ручнікоў былі ахвяраваны музею мастаком Алесем Асіпчыкам. Ён вышываў нацыянальныя строі для Слонімскага гуртка пры Беларускім Народным доме, які існаваў пад акупацыяй. Быў у музеі пояс далікатнейшай работы, скіданы з афарбаванага ў розныя колеры конскага валосся. Яго аўтар — Міхал Галоўка, родам з Мацкалеўшчыны Слонімскага павета, які адсядзеў адзінаццаць гадоў у польскім астрозе, дзе, дарэчы, і вырабіў сваю цудоўную рэч.

Чацвёртая зала была прысвечана адраджэнню Беларусі. Упрыгожвалі экспазіцыю партрэты К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, М. Багдановіча, маляваныя Р. Бялецкай, а таксама гістарычныя партрэты В. Дуніна-Марцінкевіча і Цёткі, выкананыя слонімскай мастачкай Клаўдзіяй Хруцкай.

Пад знакам Пагоні ў прыгожай раме — Акт абвяшчэння незалежнасці 25 сакавіка 1918 года ў Менску, ніжэй, таксама ў прыгожай рамцы, — Беларускі нацыянальны гімн. Гэтыя дарагія рэліквіі дбайна аформлены былі мастаком Антонам Карніцкім. Тут жа фотаздымкі Ігната Грынявіцкага, Адама Гурыновіча, Івана Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага, групавы здымак пасяджэння Вялікай Беларускай Рады 15 кастрычніка 1917 года, на якім было вырашана склікаць Усебеларускі Кангрэс, які потым быў разагнаны бальшавікамі.

Шмат чаго маглі б мы ўбачыць у Слонімскім музеі Стаброўскага ў ваеннае ліхалецце. Але вайна ёсць вайна, а акупанты заўсёды застаюцца акупантамі. Многае з музейнай маёмасці стала ахвярай грабежнікаў-фашыстаў і іх прыслужнікаў. Аднак Язэпу Стаброўскаму ўдалося частку экспанатаў схаваць, хаця былі моманты, якія ледзь не каштавалі яму жыцця.

…Гітлераўскі афіцэр зайшоў у музей у той самы момант, калі Язэп Язэпавіч здымаў са сцяны адну з рэдкіх карцін Верашчагіна. Фашыст

насмешліва тыцнуў пальцам у жывот сівому чалавеку і на дрэннай беларускай мове сказаў:

— Рус гэта не разумель… Верашчагін месца ў Дрэздан…

Стаброўскі паказаў фашысту фігуру з трох пальцаў…

Пасля гэтага толькі праз два дні Язэп Язэпавіч ачуняў. Цудам ён пазбегнуў смерці.

Другім прыкладам смеласці нашага земляка могуць служыць радкі з газеты «Советская Белоруссия» за 1944 год (№ 141): «Калі ў горад уварваліся гітлераўцы, перад Язэпам Іосіфавічам паўстала пытанне — што рабіць з экспанатамі? Варвары ж могуць знішчыць усё, чаму аддадзена столькі гадоў жыцця… Трэба схаваць экспанаты. Але куды? Закапаць у зямлю — сапсуюцца… І ўсё найбольш дарагое было схавана ў закрытыя шафы… Шафы Іосіф Іосіфавіч засунуў у далёкі кут пакоя і закідаў рыззём. Аднойчы ён выйшаў на гарадскую плошчу. У гэты час гітлераўцы прывезлі на грузавіках і скінулі на брук тысячы кніг. “Спаліць!” — загадаў камендант. Уначы, не адчуваючы стомы, Стаброўскі цягаў мяшкамі кнігі дадому. Тады яму ўдалося схаваць у надзейным месцы тысячы тамоў, якія пазней былі перададзены раённай бібліятэцы».

На жаль, большая палова каштоўных экспанатаў, якія сабраў Стаброўскі, да сённяшняга дня бясследна знікла са Слонімскага музея.

Пасля вызвалення горада ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Язэп Стаброўскі зноў пачаў збіраць калекцыі, прыводзіць у належны стан рукапісы, кнігі, фатаграфіі і займацца абсталяваннем музейных пакояў… І кожны, хто яго ведаў, здзіўляўся працаздольнасці і настойлівасці гэтага чалавека, якому ўжо тады ішоў восьмы дзясятак гадоў.

Язэп Стаброўскі быў не толькі выдатным археолагам і краязнаўцам, але і таленавітым гісторыкам і вынаходнікам. Ім даследавана больш за 150 курганоў на Гродзеншчыне, напісаны і надрукаваны дзясяткі артыкулаў па краязнаўству і гісторыі. Дарэчы, першы артыкул быў надрукаваны аж у 1899 годзе ў сакавіцкім нумары часопіса «Исторический вестник». Ён меў назву «К вопросу об ископаемых стеклянных шарах».

Спадаром Стаброўскім былі напісаны дзясяткі навуковых прац. Адны назвы гавораць самі за сябе. Гэта «Састаў і абсягі Сусвету», «Сутнасць жыцця і яго з’яўленне на Зямлі», «Праваслаўе, каталіцызм і унія. Іх узаемаадносіны на Слонімшчыне», «Каменны век (неаліт) на Слонімшчыне і ў суседніх рэгіёнах», «Норавы і звычаі ў Заходняй Беларусі ў XVI і XVII стагоддзях», «Сіметрыя і хараство ў прыродзе», «Крывавым следам», успаміны з вайны 1914 года, альбом з 300 здымкамі і мемуары і многія іншыя.

Што датычыць вынаходлівасці, то трэба адзначыць, што і яна была ў Стаброўскага. Асабліва знайшлі ў свой час прымяненне шрампель удасканаленага ўзору (зацверджаны ў 1907 годзе Галоўным артылерыйскім упраўленнем) і тэлефон-прыёмнік удасканаленай канструкцыі (польскі патэнт № 18728).

Шмат перажыў на сваім вяку гэты мужны, шчыры і здольны чалавек. Але самыя страшныя абразы і здзекі чакалі яго ў пасляваенныя гады. Справа ў тым, што ў самым канцы саракавых гадоў на афармленне музейнага аддзела Вялікай Айчыннай вайны было выдаткавана 225 тысяч рублёў. На вялікі жаль, гэтыя грошы Стаброўскі так і не выкарыстаў, бо знайшліся ў раёне людзі, якія іх паклалі ў свае кішэні, а вінаватым у страце грошай зрабілі Стаброўскага. У сваёй кароценькай аўтабіяграфіі ён так і напісаў: «З 7 снежня 1948 года вызвалены ад працы ў музеі “як неадпавядаючы свайму ідэалагічнаму светапогляду” — у адказ на ўзбуджэнне справы аб злоўжываннях, дапушчаных пры выкарыстанні 225 тысяч рублёў, прызначаных на афармленне аддзела Вялікай Айчыннай вайны».

Пра грошы, відаць, у Слоніме ўсе добра ведалі, што гэта не яго віна. Але справа тады была не ў грашах, а сапраўды ў «ідэалагічным светапоглядзе». А ён цікавіў і быў пад пільнай увагай органаў НКУС горада Слоніма. Прыкладам могуць служыць заявы спадара Стаброўскага ў мясцовы раённы камітэт партыі і начальніку канцылярыі Старшыні Савета Міністраў СССР (другія экзэмпляры і паштовыя квітанцыі, датаваныя 1951 і 1952 гадамі, знаходзяцца ў аўтара гэтай кнігі). У прыватнасці, ён пісаў: «Начальнику Канцелярии Председателя Совета Министров СССР. Стабровского Иосифа Иосифовича, проживающего в г. Слониме Барановичской обл. по ул. Комсомольской, д. № 36. Основатель Слонимского музея и бывший его старший сотрудник за вмешательство в дело о расхищении 225 тысяч рублей, отпущенных на оформление Отдела Отечественной войны в этом Музее, подвергшийся жесточайшему преследованию

и отрешению от должности со сторон группы лиц, расхищавших суммы и содействующих такому расхищению, не имея решительно никакой возможности передать дело для разбора судом, встречая всяческие к этому препятствия со стороны заинтересованных лиц, — я осмелюсь обратиться как к последнему источнику справедливости И. В. Сталину, а потому покорнейше прошу Вас по ознакомлении с делом на основании прилагаемых документов, проверенных со всей строгостью, сделать Ему соответственный доклад.

Последняя моя жалоба в Прокуратуру БССР, при сем прилагаемая, двукратно признана Ею, что, за отсутствием в ней фактов, нет оснований для возбуждения уголовного дела, между тем в этой жалобе имеются ясные указания на факты в виде:

1. Расследования ЦК КП (б) Белоруссии и обнаружение факта расхищения 225 тыс. государственных средств;

2. Расследования Слонимского ГОМВД и обнаружение злоупотреблений и главного виновника их Алексея Васильевича Черненко;

3. Признание факта расхищения двумя прокурорами;

4. Двух корреспонденций газеты «Літаратура і мастацтва», иллюстрирующих показательно и доказательно порядок расхищения сумм.

Вся огромнейшая переписка, накопившаяся свыше трех лет, по этому делу изложенная в особой справке, сосредоточилась у Заместителя Председателя Министров БССР тов. Киселева и частично у Председателя культпросветучреждений тов. Минковича, которые несмотря на мои настоятельные просьбы и домогательства не предают дело Суду, а настаивают на своем решении, без указания законных причин, что снятие нас с работ “правильно” и “нет оснований на восстановление нас в правах”.

Убедительнейше прошу Вас не отказать в моей просьбе, так как вследствие престарелого возраста, слабости и отсутствия материальных средств я не имею лично обратиться к И. В. Сталину, прося оградить меня от преследований расхитителей музейных сумм и восстановить в незаконно отнятых правах.

В настоящее время я с семьей, состоящей из жены и дочери-ученицы, находимся в крайне тяжелом положении, хотя я работаю кассиром в городском жилищном управлении с месячным окладом 360 рублей, но, не имея коровы, обремененный долгами, в особенно-

сти податными за время почти двухлетней безработицы по причине “вредной идеологии”, которые ежемесячно выплачиваю, отдавая треть зарплаты, — приходится жестоко страдать…

Как офицер Русской Армии, участник войны 1914 года, происходя из семьи сплошь военной, заслуженной Родине, я считаю, что своей многолетней деятельностью на пользу России также заслужил на лучшую участь, чем та, которую испытываю теперь и которая довела меня до отчаяния…

19.12.51 г. И. Стабровский».

Праз тры месяцы Язэп Стаброўскі зноў дасылае пісьмо ў Маскву: «Начальнику Канцелярии Председателя Совета Министров СССР… убедительнейше прошу не отказать сообщить мне какое последовало решение И. В. Сталина по моей жалобе, поданной на имя Председателя Совета Министров СССР, датированной 19 декабря 1951 года. Прошу также принять во внимание, что мне 82-й год и от дурного питания я стал пухнуть и слабеть; семья же моя терпит жестокую нужду. 19.04.52 г. И. Стабровский».

Адказу наш зямляк так і не дачакаўся. А 19 мая 1952 года ён зноў піша пісьмо: «Начальнику Канцелярии Председателя Совета Министров СССР… Вторично убедительнейше прошу сообщить мне, какое последовало решение по моей жалобе, поданной на Ваше имя 19.12.51 г. И. Стабровский».

І на гэты раз адказу не было, бо такі час быў. Ох, гэта быў чорны і страшны час. Відаць, тады і выратаваў Стаброўскага яго васьмідзесяцігадовы ўзрост. А калі б ён быў на гадоў 20–30 маладзейшы, зведаў бы і ён ГУЛАГ. Але і тут, на роднай Слонімшчыне, да апошніх сваіх дзён (памёр Язэп Стаброўскі на 99-м годзе жыцця ў 1968 годзе) жыў ён у беднасці і забыты мясцовымі ўладамі. Журналіст Аляксандр Шлег у газеце «Звязда» за 21 студзеня 1964 года пісаў: «Колькі вам гадоў, Іосіф Іосіфавіч? Стары няспешна сцягнуў з рукі пальчатку, зняў акуляры і спакойна сказаў:

— Дзевяноста чатыры.

Аглядаю невялікі пакой. Два акны. Адно забіта знадворку. Уздоўж сцяны — кніжная паліца. На стале — шматлікія рукапісы. Тут жа — бутэлька з лекамі. Перахапіўшы мой позірк, стары ціха сказаў:

— Хварэю. Левая рука ў апошні час адказвае.

— Чаму не ляжыце?

— Мне, голубе, за сталом сядзець трэба. Шмат спраў незакончаных. Трэба запісы свае ў парадак прывесці…

— Халаднавата ў вас.

— Комін пачысціць трэба. Два разы пісаў у пажарную ахову. Не адказвалі…».

Так, не адказалі, не дапамаглі… Відаць, такі загад мелі…

Тры кіламетры неслі па снезе труну з целам славутага сына зямлі слонімскай яго слаўныя сябры і землякі. Пахавалі Язэпа Стаброўскага на могілках у вёсцы Орлавічы, побач з яго бацькамі…

У чэрвені 1988 года на Слонімшчыне пабываў беларускі пісьменнік Яраслаў Пархута. Мы сустрэліся, доўга гутарылі пра гісторыю і літаратуру, пра знакамітых людзей слонімскай зямлі. Гаварылі і пра Язэпа Стаброўскага. «Ці быў ты хоць раз у Орлавічах?» — запытаўся ў мяне Яраслаў Сільвестравіч. «Не, не быў, — адказаў тады я, — але добра ведаю, што там, на могілках, пахаваны Язэп Стаброўскі, яго бацька, жонка і дзеці».

На другі дзень Яраслаў Пархута папрасіў у мясцовых улад машыну і паехаў на Орлавіцкія могілкі. Вярнуўся без настрою: «Лепш бы я туды не ездзіў, толькі расхваляваўся».

Больш падрабязна пра сваю паездку ён напісаў у кнізе падарожжаў «Крыніца ёсць у родным краі…» (Мінск, 1992 г.): «…Адшукаў Аркадзя Кашко, старшыню Азгінавіцкага сельсавета, на тэрыторыі якога знаходзяцца Орлавічы, і мы паехалі з ім туды. Толькі што прайшоў цёплы летні дождж. Хмара сплыла, выбліснула яркае сонца. Паабапал дарогі ляжалі палеткі амаль даспелай ярыны. За Орлавічамі раскінулася сухадольная лугавіна. Кашко прамовіў:

— Вось гэтую сенажаць некалі перадаў Стаброўскі сялянам.

Яшчэ мінут колькі язды, і спыняемся. Па правую руку бачым, як на бульбяным палетку завіхаецца кабета. Мы выйшлі з машыны.

— Кузьмінічна! — гукнуў старшыня. — Да вас едзем!..

Жанчына, пачуўшы гэта, пакінула свой клопат і напрасткі, картапленнем, накіравалася да нас. Калі выбралася на дарогу, Кашко сказаў ёй, паказваючы на мяне:

— Чалавек з Мінска цікавіцца Стаброўскім, хоча ўведаць, як жыў, дзе пахаваны.

Спахмурнеў твар жанчыны. Зірнула на старшыню сельсавета, на мяне, быццам раздумваючы: усё казаць незнаёмаму ці не, і нарэшце загаварыла:

— Дзедушку нашага даўно ведаю. Працавіты быў, не зухаваты, для людзей харошы. Але пад канец яму плоха жылося. І я насіла яму ў Слонім то малака, то смятанкі, то мукі — што мела… Сама я з Браншчыны. У вайну немцы сюды вывезлі, у лагер “Грыбава”, што пад Слонімам. Сынка майго, Мішку, пад танк бросілі яшчэ там, ля нашай Скробаўкі. Дзевачку, Вальку, тут, у лагеры, смярцельнымі ўколамі закалолі… А я ўцякла з лагера і сюды прыбілася, на хутар. Потым замуж мяне ўзяў Хвіліп Курыловіч, што у Стаброўскіх гадаваўся. Ён, Хвіліп, у шэсць гадочкаў уцёк ад мачыхі і пайшоў, як тады казалі, да пана. І пан, гэта значыць Стаброўскі, прыняў яго, на ногі паставіў. Яны ўвесь час разам былі. І курганы раскопвалі, і камяні тачылі на помнік… Але я не туды забегла! Вам пра самаго Стаброўскага трэба… Так вот. Прыехала да яго аднойчы ў Слонім, а ён пры смерці, просіць: “Валюшка, перадай людзям, каб не мучыліся, не капалі глыбокую магілку. Зіма стаіць на двары!”. Ускорасці і памёр. На дзевяноста дзявятым годзе жызні. Да гэтага завейка круціла, снегу намяло, а харанілі — сонечны дзянёк выдаўся. Вот вам і прырода паспачувала. Ад гасцінца труну на плячах неслі… Нашага дзедушку, як звалі яго тут, людзі з усіх дзеравень праводзіць прыйшлі. Жалобны стол у нашай хаце правілі. Мы яе з Хвіліпам якраз там пастроілі, дзе хата Стаброўскага стаяла…

Кузьмінічна змоўкла. Твар яе па-ранейшаму быў хмуры. Счакала нейкую хвіліну і працягвала:

— А магіла яго з краю пагоста, — паказала рукою на зялёную купу дрэў пры ўзгорку.

І вось мы прадзіраемся густымі зарасцямі. Пагост незвычайны. Тут знаходзяцца ажно 52 курганы, якія ў свой час даследаваў Стаброўскі. Але цяпер нам трэба пабачыць яго магілу. Нарэшце Кузьмінічна спыняецца. Расхінае кусты і тлумачыць:

— Вот гэтыя дубовыя крыжы — на магілах яго блізкіх: жаны Амеліі, сына Міраслава і дачкі Іры. А маленькі крыжык, што прыслонены да помніка, з магілы дзедушкі. Зусім згніў… І магілка з зямлёю зраўнялася…

Толькі цяпер я заўважаю высокі, з чорнага каменя, чатырох'ярусны помнік…

— Помнік стаўляў сваім родным Стаброўскі. З маім Хвіліпам. Яны і камяні з поля вазілі, і часалі… Гады са тры іх часалі-тачылі…

Яна памаўчала трошкі і дадала:

— А ён, Стаброўскі, чыста ведаў, што ніхто яму не паставіць помніка… То як бы і сабе паставіў тады яго…

Пакідаў Орлавіцкі пагост з цяжкім сэрцам. Адчуваў: камень лёг і на сэрца старшыні сельсавета.

Развітваючыся, Аркадзь Кашко мовіў:

— Сорамна. Усім нам. Трэба падказаць школьнікам, няхай возьмуць шэфства над магілай Стаброўскага. Чалавек заслужыў гэтага…».

Так, Язэп Стаброўскі заслужыў шмат чаго, але толькі не людской памяці. Дык што ж змянілася на Орлавіцкіх могілках за гэты час?

Аднойчы з рэжысёрам Беларускага тэлебачання Аляксандрам Сухоцкім, які здымаў дакументальны фільм пра Стаброўскага, я наведаў Орлавіцкі пагост. Апісаць убачанае было проста немагчыма. Здаецца, мы трапілі ў трапічны непраходны хмызняк, дзе сотні гадоў не ступала нага чалавека. Магілы Стаброўскіх зраўняліся з зямлёй, крыжы пагнілі і валяліся пад сухім, чорным лісцем, Мы ледзь-ледзь адшукалі і вялікі каменны чатырох'ярусны помнік, які рабіў і ставіў Язэп Стаброўскі разам з Піліпам Курыловічам. Орлавіцкія «джунглі» за сялом Аляксандр Сухоцкі зняў на відэастужку.

Набліжаліся Дзяды — памінальны абрад нашых продкаў. І каб неяк выратаваць ад поўнага знішчэння магілы знакамітых Стаброўскіх, невялікая група слонімскіх энтузіястаў завітала ў Орлавічы. Дзякаваць Богу, жыла яшчэ і Кузьмінічна, якая нам падказала, дзе хто ляжыць са Стаброўскіх, дзе які крыж трэба ставіць, расказала нам і пра Язэпа Стаброўскага, які ў свой час перадаў орлавіцкім сялянам у вечнае карыстанне 65 гектараў зямлі… Але ці ў гэтым справа? Ці толькі гэтага заслугоўвае наш знакаміты зямляк? Праўда, цяпер магілы Стаброўскіх у Орлавічах даглядаюцца. Там штогод праводзяць суботнікі супрацоўнікі музея, слонімскія кадэты, творчая інтэлігенцыя…

У верасні 2002 года, калі Слонім адзначаў сваё 750-годдзе, на будынку музея была ўстаноўлена мемарыяльная дошка (аўтар Леанід Богдан), прысвечаная Язэпу Стаброўскаму — заснавальніку музея. А крыху пазней яго імем назвалі і сам Слонімскі раённы краязнаўчы музей.

Падарунак сялянам — 65 гектараў сваёй зямлі

На Камсамольскай вуліцы ў Слоніме жыве дачка Язэпа Стаброўскага Дзіляра Смірнова. Яна пагадзілася расказаць трохі пра бацьку аўтару кнігі.

— *Спадарыня Дзіляра, раскажыце трохі пра сябе.*

— Я нарадзілася ў Слоніме. Вучылася ў першай беларускай школе. Потым скончыла Слонімскае медвучылішча. Выехала ў Крым. Там працавала медработнікам. Некалькі гадоў таму вярнулася на Бацькаўшчыну, жыву ў бацькоўскай хаце.

— *У якім годзе Вы пакінулі Слонім?*

— Пасля смерці таты ў 1968 годзе я паехала ў Крым і там як медык у санаторыі знайшла працу. Потым выйшла замуж і ўсё жыццё жыла там. Хаця кожны год наведвала родны Слонім. Цяпер вярнулася сюды назаўжды. Калі я паехала ў Крым, мама здавала кватэру навучэнцам медвучылішча і ўсім, каму неабходна было жыллё. У нас была вялікая бібліятэка, шмат чаго засталося ад спадчыны таты. Але яно ўсё прапала, знікла. Дарэчы, тата аддаў раённай бібліятэцы, якая сёння носіць імя Якуба Коласа, 6 тысяч кніг. Калі немцы зносілі спальваць кнігі на цэнтральную плошчу ў Слоніме, тата іх ноччу сабіраў і прыносіў у музей, дзе іх хаваў у сховішчы, а сховішча застаўляў шафамі.

— *Ці збіраў што-небудзь каштоўнае Ваш тата дома, акрамя кніг?*

— Можа і збіраў, я не ведаю. Але ўсё каштоўнае было ў ягоным музеі.

— *З кім перапісваўся Ваш тата?*

— Перапіску ён вёў з усім светам. У нас быў вялікі круглы стол, дык ён быў завалены пісьмамі, кнігамі, газетамі, часопісамі. Памятаю, што перапісваўся ён з генералам Яўгенам Леашэнем. Шчыра сябраваў з паэтам Сяргеем Новікам-Пеюном. Як толькі Сяргей Міхайлавіч прыязджаў у Слонім, адразу прыходзіў да нас. Яны суткамі аб нечым вялі гутаркі, спрачаліся. А калі Сяргей Новік-Пяюн быў рэпрэсаваны і сасланы ў лагер, бацька з ім пастаянна перапісваўся,

а таксама дасылаў лісты ў яго абарону ў розныя інстанцыі. Тата выпісваў многа розных перыядычных выданняў, вельмі шмат чытаў. А я выпісвала медыцынскія газеты і часопісы. Дык прынясу дамоў, а ён кажа: «Дзе ж я іх змагу прачытаць». Чытаў усё. Ды і зрок у яго быў добры. А што не бачыў, дык чытаў пры дапамозе лупы. І калі ён пасняваў — я не ведаю.

— Кім ён сябе лічыў — палякам, беларусам ці рускім?

— Не ведаю. Але ён быў каталікам. А я лічылася дачкою памешчыка. Мяне нават не хацелі прымаць у камсамол. Але потым прынялі.

— У Орлавічах быў маёнтак Стаброўскіх. Так?

— Так. Гэта быў вялікі маёнтак. Там тата займаўся садаводствам і пчалярствам. Я там была адзін толькі раз. Памятаю вялікі дом і маленькі. У маленькім доме былі тры пакоі. Кіравала ўсімі справамі маёнтка яўрэйка Шаіна. Калі пачалася Другая сусветная вайна, яна з'ехала ў Амерыку. Там працаваў Піліп Курыловіч, якога тата вельмі любіў і паважаў. Гэты маёнтак тату дастаўся ў спадчыну ад яго бацькоў. Мой тата падараваў бедным сялянам 65 гектараў сваёй зямлі. Нават ад сваёй вялікай ваеннай пенсіі адмовіўся.

— А чаму ён адмовіўся?

— Пенсію ён сказаў, каб пералічвалі бедным людзям. А калі на Слонімшчыну ў 1939 годзе прыйшлі бальшавікі, нас у Орлавічах чуць не расстралялі. Нашу сям'ю ноччу з маёнтка ў Орлавічах Курыловіч на возе вывез у Слонім. А тут у нас на вуліцы Кірава жыла бабуля. У яе быў вялікі дом. Сюды мы і прыехалі ноччу. Курыловіч казаў тату прозвішчы тых, хто нас хацеў расстраляць. Але я ўжо не памятаю. Магчыма, гэта былі супрацоўнікі НКУС. Праўда, у Слоніме нас ніхто ўжо не чапаў.

— І што стала з Вашай сядзібай у Орлавічах?

— Яе спаліў Пракоп Герасімчык разам з партызанамі. У агні згарэлі карціны мастакоў, старая мэбля, бібліятэка і ўсё, што сабралі Стаброўскія за шмат гадоў. Там быў кабінет і таты. Ён туды нікога не пускаў. Памятаю, там было шмат кніг.

— А дзе Ваш бацька браў экспанаты для музея?

— Купляў. Ён ездзіў па Беларусі і ўсё сабіраў. Ён служыў на Каўказе, лавіў рыбу на Каспійскім моры, аб'ездзіў усю Расію. І каштоўныя экспанаты, якія ўдавалася дзе знайсці ці купіць, прывозіў у Слонім.

У 1899 годзе ў часопісе «Исторический вестник» была надрукавана першая праца майго бацькі «К вопросу об ископаемых стеклянных шарах».

— А ці былі Вы ў музеі Вашага таты?

— Была. Памятаю ў гады вайны такі выпадак. У мяне забалела вуха. І тата мяне павёў да доктара ў ваенны нямецкі шпіталь. А ў яго на пінжаку вісеў значок «Археолаг», які ён атрымаў у пачатку XX стагоддзя. Дык немцы пыталіся ў яго, што гэта за значок. А тата ведаў нямецкую мову, і немцам ён казаў, што гэта значок называецца «Археолаг».

— Ці чапалі немцы тату падчас акупацыі Слоніма ў гады Другой сусветнай вайны?

— Мы былі ў спісках тых, каго павінны былі расстраляць немцы на Пятралевіцкай гары ў Слоніме. Аб гэтым нас папярэдзіў паэт Сяргей Новік-Пяюн. Але потым нехта той спісак у немцаў украў, і нас ніхто не чапаў.

— Ці праўда, што Ваш тата заўсёды хадзіў у салдацкім шынялі?

— Гэта так. Не хацеў мяняць яго ні на што.

— А калі яго запрашалі на якія фэсты?

— На якія фэсты?! Да вайны, наадварот, да нас у Орлавічы прыязджала шмат гасцей. Асабліва летам. А пасля вайны тату было не да фэстаў.

— Ваша мама была другой жонкай Стаброўскага?

— Так. Першая яго жонка Амелія Давыдоўская, якая нарадзіла яму сына Міраслава і дачку Ірэну, рана памерла. Другой жонкай стала мая мама Эльміра Байрашэўская. Тата за яе быў старэйшы на 37 гадоў. Яны пажаніліся ў 1930 годзе.

— Як удалося Вашаму тату пражыць 98 гадоў?

— Ён мала еў мяса і каўбас. Больш харчаваўся салатамі, садавінай і агароднінай.

— Ці бываеце Вы ў Орлавічах?

— Вельмі рэдка. Некалькі гадоў таму з сяброўкай, якая працавала ў Слонімскім аўтапарку № 3, паехала на аўтобусе ў Орлавічы. Наведала родныя мясціны. А калі ад'язджала дамоў, дык мясцовыя людзі з Орлавічаў і з суседніх вёсак, калі даведаліся, што прыехала Стаброўская, на кані прывезлі да аўтобуса мне бульбы, малака, смя-

таны, сыроў і іншых вясковых ласункаў і пачаставалі. Я была вельмі здзіўлена і ўзрушана, калі даведалася, што ўсе гэтыя пачастункі ў знак падзякі і памяці пра майго бацьку Іосіфа Стаброўскага і ўсіх Стаброўскіх, разам узятых. Я тады расчулілася да слёз.

2009

Сцежкамі Валянціна Таўлая

Да сённяшніх дзён не магу паверыць, што на Слонімшчыне ўжо не існуе Вялікакракоцкая сельская бібліятэка імя Янкі Купалы. Бібліятэка перажыла дзве вайны (польска-савецкую і нямецка-савецкую), рэпрэсіі, калектывізацыю, сацыялізм і ўсе іншыя «ізмы», а цяпер «часоў бурлівы родны мацярык», як пісаў Мікола Арочка, утрымацца не змог. А гэта была першая ўстанова культуры ў Беларусі, якой было нададзена імя песняра беларускага народа Янкі Купалы. У Вялікую Кракотку некалькі разоў прыязджала жонка Янкі Купалы Уладзіслава Францаўна Луцэвіч. Там гасцілі Пятрусь Броўка, Янка Брыль, Сяргей Грахоўскі, Уладзімір Караткевіч, Мікола Аўрамчык, Пятро Прыходзька і многія-многія іншыя беларускія пісьменнікі. Сотні кніг з аўтографамі дасылалі слыннай бібліятэцы беларускія пісьменнікі, сярод якіх быў і Якуб Колас. 80 гадоў адчыняла дзверы перад вяскоўцамі і пісьменнікамі Купалаўская бібліятэка на Слонімшчыне. А сёння яе ўжо няма.

Чаму я так сумна пачаў з Вялікакракоцкай сельскай бібліятэкі? Ды таму, што ўдзел у яе стварэнні ў другой палове 1920-х гадоў прымаў таксама і паэт Валянцін Таўлай з суседняй вёскі Рудаўка. Калі ён вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, для вясковай бібліятэкі са сваімі землякамі ён прывозіў і дасылаў сюды беларускія кнігі і часопісы, што выдаваліся ў Вільні. Беларускія выданні Валянцін Таўлай з сябрамі прывозілі і ў Чамяроўскую сельскую бібліятэку імя Якуба Коласа, якая таксама была адкрыта ў тым далёкім 1927 годзе. Але яна перастала існаваць на Слонімшчыне раней за Вялікакракоцкую бібліятэку.

Прыехаў Валянцін Таўлай з бацькам у вёску Рудаўка Слонімскага павета ў 1924 годзе з Ліды, дзе бацьку звольнілі з працы. У Рудаўцы

Хата ў вёсцы Рудаўка на Слонімшчыне, дзе гадаваўся Валянцін Таўлай

жыла бабуля — маці бацькі Валянціна. Яна і дапамагала гадаваць Валянціна і яго брата Аляксандра разам з мачахай Сцепанідай Паўлаўнай.

Вёска Рудаўка тады была невялікая, яна налічвала крыху больш за 70 жыхароў. А вось суседняя з Рудаўкай Вялікая Кракотка па колькасці насельніцтва была ў тры разы большая. Там працавала польская школа, куды і аддаў бацька Валянціна. Хлопчык вучыўся добра, таму ў чэрвені 1925 года паступіў у Слонімскую польскую дзяржаўную настаўніцкую семінарыю. Пра вучобу ў семінарыі Валянцін Таўлай напісаў у сваёй аўтабіяграфіі «Аб сабе», якія ўпершыню была апублікавана ў чэрвеньскім нумары часопіса «Полымя» за 1948 год. Нагадаю толькі, што хлопчык у семінарыі вучыўся вельмі паспяхова, атрымліваў стыпендыю. Але за тое, што пры перапісе насельніцтва адмовіўся запісацца палякам, стыпендыю знялі — таму давялося з-за крыўды і беднасці пакінуць вучобу і вярнуцца ў Рудаўку. «Прыходжу дамоў. Расказваю бацьку, што і як. Бацька спахмурнеў. Пакруціў галавой, але за сарваную вучобу не журыў: «Што ж, пасядзі ў хаце, павучыся дома, а на другі год пабачым», — згадвае ў сваіх успамінах Валянцін Таўлай.

У Рудаўцы хлопчык рыхтаваўся да паступлення ў Віленскую беларускую гімназію, дзе ўжо вучыліся знаёмыя хлопцы з Кракоткі, Вострава, Чамяроў, Азярніцы, Мялькканавіч і з іншых слонімскіх вёсак. Дапамагала яму ў гэтым мачаха Сцепаніда Паўлаўна.

У верасні 1927 года Валянцін Таўлай стаў вучыцца ў Віленскай беларускай гімназіі. Тут сустрэўся са сваімі сябрамі-землякамі, пазнаёміўся з тымі, пра каго раней толькі чуў. «На гэтага ціхмянага, шчуплага, крыху сарамлівага хлопца спачатку ніхто са старэйшых вучняў не звяртаў увагі. У яго быў адкрыты, з мангольскімі рысамі твар, яшчэ, здаецца, дзіцячыя, але вельмі ўважлівыя і задумлівыя вочы, шырокі лоб і крыху адвіслыя вушы. Ён трымаўся неяк убаку ад іншых вучняў. У час перапынкаў хадзіў адзін па актавай зале з кнігай або сшыткам у руках і паўтараў урокі. Вучыўся добра, і настаўнікі не раз ставілі яго ў прыклад іншым. Ніхто, вядома, і не думаў, што сарамяжлівы слонімскі хлопец з вёскі Рудаўка неўзабаве заявіць аб сабе поўным голасам», — прыгадваў у сваёй кнізе «Маё маўклівае сэрца» Якуб Міско з вёскі Чамяры. Кніга гэта выйшла з друку пасля смерці Якуба Міско ў 1983 годзе. Да друку яе рыхтаваў Янка Брыль.

У Віленскай беларускай гімназіі хлопцы і дзяўчаты з усіх курсаў трохі пазней даведаюцца, як вучыўся Валянцін Таўлай у Слонімскай польскай гімназіі і чаму ён яе пакінуў. І гімназісты распавядалі адзін аднаму пра тое, як у польскай гімназіі ў Слоніме Валянцін, запаўняючы анкету для настаўніка, сказаў, што ён — беларус, што мова яго — беларуская, што жыве ён на Слонімшчыне ў Беларусі… Гэтага было дастаткова, каб больш у польскай гімназіі не вучыцца.

Наогул, у Рудаўцы Валянцін Таўлай часта праводзіў прапагандысцкую работу, бо на гэта ён быў добры спецыяліст. Як згадвае Павел Кулак у кнізе «Валянцін Таўлай» (Мінск, 1984. С. 98), Валянцін умеў пагаварыць і са старэйшым, і з малодшым, і з усімі прыходзіў да аднаго выкаду: змагацца за сваё вызваленне. Ён любіў выступаць на масоўках. Аднойчы яго затрымалі ў лесе каля Альбярціна на Слонімшчыне і пасадзілі ў турму. У жніўні 1929 года за ўдзел у канферэнцыі Слонімскага акружнога камітэта камсамола юнака зноў арыштавалі і пасадзілі на 6 месяцаў за краты. У слонімскім астрозе паэт піша вершы:

І сэрца ў міраж, як шчасце, паверыць
І соладка таяць пачне…
А раніца збудзіць, — акутыя дзверы,
Іржавыя краты ў акне…

З Валянцінам Таўлаем слонімцы вельмі любілі сябраваць. І ніхто з іх пры жыцці ніколі нават слоўца дрэннага не сказаў пра Таўлая. Паэт Анатоль Іверс (Іван Міско) мне вельмі часта згадваў пра земляка. Пазнаёміўся ён з ім у верасні 1927 года. Іверс ужо год вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, а Таўлай толькі паступіў. Амаль усе прыезджыя жылі ў інтэрнаце, і гэта збліжала, давала магчымасць лепш прыгледзецца адзін да аднаго. У інтэрнаце часта праводзіліся калектыўныя чытанні лепшых твораў рускай літаратуры, кніг беларускіх пісьменнікаў. Пад кіраўніцтвам старшакласнікаў у гімназіі выдаваліся на шапірографе рукапісныя вучнёўскія газеты і часопісы. І тут не абыходзілася без Таўлая. Ён пісаў вершы, занатоўкі са школьнага жыцця. «Я гэта помню, бо сам прымаў удзел у выпуску некаторых гэтых выданняў. Крыху зайздросціў свайму земляку, што яго вершы друкавалі нават у грамадаўскіх газетах», — распавядаў мне Анатоль Іверс.

Расстаўся Іверс з Таўлаем пад канец 1929 года, калі іх выключылі з гімназіі за ўдзел у вучнёўскай забастоўцы. Іверс вярнуўся на Слонімшчыну, Таўлай апынуўся ў БССР. Аднойчы ў маі 1931 года Іверс атрымаў павестку з Касцянёўскага паштовага агенцтва, што яму прыйшла пасылка. Пасылка была з Мінска ад Валянціна Таўлая. Паэт прыслаў 7 кніг.

Найбольш памятная сустрэча Анатоля Іверса і іншых слонімскіх літаратараў з Таўлаем адбылася ў Лідзе напрадвесні 1940 года ў час прыезду туды Янкі Купалы да выбаршчыкаў. А ўжо летам 1940 і 1941 гадоў Валянцін Таўлай сам прыязджаў у Слонім, наведваў Рудаўку, Кракотку, Чамяры і іншыя вёскі, дзе прайшлі яго дзіцячыя і юнацкія гады. Памятаю, Анатоль Іверс мне вельмі часта распавядаў, як ён у пачатку красавіка 1947 года наведаў у бальніцы Таўлая. «Адсунуўшы ўбок ліsткі паперы, з ледзь улоўнай усмешкай ён сказаў: “Доктар абяцаў выпусціць да 1 мая…”. Але, як вядома, Валянцін Паўлавіч не

дажыў да гэтага дня, ён памёр 27 красавіка 1947 года», — успамінаў з горыччу Анатоль Іверс.

Імя беларускага паэта на Слонімшчыне не забыта. Амаль ва ўсіх слонімскіх пісьменнікаў ёсць творы, прысвечаныя свайму земляку. Мікола Арочка ў 1969 годзе напісаў і выдаў асобнай кнігай крытыка-літаратурны нарыс «Валянцін Таўлай». Скульптары Іван Міско і Леанід Богдан зрабілі бюсты Таўлая. У Слоніме, у вёсках Жыровічы і Ганькі ёсць вуліцы, якія носяць імя слыннага земляка.

У 1984 годзе, дзякуючы настаўніцы роднай мовы і літаратуры Раісе Іванаўне Каласоўскай, у Слонімскай сярэдняй школе № 1 (цяпер гэта ліцэй) да 70-годдзя паэта быў адкрыты музей-пакой Валянціна Таўлая. Да Другой сусветнай вайны менавіта тут знаходзілася польская дзяржаўная настаўніцкая семінарыя, дзе вучыўся Таўлай. Школьны музей Валянціна Таўлая ў тыя 1980-я гады шмат рабіў спраў па прапагандзе беларускай літаратуры і творчасці пісьменнікаў-землякоў, найперш Таўлая. Савет музея перапісваўся з многімі беларускімі літаратарамі, сюды прыходзілі лісты ад жонкі пісьменніка Лідзіі Сяргееўны, ад дачкі Галіны Таўлай, ад сястры Ніны Паўлаўны. Яго наведвалі экскурсіі з усіх куткоў Беларусі. Многія госці пакідалі свае аўтографы ў музейнай кнізе. Захаваўся аўтограф Дануты Бічэль: «Прыемна бываць у такіх музеях, створаных рукамі і стараннямі саміх школьнікаў і энтузіястаў-настаўнікаў. Думаю, што вобраз паэта-змагара Валянціна Таўлая ў многім вызначыць напрамак грамадскага жыцця тых маладых душ, якія дакрануцца да гэтай літаратурнай з’явы. Дзякуй шчыра».

У 1990-х гадах музей Таўлая ліквідавалі. І толькі напачатку 2000-х гадоў у Слонімскім агульнаадукацыйным ліцэі пакой-музей Валянціна Таўлая і літаратурнай Слонімшчыны з’явіўся зноў. Хочацца спадзявацца, што гэта ўжо надоўга.

Пра першае каханне Валянціна Таўлая

Некалькі гадоў таму сланімчанка Вера Кузьмінічна Кулак перадала мне фотаздымачак. На ім адлюстраваны партрэт беларускага паэта Валянціна Таўлая. На адваротным баку здымка напісана: «На добрую памятку Тоні К. ад Валянціна Таўлая. Рудаўка. 19.VIII.1929 г.».

Валянціну Таўлаю 15 гадоў. Рудаўка, 19 жніўня 1929 г.

Сам па сабе здымачак арыгінальны. Але паўстае пытанне: хто ж гэта такая Тоня К.? Што за прыгажуня, якой ужо вядомы на той час паэт дараваў свой фотаздымак і прысвячаў вершы, напісаныя ў Рудаўцы і ў Слоніме:

Не гаруй — надарвеш толькі грудзі,
Без пары жаўрука не кляні:
Серабром аб замерзлыя груды
Жаўруковае сэрца звініць…

Тоня К. — гэта дзяўчына з вёскі Рудаўка Слонімскага павета — Антаніна Кулак. Яна на 3 гады была старэйшая за Валянціна. У Рудаўцы прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады Валянціна Таўлая. Там прыйшло да яго і першае каханне — Тоня Кулак. Чым жа ён запомніўся Антаніне Кулак? Чаму яна выбрала менавіта яго, Валю? Валя, так у вёсцы ўсе называлі Валянціна Таўлая, быў прыгожы, гаваркі, адукаваны. Ён вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, а калі прыязджаў у Рудаўку, то прывозіў шмат навінаў, кніг, чытаў сябрам свае вершы. Валя быў завадатарам і арганізатарам моладзі. Яго слухалі, любілі, ішлі за ім.

Антаніна Кулак — першае каханне Валянціна Таўлая

Хлопцы і дзяўчаты з Рудаўкі і суседняй Вялікай Кракоткі, падахвочаныя Валянцінам Таўлаем, змагаліся за сваю беларускую школу, пісалі дэкларацыі, складалі заявы, а ў 1927 годзе заснавалі Вялікакракоцкую беларускую бібліятэку — асяродак нацыянальнага руху.

Антаніне Кулак свой фотаздымак Валянцін Таўлай падараваў 19 жніўня 1929 года. А 29 жніўня 1929 года ў слонімскай дэфензіве з'явіўся фотаздымак паэта з ганебнай арыштанцкай дошкай на грудзях. Валянцін, напэўна, прадчуваў арышт, таму і напісаў каханай дзяўчыне: «На памятку…» Але ў турме ён думаў пра каханую:

Кожную ноч салавейка пяяў,
Зоры глядзелі у вочы.
Дзе ж ты сягоння, дзяўчына мая?
Дзе ж вы, шчаслівыя ночы?..

А вось як напісаў Мікола Арочка ў сваёй кнізе «Валянцін Таўлай» (Мінск, 1969): «На мулкіх астрожных нарах малады паэт не знаходзіў сабе месца ад успамінаў пра "салаўіныя ночы" і дзявочыя рукі. Як шчасліва яму мроілася, калі ён зноў бачыў сябе з ёй, зграбнай, усмешлівай, самай прыгожай з усіх рудаўскіх дзяўчат — з Тоняй Кулак. Там, на волі, дзе, здавалася, яго ўсяго забірала праца падполля, усё ж хапала начэй і на "сцежкі ў жытным", на пяшчотную радасць быць поруч з ёй…».

Тоня кахала Валянціна. Але аднойчы так здарылася, што сям'я Антаніны Кулак пераехала ў вёску Вішава Слонімскага павета. Бацька яе Кузьма Андрэевіч Кулак працаваў на чыгунцы брыгадзірам будаўнікоў, таму прыходзілася мяняць месца жыхарства. Вёска Вішава даволі далёка знаходзілася ад вёскі Рудаўка, зусім у іншым канцы павета. Там, у Вішаве, да Тоні пасватаўся мясцовы юнак Віктар Бараноўскі. Бацькі пачалі рыхтавацца да вяселля і нават купілі дачцэ вэлюм. І раптам Тоня атрымлівае пісьмо ад Валянціна Таўлая, які прасіў яе не выходзіць замуж за Віктара. Прачытаўшы ліст ад свайго былога сябра, Тоня заявіла бацькам, што вяселля не будзе, што яна паедзе ў Рудаўку. І бацькі не пярэчылі дачцэ, а Кузьма Андрэевіч на возе неяк адвёз дзяўчыну ў Рудаўку…

Але пазней лёсы Антаніны Кулак і Валянціна Таўлая разышліся. У снежні 1932 года паэта з Савецкай Беларусі, куды ён перабег, ратуючыся ад чарговага арышту, накіроўваюць у Варшаву для падпольнай работы. У дарозе Валянціна заўважылі шпікі, але яму ўдалося на хаду саскочыць з цягніка і да канца зімы хавацца ў гумне ў Рудаўцы. Тоні перадалі сябры, што Валянцін у Рудаўцы. Яна яго вельмі чакала, але каханы да яе чамусьці не прыйшоў. Чаму — застаецца загадкай: ці то баяўся арышту, ці то не хацеў падстаўляць дзяўчыну, ці была нейкая іншая прычына.

У 1933 годзе Антаніна Кулак выйшла замуж за Браніслава Гародку, які тады працаваў настаўнікам у Рудаўцы. Браніслава хутка мабілізавалі ў Войска Польскае. Ён ваяваў з немцамі, нават трапіў да іх у палон. З палону яго вызвалілі англічане. Але пасля вайны Браніслаў Гародка на Слонімшчыну ўжо не вярнуўся, ён застаўся жыць у Польшчы ў горадзе Чэнстахова. У 1946 годзе да яго пераехала і жонка Антаніна Кулак.

Малодшая родная сястра Антаніны Кулак Вера, якая жыве ў Слоніме, сказала, што апошні раз яна наведала сястру ў Польшчы ў 1999 годзе. Як толькі ўвайшла ў яе кватэру, Тоня адразу спытала: «А ці прывезла ты кнігу вершаў Валі Таўлая?»…

Антаніна Кулак пражыла 89 гадоў. Яна ўсё жыццё кахала Валянціна і помніла пра яго. А ў сямейным альбоме захоўвала і фотаздымачак юнага Таўлая з аўтографам. І калі Валянціна ад'язджала на Беларусь, Тоня дастала з альбома здымак і перадала яго сястры: «Вазьмі, Вера, гэты фотаздымак. Няхай ён вяртаецца на Беларусь, на бацькоўскую зямлю. Я яго тут берагла, няхай цяпер ён зберагаецца дома. Там ён не прападзе».

Вера абняла Тоню на развітанне і заўважыла, як з вачэй старэйшай сястры паліліся слёзы.

Першае каханне Валянціна Таўлая Антаніна Кулак памерла ў 2000 годзе і пахавана побач з мужам Браніславам Гародкам на могілках у Лодзі.

Васільковы россып паэта

Сяргей Дарожны

У крывавую хвалю сталінскага генацыду ў 1936 годзе трапіў і мой зямляк са Слоніма паэт Сяргей Дарожны (Серада Сяргей Міхайлавіч). Ён быў арыштаваны ў канцы жніўня ў Мінску проста на кватэры, дзе пражываў на Першым беларускім завулку 3-А. Праз год органы НКВД асудзілі паэта за тое, што ён быў «членам антысавецкай нацдэмаўскай арганізацыі», на 8 гадоў…

Па крупінцы збіраю звесткі пра Сяргея Дарожнага. Магчыма, некалі напішацца пра яго асобная кніга. У пошуках матэрыялаў пра свайго земляка мне шмат дапамагалі беларускія пісьменнікі Васіль Хомчанка, Павел Пруднікаў, Станіслаў Шушкевіч, Максім Лужанін, Сяргей Грахоўскі, якія добра ведалі паэта пры жыцці. Але цяпер ужо няма ў жывых і гэтых літаратараў. Засталіся толькі іх пісьмы да мяне, згадкі, успаміны, некаторыя здымкі. Васіль Хомчанка 8 ліпеня 1988 года пісаў мне: «Я Сяргея Дарожнага ў 1940 годзе сустрэў у лагеры (Ніжне-Амурскі лагер). З ім разам быў у калоніі, ці лагпункце да 5 красавіка 1941 года. Я вызваліўся, а ён застаўся. Сястра Дарожнага, якая жыве ў Мінску, сказала, што Сяргей памёр у 1943 годзе ў калоніі ад запалення лёгкіх — так ёй паведамілі. Але гэтаму я мала веру. Сяргей, відаць, памёр ад голаду і ад цяжкай працы…».

Магчыма і так. Паэта не стала летам 1943 года ў Камсамольскуна-Амуры (Расія). Па хадайніцтву сястры Сяргея Надзеі Юшкевіч ён быў рэабілітаваны прэзідыумам Вярхоўнага суда БССР 29 снежня 1957 года і ўзноўлены ў Саюзе пісьменнікаў.

На Слонімшчыне людзі кажуць: калі нарадзіўся няшчасным, то няшчасным і памрэш. Так было і з Сяргеем Дарожным. Нарадзіўся ён у Слоніме ў сям'і вайскоўца 25 лютага 1909 года. Калі пачалася Першая сусветная вайна, бацьку забралі на фронт, скуль ён ужо ніколі

не вярнуўся. А маці Сяргея з чацвярымі дзяцьмі была эвакуіравана аж у Варонеж. Дамоў вярнуліся толькі ў 1918 годзе. Але вярнуліся не ў Слонім, а ў вёску Ляскавічы Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці. Маці было цяжка адной гадаваць дзяцей, таму Сяргея, Марыю і Надзею яна аформіла ў Мазырскі дзіцячы дом, а з малодшай дачкой засталася жыць у вёсцы. «Мама нам не дапамагала, бо сама хадзіла па вёсках і жабравала», — пісала мне ў пісьме 17 ліпеня 1989 года Надзея Юшкевіч — родная сястра Сяргея Дарожнага.

У 1924 годзе Сяргей скончыў сямігодку і паступіў ў Мінскі беларускі педтэхнікум, а з трэцяга курса перавёўся на літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне педагагічнага факультэта Белдзяржуніверсітэта.

У адзін са шчаслівых дзён 1925 года Сяргей Серада прынёс у рэдакцыю газеты «Беларуская вёска» сшытак сваіх вершаў. Загадчыкам літаратурнага аддзела газеты быў тады Кузьма Чорны, які папрасіў юнака пачытаць яму свае радкі. І Сяргей пачаў:

Беларусь больш не стане крыжам
Пры дарозе, з Хрыстом распятым…

Калі гэтыя радкі пачуў Кузьма Чорны, то вельмі расчуліўся, бо дужа спадабаліся яны слыннаму пісьменніку. А самыя лепшыя паэтычныя творы маладога паэта ён хутка апублікаваў. З той пары вершы Сяргея Дарожнага рэгулярна пачынаюць з'яўляцца ў перыядычным друку. У 1926 годзе ён становіцца сябрам літаратурнага аб'яднання «Маладняк», а потым — «Узвышша». Каля паэту споўнілася 17 гадоў, ён (у суаўтарстве з родным братам Змітрака Бядулі — Ізраілем Плаўнікам) адным з першых сярод аднакурснікаў выдае свой паэтычны зборнік «Звон вясны». Пасля былі асобныя паэтычныя зборнікі «Васільковы россып» (1929) і «Пракосы на памяць» (1932).

Найбольш талент Сяргея Дарожнага раскрыўся ў лірыцы. Ды і сам ён быў вельмі прыгожым хлопцам, якога дужа любілі дзяўчаты. У адным з пісем да аўтара гэтых радкоў пісьменнік Павел Пруднікаў пісаў: «Сяргей Дарожны быў прыгожы, чарнабровы і чорнавалосы, высокі юнак. Заўсёды быў акуратна апрануты. Насіў белую сарочку з накрухмаленым каўнерыкам і чорны гальштук. Ніколі не хваліўся сваімі поспехамі. Любіў і цаніў сяброўства. Аднойчы на шклозаводзе ў Барысаве мы наладзілі літаратурны вечар. Былі я, Сяргей Дарожны,

Мікола Нікановіч, Клім Грыневіч, Віктар Казлоўскі, Змітрок Астапенка. Калі ў заключэнне вечарыны выступіў наш галоўнакамандуючы — Сяргей Дарожны — і прачытаў свой верш «Белымі пялёсткамі», зала грымела. Апладысменты не змаўкалі, яго прасілі чытаць і чытаць». А паслухаць моладзі тады было што. І такое яна любіла:

Пасінела неба раніцой над гаем,
Пасінела рана —
Скрозь.
А сягоння любая у мяне другая,
Ў залатым убранні,
Ля бяроз…

Вельмі папулярнай у 1930-я гады была на Беларусі песня Сяргея Дарожнага «Нявеста». Яна амаль штодня гучала па радыё, яе спявалі многія беларускія хары…

Рыхтаваўся да друку і чацвёрты зборнік вершаў паэта са Слоніма, але выйсці не паспеў. Сяргей Дарожны назаўсёды застаўся 34-гадовым у далёкай расейскай глыбінцы, многа чаго не дагаварыўшы ў сваіх песнях. Яго асабовая справа № 9935-С знаходзіцца ў архіве КДБ Беларусі за сямю пячацямі.

Яны больш ніколі не сустрэліся

Летам 2013 года грамадскі актывіст з Гродна Аляксандр Талерчык перадаў мне некалькі пісем беларускага грамадскага і царкоўнага дзеяча на эміграцыі Аляксандра Асіпчыка (1909–1990). «Аляксандр Асіпчык быў жанаты з маёй роднай цёткай Верай Селівончык з вёскі Парэчча Слонімскага раёна. Але вайна і сталінскія рэпрэсіі назаўсёды іх разлучылі. У 1960–1970-я гады я перапісваўся з Аляксандрам Асіпчыкам, які тады жыў у Саўт-Рыверы ў ЗША. Ён вельмі хацеў вярнуцца на Беларусь, моцна сумаваў і ўспамінаў Бацькаўшчыну. Напішы пра іх лёс», — параіў Аляксандр Сямёнавіч.

Аляксандр Асіпчык

Сам Аляксандр Талерчык таксама родам з вёскі Парэчча. Пра сваю родную вёску ён нават напісаў кнігу, дзе вельмі добра апісаў паўстанне 1830–1831 гадоў пад кіраўніцтвам Міхала Валовіча. Таму не паслухаць свайго земляка я не мог. Тым больш, што шмат гадоў збіраў звесткі пра таго ж Аляксандра Асіпчыка.

З біяграфіі Аляксандра Асіпчыка

Аляксандр Асіпчык нарадзіўся 1 красавіка 1909 года ў вёсцы Пляшкі (цяпер вёска Партызанаўка. — С. Ч.) Слонімскага павета ў сялянскай сям'і Восіпа і Паўліны Асіпчыкаў. Перад пачаткам Першай сусветнай вайны іх сям'ю, як і многіх беларускіх вяскоўцаў, рускія казакі гвалтам выганялі ў Расію. Казакі палілі хаты і хлявы, запалохвалі беларусаў, пагражалі ім, нават некаторых забівалі, каб толькі іх з Беларусі адправіць у бежанства на ўсход.

У лістападзе 1915 года сям'ю Асіпчыкаў, як і многіх беларусаў, таксама пагрузілі ў вагон і адправілі ў Астрахань. Аляксандр Асіпчык у сваёй «Праўдзівай даведцы» (Запісы. Нью-Ёрк; Мінск, 2011. С. 265) прыгадваў: «Сям'я была досыць вялікая: сем асобаў. Таму едучы дарогай, яшчэ разам, бацька мой начаваў пад возам, а пры частых дажджах прастудзіўся на лёгкія і пасля пяці гадоў памёр ад сухотаў у Чэлябінскай губерні. У хуткім часе яшчэ памерлі дзве мае сястры. Я застаўся з маткай і дзвюма сёстрамі…».

У бежанстве жылося няпроста. Але Аляксандр хадзіў у школу. Скончыў там чатыры класы. Неяк валасны камісар паклікаў усіх бежанцаў і сказаў, што, хто хоча вяртацца на Радзіму, можа збірацца ў дарогу, бо вайна скончылася. Сабраліся дамоў і Асіпчыкі. Праўда, старэйшая сястра засталася, бо выйшла там замуж. Таму дамоў паехалі Аляксандр, яго малодшая сястра і маці. Паехалі цягніком праз Чэлябінск, Екацерынбург, Самару, Смаленск, Мінск, Слонім. Пакуль заехалі да Беларусі, усё распрадалі за хлеб. Неяк іх эшалон спыніўся на тры дні ў Пензе. Маці выйшла пашукаць якой-небудзь стравы, а цягнік з бежанцамі перагналі на другую станцыю. Маці, спалохаўшыся, некалькі дзён шукала дзяцей. Яна за гэты час згала-

далася і замерзла. Калі прыйшла ў вагон, у яе паднялася тэмпература. У Смаленску Паўліны Асіпчык не стала.

У Слонім Аляксандр Асіпчык з сястрой прыехалі ў сакавіку 1922 года. Іх забраў Чырвоны Крыж у прытулак Жыровіцкага манастыра. Адтуль іх перавялі ў Варшаву, а потым — у Чанстахова. Там дзяцей апранулі, кармілі і вучылі польскай мове. Летам Аляксандр Асіпчык трапіў у вёску Дварэц (цяпер гэта Дзятлаўскі раён. — С. Ч.). У Дварцы адкрылі рамесную школу, дзе Аляксандр вучыўся сталярству. А вясною 1930 года, атрымаўшы дыплом, юнак пайшоў у жыццё самастойна зарабляць на хлеб. Але хутка яго забіраюць у польскае войска ў чацвёрты полк лётчыкаў у Торунь.

Пасля службы Аляксандр Асіпчык пэўны час жыў у Вільні, потым у Лідзе. А ў 1940 годзе прыехаў на родную Слонімшчыну. Працаваў настаўнікам у вёсцы Акунінава. А за зробленыя грошы купіў у Слоніме пляц. І з роднай вёскі Пляшкі перавёз свой дом у горад.

Вера Селівончык

Яна паходзіла з беларускай сям'і, усе яе продкі займаліся сельскай гаспадаркай. З інвентару жыхароў вёскі Парэчча Слонімскага павета вядома, што Цімафей Селівончык жыў у сярэдзіне XVII стагоддзя, затым быў Селівончык Лявон (нарадзіўся ў 1796 годзе), потым Варфаламей (нарадзіўся ў 1818 годзе), затым Ігнат, а Селівончык Лявон (нарадзіўся ў 1872 годзе, памёр у 1937 годзе) — гэта быў бацька Веры. У яго было чацвёра дзяцей: тры дзяўчынкі — Анюта (1900 года нараджэння), Алёна (1902 года нараджэння), Вера (1905 года нараджэння) і сын Мікалай (1908 года нараджэння). Мелі 4 гектары зямлі. Лявон у 1905 годзе быў мабілізаваны ў расійскую армію і накіраваны на японскую вайну, але з яе хутка вярнуўся здаровым дамоў.

Вера Селівончык. 1956 г.

Першая бяда напаткала сям'ю ў 1915 годзе, калі падчас Першай сусветнай вайны расійскія войскі пацярпелі паразу на мазурскіх балотах і пад пагрозай акружэння вымушаны былі пакінуць Варшаву, Беласток, Вільню, Гродна, Слонім, Брэст, Пінск і іншыя гарады. Жыхарам было загадана пакінуць наступаючым немцам бязлюдны ды спустошаны край, праваслаўных жыхароў выгнаць у Расію, а вёскі спаліць…

Спачатку сям'ю Селівончыкаў размясцілі у Разанскай губерні, а потым пераправілі ў Казанскую, дзе яны ў татарскай вёсцы прабылі ўсю вайну. Грамадзянская вайна ды засуха спарадзілі там голад і хваробы. Людзей валіла халера, воспа, чума і сыпны тыф. Вымiралі цэлымі сем'ямі. Надзею на выжыванне дала ў 1921 годзе Рыжская дамова, згодна якой беларусам было дазволена вярнуцца дамоў. Выехалі на радзіму позняй восенню і Селівончыкі, ехалі зімою ў халодных таварных вагонах, доўга затрымліваліся на розных станцыях, выменялі ўвесь нажыты скарб на ежу. У дарозе з голаду і хваробы памерла маці.

Горкаю была сустрэча з Парэччам праз сем гадоў блукання па Расіі. Вёска Парэчча месцамі выгарала. Тыя будынкі, якія ўцалелі, засталіся гнісці без стрэхаў, падворкі зараслі крапівою, палі пакрыліся дзірваном і кустамі. Але вёска паступова запаўнялася парадзелымі сем'ямі. Некаторыя дамы не дачакаліся сваіх гаспадароў. Прыехаўшы дамоў з голымі рукамі, першыя гады сяляне жылі ў страшэннай галечы. Каб не памерці з голаду, Вера Селівончык нанялася гаспадыняй у дом кіраўніка аднаго са слонімскіх банкаў.

Спрытная, працавітая, вельмі сумленная вясковая дзяўчынка спадабалася гаспадарам. Калі праз некаторы час гэтага кіраўніка перавялі на працу ў Варшаву, ён забраў з сабою і служанку Веру. Пазней у Варшаве ён дапамог ёй паступіць у вячэрнюю школу, дзе Вера вывучылася на модную краўчыху. Яна шчыра развіталася з гаспадарамі, зняла памяшканне, атрымала патэнт і адкрыла свой «жаночы салон». Там яна трымала адну вучаніцу, мела сталых кліентаў і неблагі заробак. Некалькі разоў Вера прыязджала ў Парэчча. Калі моцна захварэў брат Мікалай, яна ўладкавала яго ў дарагую бальніцу, дзе яму павінны былі зрабіць складаную аперацыю. Аперацыя не ўдалася, і Мікалай

застаўся калекам на ўсё жыццё: адна нага бяздзейнічала, таму ён мог хадзіць толькі на мыліцах.

Брат Мікалай меў добры слых. А каб неяк згладзіць яго нялёгкае становішча, Вера купіла яму скрыпку. Хутка ён стаў запатрабаваным на вёсцы музыкам. На жаль, на вёсцы хутка знайшоўся злодзей, які ўкраў гэтую скрыпку. Тым не менш, Вера ўсё жыццё апекавала свайго роднага брата.

Наладжанае жыццё Веры Селівончык у Варшаве парушыла нямецка-савецкая вайна з Польшчаю ў верасні 1939 года. Калі Варшаву занялі немцы, Вера вырашыла яе пакінуць і вярнуцца ў Парэчча. Наняла фурманку, пагрузіла на яе сваю швейную машыну, мадэльныя часопісы, астатні скарб і рушыла ў дарогу. Некалькі разоў мяняла фурманкі, але ўсё ж дабралася да мяжы, пераехала яе і прыехала ў Парэчча, дзе ўжо былі бальшавікі. Пасялілася ў бацькавай хаце, дзе жыла Анюта з Мікалаем. Зарабляла тым, што шыла вясковым дзяўчатам адзенне. З'явілася шмат заказаў. У старой бацькоўскай цёмнай хаце з малымі акенцамі стала цяжка працаваць. І тады Вера перабралася да сястры ў новую светлую хату з вялікімі вокнамі, якую тры гады назад пабудавалі. Акупацыйная Заходняя Беларусь тым часам паступова саветызавалася і ачышчалася ад «ненадзейных» элементаў. З Баранавіцкай вобласці было дэпартавана 16 860 чалавек. У Парэччы да такіх ненадзейных элементаў былі залічаны дзве асобы: Вера Селівончык і Кандрат Талерчык, чалавек, які пры Польшчы працаваў прыёмшчыкам каменняў на пабудове брукаваных дарог.

Ноччу 27 кастрычніка прыехаў «чорны варанок» і адвёз іх у баранавіцкую турму. За незаконны пераход нямецка-савецкай мяжы і антысавецкую агітацыю Вера Селівончык была прыгаворана «особым совещанием» ад 28 мая 1941 года да 5 гадоў зняволення ў паўночных папраўча-працоўных калоніях. Але адпраўка па этапу сарвалася, бо 21 чэрвеня 1941 года пачалася вайна паміж Гітлерам і Сталіным. Праз два дні немцы былі ў Слоніме. І Вера хутка вярнулася ў Парэчча і пачала зноў працаваць краўчыхаю.

Пад акупацыяй

У верасні 1941 года нямецкімі ўладамі ў Слоніме была створана цывільная адміністрацыя. Для падтрымання парадку былі арганізаваны гарадская і павятовая ўправы, якія мелі ў сваім падпарадкаванні мясцовую дапаможную паліцыю. Усё грамадскае і культурніцкае жыццё было аддадзена ў рукі гэтых упраў, а палітычная дзейнасць забаранялася. Паўсюль адкрываліся школы. Быў дадзены загад, каб усе дзеці ва ўзросце ад 7 да 14 год вучыліся ў школах. Мовай навучання была беларуская. У Слоніме дзейнічала беларуская настаўніцкая семінарыя, прагімназія і дзве школы. Ужо ў 1942 годзе ў Слонімскай акрузе было адкрыта 217 беларускіх школ, працавала 495 настаўнікаў, вучылася 25 380 вучняў.

Аляксандру Асіпчыку было даручана ў верасні 1942 года адкрыць у Слоніме рамесную школу, дзе вучылі кравецкай справе дзяўчат і хлопцаў. Апрача таго, хлопцы маглі вучыцца на кавалёў, слесараў, шаўцоў абутку і кіроўцаў аўтамабілямі. Сам Аляксандр Асіпчык выкладаў гісторыю і геаграфію Беларусі.

У акупіраваным немцамі Слоніме ён штогод вывешваў на 25 Сакавіка бела-чырвона-белыя сцягі на брамах цэркваў і касцёлаў, на Народным доме, а на магіле палеглых жаўнераў Беларускай Краёвай Абароны паставіў крыж Ярылы. «Усё гэта была мая ініцыятыва. Калі БЦР выслугоўвалася немцам, мне прыходзілася вучыць босых жаўнераў БКА гісторыі і геаграфіі, каб спярша навучыць, а пазней вымагаць абавязкаў свядомасці», — пісаў у сваёй біяграфіі Аляксандр Асіпчык. У 1942 годзе ён прымаў удзел ва Усебеларускім Царкоўным Саборы, каб абвясціць незалежнасць Беларускай праваслаўнай царквы і прыняць Статут, якім павінна кіравацца царква ў сваёй самастойнай дзейнасці…

У якасці інструктара па кравецкай справе была запрошана ў рамесную школу і Вера Селівончык. Там яны пазнаёміліся і пакахалі адзін аднаго. Вясною 1942 года Аляксандр Асіпчык ажаніўся з Верай Селівончык.

У Слоніме падчас акупацыі Аляксандр Асіпчык быў актыўным дзеячам беларускага культурна-асветніцкага жыцця. Апрача працы ў рамеснай школе ён быў дырэктарам бібліятэкі і Народнага дома,

дзе праходзілі ўсе важнейшыя мерапрыемствы горада і ставіліся беларускія спектаклі. Ён вёў заняткі па гісторыі і геаграфіі з вайскоўцамі, якія былі прызваныя служыць у Беларускую краёвую абарону, арганізоўваў выставы, сустрэчы. Ва ўсім яму дапамагала Вера. Яна шыла беларускія сцягі, нарукаўныя павязкі. Вязень сталінскіх лагераў Надзея Дземідовіч у адным з пісем да аўтара гэтых радкоў прыгадвае: «Алесь Асіпчык гадаваўся ў дзіцячым доме, умеў прыгожа вышываць, вязаў карункі ды рабіў розныя рэчы з саломкі і дрэва. Адным словам, быў сапраўдным майстрам на ўсе рукі, а тады, як і цяпер, гэта вельмі цанілася. І Асіпчык перадаваў свае веды беларускай моладзі, якая трымалася любых навучальных устаноў, каб толькі ў Нямеччыну не забралі. Алесь Асіпчык быў жанаты, ягоная жонка Вера ў той жа школе выкладала кравецкую справу (вучыла шыць вопратку)».

Аляксандр Асіпчык часта наладжваў у Слоніме розныя выставы народнага мастацтва слонімскіх вёсак. Вялікая выстава вышыванак, напрыклад, была адкрыта ў пачатку красавіка 1944 года; найбольш яркімі і арыгінальнымі на ёй былі вышываныя кашулі Аляксандра Асіпчыка і Веры Селівончык. Нават немцы іх куплялі. Пазней на эміграцыі Аляксандр Асіпчык напіша пра акупацыю роднага горада ўспаміны «Мая Слонімшчына» і пад псеўданімам А. Слонімскі апублікуе ў дадатку «Думкі й погляды» часопіса «Беларускі Сьвет» (ЗША) у 1986 годзе.

З Аляксандрам Асіпчыкам быў асабіста знаёмы і Аляксандр Талерчык. А пазнаёміўся ён з ім восенню 1943 года ў Слоніме. «Я ў тым годзе закончыў тры класы Парэцкай беларускай школы. На Слонімшчыне пачалі дзейнічаць партызаны, якія спалілі народны дом і школу ў Парэччы. Мае бацькі аддалі тады мяне вучыцца ў Слонімскую беларускую школу, якая знаходзілася на Студэнцкай вуліцы. Калі было цёпла і недажджліва, я хадзіў у школу з дому, а зімою жыў у цёткі Веры. Там адбылося маё больш глыбокае знаёмства з гэтай сям'ёй. Дзяцей у іх не было. Яны ўжо атрымалі новую кватэру, якая знаходзілася на правым баку Паркавай вуліцы (цяпер Пушкінская вуліца). Гэта быў двухкватэрны дом, у якім палавіну займаў Асіпчык, а палавіну — іншая сям'я. Уваход быў з надворку. Каля дома знаходзіўся добры хлеў, дзе гаспадары трымалі свіней і курэй. Меўся неблагі агарод…», — успамінае Аляксандр Талерчык.

Эвакуацыя і новы арышт

Калі савецкія войскі пачалі набліжацца да Слоніма, Аляксандр Асіпчык вырашыў эвакуіравацца ў Нямеччыну, бо добра ведаў, што бальшавікі яго пасадзяць. Ён прапаноўваў Веры разам уцякаць, але яна адмовілася, бо трэба было даглядаць брата-інваліда, тут былі яе ўсе родныя і блізкія людзі, таму ехаць на Захад не было сэнсу. А яшчэ Вера Селівончык была ўпэўнена, што ніхто яе больш чапаць не будзе, бо яна нічога дрэннага не рабіла, а вучыла дзяцей шыць. Тады Аляксандр Асіпчык запрог каня, сеў і паехаў у бок Польшчы, развітаўшыся з каханым чалавекам, сябрамі і радзімай.

Слонім быў заняты савецкімі войскамі 10 ліпеня 1944 года, горад страшна згарэў. Пажарам быў знішчаны дом Асіпчыкаў і хлеў з парасятамі. Тады Вера перабралася жыць у Парэчча. Жыла заробкамі ад пашыву адзення. Але ўжо 27 верасня 1944 года да яе прыехаў карны «чорны воран», жанчыну арыштавалі і адвезлі ў баранавіцкую турму. Якое было здзіўленне Веры Селівончык, калі следчым па яе справе быў прызначаны той самы Іваноў, які дапытваў яе ў 1940 годзе. Вясковай жанчыне было пастаўлена ў віну, што яна не адбыла ранейшае пяцігадовае пакаранне, якое было прызначана ёй у 1940 годзе, а таксама дабаўлены тэрмін за супрацоўніцтва з немцамі. Вера не падпісала пратакол допытаў аб супрацоўніцтве з немцамі, але згодна арт. 63-1 УК БССР за «предательство» яе засудзілі на 10 гадоў з адбыццём пакарання на Калыме. «Балюча да слёз было слухаць успаміны цёткі Веры пра тыя жахлівыя ўмовы, у якіх ёй прыйшлося прайсці на катарзе. Спачатку яе адправілі на лесапавал будаваць нейкае паселішча для шахцёраў. Затым яна працавала на шахце, дзе ўручную кайлом дзяўбла касцярыт (свінцовая ці алавяная руда). Апошнія некалькі гадоў працавала па вырошчванні агародніны ва ўмовах кароткага палярнага лета. Дазвалялася пісаць два пісьмы і атрымліваць адну пасылку ў год. Заўсёды мы ёй пасылалі сала і часнок. У цяжкіх лагерных умовах выжывала дзякуючы рацыянальнаму складу розуму, працавітасці і кемлівасці. На лесапавалах збірала ягады, хвою, лісце лекавых раслінаў і гэтым ратавалася ад цынгі. Там вельмі неабходным было заўсёды мець з сабою некалькі пар пажадана шарсцяных альбо з любых нітак шкарпэткаў. Мокрыя ногі вялі да абмаражэння і

смерці. Цётка раскручвала на ніткі любую тканіну, якая пападала на вочы, і змайстраваным адметным кручком вязала гэтыя шкарпэткі ці панчохі. Карысталася сама і давала катаржанам, якія дзяліліся з ёю харчамі. На цяжкай шахцёрскай працы выкройвала дзясяткі хвілін, каб паспаць у абедзенны перапынак: яна за некалькі хвілін праглынала абед, а затым ссоўвалася пад стол і там засынала», — расказаў пра сваю цётку Аляксандр Талерчык.

Пасля адбыцця на катарзе 12 гадоў Вера Селівончык 26 лютага 1956 года была рэабілітавана Вярхоўным судом СССР. Ёй залічылі гады ссылкі ў працоўны стаж на Поўначы. Але патрэба было да льготнай пенсіі адпрацаваць там яшчэ тры гады. І Вера там засталася. А калі атрымала пенсію, яна вярнулася на Бацькаўшчыну. Жыць не было дзе, таму жанчына прыехала ў Парэчча ў старую бацькоўскую хату. Яна па-ранейшаму заставалася энергічнай, мужнай і працавітай жанчынай. А праз пэўны час Вера Селівончык устанавіла кантакты з Аляксандрам Асіпчыкам, які жыў у Амерыцы, і пачала з ім ліставацца.

На эміграцыі

Пра жыццё на эміграцыі Аляксандр Асіпчык распавядаць і апісваць не вельмі любіў, хаця пражыў там 46 гадоў.

З Беларусі ён неяк дабраўся да Германіі. Там далучыўся да беларусаў. Шмат працаваў фізічна, матэрыяльна падтрымліваў беларускіх скаўтаў у горадзе Рэгенсбург.

5 мая 1946 года ў Рэгенсбургу адбыўся Першы з’езд праваслаўных беларусаў з амерыканскай, англійскай і французскай зонаў Германіі. Яго арганізавала ініцыятыўная група беларускага царкоўнага актыву, куды ўвайшлі М. Лапіцкі, Ю. Віцьбіч, М. Ігнатовіч, Хв. Шыбут, І. Касяк, Н. Арсеннева, М. Сяднёў і Аляксандр Асіпчык. Напачатку апошні з іх шчыльна супрацоўнічаў з беларускімі епіскапамі, а пасля пераходу іх у склад Рускай замежнай праваслаўнай царквы ў 1946 годзе стаў іх ворагам. А праз год, у 1947 годзе, Аляксандр Асіпчык у Германіі арганізуе Беларускае Жыровіцкае праваслаўнае брацтва. Галоўнымі задачамі брацтва былі захаванне догмаў, традыцый і хрысціянскай дабрадзейнасці святой праваслаўнай веры, маральная і асветная дапамога сваім суродзічам на чужыне, апекаванне царкоўным жыццём, выданне рэлігійнай літаратуры на беларускай мове, вернасць Беларускай праваслаўнай аўтакефальнай царкве.

У 1947 годзе ў Баварыі Аляксандр Асіпчык выдаў сваю кніжку «Цудатворны абраз Жыровіцкае Божае Маці і Жыровіцкі манастыр», а таксама сам яе аформіў.

У 1950 годзе спадар Асіпчык выехаў у ЗША, жыў у Нью-Ёрку, потым у Таронта ў Канадзе, затым жыў і працаваў у Чыкага, Кліўлендзе, выдаваў на чужыне часопіс «Сіла веры» (1948–1965). Сам шмат друкаваўся пад псеўданімамі Асіповіч-Асіпчык, Зьніч, Слонімскі А., пад крыптанімам А-віч у эміграцыйных «Беларускім праваслаўным календары — 1968», газетах «Бацькаўшчына», «Беларус» і іншых выданнях. Зора Кіпель у сваёй кнізе ўспамінаў «Дніаднаго жыцця» (Мінск, 2010. С. 617) прыгадвае: «Беларускі актывіст Аляксандр Асіпчык наш добры знаёмы з Нямеччыны з 1946–1948 гадоў. Блізка супрацоўнічаў з кліўлендскім культурным цэнтрам “Полацк”, даў на яго добрую суму грошай». А вось дзённікавыя запісы з гэтай жа самай кнігі: «Пабылі там крыху і паехалі да Асіпчыка. Асіпчык даў на Полацк 800 даляраў і на Інстытут 200»…

Апошнія гады жыцця Аляксандр Асіпчык правёў у г. Джэксан у штаце Нью-Ёрк (ЗША), дзе памёр 14 сакавіка 1990 года. Яго пахавалі там жа на мясцовых могілках «Фармы РООВА».

Перапіска

З лістоў Аляксандра Асіпчыка Вера Селівончык даведалася, як ён жыве далёка ад Бацькаўшчыны. Яна з радасцю ўспрыняла тое, што яе любы чалавек далёка за акіянам заснаваў Беларускае Жыровіцкае праваслаўнае брацтва. А Вера адначасова ў Беларусі ахвяруе на той час даволі вялікія грошы на Жыровіцкі манастыр. Па просьбе Асіпчыка яна наведвае на Беларусі родных і знаёмых людзей, якія знаходзяцца разам з ім у Амерыцы на эміграцыі. Жанчына адведала сясцёр паэта Сяргея Новіка-Пеюна ў Слоніме, некалькі разоў ездзіла ў Мінск да паэта, вязня сталінскіх лагераў.

Асіпчык вельмі цікавіўся гістарычнымі помнікамі, таму Вера Селівончык і сям’я Талерчыкаў выпісвалі часопіс «Помнікі гісторыі і культуры Беларусі» і перасылалі яму. Па яго просьбе дасылаліся ў Амерыку і Канаду кнігі па беларускай архітэктуры Уладзіміра Чан-

турыя, а таксама кнігі Івана Мележа, Васіля Быкава, Івана Шамякіна. Разам з гэтым Вера Селівончык наведвала сваіх сяброvак па катарзе. Яна хадайнічала перад слонімскімі ўладамі, каб вярнулі ёй канфіскаваную маёмасць і перадалі дом, які пабудаваў яе муж Аляксандр Асіпчык у Слоніме на вуліцы 17 Верасня. Але яе высілкі былі марныя, дом ёй не вярнулі, а толькі далі аднапакаёвую кватэру ў Слоніме па Ружанскай вуліцы.

Вера Селівончык была мужнай і фізічна здаровай жанчынай. Яна нікога не баялася і амаль ніколі не хварэла. А калі здаралася прастуда ці якія болі ў касцях, яна мела кніжку нямецкага лекара Кнейпа «Водалячэнне» і карысталася яго парадамі і травамі. Напрыклад, грып ці прастуду жанчына лячыла наступным чынам: намочвала льняную прасціну ў халодную ваду, яе голую (у трусах) заварочвалі ў гэтую прасціну, давалі адвар ліпавых кветак ці ліпавага мёду, затым, каб не намачыць ложак, заварочвалі ў цырату, накрывалі коўдраю, і яна ляжала да таго часу, пакуль не спацее. Паважала лячэнне зёлкамі, якія сама збірала. Вяла вельмі актыўнае жыццё, а таксама ўсім людзям дапамагала.

Веры Селівончык не стала ў 1984 годзе. Яе пахавалі ў вёсцы Парэчча Слонімскага раёна на мясцовых могілках.

Летам 2013 года я разам з родным пляменнікам Веры Селівончык Аляксандрам Талерчыкам пабывалі на могілках у Парэччы і адведалі магілу Веры Селівончык. Ужо пахіліўся яе надмагільны помнік, амаль зраўнялася з зямлёй яе магіла. «Якой яна была мужнай жанчынай, беларускай, калі б ты толькі ведаў. На вялікі жаль, ёй і Аляксандру Асіпчыку ў жыцці ніколі больш сустрэцца не ўдалося. А так яны хацелі», — уздыхнуў Аляксандр Сямёнавіч.

З вясковых могілак мы паехалі ў Слонім і заказалі новы і дарагі помнік Веры Селівончык.

Калі развіталіся з Аляксандрам Талерчыкам, ён дастаў з сумкі стосік старых пісем і сказаў: «Гэта некалькі лістоў з Амерыкі ад Аляксандра Асіпчыка, якія зберагліся. Ён пісаў мне ў 1960–1970-х гадах. Няхай будуць у цябе, можа калі спатрэбяцца…».

З лістоў Аляксандра Асіпчыка да Аляксандра Талерчыка

Дарагі Шура! Дзякую табе за пісьмо, якое яшчэ атрымаў па старым адрасе. Цяпер я жыву па іншым і падаю яго ўсім вам ніжэй. Прашу перадаць адрас новы і Веры… Цешуся, што так прыгожа ты пішаш і разумна разважаеш пра жыццё, людзей. О, каб мы жылі разам… Я б быў вам шмат у чым памочнікам, любіў бы вашых дзетак, як любіў некалі цябе, Шура, калі ты быў маленькім і ціхенькім хлопчыкам… Але мая доля іншая — і як бачыш, больш гадоў свайго жыцця я адбываю на чужыне: 7 гадоў ад 1915–1922 гг. — у Сібіры, а цяпер — у Амерыцы…

Аляксандр А. 31 кастрычніка 1967 года.

Дарагі і мілы Шура! З прыемнасцю чытаю твае пісьмы, прыглядаюся да кожнай літары і слова. Як мудра і прыгожа ты пішаш па-беларуску!.. Чытаю я тут і польскія, і ўкраінскія кніжкі. Час ад часу ў газетах знаходжу некаторыя звесткі і пра Гродна, чытаю аб тым, як прыязджаў польскі тэатр і беларусы з Беластока. Мне прысылаюць беларускую газету «Голас Радзімы»… Перад гэтым пісьмом я напісаў Веры ў Слонім, бо яна пісала, што хутка будзе там. Пісала яна і аб паховінах Язэпа Стаброўскага (заснавальнік Слонімскага краязнаўчага музея. — *С. Ч.*). Вельмі хочацца прачытаць штось пра Слонім, але пра яго нідзе ніхто не піша… Дзякую табе за Буквары, за геаграфію і гісторыю Беларусі. Я вельмі цікаўлюся картамі Беларусі. Часта іх разглядаю і ўспамінаю, дзе я быў, а дзе ніколі не быў…

Аляксандр А. 5 сакавіка 1968 года.

Мілы і дарагі Шура! Толькі што збіраўся падзякаваць табе за кнігі. Перадусім выяўляю сваю радасць, што маю такіх прыяцеляў на Беларусі, праз якіх маю так шмат прыемнасцяў і шчырага задавальнення, што я яшчэ не зусім адзін, а нехта думае пра мяне, як я аб усім тым, што мінула і што далёка ад мяне… Я вельмі ўдзячны і папракаю сёння сябе, што некалі мала меў часу размаўляць з табой, калі ты маленькі прыходзіў да нас, а цяпер ты вельмі аказаўся карысным не толькі для

Беларусі і свае сям’і, але і для мяне няшчаснага… Ну, што ж, можа таму, што тады была вайна?..

Аляксандр А. 25 чэрвеня 1968 года.

Дарагі і паважаны Шура! Шчыра дзякую табе за пісьмо і весткі пра сябе… Прашу цябе выслаць мне кнігу У. Чантурыя «Гісторыя архітэктуры Беларусі». Я вельмі хачу яе мець. Цікава, дзе ты, Шура, цяпер жывеш?.. Я ўзяў карту Беларусі і пачаў разглядаць — з якога боку над Нёманам можа быць сасновы лес, каб уявіць тое месца вуліцы Каліноўскага, і ніяк не здагадаюся: ці з поўначы, ці з поўдня Гродна, бо Нёман плыве пасярэдзіне Гродна, ці на захад над р. Ласосна? Напішы мне, Шура, больш дакладна, бо я хачу ведаць…У 1970 годзе будзе 500 гадоў Жыровічам. І мы тут будзем святкаваць гэты юбілейны год…

Аляксандр А. 30 верасня 1969 года.

Дарагі і паважаны Шура! Дзякую табе за пісьмо і весткі з Беларусі… Маю вось такі вершык:

Час зусім нечакана
Знішчыў шчасны мой лёс,
На Радзіме каханай
Я праліў многа слёз.
І на чужыне не іначай
Сумна мне навакол,
Ці яшчэ я убачу
Цябе, мілы мой двор?
Пазірае мне ў вочы
Гора чорнаю хмарай,
Плачу ўдзень і ўночы
Над разбітаю марай…

Аляксандр А. 6 кастрычніка 1969 года.

Дарагі і паважаны Шура! Я яшчэ жывы і здаровы і маю надзею яшчэ жыць колькі гадоў… Не забывай, дарагі Шура, пра мяне, бо я вельмі часта думаю пра вас і сумую, як так доўга не маю ніякай весткі з Беларусі. Вера таксама ездзіць і не піша так доўга. А я думаю: чаму?.. А на свеце ўсё мяняецца і можа так змяніцца, што я прыеду да вас…Чытаў я таксама, што нейкія кінамайстры ў ваколіцах Слоніма і Жыровічаў здымаюць фільм «Паланэз Агінскага». Вось каб калі гэты фільм пабачыць?!

Аляксандр А. 4 верасня 1971 года.

Жыў роднай песняй

З Мялькановіч да Лунінца

Антон Валынчык

На Беларусі няма ніводнага такога кутка, які б не меў сваіх слаўных сыноў ці дачок, імёны якіх навечна звязаны са сваёй маленькай радзімай. Сярод іх пачэснае месца на Слонімшчыне займае беларускі кампазітар, музыкант, харавы дырыжор, педагог, заслужаны работнік культуры Беларусі Антон Валынчык (1896–1985), які нарадзіўся ў вёсцы Мялькaнавічы. Сама вёска знаходзіцца недалёка ад Слоніма. Упершыню яна ўпамінаецца ў XVI стагоддзі як сяло, цэнтр Мялькaнавіцкага войтаўства, дзяржаўная ўласнасць у Слонімскім старостве Вялікага Княства Літоўскага.

У 1852 годзе ў Мялькaнавічах было адкрыта народнае вучылішча, якое скончыў бацька Антона Міхась Валынчык. У сям’і Валынчыкаў было некалькі сыноў. Адзін з іх у 1920–1930-х гадах займаўся палітыкай. Польскія ўлады яго арыштавалі і трымалі за кратамі. А калі юнак моцна захварэў на сухоты, выпусцілі на волю, дзе праз некалькі месяцаў ён памёр. Аб гэтым казаў на мітынгу ў Мялькaнавічах у верасні 1939 года сам Міхась Валынчык. «Мне было 9 гадоў. Але я памятаю той мітынг і бацьку Антона Валынчыка — высокага, худога. І памятаю таксама ягоныя словы пра сына», — сказаў неяк пры

сустрэчы мне кандыдат філалагічных навук, перакладчык Уладзімір Сакалоўскі, які таксама родам з Мяльканавіч.

Другі сын Міхася Валынчыка Антон нарадзіўся 23 ліпеня 1896 года ў Мяльканавічах. У 1910 годзе хлопчык скончыў Жыровіцкае духоўнае вучылішча. Гэта вучылішча рыхтавала хлопцаў на дзякоў, кіраўнікоў царкоўных хароў і настаўнікаў парафіяльных школ. Спевы і ігра на музычных інструментах былі там на першым месцы. Менавіта ў вучылішчы Антон Валынчык навучыўся добра іграць на скрыпцы.

Пасля заканчэння вучылішча займаўся на двухгадовых настаўніцкіх курсах у Гродне. Там, у горадзе над Нёмнам, ён таксама браў урокі музыкі ў кампазітара Банькоўскага.

Калі пачалася Першая сусветная вайна, Антон Валынчык быў мабілізаваны на вайну. У вольны ад баёў час малады салдат уладкаваўся яшчэ рэгентам вялікага салдацкага хору рускай арміі.

Калі сын знаходзіўся на фронце, ягоныя бацькі з роднай вёскі Мяльканавічы былі эвакуіраваныя ў Курскую вобласць Расіі. Пасля вайны Антон паехаў да іх, але там яму не спадабалася, і ён хутка вярнуўся на Бацькаўшчыну. З цягам часу дамоў прыехалі і яго бацькі.

Па дарозе на Беларусь Антон спыніўся ў Ветцы і знайшоў працу на будоўлі ў аднаго багатага чалавека. Калі дом пабудавалі, ён вырашыў завітаць у Гомель. Вельмі хацелася хлопцу спяваць. Ідзе па Гомелі і бачыць цэркаўку. Зайшоў туды. Чуе — там спяваюць, але тэнары вельмі слабыя. Вырашыў ім дапамагчы. Непрыкметна зайшоў на клірас. Пасля будоўлі сам — брудны, замучаны. Усе ў царкве сталі на яго пазіраць. А ён як заспяваў!..

Пасля службы да Антона Валынчыка падышлі некалькі святароў і пытаюцца: «Хто ты такі?». «Проста рабочы», — адказвае Антон. Святары не вераць. «Вось мае рабочыя рукі», — паказвае ім юнак. (З аўтабіяграфіі Антона Валынчыка, якая захоўваецца ў музеі гісторыі Клеччыны.)

Яшчэ некалькі хвілін з ім гутарылі святары, але канкрэтных прапаноў ад іх Антону так і не паступіла. Ён зноў вярнуўся ў Ветку. Працаваў там да зімы. А ў адзін з марозных дзён у горад на санях прыехаў святар і забраў Валынчыка ў Гомель. Яго прывезлі ў вялікі горад, напаілі гарбаткай і паклалі спаць. На другі дзень гаспадар кватэры, дзе начаваў Антон, апрануў яго ў свой касцюм і павёў у

галоўнае ўпраўленне таварыства Чырвонага Крыжа. Там хлопец сустракае начальніка цягніка Чырвонага Крыжа, які яго нядаўна вёз са Смаленска ў Гомель. Гэты начальнік запрашае слонімскага юнака на працу статыстам ва ўпраўленне Чырвонага Крыжа. І Антон Валынчык з радасцю пагаджаецца.

Тут ён з цягам часу знаёміцца з харавым дырыжорам Аляксандрам Ягоравым, які пазней стане прафесарам Ленінградскай кансерваторыі. Гэта знаёмства перарасло ў асабістае сяброўства, а работа ў хоры пад кіраўніцтвам Ягорава вельмі шмат дала Валынчыку як музыканту. Цікавыя сустрэчы ў Гомелі адбываюцца ў Валынчыка з кампазітарамі Туранковым, Аляксандравым і іншымі. У іх малады Валынчык вучыцца дырыжыраванню і музыцы ў цэлым.

У 1919 годзе Антон Валынчык вырашыў вярнуцца на родную Слонімшчыну. Але ў раёне Лунінца ён трапляе ў паласу ваенных дзеянняў, якія распачаліся паміж польскімі войскамі і савецкімі. А 10 ліпеня 1919 года Лунінец поўнасцю занялі палякі, і юнак нечакана становіцца грамадзянінам іншай дзяржавы.

Там, у Лунінцы, Валынчык хутка атрымлівае дыплом настаўніка народных вучылішчаў і да 1924 года працуе ў прыватным рускім рэальным вучылішчы настаўнікам.

Лунінецкае прыватнае рускае рэальнае вучылішча да 1917 года было чыгуначнай школай. Але палякі яе зачынілі. Тым не менш, на той час у Лунінцы было шмат рускіх, якія стварылі рускае дабрачыннае таварыства. Гэтае таварыства было даволі актыўным. Яно мела ў Лунінцы сваю бібліятэку, выпісвала рускія газеты і часопісы з іншых краін, актыўна падтрымлівала сувязі з рускімі арганізацыямі ў многіх гарадах Польшчы. Але польскія ўлады перашкаджалі праrускай дзейнасці. І ўсё ж актывісты рускага дабрачыннага таварыства намаганнямі фундатараў ствараюць у Лунінцы рускае прыватнае рэальнае вучылішча, якое польскія ўлады называлі «гняздом бальшавізму». У гэтае «гняздо бальшавізму» трапіў і Антон Валынчык. Ён выкладаў там спевы і адначасова быў рэгентам у мясцовай царкве. Менавіта ў Лунінцы Антон Валынчык пачаў больш сур’ёзна разважаць пра жыццё, Бацькаўшчыну і пра родную мову і культуру. Ён палічыў сваім абавязкам дапамагаць менавіта беларусам, а не рускім, і перш за ўсё беларускай моладзі, актыўна далучацца да свету нацыянальнай

музыкі. І што рабіць гэта трэба на кожным уроку спеваў, на кожнай рэпетыцыі харавых гурткоў для дарослых. Рабіць цярпліва, настойліва і апантана. І ён старанна рабіў, працаваў, шукаў. З Лунінца пачаліся самыя актыўныя гады яго музычна-асветніцкай дзейнасці. Пра яго прафесійную педагагічную і музычную дзейнасць ведалі ўжо многія настаўнікі Заходняй Беларусі. А ў 1924 годзе дырэкцыя Клецкай беларускай гімназіі запрасіла Антона Валынчыка да сябе на працу. І ён пагадзіўся.

У Клецкай беларускай гімназіі

Клецкая беларуская гімназія была арганізавана і пачала сваю працу ў 1923 годзе ў Нясвіжы. Напачатку былі адчынены 4 класы. Гімназія знаходзілася на Альбянскай вуліцы ў доме Дылеўскіх. Першымі настаўнікамі гімназіі былі Рыгор Якубёнак, Франц Шнаркевіч, Вячаслаў Арэнь, Ганна Малойла.

Але ў Нясвіжы гімназія праіснавала толькі адзін год. У 1924 годзе яна перабралася ў Клецк. Спачатку гімназія знаходзілася ў доме Паповічаў у канцы Нясвіжскай вуліцы. Было адчынена пяць класаў. Дырэктарам гімназіі быў Рыгор Якубёнак. І тыя настаўнікі, якія працавалі ў Нясвіжы, таксама пераехалі ў Клецк, акрамя Шнаркевіча, які падаўся ў Вільню.

У 1926 годзе Рыгору Якубёнку ўдалося наняць памяшканне на Татарскай вуліцы, куды і пераехала гімназія. У ёй пераважна вучылася сялянская моладзь з ваколіцаў Клецка, а таксама вучні з Нясвіжскага, Баранавіцкага, Лунінецкага і Слонімскага паветаў. Невялікую колькасць вучняў складалі дзеці святароў і дзякоў.

Аплата за вучобу ў гімназіі была невялікая. Дый уносілася вучнямі не вельмі рэгулярна, бо вучылася там сялянская бедната. Таму дырэкцыя гімназіі мела вялікія матэрыяльныя клопаты, а настаўнікі-беларусы працавалі ахвярна, зарабляючы часам толькі па 50 злотых у месяц, а гэтых фінансаў хапала толькі на харчаванне і аплату за жыллё. Ахвярна працаваў і дырэктар гімназіі Рыгор Якубёнак. Ён выкладаў у старэйшых класах матэматыку, роднае слова і гімнастыку. Акрамя гэтага знаходзіў час на працу ў сталярцы, дзе сам асабіста рамантаваў вокны, дзверы, парты.

Адносіны паміж вучнямі і настаўнікамі былі ў гімназіі вельмі шчырымі. Гэта была адна сям’я. Вучні вельмі добра разумелі ахвярную працу настаўнікаў. Клецкая беларуская гімназія тады была сапраўднай кузняй беларускага нацыянальнага выхавання.

У гімназіі існавалі літаратурны і драматычны гурткі, хор і аркестр. Тут вельмі часта ладзіліся розныя мерапрыемствы. Асабліва ўрачыста адзначаліся святкаванні 25 Сакавіка — Дзень Беларускай Народнай Рэспублікі. Вось як згадвае пра свята нехта В. К. у газеце «Беларус» за 1964 год: «25-га сакавіка 1929 года. Прыгожае сонечнае надвор’е. У Клецкай беларускай гімназіі вольны дзень ад навукі, але ў пакоі чацвёртага класа кіпіць гарачая праца. Вучні старэйшых класаў прыйшлі ўпрыгожыць залу да ўрачыстай акадэміі. На фронце залы крывіцкая Пагоня заняла сваё пачэснае месца. Паабапал яе два бел-чырвона-белыя сцягі. Пад Пагоняй вялікі надпіс: “Няхай жыве Беларуская Народная Рэспубліка!”. Вакол на сценах прыбраныя партрэты беларускіх паэтаў і пісьменнікаў: Купалы, Коласа, Багдановіча, Гаруна, Бядулі і іншых.

Угодкі незалежнасці Беларусі ўрачыста святкаваліся гімназіяй штогод ад пачатку яе заснавання. Але 1929 год адзначаўся асабліва ўрачыста па дзвюх прычынах. Першая — у гэтым годзе рыхтаваўся выпуск 16 васьмікласнікаў, у тым ліку і аўтара гэтых успамінаў. Другая — у той час Клецкая беларуская гімназія мела добры струнны аркестр і надзвычайна моцны і прыгожы хор пад кіраўніцтвам вядомага беларускага дырыгента-кампазітара Антона Валынчыка.

У дзве гадзіны дня пачалася акадэмія. Паміж грамады 180 вучняў прайшоў педагагічны персанал, які заняў месца ў прэзідыуме… Акадэмію адкрыў дырэктар гімназіі Рыгор Якубёнак, які коратка праінфармаваў усіх аб беларускім свяце незалежнасці. Магутны і прыгожы хор выканаў нацыянальны гімн “Не пагаснуць зоркі ў небе…”. Глыбока запалі ў душу моладзі словы “Не загіне край забраны, пакуль будуць людзі”. Пасля гімна дырэктар расказаў аб гістарычных падзеях і Акце 25 Сакавіка.

Пасля ўрачыстай часткі пачаўся канцэрт. Моцна гучаць песні Антона Валынчыка, напісаныя ім у Клецку. Гэта такія песні, як “За праўду”, “Устаньце, хлопцы”, “Не бядуй”, чароўная сваім выкананнем песня “Ліпы старыя” і іншыя. Песні перапляталіся дэкламацыямі

патрыятычных вершаў беларускіх паэтаў. Акадэмія скончылася кароткім словам дырэктара…» (Беларус, 1964. № 84).

У Клецкай беларускай гімназіі Антон Валынчык першым чынам узяўся за арганізацыю хору. І яму гэта ўдалося. Хор налічваў 60 вучняў (Віці. 1957. № 1/10. С. 14).

За тры месяцы працы Валынчыку ўдалося наладзіць у гімназіі першае выступленне хору. Дасканала выкананыя беларускія песні, пераважна самога кампазітара і дырыжора, мелі вялікі поспех. Пры дапамозе хору гімназія праводзіла шырокую нацыянальна-культурную працу як у самім Клецку, так і ў навакольных вёсках. А ў 1928 годзе Антон Валынчык арганізаваў у гімназіі яшчэ і струнны аркестр, які налічваў 50 чалавек. Часта наладжваліся канцэрты, выступленні, гастролі, а грошы папаўнялі пустую касу гімназіі.

Пяцігадовая праца ў Клецкай беларускай гімназіі для Антона Валынчыка была самым шчаслівым перыядам яго жыцця. «У мяне назаўжды ў памяці Клецкая гімназія. Там неяк усё было па-асабліваму, там выкладчыкі і навучэнцы жылі адной сям'ёй — душа ў душу. Якубёнак… гэта быў цудоўны, рэдкі, дзівосны, непараўнаны чалавек, папраўдзе родны бацька дзецям. Ён аддаў ім душу, час, сродкі, усе свае здольнасці, думкі і мары. Я з дзецьмі займаўся хорам, мы ставілі драмы, у гімназіі быў аркестр. Валодзя Гуль — кантрабасіст, актывісты хору — Мароз, Шыдлоўскі… Арэнь Барыс — цудоўны бас, Валя Тычына — альт… Але ў гімназію пастаянна прысылалі паганых інспектараў. Мэтай было закрыццё гімназіі. Памятаю, у 1929 годзе прыслалі з Віленскага куратарыума інспектара Мяноўскага — вельмі гадкага чалавека. Хадзіў на ўрокі, прыдзіраўся да дробязей, даводзіў выкладчыкаў да непрытомнасці. А я даведаўся, што ён украінец… І вечарам мы як далі яму канцэрт на паўгадзіны! Праспявалі і знакамітую “Кобзу” Давыдоўскага, і “Відзьма”. Ну, і беларускія таксама: “Ліпы старыя”, “Касцы” (гэту песню на словы Якуба Коласа называлі па-рознаму: “Касцы”, “Ідуць касцы”, “На сенажаці”) (гэта мае), народных вельмі многа. Ведаеце, “Ліпы старыя” я пісаў у 1927 годзе, калі быў страшна хворы, з высокай тэмпературай, у стане трызнення. Лепшая мая рэч… А наконт Мяноўскага… Мабыць, здолелі мы яго праняць да душы. Ён нават расчуліўся і доўга дзякаваў. І галоўнае — ніякіх дрэнных наступстваў візіту! А наогул у гімназіі спявалі многа, ахвотна. Спявалі і мае: “Як на свет радзіўся Янка”, “Зайшло ўжо сонейка”, “За праўду”, “Устаньце, хлопцы”… Усё ж такі гэта быў цудоўны час…», — прыгадваў у сваіх успамінах Антон Валынчык (Памяць. Клецкі раён: Гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Мінск, 1999. С. 205–206).

У пачатку 1990-х гадоў неяк пры сустрэчы запытаўся ў слонімскага паэта Анатоля Іверса (Івана Дарафеевіча Міско) пра Антона Валынчыка. Тым больш, што паэт у канцы 1920-х гадоў вучыўся ў Клецкай беларускай гімназіі. Іван Дарафеевіч, падумаўшы, пагадзіўся мне расказаць пра свае сустрэчы з Антонам Міхайлавічам. «Зіма 1929 года была снежная і марозная, — пачаў успамінаць Анатоль Іверс. — Я паехаў на вучобу ў Клецк. Выйшлі мы з цягніка на станцыі Ляхавічы і, узяўшы з сабой чамаданы, пайшлі шукаць падводу, каб даехаць да Клецка. Селі мы, двое выгнаннікаў з Віленскай беларускай гімназіі (паэт Анатоль Іверс (1912–1999) летам 1926 года паступіў у Віленскую беларускую гімназію, але ў 1928 годзе ён быў выключаны з гімназіі за актыўную камсамольскую падпольную дзейнасць. Вучобу працягваў у Клецкай і Навагрудскай беларускіх гімназіях, але закончыць поўны курс навучання польскія ўлады так і не далі. — *С. Ч.*), у буду, наставілі каўняры і рушылі ў дарогу. У галаву лезлі невясёлыя думкі: як там сустрэнуць, ці прымуць? “Ідзіце на Слабадскую вуліцу, — адказаў дзядзька, — знойдзеце хату Івана Нікановіча, там будзе інтэрнат”. Мы трапілі, як кажуць, з карабля на баль. Гімназісты вельмі ветліва сустрэлі нас, не далі нават як след абагрэцца і павялі на ёлку. У зале пачаўся канцэрт мастацкай самадзейнасці. Хор пад кіраўніцтвам настаўніка спеваў Антона Міхайлавіча Валынчыка выконваў цудоўныя, дагэтуль не чутыя беларускія песні “За праўду, за шчасце”, “Як на свет радзіўся Янка” Янкі Купалы, “Ліпы старыя” на словы Якуба Коласа, “Я люблю густыя шумы”, “Вечарам” на словы Уладзіміра Жылкі і іншыя. Гэтыя песні мяне тады заваражылі. Колькі ў іх было душэўнай прыгажосці! Але тады я яшчэ не ведаў, што музыку да вершаў беларускіх паэтаў напісаў Антон Міхайлавіч. І не ведаў таго, што ён быў маім земляком з вёскі Мялькнавічы Слонімскага павета.

Другая сустрэча з Антонам Валынчыкам адбылася ў мяне ў Гродне. Будучы аднойчы там, захацелася мне наведаць земляка. Пастукаў у

дзверы Гродзенскага педінстытута, на якіх красавалася дошчачка з надпісам “Кафедра музыкі і спеваў”.

— Заходзь, заходзь! — пачуўся знаёмы голас.

Прывітаўшыся, я пажартаваў:

— Хачу ўзяць інтэрв’ю.

— Можна, можна. — І Антон Міхайлавіч расказаў аб сваёй працы…

З яго слоў я даведаўся, што кампазітар напісаў музыку да многіх вершаў беларускіх паэтаў і найбольш — на тэксты Янкі Купалы і Якуба Коласа. Сабраў і апрацаваў тады каля пяцідзесяці беларускіх народных песень. А Ленінградскі завод запісаў на пласцінкі ў выкананні беларускай Дзяржаўнай капэлы яго песні “Ліпы старыя»” і “Ідуць касцы”.

Трэцяя сустрэча з маім земляком адбылася ў Мінску, дзе праходзілі дні Гродзенскай вобласці. Ішоў заключны канцэрт. Выступалі ўсё новыя і новыя мастацкія калектывы. І вось на сцэне пачаў выступаць хор гродзенскіх настаўнікаў на чале са сваім кіраўніком. І паліліся песні “Люблю наш край” і “Як на свет радзіўся Янка”. Тыя самыя песні, што давялося чуць у дзяцінстве. Было столькі ў зале апладысментаў, што я ніколі больш у сваім жыцці не чуў, каб каму так апладзіравалі…».

Цёпла і шчыра пра Антона Валынчыка прыгадваў і былы выкладчык беларускай мовы ў малодшых класах Клецкай беларускай гімназіі Аляксей Кішкель. Аб гэтым згадваў у сваіх успамінах заслужаны настаўнік Беларусі Апанас Цыхун: «Амаль кожны дзень мы (маецца на ўвазе Апанас Цыхун і Аляксей Кішкель. — *С. Ч.*) сустракаліся. Кішкель мне вечарамі расказваў пра Клецкую гімназію. Успамінаў настаўнікаў, у тым ліку і Антона Міхайлавіча Валынчыка. Згадваў, у прыватнасці, як кіраваў той вучнёўскім хорам, якім вялікім аўтарытэтам карыстаўся Валынчык сярод беларускага насельніцтва» (Цыхун Апанас. Выкладчыкі Клецкай беларускай гімназіі // Наша слова. 1994. № 26).

У 1929 годзе Антон Валынчык развітаўся з калектывам Клецкай беларускай гімназіі і пераехаў у Навагрудак.

Праца ў дзвюх гімназіях

Навагрудская беларуская гімназія, куды пасля Клецка прыехаў працаваць Антон Валынчык, існавала з 1919 да 1934 года. Тэрмін навучання ў гімназіі быў 8 гадоў. У ёй выкладаліся беларуская, польская, французская, лацінская, нямецкая мовы, Закон Божы, гісторыя і геаграфія Беларусі і Польшчы, сусветная гісторыя і геаграфія, матэматыка, фізіка, хімія, прыродазнаўства, маляванне, спевы, ручная праца, фізкультура і іншыя прадметы. У сярэдзіне 1920-х гадоў у гімназіі навучалася каля 250 вучняў. Гімназія існавала на сродкі бацькоў, на ахвяраванні грамадскіх арганізацый, на адлічэнні з заробкаў беларускіх паслоў, за кошт вулічных збораў і г. д.

Беларуская гімназія ў Навагрудку мела на мэце падрыхтоўку да паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, захаванне беларускай нацыянальнай самасвядомасці, павышэнне культурнага ўзроўню, павагі да народных звычаяў і традыцый. У гімназіі дзейнічалі самадзейныя харавы, вакальны, танцавальны, літаратурны, драматычны гурткі, аркестр, спартыўныя секцыі. Вучні выдавалі нават свой часопіс на шапірографе.

Вось там да 1934 года Антон Валынчык выкладаў спевы, а таксама арганізаваў хор і аркестр, бадай ці не самы найлепшы ў Заходняй Беларусі. Пра адзін з канцэртаў у Навагрудскай беларускай гімназіі музыказнаўца Ірэна Здановіч тады пісала: «Праграма была вельмі разнастайная. Разнароднасць песень, пераплеценая з канцэртамі на мандалінах і танцамі, пакінула незнішчальнае ўражанне… Цудоўнай была кампазіцыя Валынчыка “Вечарам”. На гэтую мелодыю я звярнула ўвагу яшчэ намнога раней. Часта, ідучы вечарам дахаты, я з-за муроў беларускай школы слухала выплываючую адтуль сумную, журботную песню глухога вечара, якая раптам ператваралася ў сімфонію птушынага шчэбету, пошуму лісцяў. Спынялася я тады і доўга ўслухоўвалася ў гэтую дзіўную, нязнаную мелодыю» (Чэмер Андрэй. Навагрудская беларуская гімназія. Вільнюс, 1997. С. 26–27).

Не толькі талент Антона Валынчыка цанілі музыказнаўцы. Напрыклад, выкладчык музыкі і спеваў Навагрудскай польскай дзяржаўнай гімназіі імя Адама Міцкевіча прафесар Лозінскі вельмі часта прыводзіў свае класы ў беларускую гімназію, каб паслухаць рэпетыцыі

хору Валынчыка. Дзеці займалі месца на самых апошніх лаўках і ціха сядзелі да канца рэпетыцыі. Прафесар Лозінскі глыбока шанаваў Антона Валынчыка і шчыра пакланяўся яго самабытнаму таленту. А Андрэй Чэмер згадваў: «Кожнаму, хто сустракаўся з Валынчыкам, назаўсёды запомнілася высокая культура і шчырая спагаднасць гэтага чалавека. Яго сонечны характар нагадвае мне дзядзьку Язэпа Драздовіча і Пётру Сергіевіча. Відаць, гэта адметная рыса вялікіх мастацкіх талентаў».

У чэрвені 1934 года польскія ўлады закрылі Навагрудскую беларускую гімназію. Большасць яе вучняў паехалі працягваць вучобу ў Вільню, а іншыя перайшлі вучыцца ў польскую гімназію імя Адама Міцкевіча. Перайшоў на працу ў польскую гімназію і Антон Валынчык. Аб гэтым нават са шкадаваннем пісаў часопіс «Шлях моладзі» (1937. № 1): «Менш, на жаль, маем вестак аб заслужаным працаўніку для беларускай песьні і кампазытару Антоне Валынчыку, вучыцелю беларускай гімназіі ў Навагрудку. Апрача працы пры вядзеньні хору гімназіяльнага і агульнага, А. Валынчык зьяўляецца аўтарам цэлага раду песьняў на словы беларускіх паэтаў, як Колас, Купала, Жылка і г. д. Выступленьні хору і аркестру А. Валынчыка былі ў сваім часе ў Наваградку сапраўднай мастацкай стравай. Над народнай песьняй А. Валынчык не працуе. Апошнім часам, у зьвязку з зачыненьнем беларускай гімназіі ў Наваградку і пераходам А. Валынчыка ў гімназію польскую там жа, творчасць ягоная на ніве беларускай з канешнасьці мусіла агранічыцца. З беларускага пункту гледжаньня вялікая гэта шкода».

Тым не менш, Антон Валынчык ад беларускасці ніколі не адыходзіў. Вядомасць і аўтарытэт яго так выраслі, што таленавітага кампазітара запрасілі ў Вільню праводзіць святы студэнцкіх хароў. Здавалася б, былі ўсе падставы замацавацца ў буйным культурным цэнтры. Але Антон Валынчык выбірае іншы шлях. Сумленне мастака падказвае яму неабходнасць пашыраць свае музычныя веды, і ён уладкоўваецца на вучобу ў Варшаўскую кансерваторыю пры Крамянецкім музычным ліцэі, дзе пад кіраўніцтвам вядомых майстроў Б. Рачкоўскага і К. Сікорскага чатыры гады вывучае «сакрэты» хормайстарскай справы, фальклярыстыку і гармонію.

У лютым 1925 года ў Варшаўскім універсітэце быў адкрыты багаслоўскі праваслаўны факультэт. Вялікае дачыненне да адкрыцця гэтага факультэта меў мітрапаліт Варшаўскі і ўсяе Польшчы Дзіянісій (Канстанцін Валядзінскі). Сам Канстанцін Валядзінскі быў рускім чалавекам, які скончыў Казанскую духоўную акадэмію. У 1924–1948 гадах кіраваў польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквой. Пасля адкрыцця праваслаўнага багаслоўскага факультэта ў Варшаўскім універсітэце быў прафесарам гэтага факультэта.

Аднойчы да Дзіянісія завітаў Антон Валынчык і паказаў яму свае ўласныя царкоўныя музычныя творы з прапановай надрукаваць іх. Уладыка Мітрапаліт, спасылаючыся на тое, што не з'яўляецца спецыялістам у царкоўнай музыцы, адмовіў у просьбе Валынчыку. Пры гэтым Дзіянісій дадаў, што і так маецца шмат добрых царкоўных песнапенняў.

Але беларускі кампазітар і дырыжор не пакрыўдзіўся. Пазней, у першыя пасляваенныя гады, Антон Валынчык будзе выкладаць царкоўныя спевы ў Мінскай духоўнай семінарыі ў Жыровічах. Вось толькі дзе падзеліся яго ўсе музычныя царкоўныя творы — пакуль невядома. Барыс Данілюк з ЗША ў лісце да аўтара гэтай кнігі паведаміў неяк, што была інфармацыя аб тым, што частку гэтых твораў нехта выявіў у Вялікабрытаніі.

Вяртаючыся ў Навагрудак, хочацца нагадаць яшчэ адзін выпадак, які згадваў Міхась Шунько — саліст хору Валынчыка: «Восенню 1939 года мы выступалі ў сваёй вёсцы. У праграме канцэрта была песня "Ідуць касцы" Антона Валынчыка на словы Якуба Коласа. Калі выконвалі апошні куплет, харысты нечакана ўзялі ў рукі сярпы і косы, якія загадзя былі падрыхтаваныя, і, падняўшы іх высока над галовамі, з вялікім пад'ёмам праспявалі апошнія радкі:

Касцы, ваякі ціхай працы,
Выходзяць з косамі на пляцы,
І на палоскі верставыя
Кладуцца коскі іх крывыя.

Палякі, якія сядзелі ў зале, атрымалі шок. А беларусы радасна апладзіравалі, і нехта нават крыкнуў: "Ура!"» (Дзяляціцкая народная харавая капэла. Гродна: АДНТ, 1973. С. 8–9).

У родным Слоніме

З пачаткам Другой сусветнай вайны Антон Валынчык з сям'ёй пераехаў у родны Слонім. У горадзе над Шчарай ён стаў працаваць настаўнікам спеваў у сярэдняй школе. Але падчас нямецкай акупацыі са школы зрабілі прагімназію і настаўніцкую семінарыю. І Валынчык, як выбітны майстра спеваў і музыкі, працаваў і ў прагімназіі, і ў настаўніцкай семінарыі. Пра гэты час у Слоніме згадвае ў пісьме да аўтара гэтай кнігі яго былая вучаніца Надзея Дземідовіч: «Антон Валынчык шмат ведаў беларускіх народных песень, вершаў беларускіх паэтаў, пісаў да іх музыку. У палітыку ён далёка не залазіў, і песні падбіраў больш народныя, а таксама пра прыроду свайго краю. Ён быў не ганарыстым, а простым чалавекам, сціплым і даволі разумным. Падчас акупацыі, калі я вучылася, пачала складаць нейкія вершыкі. Аднойчы выпадкова Антон Валынчык зазірнуў у мой сшытак, які ляжаў на лаўцы, дзе я сядзела на занятках. На ўроку ён прамаўчаў, але падчас перапынку на калідоры паклікаў мяне да вакна і ціха сказаў: "Ты зразумей, які цяпер час, і памятай, што нельга сёння пісаць і ўзгадваць ні пра бальшавікоў, ні пра немцаў, бо і адны, і другія за гэта могуць нас знішчыць. Пішы аб прыродзе, пра свой край, пра сваю школу, сяброў, складай казкі, яны ў цябе добра атрымліваюцца. Не лезь у палітыку, бо гэта брудная справа, а ты яшчэ малая…". Спадар Антон Валынчык кіраваў харамі вучняў прагімназіі і настаўніцкай семінарыі, а таксама старэйшых людзей, настаўнікаў і слынных асобаў Слоніма — усіх тых, хто любіў і мог спяваць. У Слоніме дзейнічала праваслаўная царква. Немцы маліцца не забаранялі. Там быў святар, які адпраўляў набажэнствы на рускай мове. Пры царкве быў і дзяк, які кіраваў царкоўным хорам (прозвішча ягонае я не памятаю). Але калі на вялікія святы ў царкве збіралася мноства народу, спадар Валынчык заўсёды быў у царкве, і ўжо не дзяк кіраваў хорам, а Антон Міхайлавіч. У той час мы, вучні, сваіх настаўнікаў і старэйшых людзей па імені і па бацьку нікога не называлі, а проста казалі: спадар Валынчык, спадар Паважынскі, спадарыня Жукава ці спадарыня Заброўская. Вось такі ў той час быў закон, як пры Польшчы — пан, а ў нас у той час — спадар.

Антон Валынчык быў жанаты. Меў дачку, якая, пэўна, на год была маладзейшая за мяне, бо я апошні год пры немцах вучылася ў чацвёртым класе, а яна — у трэцім. Асабіста я з ёю не была знаёмая. Жылі Валынчыкі далёка за вакзалам. Слонім быў яшчэ неразбудаваны, і з цэнтра горада да іх хаты быў добры кавалак дарогі. Каб неяк пражыць, спадар Валынчык вымушаны быў працаваць не толькі ў школах настаўнікам спеваў. Ён прыватна наймаўся да больш заможных людзей вучыць дзяцей музыцы. Яму за гэта бацькі плацілі, дапамагалі. Я ведаю адну сям'ю, дзе ён працаваў і вучыў музыцы дзвюх дзяўчынак. Жылі яны ў мікрараёне Рэзкі ў доме № 1. Гэта Ніна і Зіна Карач. Ніну Антон Валынчык вучыў іграць на скрыпцы, а Зіну — на гітары. Я ў іх кватаравала. А з Нінай вучылася ў адным класе ў прагімназіі, а як выгналі немцаў з Беларусі, мы пайшлі вучыцца ў беларускую школу № 1 у восьмы клас.

У 1944 годзе я неяк спаткала Антона Валынчыка на вуліцы ў Слоніме. Ён вельмі кепска выглядаў — схуднеў, быў апрануты ў нейкі абшморганы, налатаны пінжак. Мы сталі гутарыць, і ён упершыню выказаўся пра немцаў: што яны нашы ворагі, што ад іх усяго можна было чакаць і што тварылі яны — ты сама ведаеш. Цяпер таксама нялёгкі час, але імкніся вучыцца, нікуды не лезь. На гэтым я са спадаром Валынчыкам развіталася назаўсёды. Чула толькі ад іншых асоб, што ён развёўся з жонкай. А што датычыць некаторых вучняў Антона Валынчыка, дык скажу, што ноччу 13 снежня 1944 года ў Слоніме, як зараз памятаю, пачаліся масавыя арышты НКУС. Ноччу забралі Ніну Карач, я ў іх кватэры была. Мяне шукалі, але не знайшлі, бо жыла ў Ніны Карач, а прыпісана была ў іншых людзей. Пасля арышту Ніны яе бацькі тэрмінова адправілі мяне дамоў да маіх бацькоў са словамі: "Ідзі, хай робяць што хочуць з табой, у нас і так бяды хапае". Я дабралася ў родную вёску. Бацькі даведаліся, у чым справа, і сталі плакаць. Ноччу, каб ніхто не бачыў, тата адвёз мяне на Палессе да сваякоў. Праз некалькі дзён супрацоўнікі НКУС зрабілі ператрус у нас дома, шукалі мяне. Але не здагадаліся мае родныя прыхаваць фотаздымкі і розныя паперы. Частку фотаздымкаў забралі. А што засталося, мама закруціла разам з паперамі і закапала ў склепе ў зямлю, дзе яшчэ не аднойчы шукалі — паролі штыкамі, але не ўдалося ім знайсці мамінай сховы. З цягам часу, калі супрацоўнікі

НКУС трохі супакоіліся, мама адправіла мяне да старэйшага брата Мікалая ў Паўночны Казахстан. Тата быў ужо ў ГУЛАГу. Неяк мама хацела перасушыць свае сховы, адкапала, але не было чаго сушыць — за гады фотаздымкі і паперы пажоўклі і згнілі. На тых фотаздымках быў і Антон Валынчык.

Дамоў я вярнулася ў 1965 годзе, але больш сваіх былых школьных сяброў не сустракала, магчыма, не ўсе нават хацелі і бачыцца, акрамя Ніны і Зіны Карач, Ганны Дрочкі ды некаторых яшчэ. Карач Ніны ўжо няма на гэтым свеце, а Зіна Карач жыве ў Слоніме. Яна пра спадара Валынчыка павінна ведаць болей. Прабачце, што я так мала ведаю пра такога выбітнага чалавека, як Антон Міхайлавіч Валынчык. Калі б спаткалася са сваімі былымі слонімцамі, дык разам, мабыць, шмат чаго прыгадалі б. Але ўжо амаль няма нас і няма магчымасці, каб пабыць у Слоніме і сустрэцца з былымі вучнямі нашай школы і былымі сябрамі».

Зінаіду Емяльянаўну Карач (Ломпік) я адшукаў у Слоніме. Але нічым новым пра Антона Валынчыка жанчына мне не дапамагла. Яна толькі сказала, што ён быў яе і сястры Ніны настаўнікам, вучыў іграць на музычных інструментах. Фотаздымкаў Антона Валынчыка ў сямейных альбомах не захавалася. «Калі б жыла сястра Ніна, то яна вам расказала б пра Антона Міхайлавіча шмат. А я толькі ведаю, што пасля вайны ён жыў у Гродне», — паведаміла Зінаіда Карач-Ломпік.

У акупаваным немцамі Слоніме Антон Валынчык, як згадаў у адным з пісем да аўтара гэтай кнігі Барыс Данілюк з ЗША, яшчэ ў верасні 1941 года арганізаваў у Народным доме даволі вялікі і добры хор, у якім спявала сястра Надзеі Дземідовіч Марыя і сам Барыс Данілюк. Рэпертуар хору складаўся з кампазіцый самога Валынчыка, такіх, як «Ліпы старыя», прыгожыя вальсы «Вось і паў ужо змрок», «Пусты ўлетку нашы сёлы», ды патрыятычныя і звычайныя песні, як «Устаньце, хлопцы, устаньце, браткі», «Ідуць касцы» і іншыя. «Апрача гэтых песень, удзельнікі хору спявалі творы іншых кампазітараў, такія як “Не пагаснуць зоркі ў небе” ці не Тэраўскага Уладзіміра, “Вясна, вясна жаданая” Міколы Равенскага, ды народныя — “А ў лузе каліна…”, “Пайшоў мілы лужком, лужком…”, “Чачотачка” — усіх не пералічыць. Быў таксама добры жаночы дуэт, што, як помніцца, спяваў “Я люблю густыя шумы” на словы Уладзіміра Жылкі і цудоўную музыку ці не самога Валынчыка. Акрамя працы з хорам, Антон Валынчык выкладаў спевы ў Слонімскай настаўніцкай семінарыі, якая адчынілася, здаецца, напачатку 1942 года і праіснавала да 1944. Кіраваў Валынчык пры немцах і добрым царкоўным хорам у слонімскай Свята-Троіцкай царкве. Гэты хор, між іншым, спяваў на маім з жонкай вяселлі, а Валынчык быў госцем на нашым вяселлі», — успомніў Барыс Данілюк.

Пасля заканчэння вайны Антону Валынчыку ў Слоніме было жыць няпроста. Вельмі часта яго наведвалі супрацоўнікі НКУС. Што настаўніка і рэгента выратавала ад арышту — цяжка сказаць. Магчыма, сваякі і сябры, якіх на Слонімшчыне ў яго было шмат. А магчыма, віны ў слонімскага кіраўніка хароў і настаўніка спеваў ніхто так і не знайшоў. Але пасля вайны Антон Міхайлавіч шмат гадоў шукаў працы, у пошуках яе вандраваў па ўсёй Беларусі — працаваў у Маладзечне, Ашмянах, Горках, Мінску, Пухавічах, Іўі, Лідзе, Гродне. Ён заўсёды быў пад пільным вокам КДБ. З часоў Клецкай беларускай гімназіі і да канца свайго жыцця кампазітар і дырыжор насіў кляймо нацыяналіста. Заслужаны настаўнік Беларусі Аляксандр Пасько, які жыве ў Слоніме, прыгадаў, як сустракаўся з Антонам Валынчыкам у гады Другой сусветнай вайны і ў пасляваенны час. «У нашай сям’і пра яго вельмі добра адгукаліся. Ды й у Слоніме ўсе казалі пра Антона Валынчыка толькі шчырыя словы. Я памятаю яго падцягнутым, хударлявым, энергічным, ён любіў насіць карычневы плашч і капялюш. Мая родная сястра наведвала хор, якім кіраваў кампазітар. Гэта быў тыповы беларускі інтэлігент, вельмі сціплы, шчыры, размаўляў з намі па-беларуску. Мне здаецца, што ад рэпрэсій яго выратавалі самі выканаўцы. Ім шкада было арыштоўваць і ў чымсьці абвінавачваць гэтага таленавітага і апантанага музыкай чалавека», — сказаў Аляксандр Пасько.

У Маладзечне

У асабістым лісце па ўліку кадраў Антона Валынчыка, які захоўваецца ў архіве Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, запісана: 1939–1947 гады — працаваў у Слонімскіх сярэдніх школах і настаўніцкай семінарыі. 1947–1949 гады — мастацкі кіраўнік ансамбля славянскай песні і танца ў Ашмянах. 1952–1954

гады — мастацкі кіраўнік Пухавіцкага РДК. 1954–1955 гады — мастацкі кіраўнік сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках Магілёўскай вобласці. 1956–1957 гады — настаўнік спеваў у Пухавіцкай СШ і ў Талькаўскай СШ Мінскай вобласці. 1957–1961 гады — хармайстар Мінскага ансамбля песні і танца ў Маладзечна. З 1961 года — выкладчык кафедры спеваў і музыкі Гродзенскага педінстытута імя Янкі Купалы (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы. Асабістыя справы звольненых выкладчыкаў, 1973–1975, А-К. Т. 1. Л. 207–257).

Найбольш плённа пасля вайны Антону Валынчыку працавалася ў Маладзечне. Ён так захапіўся сваёй працай, што ў вольны ад работы час адпраўляўся ў дарогу па Беларусі. Кампазітар і хормайстар ездзіў і хадзіў па вёсках і ўсіх, хто любіў музыку, клікаў у свой ансамбль у Маладзечна.

Аднойчы прыехаў у Пінск. Ідзе па адной з вуліц і чуе: аднекуль даносіцца песня. Цудоўны дзявочы галасок спяваў: «Ой, рэчанька, рэчанька…». Антон Міхайлавіч уважліва прыслухаўся і накіраваўся туды, адкуль лілася песня. Зайшоў у маленькую кавярню і спыніўся каля ўваходу. Там нікога не было, акрамя адной дзяўчынкі. Яна прыбірала са сталоў посуд і спявала. Убачыўшы незнаёмага мужчыну, дзяўчынка збянтэжылася і спыніла песню. «Спявай, спявай. Гэта вельмі прыгожа», — сказаў ёй Антон Міхайлавіч. І яна зноў заспявала. А калі скончыла пець, ён звярнуўся да яе з пытаннем: «А можа, у наш ансамбль пойдзеш?». І дзяўчына пагадзілася.

Так папаўняўся калектыў у Маладзечна. Хутка ў ім было 40 юнакоў і дзяўчат, якія прыйшлі туды, як кажуць, з гушчы народнай. Праз некалькі месяцаў пасля таго, як Мінскі міжабласны ансамбль песні і танца ў Маладзечна ўзначаліў Антон Валынчык, калектыў выступіў з першай праграмай. Потым былі паспяховыя выступленні па Беларусі, у Прыбалтыцы, на Украіне. І ўсюды ўдзячныя гледачы ўзнагароджвалі калектыў з Маладзечна апладысментамі і кветкамі. У той час Антон Валынчык атрымаў першую Ганаровую грамату за развіццё самадзейнага мастацтва рэспублікі і актыўны ўдзел у ім.

Пра Антона Валынчыка ў Маладзечне ўспомніў заслужаны работнік культуры Рэспублікі Беларусь, ганаровы грамадзянін горада Маладзечна, мастацкі кіраўнік ансамбля песні і танца «Спадчына» дзяржаўнай установы «Палац культуры г. Маладзечна» Іосіф Сушко: «З Антонам Міхайлавічам Валынчыкам я пазнаёміўся ажно ў 1956 годзе, калі ён працаваў хормайстрам у прафесійным ансамблі песні і танца "Партызанскі". Гэты ансамбль быў заснаваны яшчэ ў 1943 годзе ў партызанскай зоне Мядзельшчыны. У тыя 1950-я гады я працаваў мастацкім кіраўніком у клубе ў гарадскім пасёлку Варапаева. А ансамбль "Партызанскі" быў частым госцем у нашым клубе. Тут я з Валынчыкам і пазнаёміўся. Пачынаючы з 1955 года ў Маладзечанскай вобласці штогод праходзілі агляды аматарскіх калектываў. Лепшыя нумары адбіраліся на заключны канцэрт, дзе галоўным дырыжорам быў Антон Валынчык.

Антон Міхайлавіч развучваў партыі пад сваю скрыпачку, на якой ён даваў абсалютную інтанацыю для голасу, а дзе было патрэбна — дырыжыраваў смычком. Ён ніколі не павышаў голасу на таго, хто няправільна спяваў.

З 1959 года я працаваў метадыстам у абласным Доме народнай творчасці па музыцы і кіраваў Лебедзеўскім хорам, якому ў 1963 годзе было прысвоена званне «народная харавая капэла». Антон Міхайлавіч у гэтыя гады яшчэ кіраваў народным хорам у Вілейскім раёне ў вёсцы Бараўцы. Шмат разоў па яго просьбе я ездзіў з ім на рэпетыцыю і акампаніраваў на баяне ўвесь ягоны рэпертуар. Пасля рэпетыцый ці канцэртаў мы часам любілі пасядзець, выпіць чарачку, пагутарыць пра мастацтва, пра жыццё, пра духоўнасць. Я любіў яго слухаць, таму што ён заўсёды казаў праўду, казаў шчыра і адкрыта. Антон Міхайлавіч быў для мяне вялікім аўтарытэтам як музыкант і як чалавек. І вельмі добра адносіўся да мяне. Аднойчы быў такі выпадак. У 1959 годзе Домам народнай творчасці ў Маладзечне быў аб'яўлены конкурс на лепшую песню для свята песні на возеры Нарач, якое праводзілася штогод 3 ліпеня. У гэтым конкурсе ўдзельнічалі Валынчык, Гембіцкі, я і іншыя. Нашы песні адвезлі на прагляд Рыгору Шырму і Генадзю Цітовічу. І хутка для свята была прапанавана мая песня на словы Адама Русака "Слаўся, народ беларускі". Таму што яна была прасцейшай, лягчэйшай, а песня Валынчыка была больш разгорнутай, складанай у харавым плане. Мне напачатку было неяк ніякавата, што ўзялі менавіта маю песню, а не Антона Міхайлавіча. Але ён на мяне зусім не пакрыўдзіўся, наадварот, узяў ноты маёй

песні і паказаў мне гарманічныя музычныя памылкі. Я паслухаў яго, пагадзіўся і ўсе памылкі выправіў. Гэтым прыкладам я хачу падкрэсліць добрыя чалавечыя якасці кампазітара Антона Валынчыка.

Жыў ён у Маладзечна на вуліцы Вялікі Гасцінец у маленькім пакойчыку са сваёй мілай жонкай (Антон Валынчык быў жанаты двойчы. — *С. Ч.*). Не так часта, але я там бываў. Потым, калі мы развіталіся, я шмат апрацовак ягоных песень выкарыстоўваў у сваёй “Спадчыне”. Яго песні “Сонейка зайшло”, “Як на свет радзіўся Янка” дваццаць гадоў былі ў рэпертуары ансамбля песні і танца “Спадчына”…

У маёй памяці Антон Міхайлавіч Валынчык застаўся шчырым і добрым чалавекам, вялікім майстрам харавога мастацтва». (Усе ўспаміны пра Антона Валынчыка запісаныя аўтарам гэтай кнігі восенню 2009 года.)

З песняй праз жыццё

З 1961 года Антон Валынчык стала жыве ў Гродне. У горад над Нёманам яго запрасілі выкладаць музыку і спевы ў Гродзенскім педагагічным інстытуце імя Янкі Купалы (Загадам Міністра адукацыі Рэспублікі Беларусь № 474 ад 24 лістапада 2000 года Гродзенскі педагагічны ўніверсітэт імя Янкі Купалы перайменаваны ў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы. — *С. Ч.*).

У архіўнай даведцы Гродзенскага ўніверсітэта так і запісана: «Загадам № 46 ад 25 красавіка Антон Міхайлавіч Валынчык прыняты на працу на пасаду выкладчыка кафедры музыкі і спеваў з 16 красавіка 1961 года. Загадам № 127 ад 13 верасня 1961 года залічаны старшым выкладчыкам і прызначаны загадчыкам кафедры музыкі і спеваў з 1 верасня 1961 года».

У Гродне Антон Валынчык не толькі плённа працаваў загадчыкам кафедры музыкі і спеваў Гродзенскага педінстытута, але адначасова з’яўляўся хормайстрам гродзенскага народнага ансамбля песні і танца «Нёман», быў мастацкім кіраўніком Гродзенскай народнай капэлы настаўнікаў. Прыгадвае беларускі кампазітар Віктар Войцік: «На жаль, я мала кантактаваў з шаноўным спадаром Антонам Валынчыкам. Я быў зусім юным, іграў у ансамблі “Нёман” на балалайцы. Толькі зрэдку мне прыходзілася назіраць за работай хору. Антон Міхайлавіч мне запомніўся высокім і хударлявым чалавекам. У яго постаці было нешта імклівае і артыстычнае. Памятаю, як ён карпатліва працаваў над сваім творам “Ліпы старыя”. Увесь час нервова штосьці падпраўляў і ў харавой партытуры і ў гучанні хору. Магу яшчэ адзначыць, што Антон Міхайлавіч дамагаўся ад харыстаў высокай харавой культуры. Трэба сказаць, што хор у ансамблі “Нёман” пад яго кіраўніцтвам быў даволі добрым, але са спевамі ў стылі “а капэла” выступаў рэдка».

Незабыўныя тыя часы былі ў жыцці гродзенскіх калектываў, калі там за пультам стаяў Антон Валынчык. Высокая творчая патрабавальнасць хормайстра, уменне здабыць інтанацыйную чысціню спявання, дамагчыся сапраўднага гучання і ансамблевасці партый, глыбіня прачытання аўтарскай партытуры — усё гэта заўсёды вабіла тых, хто разумеў і любіў харавую музыку.

Багацце рэпертуару тых калектываў, якімі кіраваў Антон Валынчык, было адной з іх адметных рысаў. Каб упэўніцца ў гэтым, хочацца нагадаць хаця б рэпертуар той Гродзенскай капэлы настаўнікаў, якой паспяхова кіраваў слынны маэстра. Там былі і бахаўскі хор «Сэрца, маўчы», і «Вячэрняя песня» Танеева, «Ухваленне прыроды» Бетховена, і «Что смолкнул веселия глас…» Чайкоўскага, цудоўныя творы Рымскага-Корсакава, Кюі, Шуберта, Манюшкі, Вебера, Расіні, ужо не кажучы пра музыку Аляксандрава, Дунаеўскага, Хрэннікава, Фляркоўскага, іншых майстроў песні, а таксама шматзначны рэпертуар беларускіх аўтараў. Такому рэпертуару можа пазайздросціць і сёння не адзін прафесійны харавы калектыў. А песні Антона Валынчыка «Ліпы старыя» і «Касцы» на словы Якуба Коласа — гэта найярчэйшы ўзор харавой музыкі, у якой аўтар выступаў не толькі знаўцам сакрэтаў партытуры для ансамблевага спявання, але таксама тонкім мастаком, які выдатна пераўтвараў багацце народнай музычнай мовы ў строгі і дакладны па форме твор. Больш за 100 хароў, песень, апрацовак музычнага фальклору напісана ім. Нават самыя патрабавальныя прыхільнікі харавой музыкі не змогуць знайсці ў гэтай творчасці адхіленняў ад прафесіянальных законаў і мастацкага густу. Натхнялі кампазітара цудоўныя радкі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Пятруся Броўкі, Адама Русака і іншых беларускіх паэтаў, у творах якіх адлюстраваны прыгажосць роднага краю, самаадданая праца людзей, з якімі сутыкаў яго лёс. А колькі плёну было ад супрацоўніцтва Антона

Валынчыка з самадзейнымі кампазітарамі, музыцы якіх ён першы даваў пуцёўку на эстраду! Кампазітар шчыра і самааддана кансультаваў як хормайстар шматлікія харавыя калектывы Гродзеншчыны. Тым не менш, з-за незразумелай нячуласці да Антона Міхайлавіча некаторых работнікаў і чыноўнікаў, адказных за культурнае жыццё Гродзеншчыны, ён рана пакінуў і Гродзенскую капэлу настаўнікаў і народны ансамбль песні і танца «Нёман». Капэле ён аддаў 6 гадоў сваёй творчасці, а «Нёману» — 4 гады. Прыгадвае былы дырэктар Гродзенскага абласнога Дома народнай творчасці Марк Коп: «Абласны Дом народнай творчасці ў Гродне я ўзначальваў 27 гадоў — з 1971-га да 1998-га. І музычнай творчасцю Гродзеншчыны я вельмі цікавіўся і добра яе ведаю. У пасляваенны час у Гродне была створана і актыўна працавала сапраўдная кампазітарская школа, праз якую прайшлі такія вядомыя кампазітары, як П. Радаліцкі, Л. Ляшэнка, С. Малчанаў, Л. Амелін, П. Шаўко, У. Ширкевіч, В. Нікіценка, Э. Казачкоў, М. Гарабец, І. Трухалёў, А. Аржаннікаў, А. Шыдлоўскі, Я. Петрашэвіч, В. Войцік і, вядома ж, Антон Міхайлавіч Валынчык. Антон Валынчык быў сапраўдным фанатыкам беларускай музыкі і песні. Ён, як і Цітовіч, як і Шырма, хадзіў па вёсках і збіраў беларускія народныя песні. Пасля — іх апрацоўваў. У 1970-х гадах Антон Міхайлавіч стварыў адзіны ў вобласці Навагерніцкі мужчынскі хор у Шчучынскім раёне сумесна з гродзенскім заводам “Аўтапровад”. І мы Валынчыка пастаянна вазілі туды на рэпетыцыі. І ён вывеў гэты хор на рэспубліканскі ўзровень. Былі і да яго падобныя хары і пасля яго, але гэта было не тое. Ён валодаў выключным музычным слыхам. Валынчык даставаў сваю скрыпачку, настройку рабіў, і хор з першых рэпетыцый спяваў трохгалоссе. Антон Валынчык быў спецыялістам ад Бога.

А пазнаёміўся я з Антонам Міхайлавічам тады, калі быў студэнтам Гродзенскага педінстытута імя Янкі Купалы. І паколькі я меў музычную адукацыю, вучыўся і адначасова быў канцэртмайстрам ва ўніверсітэцкім хоры. Спачатку хорам кіраваў Павел Радаліцкі, а калі ён памёр — кіраўніком стаў Антон Валынчык. Вось тады мы з ім і пазнаёміліся.

Калі я працаваў у Доме народнай творчасці, Антона Міхайлавіча мы пастаянна запрашалі ў журы на розныя конкурсы, фестывалі, агляды. Валынчык — гэта была музычная глыбіня, талент, энцыклапедыя. У апошнія гады жыцця мы прыйшлі да яго, каб ён перадаў нам свае сшыткі нотаў і песень. А ён кажа: “Не, хлопцы, не дам. Вы ўсё роўна ўсё сапсуеце”. Ён быў у сваёй справе — суперпрафесіянал, мэтр, вялікі знаўца. Яго заўсёды хвалявала чысціня беларускай мелодыі, чысціня роднай мовы, шчырасць у гэтых пытаннях. У Беларусі іх можна паставіць разам — Шырму, Цітовіча, Валынчыка і Роўду. Гэта вялікія беларускія музычныя рэгенты.

Як чалавек, Антон Міхайлавіч вельмі не любіў хамства, быў даволі інтэлігентным чалавекам. Бяздарных людзей, якія імкнуліся з сябе стварыць вялікіх знаўцаў музыкі, ён не вельмі паважаў. За тое, што ён кіраваў у свой час царкоўнымі харамі, да яго неяк чыноўнікі адносіліся асцярожна. Ён не быў членам кампартыі, ён жыў песняй. Але не любіў і не пісаў розных партыйных і ленінскіх гімнаў, яго хвалявала найперш наша беларуская песня. На жаль, да сённяшніх дзён памяць пра яго ў Гродне не ўшаноўваецца. Я, дарэчы, гадоў восем таму рыхтаваў дакументы на адкрыццё мемарыяльных шыльдаў у Гродне А. Валынчыку, А. Шыдлоўскаму, Л. Ляшэнку, А. Чопчыцу, П. Радаліцкаму. Але дакументы так і засталіся ляжаць у шуфлядах Гродзенскага аблвыканкама…».

Лепш за ўсё ў тыя 1960-я гады Антону Валынчыку працавалася ў Гродзенскім педінстытуце. Працаваў ён шчыра і аддана, быў патрабавальны не толькі да студэнтаў і выкладчыкаў, але і да самога сябе. Ён любіў і цаніў у працы прафесіяналізм. Вось што згадаў аўтару кнігі пра Антона Міхайлавіча былы студэнт Гродзенскага педінстытута журналіст Аляксей Дземідовіч: «Вядома, у мяне, як і ў бальшыні студэнтаў, многае пра Антона Валынчыка пралятала міма вушэй. Але тое, што тычылася музычнага мастацтва, то мяне яно не мінула. Бо калісьці мой бацька, вясковы музыка-самавук, не толькі навучыў мяне іграць на нямецкім трафейным гармоніку, але і перадаў з маленства любоў да музыкі, захапленне яе віртуозамі-майстрамі. Вось таму я, студэнт першага выпуску факультэта педагогікі і методыкі, з пачатку вучобы падыходзіў да ўсяго таго, што тычылася нашай музычнай адукацыі на факультэце, менавіта з гэтай бацькоўскай меркай. Да таго ж, з першага курса мне давялося яшчэ і працаваць на палову стаўкі лабарантам кабінета музыкі. Такім чынам, я быў у нейкай

ступені і памагатым нашых выкладчыкаў, такіх цудоўных педагогаў, як Павел Аляксандравіч Радаліцкі, Антон Міхайлавіч Валынчык, Вера Антонаўна Нісцюк, і іншых. Калі першы з іх — Павел Аляксандравіч Радаліцкі быў як на ўроках музыкі, так і на канцэртах самым ветлівым і абаяльным, то Антон Міхайлавіч Валынчык, пры ўсёй яго справядлівасці, заўсёды прытрымліваўся дысцыпліны і патрабавальнасці да кожнага, хто прысутнічаў на яго лекцыях ці практычных занятках. Маэстра Валынчык лічыў, што музыку і песню ўсе павінны любіць так, як ён, і не інакш. Таму на яго занятках проста сядзець і не слухаць, што казаў выкладчык, ды яшчэ сам загадчык кафедры музыкі і спеваў, нельга было. Калі ж знаходзіліся такія, хто проста бавіў час, гэта выводзіла педагога з раўнавагі, нават злавала яго. Тым не менш, Антона Міхайлавіча мы ўсе любілі. А калі ў музкабінеце заставалася якая вольная хвіліна, мы прасілі выкладчыка пайграць на скрыпцы і праспяваць якую-небудзь найбольш папулярную рэч са сваіх твораў. Лёгкая ўсмешка асвятляла яго, здавалася б, заўсёды строгі твар, і Антон Міхайлавіч сваім ціхім, трохі сіпаватым, але шчырым голасам пачынаў, затым рабіў пройгрыш — і песня працягвалася да таго часу, пакуль такія радасныя хвіліны не перапыняў залівісты званок на калідоры… Яго скрыпку, як і аўтара песень, мы ўсе шчыра любілі… Як жа сёння хацелася б вярнуцца ў той нялёгкі, але шчаслівы малады час!..».

Два гады працы ў Гродзенскім універсітэце для Антона Міхайлавіча не прайшлі марна. Загадам Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР ад 28 верасня 1963 года Антону Валынчыку было прысвоена ганаровае званне «Заслужаны дзеяч культуры Беларусі». У архіве Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы захоўваецца некалькі характарыстык на Антона Міхайлавіча Валынчыка, падпісаных былымі рэктарам педінстытута Маркоўскім Д. С., сакратаром парткама (Антон Валынчык членам кампартыі ніколі не быў. — *С. Ч.*) Крэнем І. П. і старшынёй мясцкама Васільевым П. В. (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы. Асабістыя справы звольненых выкладчыкаў, 1973–1975, А-К. Т. 1. Л. 207–257).

Гэтыя характарыстыкі пісаліся на прысваенне яму звання заслужанага дзеяча культуры Беларусі, на розныя ўзнагароджванні, на хадайніцтва ў выканкам Гродзенскага гарадскога савета дэпутатаў

працоўных аб прызначэнні Антону Валынчыку персанальнай пенсіі рэспубліканскага значэння. Праўда, персанальнай пенсіі рэспубліканскага значэння Антону Міхайлавічу так і не далі. Тым не менш, давайце пачытаем адну з характарыстык на нашага слыннага педагога і кампазітара: «Антон Міхайлавіч Валынчык з’яўляецца выдатным спецыялістам сваёй справы, дасканала валодае методыкай выкладання, аддае ўсе сілы і веды для павышэння музычнай адукаванасці і культуры студэнтаў. З’яўляючыся загадчыкам кафедры, ён правёў вялікую працу па паляпшэнню выкладання музычных прадметаў і па павышэнню якасці працы гурткоў мастацкай самадзейнасці. Інстытуцкі хор, які ўзначальваў Антон Міхайлавіч, штогод выступаў на гарадскіх аглядах мастацкай самадзейнасці. Вялікую дапамогу аказваў А. М. Валынчык настаўнікам школ г. Гродна і вобласці ў справе павышэння іх тэарэтычнага і метадычнага ўзроўню ў выкладанні музыкі і спеваў. Добры знаўца харавога мастацтва, Антон Міхайлавіч унёс вялікі ўклад у развіццё музычнай культуры Заходняй Беларусі. Больш 55 гадоў працоўнай дзейнасці ён прысвяціў служэнню свайму народу на ніве музычнай асветы.

Працуючы выкладчыкам музыкі ў настаўніцкай семінарыі, у сярэдніх школах, а потым у педінстытуце, з’яўляючыся мастацкім кіраўніком Беларускага дзяржаўнага міжабласнога ансамбля песні і танца, хармайстрам народнага ансамбля песні і танца “Нёман”, харавой капэлы настаўнікаў г. Гродна і шэрагу харавых калектываў Слоніма, Мінска, Маладзечна, Лунінца, Клецка, Мар’інай Горкі, Антон Міхайлавіч усе свае сілы і веды аддаў справе павышэння музычнай культуры беларускага народа. Многія калектывы вобласці, у тым ліку ансамбль песні і танца в. Збляны Лідскага раёна, народны хор вёскі Баранова Іўеўскага раёна, Дзяляціцкая народная харавая капэла сваімі поспехамі таксама абавязаны А. М. Валынчыку.

Антонам Міхайлавічам напісана каля ста музычных твораў. Гэта хары і песні на словы Янкі Купалы (“Зайшло ўжо сонейка”, “За праўду” і іншыя), Якуба Коласа (“Ліпы старыя”, “На сенажаці”, “Не бядуй”, “Устаньце, хлопцы” і іншыя), П. Броўкі і А. Русака (“Крочым наперад”, “Слаўся, народ беларускі” і іншыя), шмат апрацовак народных песень (“Ці свет, ці світае”, “Купалінка” і іншыя). Многія з іх уваходзяць у рэпертуар лепшых харавых калектываў рэспублікі, у

тым ліку Дзяржаўнага беларускага народнага хору пад кіраўніцтвам Г. Цітовіча, Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы БССР пад кіраўніцтвам Р. Шырмы. Два творы (“Ліпы старыя” і “На сенажаці”) у выкананні харавой капэлы выдадзены ў грамзапісе. Гэтыя музычныя творы і песня “А зязюлька кукавала” ўвайшлі ў “залаты фонд” нашай краіны…» (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы. Асабістыя справы звольненых выкладчыкаў, 1973–1975, А-К. Т. 1. Л. 207–257).

І калі ў 1940–1950-х гадах Антон Валынчык не меў дзяржаўнай службы і быў незапатрабаваны як спецыяліст, то ў 1960-х гадах ён даказаў апантанай працай свае адносіны да педагогікі і беларускай культуры, хаця яму ўжо было нямала гадоў. У 1966 годзе ўпершыню за ўсё ягонае жыццё ў актавай зале Гродзенскага пединстытута быў наладжаны творчы вечар кампазітара і дырыжора з нагоды 70-годдзя з дня нараджэння і 50-годдзя працоўнай дзейнасці. З юбілеем Антона Міхайлавіча павіншаваў і Рыгор Шырма тэлеграмай: «Шчыра віншую з днём 70-годдзя. Жадаю моцнага здароўя, асабістага шчасця і далейшых творчых поспехаў на карысць нашай Радзімы!».

Звольніўся па асабістым жаданні з пединстытута Антон Валынчык ажно 1 сакавіка 1974 года ва ўзросце 78 гадоў. Праўда, зрэдчасу яго клікалі на месяц-другі на працу ў інстытут, і ён пагаджаўся.

Жыў Антон Міхайлавіч са сваёй жонкай Вольгай Данілаўнай і сынам Леанідам спачатку на Сацыялістычнай вуліцы, 66 у Гродне, а потым у сваёй невялікай двухпакаёвай кватэры на першым паверсе ў доме № 33 на вуліцы Ажэшка. Пра кампазітара ўспамінае кіраўнік фальклорнага ансамбля «Гарадзенскія дударыкі» кампазітар і музыкант з Гродна Яўген Петрашэвіч:

«Першы раз з Антонам Міхайлавічам я сустрэўся ў Мінску тады, калі быў яшчэ студэнтам. На адным з канцэртаў спяваў хор Валынчыка з Маладзечна. Пасля яго выступлення падняўся старшыня журы і папрасіў, каб яго хор праспяваў яшчэ раз свае песні. Гэта быў даволі рэдкі выпадак, каб журы некага прасіла выступіць зноў. Там я пазнаёміўся з Антонам Валынчыкам.

Калі ў Гродне я вёў свой прафсаюзны хор, яго наведвала і жонка Валынчыка Вольга Данілаўна. Гэта была даволі сімпатычная жанчына, добрай душы чалавек, нядрэнная спявачка.

Антон Валынчык у вольны час вельмі любіў нешта майстраваць. У яго было шмат розных інструментаў, запчастачак, шрубікаў, гаечак. Любіў рыбалку, марыў злавіць у Нёмане сома. Ён ведаў, што недзе насупраць Каложы ў Нёмане ёсць яма і там вядзецца сом. Ён рабіў вялікія кручкі і часта туды хадзіў. А ці злавіў ён сома — я не ведаю. Рыбалка для яго была не проста захапленне, а там, на прыродзе, ён думаў музыку.

Антон Валынчык быў высокага росту, твар меў яркі, які лёгка можна было намаляваць.

Я бываў у яго двухпакаёвай кватэры, мы шмат гутарылі пра наша жыццё. Але, напрыклад, пра сваё маленства ён не любіў прыгадваць. Ён быў больш замкнуты чалавек, індывідуаліст.

Антон Міхайлавіч вельмі прафесійна рабіў аранжыроўкі песень. Ён у добрых адносінах быў з кампазітарам Аляксандрам Шыдлоўскім, рабіў да яго песень аранжыроўкі. Неяк мне Валынчык расказваў, што, калі ён працаваў у Навагрудскай польскай і беларускай гімназіях, дык напісаў музыку да санетаў. І ўсе выкладчыкі былі здзіўленыя гэтым, бо напісаць музыку да санетаў вельмі нялёгка.

У яго была вельмі вялікая калекцыя пласцінак, і ён меў патэфон. На некалькіх пласцінках былі і яго песні ў выкананні капэлы Рыгора Шырмы. Але ён быў незадаволены самім выкананнем песень і якасцю запісаў. Чуў я, што гэтыя ўсе пласцінкі Антон Міхайлавіч перадаў Гродзенскаму праваслаўнаму сабору. Але потым адтуль іх забраў адзін чалавек. Прозвішча і адрас гэтага чалавека я не ведаю. Дарэчы, Антона Валынчыка не вельмі любілі праваслаўныя свяшчэннікі, бо яго царкоўныя хары заўсёды былі лепшымі, чым сама дзейнасць гэтых свяшчэннікаў.

Антон Валынчык быў моцны харавік акадэмічнага складу. Мы вучыліся ў яго гэтаму прафесійнаму майстэрству. Зніклі кудысь і яго царкоўныя музычныя творы. Калі памёр Валынчык, жонка пераехала да сына на Украіну. Пра дачку я нічога не чуў…».

Антона Валынчыка не стала 13 лістапада 1985 года. У адным з пісем да аўтара гэтай кнігі заслужаны настаўнік Беларусі Апанас Цыхун (1910–2005) пры жыцці неяк згадаў, што з Антонам Валынчыкам ён шчыра сябраваў, часта сустракаўся, калі той ішоў са спінінгам ці з вудамі на Нёман. «Апошні раз быў у ягонай кватэры разам з гродзен-

скім кампазітарам Яўгенам Петрашэвічам. Валынчык тады ўжо цяжка хварэў — ён перанёс інсульт. Яго жонка Вольга Данілаўна выканала нам песню, якую даўней спявалі гімназісты Клецкай беларускай гімназіі кожны дзень перад пачаткам заняткаў і пасля іх: “Вучыся, нябожа, вучэнне — паможа”, здаецца на словы Янкі Купалы… Хаця гэты выдатны дырыжор і кампазітар стараўся прынесці як мага больш карысці роднай Бацькаўшчыне, але наменклатуршчыкі не любілі Антона Міхайлавіча. Так, ён без усялякай прычыны быў адхілены ад кіраўніцтва ансамблем песні і танца “Нёман”. Прышывалі яму ярлыкі “неблагонадёжный”, “националист”. Пасля смерці Антона Валынчыка яго жонка Вольга Данілаўна жыве на старым месцы на вуліцы Ажэшка. Яна і зараз спявае ў царкоўным хоры», — пісаў Апанас Пятровіч Цыхун.

Застаць Вольгу Данілаўну ў Гродне мне ўжо не ўдалося. Пісаў я некалькі разоў ёй і сыну Антона Валынчыка Леаніду на Украіну, але адказаў так і не атрымаў. Шукаў сляды і дачкі кампазітара ад першага шлюбу Дзіны Валынчык — не знайшоў. Даведаўся толькі, што пасля вайны яна з’ехала ў Вільню.

* * *

Восенню 2009 года я дамовіўся з гродзенскімі кампазітарам Яўгенам Петрашэвічам і гісторыкам Аляксандрам Талерчыкам прайсціся па вуліцах Гродна, дзе жыў і працаваў Антон Валынчык. Мы сустрэліся ў цэнтры горада каля дома, дзе жыў Антон Міхайлавіч. Няма на ім, няма і на будынку ўніверсітэта мемарыяльнай шыльды, якая нагадала б усім, што тут жыў і працаваў чалавек, які ўсё сваё нялёгкае жыццё ратаваўся роднай песняй, які ўсе свае гады нёс гэту песню ў сэрцы і шчодра дарыў яе людзям і сваім вучням.

З Гродна мы паехалі на гарадскія могілкі ў раёне ААТ «Гродна-Азот», дзе пахаваны славуты гродзенец. Знайшлі яго магілу, на якой няма ніякага помніка, а ўстаноўлены толькі просты жалезны крыж, на якім прымацавана шыльдачка з надпісам: «Антон Міхайлавіч Валынчык, 23.07.1896–13.11.1985, беларускі кампазітар». Ад часу крыж нават трохі пахіліўся на правы бок. Аляксандр Сямёнавіч Талерчык прыхапіў з сабой фарбы, мы пафарбавалі гэты крыж, прыбралі магілку і моўчкі пакінулі могілкі.

Не ўшанавана памяць пра заслужанага дзеяча культуры Беларусі і на радзіме Антона Валынчыка — Слонімшчыне. У вёсцы Мяльканавічы, дзе нарадзіўся педагог і кампазітар, многія вяскоўцы пра свайго земляка ніколі нічога не чулі. Толькі старэйшыя вяскоўцы згадалі пра яго, а адна жанчына нават заспявала:

Ідуць касцы, звіняць іх косы,
Вітаюць буйныя іх росы,
А краскі ніжай гнуць галовы,
Пачуўшы косак звон сталёвы…

Яўген Хлябцэвіч

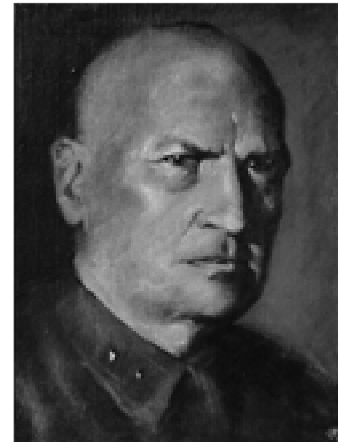

Анатоль Крывенка. Партрэт Яўгена Хлябцэвіча

Летам 1946 года ў Маскве, у доме № 6 па Срэценскаму бульвару раздаўся званок. У гэтым доме тады жыў вучоны сакратар бібліятэчнага інстытута Яўген Хлябцэвіч. У госці да яго з Мінска прыехаў гісторык, кандыдат сельскагаспадарчых навук Фёдар Дамінікоўскі (1905–1949). Той Фёдар Дамінікоўскі, які працаваў у Цэнтры хімічнай лабараторыі Беларускага НДІ сельскай і лясной гаспадаркі, а са жніўня 1943 года быў загадчыкам кафедры геалогіі і глебазнаўства БДУ, вучоным сакратаром савета ўніверсітэта, які даследаваў гісторыю навукі і культуры Беларусі, з’яўляўся аўтарам больш як 200 артыкулаў біябібліяграфічнага слоўніка «Выдатныя дзеячы беларускай зямлі» (1945–1947 гады) (рукапіс захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. — *С. Ч.*).

Яўген Хлябцэвіч шчыра сустрэў земляка. І Фёдар Дамінікоўскі папрасіў гаспадара падзяліцца ўспамінамі аб сустрэчах з дзеячамі беларускай культуры. Свае ўспаміны Яўген Хлябцэвіч пачаў так:

«Вы хочаце пачуць расказ пра маю маладосць, пра нашу маладосць. То тады, калі я сустракаўся з Коласам, з Купалам, з Цёткай, нам было па 25–30 гадоў. Усё гэта тут, у гэтых дакументах, на здымках і пісьмах. Маё дзяцінства прайшло ў канцы мінулага стагоддзя (маецца на ўвазе ў канцы XIX стагоддзя. — *С. Ч.*) у Жыровічах, што стаяць на беразе Шчары, недалёка ад Слоніма. І да нашых часоў захаваліся там помнікі беларускага дойлідства. У духоўным вучылішчы мой бацька Іван Андрэевіч выкладаў арыфметыку і геаграфію. Але галоўным яго клопатам і заняткам была слынная Жыровіцкая бібліятэка. Там зберагаліся рукапісныя беларускія кнігі з адмысловымі ілюстрацыямі і летапісы. Бацька склаў падрабязны каталог, упарадкаваў і ашчадна захоўваў гэтыя скарбы. Дзе ж яны зараз знаходзяцца? Ці ўцалелі? Я падлеткам часта прыходзіў у бібліятэку і бачыў усё гэта на свае вочы. Бацька вельмі цікавіўся гісторыяй Беларусі, апантана даследаваў жыровіцкія рукапісы. А яшчэ меў і літаратурны талент. У віленскіх часопісах друкаваў артыкулы і гістарычныя нарысы. Сям'я наша была вялікая, шэсць дзяцей. Лёс кожнага склаўся своеасабліва, але ўсіх паклікаў рэвалюцыйны час…».

Спачатку Яўген Хлябцэвіч распавёў Фёдару Дамінікоўскаму пра свайго меншага брата Уладзіміра Хлябцэвіча, які загінуў у лютым 1917 года ў Петраградзе ва ўзросце 22 гадоў, калі ратаваў параненых людзей. Пахавалі Уладзіміра ў Сызрані (Расія), дзе, як бежанцы, жылі яго бацькі. Дарэчы, пасля Жыровічаў сям'я Хлябцэвічаў пераехала ў Кленікі на Беласточчыну. Пра Кленікі перад бежанствам у час Першай сусветнай вайны Уладзімір Хлябцэвіч напісаў артыкул, які быў надрукаваны дзякуючы Віталю Скалабану і Дарафею Фіёніку ў № 2 у 1995 годзе ў выданні «Białoruskie Zeszyty Historyczne». 25 верасня 1915 года, пасля таго як разам з маці і бацькам Уладзімір Хлябцэвіч падаўся з Кленікаў у бежанства, ён пісаў роднаму брату Яўгену: «Усе вёскі гарэлі пры непрысутнасці нашых людзей. Кнігі (10 скрыняў) закапаны ў вельмі надзейным месцы. Там тваё ўсё. Закапвалі я і Маліш. Твае рукапісы пра беларускіх пісьменнікаў і лісты іх тожа былі схаваныя там, у скрынях. Я ведаю дзе…» (Часопіс «Białoruskie Zeszyty Historyczne». 1995. № 2 (4). С. 135). Гэтыя скрыні ў вёсцы Кленікі на Беласточчыне шмат гадоў шукала настаўніца беларускай мовы і літаратуры мясцовай школы Марыя Базылюк (Марыйка — як

яе ласкава называлі вяскоўцы і беларускія літаратары ў Польшчы). У гэтых скрынях захоўваецца невядомы літаратурны скарб Хлябцэвічаў. І Марыя Базылюк яго шукала, а таксама сама даследавала творчасць Яўгена Хлябцэвіча. Яна нават напісала, калі была студэнткай, магістарскую дысертацыю на тэму «Жыццё і дзейнасць Яўгена Хлябцэвіча на фоне перыяду "Нашай нівы"», якая была апублікавана ў кнізе яе памяці «Марылька» (Беласток, 2011). Але так склаўся лёс, што гэтыя скрыні Марыі Базылюк знайсці не ўдалося. Яе зламала хвароба ў 1996 годзе ва ўзросце 38 гадоў.

Цікава, якія рукапісы Яўгена Хлябцэвіча ляжаць у тых скрынях? Пісьмы якіх пісьменнікаў захоўвае гэты скарб на Беласточчыне? Можа, там лісты ад Янкі Купалы, Цёткі, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Горкага? Ён шчыра з імі сябраваў, сустракаўся, перапісваўся. Цяпер цяжка сказаць, хто той скарб адшукае. І ці адшукаецца ён наогул. Усё ж з таго часу прайшло 100 гадоў.

Да сённяшніх дзён пад адну вокладку так і не сабрана, і не выдадзена спадчына Яўгена Хлябцэвіча. А напісана ім было вельмі шмат. У Коўне ў 1912 годзе выйшла з друку яго першая кніга «Бібліятэка і кааперацыя», дзе аўтар разглядзеў пытанні тэорыі і арганізацыі бібліятэчнай справы. У Пецярбургу свет пабачылі ягоныя працы «Адраджэнне беларускай народніцкай літаратуры» (1914), «Народніцкая паэзія беларусаў» (1917), у якіх малады беларускі крытык прааналізаваў вытокі і характар беларускага мастацкага слова, даў высокую ацэнку творчым пошукам Янкі Купалы, Якуба Коласа і Максіма Багдановіча. А ў маскоўскіх выдавецтвах з'явіліся яго кнігі «Масавы чытач і антырэлігійная прапаганда» (1928), «Масавы чытач і праца з кнігаю» (1936).

Яшчэ ў Пецярбургу Яўген Хлябцэвіч пасябраваў з Янкам Купалам. Пясняр часта наведваў не толькі беларускія вечарынкі, але бываў і на розных рэпетыцыях. Ён удзельнічаў у рабоце беларускага студэнцкага навуковага гуртка, слухаў даклады пра Беларусь, часам чытаў свае вершы. Аднойчы Янка Купала перадаў Яўгену Хлябцэвічу верш «Прарок», прысвечаны гэтаму студэнцкаму гуртку.

Вельмі часта наш зямляк і Янка Купала гулялі па ўзбярэжжы Нявы, бывалі адзін у аднаго ў гасцях. Іх апошняя сустрэча адбылася ў 1930 годзе ў Маскве ў камуністычнай акадэміі, калі адзначаўся юбілей

Купалы. Пасля трагічнай смерці народнага песняра Яўген Хлябцэвіч быў адзін з першых, хто прыйшоў на дапамогу Уладзіславе Францаўне Луцэвіч у справе стварэння Літаратурнага музея Янкі Купалы ў Мінску. Ды і пры жыцці Янкі Купалы Яўген Хлябцэвіч рашуча выступаў у абарону песняра ад шматлікіх несправядлівых абвінавачванняў беларускай вульгарна-сацыялагічнай крытыкі 1930-х гадоў.

Пасля вайны ў беларускім друку з'явіліся ўспаміны Яўгена Хлябцэвіча пра беларускага песняра. Найперш гэта артыкулы «Янка Купала ў Пецярбургу» (Беларусь. 1945. № 2), «Янка Купала на пецярбургскіх агульнаадукацыйных курсах А. С. Чарняева» (Беларусь. 1946. № 8), «Янка Купала і Пецярбургскі ўніверсітэт» (Беларусь. 1947. № 9), «Пісьмо Янкі Купалы ў газету "Новая Русь" і ўдзел у ёй Л. М. Талстога» (Полымя. 1953. № 9) і іншыя.

У шчырых адносінах Яўген Хлябцэвіч быў і з Якубам Коласам. Пазнаёміўся ён з ім завочна тады, калі працаваў выкладчыкам бібліятэчнага тэхнікума ў Кіраве. Падчас Другой сусветнай вайны Яўген Хлябцэвіч выступаў з лекцыямі ў шпіталях сярод параненых. Воіны-беларусы прасілі пачытаць вершы Янкі Купалы і Якуба Коласа на беларускай мове. Па дапамогу наш зямляк звярнуўся да Якуба Коласа. Народны паэт хутка адклікнуўся на просьбу Яўгена Хлябцэвіча. Яны сталі перапісвацца, і такое сяброўства працягвалася дзесяць гадоў.

Перапісваўся Яўген Хлябцэвіч і з Максімам Багдановічам. Як сцвярджаў даследчык творчасці Яўгена Хлябцэвіча Віталь Скалабан, «чатыры лісты Багдановіча да Хлябцэвіча захоўваліся напярэдадні вайны ў Акадэміі навук БССР. Мусіць, іх перадаў яшчэ ў 1920-я гады ў Інбелкульт сам адрасат Яўген Хлябцэвіч. Ці пакінуў ён копіі Багдановічавых лістоў у асабістым архіве? Адказаць на гэта пытанне пакуль цяжка…» (ЛіМ. 1984. 24 жніўня). А можа, копіі гэтых пісем, а таксама іншыя пісьмы Багдановіча да Хлябцэвіча ляжаць на дне тых 10 скрыняў, што закапаныя на беластоцкай зямлі?..

Яўген Хлябцэвіч нарадзіўся 6 жніўня 1884 года ў вёсцы Жыровічы Слонімскага павета.

У 1897 годзе сям'я Хлябцэвічаў пераехала ў вёску Кленікі Бельскага павета, дзе Іван Хлябцэвіч стаў працаваць святаром. Тут ён арганізаваў некалькі пачатковых школ, быў загадчыкам бясплатнай народнай бібліятэкі. А ягоны сын Яўген Хлябцэвіч у 1900 годзе

скончыў Жыровіцкае духоўнае вучылішча, а пасля Віленскую праваслаўную духоўную семінарыю. Жывучы ў Вільні, Яўген Хлябцэвіч пазнаёміўся з беларускай інтэлігенцыяй, актыўна ўключыўся ў беларускі нацыянальна-вызвольны рух. Падтрымліваў цесныя сувязі наш зямляк і з рэдакцыямі беларускіх газет «Наша доля» і «Наша ніва», дасылаў свае розныя допісы, многія з іх падпісваў псеўданімам Халімон з-пад пушчы. Найперш гэта былі інфармацыі на тэмы культуры і адукацыі. Вось што пісаў Халімон з-пад пушчы ў «Нашай ніве» 1 лютага 1908 года: «У вёсцы Кленікі Бельскага павета 12 студзеня быў тут сельскі сход аб бібліятэцы-чытальні імя Паўленкава. Сход шоў так, што стыд і сорам за яго ўсім мужыкам тутэйшым! І хто мог бы паверыць, што грамада сталых людзей паслухае аднаго п'янага мужыка? А гэта і зрабілася на сходзі, дзе слухалі аднаго п'янага мужыка, што даводзіў: "На што нам бібліятэка? Усе роўна кнігі не мае. Лепш куплю за 5 злотых псалтыр, дык будзе ў мяне назаўсягды!". Бібліятэка-чытальня ледзьве толькі пачала шырыць вакруг свой ясны сьвет, сеяці зерне дабра, праўды і навукі. І вось ужо людзі пачынаюць таптаць гэтую вялікую работу. Выходзіць, што гутарка п'янюгі нашым мужыкам з Клебаноў і Загадзя даражэй за дзетак, каторыя бяруць з бібліятэкі кніжкі. Зразумейце, людцы, што бібліятэка будзе для вас карысна, калі яе будзеце падтрымліваць. Цяпер усяго 500 кніжак, а трэба да іх парабіць акладкі, каб не растрэсліся і не парваліся. Вось жа і сам нябожчык Паўленкаў пакінуў пасля смерці ўсё дабро і кніжкі свае, каб даваць помач народным бібліятэкам, але з тым варункам, каб і самы мужыкі давалі крыху грошай на ўтрыманне бібліятэк. Паўленкаў дае кніг больш як на 100 рублёў, калі дадуць на бібліятэку 50 рублёў самы мужыкі».

У 1906 годзе Яўген Хлябцэвіч стаў студэнтам Юр'еўскага ўніверсітэта, а праз год перавёўся ў Пецярбургскі ўніверсітэт. Тут ён рэдагаваў «Кніжны і бібліятэчны лісток» пецярбургскай газеты «Новая Русь», на старонках якой дапамог друкавацца Янку Купалу.

Будучы студэнтам Яўген Хлябцэвіч выступаў на Першым Усерасійскім з'ездзе па бібліятэчнай справе з дакладам «Развіццё бібліятэчнай справы на Беларусі». А калі закончыў універсітэт, працаваў інструктарам Беларускага пададдзела аддзела асветы нацыянальных меншасцей Народнага камісарыята асветы РСФСР у Кіеве.

У 1919 годзе атрымаў новую пасаду — ён стаў узначальваць бібліятэчнае аддзяленне Палітычнага ўпраўлення Рэўваенсавета РСФСР, а пасля перайшоў у Народны камісарыят асветы.

З 1943 года Яўген Хлябцэвіч працаваў у Маскоўскім бібліятэчным інстытуце, шмат пісаў, абараніў кандыдацкую дысертацыю. У Маскве і пражыў ён свае апошнія гады: яго не стала ў кастрычніку 1953 года. Час прыспешвае выдаць асобнымі кнігамі працы Яўгена Хлябцэвіча па бібліятэказнаўстве, а таксама пакінутыя ім успаміны пра беларускіх пісьменнікаў і палітыкаў, якіх ён ведаў і з якімі сябраваў.

Кандрат Лейка на Украіне

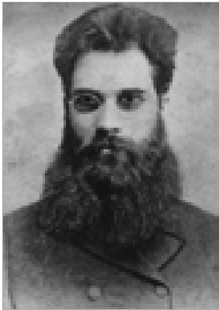
Кандрат Лейка

Жыццё і дзейнасць беларускага празаіка, паэта, драматурга і педагога Кандрата Лейкі, які жыў у канцы XIX — пачатку XX стагоддзя, яшчэ зусім мала даследаваны. Асабліва яго ўкраінскі перыяд жыцця з 1884 да 1921 года. Пра яго ўкраінскі перыяд і пойдзе ў кнізе размова, тым больш што на Харкаўшчыне ўдалося знайсці пра яго шмат новых звестак.

Кандрат Лейка нарадзіўся ў 1860 годзе ў вёсцы Збочна на Слонімшчыне. Спачатку вучыўся ў Азярніцкім народным вучылішчы, а пасля скончыў Свіслацкую настаўніцкую семінарыю.

Пяць гадоў малады настаўнік адпрацаваў настаўнікам у Косаве. А ў вольны ад педагогікі час пісаў па-беларуску вершы для дзяцей. Да сённяшняга часу захаваліся яго паэтычныя творы «Сарока», «Песня ластаўкі», «Бусел» і іншыя, датаваныя 1883 годам.

Яшчэ ў маленстве Кандрат Лейка застудзіў ногі, якія ў яго пастаянна балелі. Аднойчы доктар параіў памяняць месца жыхарства і пераехаць туды, дзе клімат больш сухі і цёплы. І ў 1884 годзе наш зямляк пакідае Беларусь і пераязджае жыць на Украіну ў Харкаўскую губерню. Тут ён спачатку працуе настаўнікам у Лініўскім пачатковым народным вучылішчы, а праз год яго пераводзяць у Аснавянскае народнае вучылішча.

У 1887 годзе ў двухпавярховым доме сваякоў украінскага пісьменніка Грыгорыя Квіткі-Аснаўяненкі ў Харкаве адкрылася вучылішча для сляпых дзяцей. Праз пяць гадоў вучылішча пераехала ў новы трохпавярховы корпус на Сумскую вуліцу. Гэты корпус быў пабудаваны па ўзоры дрэздэнскай школы для сляпых дзяцей, на грошы, сабраныя жыхарамі Харкава, а таксама за кошт мясцовага ўніверсітэта. Начальнікам вучылішча ў новым корпусе быў прызначаны беларус Кандрат Фёдаравіч Лейка.

З вялікай любоўю Кандрат Лейка ўзяўся за справу выхавання сляпых дзяцей. Ён уважліва вывучаў іх псіхалогію, распрацаваў сваю методыку навучання. Для дзяцей, якія не бачылі, праводзіліся экскурсіі ў поле, у лес, ажыццяўляліся паездкі на экскурсіі ў Палтаву і Кіеў. Найбольш таленавітых хлопчыкаў і дзяўчынак на свой страх і рызыку ён пачаў навучаць музыцы.

Шмат увагі наш зямляк удзяляў фізічнаму выхаванню сваіх гадаванцаў, бо лічыў, што з дапамогаю гімнастычных практыкаванняў можна пазбавіцца дэфектаў каардынацыі цела дзіцяці. На кожным пасяджэнні папячыцельскага савета Кандрат Лейка паўтараў адно і тое: «Панове! Прашу вас асігнаваць дадатковыя сродкі на спартыўныя снарады для вучылішча». А яму адказвалі: «Еще чего придумали! У нас приют для слепцов или обезьяний цирк?». Але сродкі Лейка знаходзіў. І на пляцоўцы каля вучылішча з’явіліся турнікі.

Становішча навучальнай установы пагоршылася тады, калі старшыня папячыцельскага савета прафесар К. А. Андрэеў быў пераведзены на службу з Харкава ў Маскву. З ад’ездам прафесара на вучылішча пачалі менш выдаткоўваць сродкаў. Тады Кандрат Лейка вырашыў прыдбаць свой агарод. Выхаванцы самі саджалі градкі, а восенню збіралі ўраджай бульбы, морквы, капусты, буракоў, цыбулі, якіх хапала на ўсю зіму.

У 1897 годзе вучылішча выпусціла 6 першых вучняў. Але ўсе яны паехалі да сваіх бацькоў, і далей вучыцца ніхто з іх не пайшоў, а дома былыя вучні займаліся пляценнем карзін. Усё гэта бачыў іх начальнік і вельмі перажываў. Ён пачынае выношваць новыя планы падрыхтоўкі сваіх выхаванцаў і рыхтуе іх да паступлення ў гімназіі і ва ўніверсітэты. Вучылішча пачынае працаваць па праграме пачатковых класаў гімназіі.

Працуючы ў Харкаўскім вучылішчы для сляпых дзяцей, Кандрат Лейка прайшоў спецыяльныя курсы ў Пецярбургу, а таксама слухаў лекцыі ў Харкаўскім універсітэце. Ён вельмі часта выступаў у друку з артыкуламі на розныя педагагічныя тэмы. Друкаваўся ў пецярбургскім часопісе «Слепец» , а таксама ў харкаўскай перыёдыцы — газеце «Губернские ведомости» і «Южный край». Некаторыя свае артыкулы падпісваў псеўданімам «Мрачный».

У 1893 годзе ў Харкаве Кандрат Лейка выдае сваю першую кнігу «Русская азбука. Учебник родной грамоты для классного и домашнего употребления». Сярод педагагічных матэрыялаў на сённяшні дзень удалося адшукаць яго артыкулы «Экскурсия воспитанников и воспитанниц Харьковского училища слепых в Киев», «Подвижник народной школы», «Основа», Письмо в редакцию», «О правовом положении слепых в России». Дарэчы, апошняя праца нашага земляка выдавалася асобнаю кнігаю ў бібліятэчцы часопіса «Слепец» у Пецярбургу ў 1906 годзе. Нядаўна мне ўдалося яе адшукаць і набыць ва Украіне.

У Харкаве Кандрат Лейка не забываў і пра родную мову. У гэты час ён піша шмат паэтычных твораў, прысвечаных птушкам, свойскім жывёлам, а таксама сатырычныя вершы. Верш пра сабаку Рабко паэт напісаў у 1886 годзе:

Рабко верна у нас служыць
І жыве сабе, не тужыць:
Удзень грэецца на сонцы,
Ноччу дрыхне на саломцы.
Пільнуе ён гумно, садок,
З двара не ступіць ні на крок.
Але тады толькі брахне,
Як хто ў бок нагой штурхне.

Ішоў студзень 1905 года, і ў вучылішча для сляпых дзяцей уварваўся вецер рэвалюцыі ў Расіі. Вучні і настаўнікі абмяркоўвалі падзеі ў сваім горадзе, цікавіліся навінамі і нелегальнай літаратурай. Кандрат Фёдаравіч патураў ім. Аб гэтым даведаліся мясцовыя ўлады і звольнілі яго з пасады за «опасное вольнодумство в вопросах воспитания слепых детей». На яго месца прыйшоў нехта Захараў — чалавек далёкі ад педагогікі і выхавання. Пры ім усе наваўвядзенні, якімі ганарыўся Лейка, хутка зніклі, а вучылішча ператварылася ў «богоугодный приют». Аднойчы нават каля кабінета новага начальніка адбыўся пратэст. Хлопчыкі і дзяўчынкі патрабавалі, каб у вучылішчы было ўсё, як пры Кандрату Фёдаравічу Лейку, найперш — прагулкі па горадзе, спартыўныя мерапрыемствы, экскурсіі. Цяжка сёння адказаць, ці дабіліся былыя гадаванцы нашага земляка сваіх патрабаванняў, але Кандрат Лейка ў вучылішча больш не вярнуўся.

Гэтая навучальная ўстанова для сляпых дзяцей існуе ў Харкаве і сёння. Але называецца яна інакш. Цяпер гэта абласная спецыяльная гімназія-інтэрнат для сляпых дзяцей імя У. Г. Караленкі. У архіве вучылішча ўдалося нядаўна адшукаць кароткую характарыстыку Кандрата Лейкі на ўкраінскай мове: «Лейко Кіндрат Фёдорович керував училищем з 1892 по 1907 р. Прекрасний педагог, організатор. Разробив методику навчання для сліпих. Програми навчальних предметив наблизив до програм гімназії, в ремісних класах ввів нові спеціальності: в'язання, виготовлення щіток, настроювання роялей. Було організовано хор, музичні гуртки. Велика увага приділялась розвитку у сліпих почуття орієнтації у малому і великому просторі. Лейко К. Ф. висунув програму покращення становища сліпих у країні, пропонуючи визнати за сліпими громадянські права, а саме: одержання безкоштовної освіти, працевлаштування та гарантія пенсії. Про свої вимоги Лейко К. Ф. писав до інстанцій, виступав зі статтями в журналі «Сліпець». По суті Лейко К. Ф. — один із перших творців тифлопедагогіки».

Пасля Харкаўскага вучылішча для сляпых дзяцей Кандрат Лейка пэўны час працуе выкладчыкам рускай мовы ў Елісаветградскім камерцыйным вучылішчы, а пасля ў адной з прыватных жаночых гімназій.

У 1911 годзе наш зямляк пераязджае ў горад Валкі Харкаўскай губерні і ўладкоўваецца на працу ў мясцовае павятовае ведамства на пасаду загадчыка навучальнага аддзела. Гэта быў самы плённы і шчаслівы час для Кандрата Лейкі. Праўда, калі не лічыць смерць ягонай маладой жонкі. Яна памерла падчас родаў у 1916 годзе. Дактарам удалося толькі выратаваць сына Віталя, якога на выхаванне забрала на Палтаўшчыну Анастасія Васільеўна Пеліпенка — родная сястра жонкі Кандрата Лейкі.

У Валках Кандрат Лейка наладжвае шчыльныя сувязі з Бацькаўшчынай. Ён перапісваецца з Лявонам Дубейкаўскім, Гальяшом Леўчыкам, Янкам Купалам, з рознымі беларускімі таварыствамі і камітэтамі, а таксама з рэдакцыямі беларускіх газет і часопісаў. Шмат піша і перакладае з украінскай мовы на беларускую. Свае творы дасылае ў Вільню, а з кастрычніка 1911 года друкуецца ў «Нашай ніве» — апавяданне «Успамін» і верш «Зязюлька». На старонках «Нашай нівы» з’яўляюцца яго апавяданні «Кульгавы дзядзька Раман», «Таклюся-сухотніца», «Лес шуміць», Панас Крэнт», «Абмылка», «Пан Трудоўскі», верш «Навальніца» і іншыя творы. Друкуецца таксама ў «Беларускім календары на 1916 год», у «Гомане», «Беларускай думцы», пазней — у «Нашай думцы».

У сваіх апавяданнях і вершах Кандрат Лейка апісваў унутраны свет сваіх герояў, расказваў пра сацыяльныя канфлікты рэчаіснасці. Творы яго па-свойму філасофскія і псіхалагічныя, а таксама разнастайныя па жанры і тэматыцы. Некаторыя з іх, асабліва вершы, напісаны з гумарам, з баечнай мараллю, з элементамі выкарыстання фальклору:

Бусел, бесел, галяндач,
Пайшоў жыта аглядаць.
Яшчэ жыта зеляно,
Буслу ногу адняло.
Скача бусел на кію,
Кляне долечку сваю.

У 1912 годзе ў Вільні асобнаю кнігаю выходзіць з друку п’еса К. Лейкі для дзяцей «Снатворны мак», якую ён прысвяціў вясковым дзецям Слонімскага павета. Яна паклала пачатак беларускай нацыянальнай драматургіі для дзяцей.

У 1917 годзе хвароба ног, на якую захварэў у юнацтве, дала пра сябе знаць. А праз год Кандрата Лейку спаралізавала. У чэрвені 1918 года пляменнікі перавезлі яго ў горад Здалбунаў на Валынь да роднага брата Івана.

Пісьменнік моцна перажываў, найперш тое, што быў прыкаваны да ложка і не мог бачыцца са сваім маленькім сынам Віталем, якога часта наведваў на Палтаўшчыне. Ды і матэрыяльнае становішча стала жахлівым. Валынь перайшла пад Польшчу, і пенсію, якую Кандрат

Лейка атрымліваў праз Ровенскае казначэйства, палякі адмянілі. Таму апошнія тры гады ў Здалбунаве жыў ён за кошт дапамогі сяброў з Беларусі і Беларускага камітэта ў Варшаве. Землякі клікалі Кандрата дамоў у Гародню альбо на Слонімшчыну, але сіл вяртацца ўжо не было. «Пададцца на Бацькаўшчыну, жыць там паміж сваіх братоў, умерці і легчы ў магілу на сваёй зямлі — о, якая б гэта была для мяне радасьць, шчасьце, але я не змагу гэтага выканаць, бо жыцьцё мяне зусім задавіла, а аб Маці-Айчыне магу цяпер толькі ў салодкіх марах успамінаць…» — пісаў Кандрат Лейка ў адным са сваіх пісем Лявону Дубейкаўскаму (Наша ніва. 1999. № 6).

Перад самай смерцю ён паспеў паслаць у Беларускае Навуковае Таварыства восем сшыткаў сваіх твораў з надзеяй, што таварыства выдасць іх асобнаю кнігаю пад загалоўкам «Засеўкі». Пра кніжку ён марыў і ў 1914 годзе, калі атрымаў ліст ад Янкі Купалы, які паведамляў, што Беларускае Выдавецкае Таварыства ў Вільні хоча выдаць асобнаю кнігаю ягоныя творы. Але вершы і апавяданні Кандрата Лейкі асобным зборнікам свет так і не пабачылі, а многія з іх проста згубіліся. Ды і сам пісьменнік памёр у верасні 1921 года ў Здалбунаве на Украіне, дзе і быў пахаваны.

Магіла нашага земляка знаходзіцца на адных са старых могілак Здалбунава. За ўсе гэтыя дзесяцігоддзі ніхто з беларускіх літаратараў там ніколі так і не пабываў. Магіла забытага пісьменніка ўжо зраўнялася з зямлёю і зарасла травою і кустамі. Толькі дзякуючы жалезнаму крыжу з шыльдачкаю ўдалося яе знайсці.

На крыжы на ўкраінскай мове напісаны словы:

Нудьга його задавила
На чужому полю.
В чужу землю положила —
Така його доля.

К. Лейко.

Світла память про Вас
Завжди буде жити
В серцях наших.
Родичи

Увесь час Кандрат Лейка хацеў вярнуцца на сваю Радзіму, памерці на роднай зямлі. Але гэта яго мара так і не збылася. А ён быў, кажучы словамі Алега Лойкі, «першы беларускі дзіцячы паэт, заснавальнік рэпертуару беларускага нацыянальнага тэатра для дзяцей, арыгінальны паэт і празаік, які сваёй шматжанравай творчасцю пачынаў і значна ўзбагаціў новую беларускую літаратуру другой паловы XIX — пачатку XX ст.» (Алег Лойка. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. Ч. 2. Мінск, 1989. С. 409).

Ганна Кароль

Самае гучнае палітычнае забойства на Слонімшчыне ў першыя пасляваенныя гады адбылося 1 снежня 1947 года. У гэты дзень у вёсцы Шылавічы была застрэлена дэпутат Вярхоўнага Савета БССР і Шылавіцкага сельскага Савета 45-гадовая Ганна Кароль. Прайшло ўжо шмат дзесяцігоддзяў, але старэйшыя жыхары Слонімскага раёна памятаюць гэты дзень, і кожны з іх пра смерць дэпутаткі выказвае свае ўласныя розныя меркаванні, думкі і ўспаміны. Але ўсё па парадку.

Ганна Кароль

Змагарка

Слонімскі паэт Анатоль Іверс (Іван Дарафеевіч Міско) (1912–1999) Ганну Кароль заўсёды называў змагаркай. І сапраўды, жанчына была смелая, мужная і самаадданая.

Нарадзілася яна ў 1902 годзе ў вёсцы Чамяры Слонімскага павета. Скончыла пяць класаў мясцовай школы. З 1915 па 1922 год працавала па найме ў заможных сялян, а потым на сваёй гаспадарцы.

Калі Слонімшчына апынулася пад Польшчай, Ганна Кароль адразу далучылася да падпольнага нацыянальна-вызваленчага руху Заходняй Беларусі. У 1925 годзе яна ўступіла ў падпольную кампартыю Заходняй Беларусі. Яе хутка выбіраюць сакратаром мясцовай парт'ячэйкі. І з той пары маладая падпольшчыца пастаянна знаходзіць сабе працу. Яна з сяброўкамі вядзе агітацыю ў сваёй роднай вёсцы Чамяры, а

таксама ходзіць па хатах суседніх вёсак, раздаючы падпольную літаратуру. Бывала, зімовымі студзеньскімі вечарамі дзяўчаты сядзяць за кудзеляй, а Ганна распавядае ім, як трэба жыць і як жывуць людзі ў іншых краінах. І равесніцы ўважліва слухалі яе. А пасля паўночы, калі многія кудзельніцы разыходзіліся па хатах, яна з сябрамі не спала, а да самай раніцы вывешвала лістоўкі каля Чамяроў, Касцянёў, Хадзявічаў і іншых навакольных вёсак.

Раніцай польская паліцыя зрывала лістоўкі і спрабавала даведацца, хто гэта зрабіў. І паліцыянты хутка дазналіся пра актыўныя дзеянні Ганны Кароль. Яны сталі за ёй уважліва сачыць. У Чамярах пачаліся арышты, асабліва шмат арыштоўвалі дзяўчат і юнакоў перад рознымі святамі. А 14 сакавіка 1928 года паліцыя ўвалілася і ў хату Ганны.

Спачатку Ганна Кароль трапіла ў дэфензіву, дзе яе катавалі некалькі дзён, а потым пасадзілі за астрожную браму. За прыналежнасць да КПЗБ і ўдзел у вулічнай дэманстрацыі польскі суд прыгаварыў беларускую дзяўчыну да двух з паловай гадоў зняволення.

Польская турма падпольшчыцу не зламала, а, наадварот, яе загартавала. У канцы 1930 года яна выходзіць на волю і зноў бярэцца за сваю справу. Хутка яе выбіраюць членам Слонімскага акруговага камітэта КПЗБ.

Некаторыя сябры і сваякі неаднаразова ўгаворвалі Ганну пакінуць сваю рэвалюцыйную дзейнасць, а то палякі заб'юць. Але дзяўчына не пагаджалася. У снежні 1932 года яе зноў арыштоўваюць і саджаюць у турму на шэсць гадоў. Адбыла яна і гэты тэрмін. А калі выйшла на волю, зноў пачала выступаць супраць польскай улады. Трэці раз разам з сяброўкай Верай Іскрык яе арыштоўваюць 1 верасня 1939 года і без суда і следства адпраўляюць у Картуз-Бярозу. Там дзяўчына знаходзілася 16 дзён, да прыходу саветаў. А 17 верасня Ганна Кароль вяртаецца на родную Слонімшчыну.

17 верасня 1939 года — супярэчлівая дата беларускай гісторыі. З аднаго боку, гэта была радасная падзея — нарэшце аб'ядналіся Заходняя і Усходняя Беларусь і беларускі народ стаў адзіным. Але разам з Чырвонай Арміяй у Заходнюю Беларусь прыйшло НКУС, пачаліся рэпрэсіі, спачатку супраць палякаў, а потым хапалі беларусаў, татараў, яўрэяў.

Ганну Кароль ніхто ў Чамярах не чапаў. Наадварот, яна актыўна ўключылася ў грамадска-палітычнае жыццё. Спачатку яе выбіраюць старшынёй сялянскага камітэта ў вёсцы Чамяры, затым — старшынёй Парэцкага сельсавета Слонімскага раёна. Але хутка пачынаецца вайна і актыўная дзейнасць Ганна Кароль на радзіме спыняецца. Яна пакідае Слонімшчыну і з'язджае ў Шклоў да сваёй сястры. Там і перажыла ўсю вайну. Чым падчас акупацыі на Шклоўшчыне займалася слонімская актывістка — застаецца загадкай. Праўда, пасля вайны Ганну Іванаўну ўзнагароджваюць медалём «За доблесную працу ў Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.».

Вяртанне дадому

Пасля вайны ў жніўні 1944 года Ганна Кароль са Шклоўшчыны вяртаецца на Слонімшчыну. Яе адразу выбіраюць старшынёй Шылавіцкага сельскага Савета. Ганна Іванаўна зноў праводзіць актыўную тлумачальную работу сярод сваіх землякоў, але на гэты раз па адбудове народнай гаспадаркі пасля вайны. Па яе ініцыятыве сяляне Шылавіцкага сельсавета за ўласныя грошы пабудавалі ў вёсцы школу-сямігодку. Пра дзейнасць Шылавіцкага сельскага Савета пад кіраўніцтвам Ганны Кароль у першыя пасляваенныя гады ёсць звесткі ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (ф. 4683, воп. 3, спр. 552, л. 28–36). У прыватнасці, у 1944 годзе ў вёску Шылавічы прыязджаў капітан Чырвонай Арміі і прасіў жыхароў вёскі датэрмінова сабраць і здаць мяса для байцоў Чырвонай Арміі. Ганна Кароль растлумачыла вяскоўцам на агульным сходзе важнасць гэтай справы. У выніку здалі для патрэб Чырвонай Арміі шмат збожжа, мяса і іншых прадуктаў. А сяляне Жылінскі Іван, Шухно Люба, Ёрш Іван і іншыя вяскоўцы здалі прадуктаў звыш нормы.

Актыўна была праведзена работа па распаўсюджванні дзяржаўнага займу. Да рэалізацыі задання Ганна Кароль далучыла актыў сельсавета. Жылінскі з Шылавічаў падпісаўся на 700 рублёў замест 200, Шухно — на 400, Тачоны — на 500 і г. д. План займу па сельсавеце быў перавыкананы больш чым у пяць разоў. А ў верасні 1944 года вясковая актывістка тлумачыла вяскоўцам аб неабходнасці збіраць грошы на танкавую калону. У выніку сама Ганна здала 18 тысяч рублёў на тыя грошы, Маслянкова — 15 тысяч рублёў, Крупнік — 13 тысяч рублёў і г. д.

Ганна Кароль вельмі шчыра адносілася да дзяцей-сірот, састарэлых людзей. Сама купляла тканіну і шыла для дзяцей бялізну, сарочкі, размяркоўвала многіх, хто быў круглай сіратой, у дзіцячыя дамы. Старым вяскоўцам па яе просьбе падвозілі дровы, апрацоўвалі агароды.

Жыхар Слоніма Мікалай Ракевіч успамінае: «Я вучыўся ў Азярніцкай школе і памятаю, як да нас у 1946 годзе прыязджала і выступала ў сельскім клубе Ганна Кароль. Яна была апранута ў кажушок, сама невысокага росту. Выступала яна на той мове, на якой размаўляў тутэйшы люд на Слонімшчыне. Казала жанчына, што трэба аднаўляць пасля вайны народную гаспадарку. Людзей прыйшло поўны клуб, усе слухалі ўважліва і пагаджаліся з тым, што казала мясцовая актывістка».

9 сакавіка 1947 года Ганну Кароль выбіраюць дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР. А праз дзесяць месяцаў, 1 снежня 1947 года, яе не стала.

Смяротны стрэл у вакно

Вечарам Ганна Кароль вярнулася з чарговага сялянскага сходу дамоў. Села каля лямпы за сталом прагледзець пратаколы, запісы. І раптам з вуліцы ў вакно, дзе яна сядзела, раздаецца стрэл. Ганна, параненая, падае. На стрэл прыбягаюць суседзі. Жанчыну хутка адвозяць у Слонім у раённую бальніцу, дзе яна праз чатыры гадзіны памірае.

Пасля забойства народнага дэпутата ў Шылавічах прайшло ўжо амаль 67 гадоў. Але забойства Ганны Кароль так і засталося нераскрытым. Ці проста не хацелі яго раскрываць?

На паховіны зямлячкі прыйшлі сотні людзей. Яе пахавалі ў Слоніме, а на магіле ў 1949 годзе ўстанавілі чатырохгранны абеліск. Слонімская раённая газета «Вольная праца» тады апублікавала сціплы некралог, які пачынаецца словамі: «На баявым пасту загінула старшыня Шылавіцкага сельскага Савета, дэпутат Вярхоўнага Савета Беларускай ССР Ганна Іванаўна Кароль…». Некралог падпісалі слонімскія кіраўнікі райкама і райвыканкама (заўважце, амаль усе яны рускія. — *С. Ч.*). А гэта — Мардашоў, Косава, Буланаў,

Захараў, Башлакоў, Ананьева і іншыя. Праўда, сярод іх быў і слонімец — старшыня райвыканкама Іван Дабрыян. Пра гэта забойства ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь нічога не згадваецца. Няма звестак пра забойства дэпутата Ганны Кароль і ў Занальным дзяржаўным архіве ў г. Навагрудку. Ёсць там дакументы пра дзейнасць Шылавіцкага сельскага Савета дэпутатаў з 1944 да 1966 года (ф. 534, адз. зах. 70), але пра смерць Ганны Кароль не згадваецца. Дык хто ж застрэліў Ганну Кароль?

Такое пытанне я задаў сёння таму ж настаўніку-пенсіянеру Мікалаю Іванавічу Ракевічу. Ён сказаў: «На гэты конт я раскажу табе анекдот-быль, які вельмі папулярным быў у тыя 1940–1970-я гады. Вёз на калгаснай грузавой машыне вясковы шафёр старшыню калгаса. Раптам яны з’язджаюць у рышток, машына перавярнулася і.. загінуў старшыня калгаса. Шафёр застаўся жывы, вылез з кабіны, закурыў і кажа: «Што загінуў старшыня калгаса — гэта не бяда: райкам партыі заўтра новага прышле, а вось машыну прыйдзецца рамантаваць». Вядома, што замест Ганны Кароль прызначылі ў Шылавічы новага старшыню сельсавета. Але ж каму перашкаджала слонімская актывістка? Афіцыйна лічылася, што жанчына загінула ад рук «ворагаў народа». Былы старшыня адной з гаспадарак Слонімшчыны Эдуард Арочка, які жыве ў вёсцы Міжэвічы, на маё пытанне пра смерць Ганны Кароль сказаў: «У той час на Слонімшчыне быў забіты і яшчэ адзін старшыня сельсавета, нехта Сончык. Казалі, што іх забілі банды. Але ж напрыканцы 1947 года на Слонімшчыне ўжо не было ніякіх бандаў. А мясцовая актывістка, відаць, некаму перашкаджала, вось яе і ліквідавалі».

У вёсцы Хадзявічы жыве Ніна Фёдараўна Баль, якая таксама добра памятае Ганну Кароль: «Гэта была родная цётка майго мужа Уладзіміра. Я памятаю, як мы бегалі слухаць выступленні Ганны Іванаўны. Тады людзі казалі, што яе забілі тыя, хто яе зрабіў дэпутатам».

Гісторык Сяргей Ёрш на маё пытанне сказаў: «Так, я калісьці таксама чуў версію, што маглі і ўлады з Кароль разабрацца. Але ні тады, ні цяпер не бачу прычынаў гэта рабіць. Тым больш, на наступны дзень пасля забойства, 2 снежня 1947 года, Цанава трымаў, верагодна, запланаваную раней справаздачу перад бюро ЦК КП(б)Б пра змаганне з антысавецкім падполлем на працягу года. Яму нявыгадна было

дапускаць у гэты час забойства дэпутата Вярхоўнага Савета БССР. А ініцыятыва мясцовага аддзела МГБ проста немагчымая.

Таму, мусіць, былі нейкія тайныя прычыны, нам пакуль невядомыя. Можа, нехта з мясцовых, можа, не толькі нянавісць да ўлады, можа, і нешта асабістае было…».

Слонімскі гісторык Ігар Падгарадзецкі, які цяпер жыве ў Германіі, пра смерць Ганны Кароль паведаміў мне наступнае: «Мая маці добра ведала Ганну Кароль, але я ніколі з ёю на гэту тэму не размаўляў. Яна казала толькі, што Ганна Кароль была вельмі папулярнай сярод землякоў, што стралялі ў яе праз вакно з пісталета. І што пра вёску Шылавічы ў пасляваенны час людзі казалі, што гэта бандыцкая вёска».

Вёска Шылавічы на Слонімшчыне і пры Польшчы лічылася адной з найбольш рэвалюцыйных. Многія жыхары з гэтай вёскі сядзелі ў польскіх турмах. Аднак гэтая рэвалюцыйнасць, як потым выявілася, прыняла жахлівыя, нечалавечыя формы. Пасля таго як у верасні 1939 года Заходняя Беларусь адышла ад Польшчы, шылавіцкія «актывісты» пачалі здзекавацца над мясцовым жыхарамі, зводзіць асабістыя рахункі, помсціць нават за дробязныя крыўды. Аднойчы гэтыя былыя «актывісты»-бязбожнікі пад кіраўніцтвам начальніка валасной чырвонай гвардыі ў Шылавічах Фамы Кузняцова (прозвішча зменена па розных прычынах, сапраўднае аўтару вядома. — *С. Ч.*), дарэчы, былым палітвязнем польскіх турмаў, сагналі сялян да гумна, якое стаяла на беразе Шчары, і пачалі здзекавацца над адным з багатых людзей вёскі, мясцовым панам. Яны запрэглі яго ў воз і каталіся. А праз некалькі дзён «актывісты» закатавалі мясцовага святара Андрэя Куца і яго жонку Алену. Спачатку бандыты абрабавалі дом святара, прапаролі кіем жывот Алене, а айцу Андрэю выкалалі вочы, адрэзалі язык, нос, вушы, а пасля адвезлі і кінулі мёртвых у балота каля Шчары, а потым закапалі ў лесе. Іх пасля шукалі пашукавікі-вяскоўцы, але нічога не знайшлі. Але быў сведка гэтага злачынства і паказаў месца ў лесе. Святара і іншых забітых вяскоўцы адкапалі і перазахавалі. Такі лёс чакаў і лесніка Самсоніка з гэтай вёскі. Мясцовыя людзі бачылі і запомнілі ўсе зверствы, якія адбываліся ў іх Шылавічах. Вось у гэтай вёсцы і прыйшлося жыць і працаваць Ганне Кароль.

Як толькі застрэлілі яе, да старшыні Слонімскага райвыканкама Івана Дабрыяна прыйшлі супрацоўнікі НКУС і пачалі дапытвацца, а

што ў гэты вечар рабіў і дзе быў Іван Дарафеевіч Міско (паэт Анатоль Іверс). Іван Дабрыян добра сябраваў з Іванам Міско. У гады вайны Іван Дабрыян быў адным з арганізатараў партызанскага руху на Слонімшчыне, камісарам атрада імя Дзяржынскага брыгады імя Ракасоўскага. А Іван Міско з'яўляўся адным з арганізатараў падпольнага антыфашысцкага руху, а з лістапада 1943 года — партызанам гэтай брыгады імя Ракасоўскага, сакратаром Слонімскага міжраённага антыфашысцкага камітэта. Іван Дабрыян сказаў, што ў гэты вечар Іван Міско быў у яго ў райвыканкаме, і яны разам вечарам пайшлі дамоў. Гэта і выратавала Івана Міско ад арышту. Тады на яго і маглі б ускласці ўсю віну ў смерці Ганны Кароль. Дарэчы, у 2012 годзе мне прыйшлося рыхтаваць да 100-годдзя трохтомнік твораў Анатоля Іверса (Івана Міско), у адну з кніг «З глыбінь жыцця» (Мінск: Кнігазбор, 2012) я ўключыў і ўспамін Анатоля Іверса пра Ганну Кароль. На старонках 183–184 ён успамінае: «Перабіраючы ў памяці тыя трагічныя падзеі, аж цяпер шкура шэрхне. Няўжо слонімскія і рэспубліканскія Шэрлак-Холмсы, у якіх я быў на падазрэнні, не ведалі, што ў мяне з Ганнай Кароль былі нармальныя, прыязныя адносіны? Ці можа самі следчыя не валодалі нармальным чалавечымі якасцямі? Няўжо яны не цікавіліся тымі асобамі, што замучылі святара?..».

Магчыма, не цікавіліся, а проста ведалі, чыіх рук гэта справа. Іван Міско гэтыя ўспаміны нават публікаваў у 1992 годзе ў слонімскай райгазеце. Далей ён прыгадвае: «Неяк я хацеў удакладніць дату гібелі заслужанай зямлячкі, але ні ў музеях, ні на Слонімскай фабрыцы мастацкіх вырабаў, калектыў якой трымае шэфства над магілай Ганны Іванаўны, не ведаюць дакладнай даты нараджэння і смерці. На фабрыцы некалі быў альбом, прысвечаны жанчыне, але камсамольцы аддалі яго ў райкам камсамолу, дзе і згубіліся яго сляды…».

Але як ні замятай сляды, яны ўсё ж застаюцца незамеценымі. Днямі патэлефанаваў аднаму са старэйшых жыхароў вёскі Чамяры Пятру Фёдаравічу Бурсевічу і спытаў, ці чуў ён што-небудзь пра Ганну Кароль. «Вядома ж, гэта мая зямлячка з Чамяроў. Пасля вайны яе застрэлілі Кузняцоў са сваёй бандай…» — адказаў Пятро Фёдаравіч.

Лёс Фамы Кузняцова пасля вайны склаўся даволі добра. Ён меў шмат узнагарод, яго ўшаноўвалі як ветэрана вайны і працы, запрашалі на розныя сустрэчы, ён меў персанальную пенсію, пра яго пісалі

газеты і кнігі. А тыя, хто ведаў яго мінулае, — проста маўчалі: ці баяліся, ці не хацелі яго варушыць.

Пра Ганну Кароль таксама ў Слоніме не забыліся. Яе імем названа адна з вуліц горада. А ў пачатку вуліцы ўстаноўлена мемарыяльная дошка. Праўда, аднойчы падчас аварыі яе збіла машына. І больш за паўгода шыльду не аднаўлялі. Гісторык Сяргей Ёрш патэлефанаваў намесніку старшыні Слонімскага райвыканкама. На трэці дзень яе аднавілі, знайшлі тую, арыгінальную, якая стаяла там дзясяткі гадоў.

І апошняе. Нядаўна я наведаў вялікі школьны Народны музей у СШ № 4 г. Слоніма. У адной з залаў убачыў бюст Кузняцова. Ён глядзіць проста на адзін са стэндаў, на якім знаходзіцца сціплы стары здымачак Ганны Кароль. Тут яны — побач, гісторыя іх яшчэ не рассудзіла: хто варты ганаровага месца ў музеі, а хто не.

Янка Бялькевіч — даследчык роднай мовы

Янка Бялькевіч

Пра беларускага лексікографа і лексіколага, аўтара вядома «Краёвага слоўніка Усходняй Магілёўшчыны» Янку Бялькевіча хораша неяк сказаў вершам Алесь Пісьмянкоў:

Я зноў аб галоўным,
Аб кроўным,
Я зноў пра свае карані:
Гартаю
Бялькевічаў «Слоўнік»,
Нібыта гасцюю
Ў радні.

Але Янка Бялькевіч быў родам не з Магілёўшчыны, а са Слонімшчыны, з вёскі Варонічы, дзе ён з'явіўся на свет 6 сакавіка 1883 года ў сялянскай сям'і. Нядаўна я пабываў у Варонічах. Там ужо няма людзей з прозвішчам Бялькевіч. Але Бялькевічаў шмат жыве ў суседніх з Варонічамі вёсках Мяльканавічы, Сялявічы, Пасінічы і ў Слоніме. Ды з тых апытаных вяскоўцаў ніхто пра Янку Бялькевіча нічога не чуў і не ведае. Хаця ён пасля Свіслацкай на-

стаўніцкай семінарыі быў загадчыкам Вароніцкай сельскай школы, потым інспектарам школ Слонімскага павета, а са жніўня 1920 года працаваў у Наркамаце асветы БССР і ў школах Мінска.

Для паглыблення сваіх педагагічных ведаў Янка Бялькевіч паступіў на этнолага-лінгвістычнае аддзяленне толькі што адкрытага Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Ён не прапускаў ніводнай лекцыі, выступаў на семінарах з грунтоўнымі навуковымі рэфератамі па пытаннях беларускай і рускай філалогіі, удзельнічаў у розных гуртках. Яшчэ студэнтам Янка Бялькевіч па заданні слоўнікавай камісіі Інбелкульта збірае лексічны матэрыял для тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, распісваючы на карткі творы Ядвігіна Ш. і Максіма Багдановіча. Адначасова студэнт Бялькевіч запісвае і сістэматызуе беларускія словы з іншамоўнымі каранямі, мяркуючы скласці іх слоўнік.

Пасля заканчэння ўніверсітэта Янка Бялькевіч стаў працаваць дырэктарам Мсціслаўскага педагагічнага тэхнікума. Па просьбе слоўнікавай камісіі Інбелкульта ён збірае і сістэматызуе матэрыялы для дыялектнага слоўніка ўсходняй часткі Магілёўскай вобласці. У вольны час ён выязджае ў раёны, запісвае новыя словы і правярае запісаныя. Напрыканцы 1926 года картатэка будучага слоўніка ўжо налічвала 15 тысяч лексічных адзінак. Часопіс «Наш край» (1928. № 12. С. 50) паведамляў пра першыя поспехі Бялькевіча: «Словы на першыя літары слоўніка ўжо апрацаваны ўкладальнікам…».

Паралельна з укладаннем слоўніка Янка Бялькевіч даволі часта выступае на старонках розных беларускіх выданняў. У прыватнасці, на старонках «Узвышша» ён друкуе рэцэнзіі на слоўнікі, рэзка выступае супраць ужывання ў беларускай літаратурнай мове слоў *акаляць* і *акаляючы* са значэннем рускіх *окружать, окружающий* (нататка «Аб слове акаляць» (Узвышша. 1928. № 2) і інш.

У Янкі Бялькевіча было шмат планаў і задумак. Але ён хутка будзе арыштаваны ДПУ БССР па справе «Саюза вызвалення Беларусі». Гэта здарылася 17 лютага 1930 года. І хоць вінаватым ва ўсім ён сябе не прызнаў, паводле пастановы калегіі АДПУ СССР ад 10 красавіка 1931 года яго саслалі на 5 гадоў у Іашкар-Алу. Там працу над беларускай філалогіяй яму замянілі працай на лесапавале. А калі вызваліўся, выехаў у Данецкую вобласць, дзе выкладаў у школах рускую мову і літаратуру.

У 1948–1958 гадах працаваў у розных навучальных установах Жданава. Але і там, далёка ад Радзімы, Янка Бялькевіч не спыняў працу над слоўнікам. Ён вельмі хацеў вярнуцца на Беларусь, але да канца жыцця не атрымаў на гэта дазволу. Сэрца не вытрымала такой знявагі. За месяц да смерці яго рэабілітавалі, а ў кастрычніку 1960 года даследчыка нашай мовы не стала.

Клопаты аб выданні «Краёвага слоўніка Усходняй Магілёўшчыны» пасля смерці Янкі Бялькевіча ўзялі на сябе яго жонка Ніна Мікалаеўна Улашчык і сын Ізяслаў. І ў 1970 годзе ён пабачыў свет. Гэты слоўнік — адзін з самых поўных і грунтоўных з ліку ўсіх вядомых рэгіянальных (абласных) слоўнікаў беларускай дыялектнай мовы. Слоўнік Янкі Бялькевіча з'яўляецца багатым зборам лексікі жывой народнай мовы насельніцтва ўсходняй часткі Магілёўскай вобласці. Ён змяшчае каля 20 тысяч слоў.

Вялікае слоўнае багацце, сабранае Янкам Бялькевічам, даўно просіць перавыдання. Перавыдання не толькі слоўніка, а і іншых ягоных прац.

Кіраўнік патрыятычнай «Чайкі»

Васіль Рыгоравіч Супрун жыў побач са мной на адной Брэсцкай вуліцы ў Слоніме. Таму я яго сустракаў амаль кожны дзень: то ідучы ў краму, то ён ехаў на дачу, то кудысьці спяшаўся на сустрэчу. Пры спатканнях Васіль Рыгоравіч стараўся гаварыць мала, ён больш любіў слухаць, а потым адным сказам ціха падводзіў вынікі ўсёй гутаркі. Ён да самай смерці быў асцярожным і маўклівым. Але я стараўся яго трохі разварушыць і гучна пытаўся: «Як справы, Васіль Рыгоравіч, чым займаецеся, над чым працуеце?».

Васіль Супрун, 1955 г.

— Вось сонейка выглянула вясновае, дык на дачу еду, варушуся там крыху. Цяжка ўжо працуецца ў маім узросце, не хапае сіл і

здароўя, каб працаваць, пісаць. Хоць жаданне зрабіць тое-сёе яшчэ ёсць, — заўсёды з лагоднай усмешкай, але ціха адказваў ён. Заўсёды інтэлігентны, шляхетны, быццам не з сялянскай сям'і выйшаў шукаць вольную ад паноў і таварышаў беларускую Беларусь. Ён моцна перажываў за Беларусь, казаў, што сёння ў нашай апазіцыі не хапае самаахвярнасці. А без гэтага — мы ніколі не пераможам.

Чаму ён так казаў? Таму што сам са сваімі равеснікамі ў 1946 годзе стварыў патрыятычную антысталінскую арганізацыю «Чайка», удзельнікі якой жылі ў Слоніме, Баранавічах, Навагрудку, Пінску і ў іншых гарадах, а таксама мястэчках. За гэта ён быў пакараны 25 гадамі зняволення.

Пра «Чайку» мы даведаліся толькі ў канцы 1980-х гадоў. Да гэтага часу ён нам ніколі нічога не казаў пра антысавецкае падполле. Калі выйшаў у 1956 годзе на волю і праз год вярнуўся на родную Слонімшчыну, быў пазбаўлены магчымасці працаваць настаўнікам, хоць меў педагагічную адукацыю: скончыў Слонімскую настаўніцкую семінарыю і Ганцавіцкае педагагічнае вучылішча. Настаўнікам працаваць не дазволілі, і Васіль Супрун мяняў занняткі і прафесіі. Працаваў спачатку будаўніком у роднай вёсцы, быў тэхнікам-будаўніком у СПТВ у Слоніме, а потым у пошуках заробку выехаў у Крым, дзе знайшоў працу праекціроўшчыка ў падводным марскім клубе ДТСААФ СССР. Працуючы далёка ад Беларусі, паступіў на гістарычны факультэт БДУ, які завочна скончыў у 1969 годзе.

Калі вярнуўся з Крыма на Радзіму, то зноў пайшоў працаваць на будоўлю. Адначасова займаўся ў вольны час археалагічнай разведкай і раскопкамі на Гродзеншчыне і Брэстчыне. Пасля пісаў пра гэта ў мясцовым друку, у часопісе «Помнікі гісторыі і культуры Беларусі». Так і дажыў да пенсіі… Але гэта было пасля вяртання з ГУЛАГу, пасля 1957 года. А да гэтага была «Чайка».

Напачатку 1946 года ў асяродку настаўніцтва і моладзі Слонімшчыны ўзнікла ідэя арганізаванага супраціву камуністычнаму руху і гвалтоўнай русіфікацыі Беларусі. З гэтай мэтай у пачатку траўня 1946 года ў Слоніме быў праведзены ўстаноўчы сход, на якім было прынятае рашэнне стварыць падпольную беларускую арганізацыю з канспірацыйнай назвай «Чайка», якая ставіла б сваёй мэтай змаганне за нацыянальныя правы і годнасць свайго народа, яго культуры, мовы,

гісторыі і, урэшце, за свабоду і незалежнасць Беларусі. Арганізацыя не планавала займацца тэрорам, а індывідуальнай працай будзіць свядомасць беларусаў. Была прынятая праграма дзейнасці, асновы канспірацыі і абранае кіраўніцтва. У сходзе ўдзельнічалі Васіль Супрун (які быў абраны кіраўніком), Міхась Ракевіч, Міхась Чыгрын, Алесь Гардзейка, Леакадзія Кавальчук і Ніна Карач (сакратар). У сувязі з няяўкай Ніны Карач на пазнейшыя нарады і парушэннем канспірацыі дзяўчаты былі адхіленыя ад удзелу ў падполлі, змененыя яўкі. Дарэчы, пазней Ніна Карач была асуджана на 10 гадоў. Яе забяруць ужо студэнткай Інстытута народнай гаспадаркі. І што цікава, бацька Ніны быў некалі засланы з Расіі ў Польшчу для навядзення прапаганды на карысць Саветаў. А дачка, як бачыце, вырасла свядомай беларускай.

З агульнай згоды сяброў Васілю Супруну было загадана заснаваць патрыятычнае падполле ў Баранавіцкім настаўніцкім інстытуце, Міхасю Ракевічу — у Брэсцкім чыгуначным тэхнікуме, дзе ён навучаўся, Міхасю Чыгрыну — у Жыровіцкім сельскагаспадарчым тэхнікуме, дзе ён у той час вучыўся, і Алесю Гардзейку — сярод моладзі Слонімшчыны.

У хуткім часе патрыятычныя групы падполля былі створаныя і ў Баранавічах (з дапамогай Уладзіміра Салаўя — студэнта настаўніцкага інстытута), у Брэсце, Жыровічах і ў іншых гарадах і мястэчках.

«Чайка» за нейкі месяц дзейнасці выйшла далёка за межы Слонімшчыны, што патрабавала паглыбленай распрацоўкі праграмы і схемы ўнутранай будовы арганізацыі. А праз пэўны час узнікла і неабходнасць стварэння так званага Цэнтра Беларускага Вызваленчага Руху (ЦБВР), які павінен быў ажыццяўляць агульнае кіраўніцтва рухам. Кіраўніком Цэнтра быў абраны Васіль Супрун, намеснікам па арганізацыйна-палітычнай рабоце стаў Аляксандр Барэйка, а адказным за ваенізаваны рух — Міхась Ракевіч. Акрамя таго, дарадчымі членамі Цэнтра былі прызначаныя Мікалай Макарэвіч, ён жа — кіраўнік Брэсцкага абласнога падполля, Міхась Агейка — ад баранавіцкай інстытуцкай групы і Уладзімір Салавей — ад слонімскіх груп. Кантакты Васіля Супруна з А. Барэйкам і М. Ракевічам былі рэгулярнымі, з астатнімі членамі Цэнтра — пры неабходнасці.

Цэнтрам была прапанаваная так званая «колавая» схема кіравання. Ад Цэнтра мела адходзіць (акружаць яго) першае кола,

гэта значыць, абласныя кіраўнічыя структуры, вакол якіх павінны размяркоўвацца раённыя групы — другога кола, а вакол апошніх — перыферыйныя групы — трэцяе кола. Пры гэтым прапаноўвалася своеасаблівая схема канспірацыі і кансервацыі падполля. На пэўным этапе, калі нейкая тэрыторыя будзе арганізацыяй ахоплена, яна павінна быць законсерваваная да спрыяльнай палітычнай сітуацыі, пры якой па камандзе з Цэнтра павінна была быць гатовая да любых дзеянняў…

Але за беларускімі хлопцамі і дзяўчатамі пільна сачыла спецгрупа МДБ. І ў чэрвені 1947 года беларускіх патрыётаў пачалі арыштоўваць. Быў арыштаваны і Васіль Супрун. Амаль паўгода знаходзіўся ў баранавіцкай следчай турме «Крывое кола» і мінскай «амерыканцы». 21 лістапада 1947 года Ваенны трыбунал войскаў МУС Беларускай акругі ў Мінску паводле артыкулаў 63-1 і 76 КК БССР (здрада радзіме і антысавецкая агітацыя) асудзіў Супруна на 25 гадоў пазбаўлення волі і 5 гадоў паражэння ў правах з канфіскацыяй маёмасці. Такім суровым быў прыгавор перш за ўсё за ўпартасць, нязломнасць, адмову нагаворваць на сябе і іншых, карацей — за характар, за тыя яго рысы, якіх берыеўцы не чакалі ад вясковага настаўніка, маладога народнага інтэлігента, маладога беларуса.

Пакаранне Васіль Супрун адбываў у лагерах Інты і Варкуты. У зняволенні падтрымліваў тайную міжлагерную перапіску з беларускай паэткай Ларысай Геніюш:

Бачыш? Вялізныя шрамы па краю —
Лагеры, зоны, драты.
Там ні за што, як і мы, дагараюць
Нашы ў няволі браты.

Вершы з перапіскі Васіля Супруна і Ларысы Геніюш упершыню былі апублікаваныя ў тыднёвіку «Літаратура і мастацтва» вясной 1989 года. Іх публікацыя была тады вялікай падзеяй ў беларускім літаратурным жыцці. Аказалася, што Васіль Супрун усё жыццё пісаў вершы, найбольш патрыятычныя. А першы ягоны верш быў надрукаваны ў «Баранавіцкай газеце» яшчэ ў 1943 годзе. І толькі праз 50 гадоў дзяржаўнае выдавецтва «Мастацкая літаратура» выдала невялікі зборнічак вершаў Васіля Супруна пад назвай «Крык» з прадмовай

прафесара Алега Лойкі. Вершы ў ім былі напоўненыя духоўнай сілай і верай, нязломнасцю духу ды бясконцай любоўю да роднага краю:

Так, каб жыць, каб тварыць, каб змагацца, любіць,
Трэба ўмець супроць хваляў і гора
Непакорна плысці, сваё Заўтра знайсці —
Яно лепей, чым нашае ўчора.

Потым свет пабачылі яшчэ некалькі кніг вершаў і краязнаўчых артыкулаў Васіля Супруна. Яго прынялі ў Саюз беларускіх пісьменнікаў.

Васіль Супрун быў вельмі таленавітым чалавекам. Ён умеў добра фатаграфаваць, маляваць, выдатна іграў на скрыпцы, любіў прыроду. Некалькі разоў ён звяртаўся ў вышэйшыя мінскія інстанцыі, каб яго рэабілітавалі, але так і не дачакаўся рэабілітацыі. Аднак для тых, хто ведаў Васіля Рыгоравіча, ён застаўся маральным аўтарытэтам назаўсёды.

Крынчык і Лябецкая

Гэты мой артыкул прысвечаны Паўлу Крынчыку (1898–1975) і Алене Лябецкай (1903–1982) — мужу і жонцы, якія ў першай палове XX стагоддзя былі актыўнымі дзеячамі вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, актывістамі Таварыства беларускай школы, вязнямі польскіх і савецкіх лагераў.

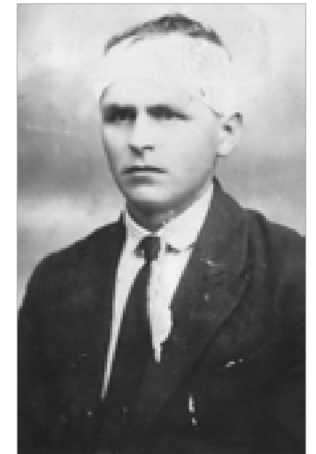

Павел Крынчык

Арганізатар і кіраўнік Народнага музея СШ № 4 г. Слоніма Аляксандр Жукоўскі аднойчы запрасіў Паўла Крынчыка паглядзець ягоны вялікі музей. Павел Сцяпанавіч пагадзіўся. Ён зайшоў з кійком у музей і адразу пачаў разглядаць стэнды. Пад шклом аднаго з іх ён убачыў партрэт Сталіна. Нядоўга думаючы, ветэран падняў кіёк і з усяе сілы стукнуў па шкле стэнда. Шкло пасыпалася на падлогу. Крынчык падскочыў да Жукоўскага і, махаючы перад носам кійком, закрычаў: «Калі ты яшчэ раз павесіш

Алена Лябецкая

гэтага вусатага чорта, то я цябе павешу на гэтай кульбе». Аляксандр Жукоўскі ніколі больш не вешаў партрэт Сталіна ў сваім школьным музеі, хаця ён амаль увесь быў прысвечаны Другой сусветнай вайне.

Алена Лябецкая, калі польскія паліцыянты стукалі ў дзверы Слонімскай акруговай управы ТБШ у 1928 годзе, не разгубілася. Яна паспела праглынуць некалькі папер з тэкстам лістоўкі. Калі ў пакой ТБШ уварваліся паліцыянты і пачалі вобыск, яны ўжо нічога крымінальнага знайсці не змаглі.

Павел Крынчык нарадзіўся ў вёсцы Едначы Слонімскага павета. Перад пачаткам Першай сусветнай вайны рускія казакі выгналі сям'ю Крынчыкаў у Расію. Яны заехалі ажно ў Екацерынаслаў. Там юнак паступіў у мясцовы палітэхнікум шляхоў зносін. Скончыў яго, а потым сям'я вярнулася на Бацькаўшчыну, якая ўжо была пад Польшчай.

Вярнуўшыся на Слонімшчыну, Павел Крынчык стаў адным з ініцыятараў стварэння гурткоў Грамады, Таварыства беларускай школы і спажывецкага таварыства. У 1928 годзе ў польскі сейм былі абраны тры беларускіх дэпутаты: І. Дварчанін, І. Гаўрылік, А. Стагановіч. У лютым 1929 года замест А. Стагановіча дэпутатам сейма стаў Павел Крынчык. У Варшаве яму ўручылі пасольскі мандат, і з сакавіка 1929 года ён быў асобай недатыкальнай. Але…

Прыехаўшы ў Вільню, беларускі дэпутат польскага сейма актыўна ўключыўся ў працу сакратарыята пасольскага клуба «Змаганне». Ён стаў плённа працаваць над склiканнем Еўрапейскага сялянскага кангрэса ў Берліне, удзельнікам якога разам з жонкай Аленай Лябецкай быў і сам. Палымяны голас пасла гучаў тады на шматлюдных мітынгах працоўных у Дзярэчыне, Воранаве, Ашмянах, Вільні, Смаргоні, Кельцах, Карэлічах і ў іншых гарадах і мястэчках.

Нягледзячы на недатыкальнасць, Паўла Крынчыка на ўсіх мітынгах абражалі і білі польскія шпікі і паліцыянты. А летам 1929 года ў Карэлічах беларуса нават паранілі выстралам з пісталета ў галаву. Ён апамятаўся тады, калі сябры клалі яго на воз. Юнака хутка завезлі да доктара. Доктар дастаў з патыліцы кулю і сказаў: «Пану вельмі пашанцавала!».

З забінтаванай галавой Крынчыка адвезлі ў гасцініцу, а потым на чыгуначную станцыю Наваельня, а адтуль у Вільню. Там перабінтавалі і зрабілі здымкі. Пазней гэта фатаграфія і фатаграфіі ягоных калег-паслоў Дварчаніна, Гаўрыліка, Грэцкага з перабінтаванымі галовамі будуць змешчаны на выбарчым плакаце. Плакат заклікаў беларусаў галасаваць за спіс кандыдатаў «Змагання» ў час дадатковых выбараў у сейм, якія праходзілі вясной 1930 года ў Лідскай выбарчай акрузе. Агітацыя аказалася даволі эфектыўнай і пераканаўчай. Толькі гэта ўсё хутка скончылася.

…Паўла Крынчыка паліцыя арыштавала дома. Валынца — у Вілейцы, Гаўрыліка — у цягніку, які ехаў у Варшаву. Іх усіх адправілі ў Стэфанаўскую турму ў Вільню. У пачатку 1931 года пачаўся суд над сябрамі беларускага сялянска-рабочага пасольскага клуба «Змаганне». І. Гаўрыліку, І. Дварчаніну, Ф. Валынцу і П. Крынчыку далі па 8 гадоў кожнаму строгага турэмнага зняволення.

Праз пэўны час у турму завітала сябра Чырвонага Крыжа СССР у Польшчы Стэфанія Семпалоўская і сустрэлася ў камеры з Крынчыкам. Спадарыня Семпалоўская паведаміла, што савецкі і польскі ўрады дамовіліся аб абмене палітзняволенымі. «У спіс палітзняволеных, якія належаць абмену, уключаны і вы, — сказала яна. — Цяпер толькі павінна быць ваша згода». Семпалоўская заявіла таксама, што Крынчык можа ўзяць з сабой усю сваю сям'ю. Крынчык пагадзіўся і папрасіў з сабой узяць яго жонку Алену Лябецкую.

Так Павел Крынчык і яго жонка Алена Лябецкая апынуліся ў Мінску. Там іх шчыра віталі Валянцін Таўлай і Іван Тарасюк. Быў гэта 1933 год…

Цяпер пару слоў пра Алену Лябецкую. Яна была на 5 гадоў маладзейшая за свайго мужа. Нарадзілася на хутары Лягуцева Слонімскага павета (цяпер Дзятлаўскі раён). У 1910 годзе сям'я яе пераехала ў Гродна, дзе дзяўчынка паступіла ў падрыхтоўчы клас жаночай гімназіі.

Перад пачаткам Першай сусветнай вайны іх сям'ю выгналі ў Калугу. Там дзяўчына вучылася ў жаночай гімназіі. А калі вярнуліся ў 1920 годзе на Бацькаўшчыну — актыўна ўключылася ў грамадска-вызваленчы і культурны рух у Заходняй Беларусі. Яна актыўна стварала гурткі ТБШ, была арганізатарам і ўдзельнікам беларускіх спектакляў, канцэртаў на Слонімшчыне, Дзятлаўшчыне і Зэльвеншчыне.

З лістапада 1927 года Алена Лябецкая стала працаваць сакратаром Слонімскай акруговай управы ТБШ. Потым яе, як актыўную дзеячку ТБШ, забіраюць у Вільню, дзе Алена працуе ў Галоўнай управе ТБШ, загадвае беларускай бібліятэкай-чытальняй.

У лютым 1930 года Алену Лябецкую арыштоўваюць польскія ўлады і асуджаюць на 6 гадоў турмы. Але ў выніку абмену палітвязнямі яна разам з мужам трапляе ў Мінск…

Спачатку ў БССР жыццё наладжвалася някепска. Павел працаваў, а Алена вучылася на геолага-геаграфічным факультэце БДУ, працавала інструктарам у ЦК Міжнароднай арганізацыі дапамогі барацьбітам рэвалюцыі Беларусі. Але аднойчы іх сям'ю наведалі супрацоўнікі НКУС. Спачатку 26 лістапада 1935 года арыштавалі Паўла і прыгаварылі да 5 гадоў папраўча-працоўных лагераў за «сувязь з разведкай буржуазнай Польшчы». А потым восенню 1937 года арыштавалі і Алену. Павел Крынчык быў этапаваны ў адзін з калымскіх лагераў. А Алена Лябецкая была выслана ў адзін з лагераў Усходняй Сібіры.

На Радзіму Алена Лябецкая вярнулася ў 1947 годзе, а Павел Крынчык — у 1956 годзе. Яны жылі ў Слоніме, дзе і памерлі. Пасля сябе Павел Крынчык і Алена Лябецкая пакінулі невялікія ўспаміны пра барацьбу і дзейнасць у 1920–1930-х гадах у Заходняй Беларусі. Гэтыя ўспаміны друкаваліся ў кнігах «У суровыя гады падполля» (Мінск, 1958), «Годы испытаний и мужества» (Мінск, 1973), «Вильнюсское подполье» (Вільнюс, 1966). Пра сталінскія лагеры ўспамінаў яны не пісалі.

Неяк, перад выступленнем у адной са школ, Алена Канстанцінаўна Лябецкая сказала: «Мы ніколі не ішлі на гатовае, мы ўсё аддавалі справе роднай Беларусі, бо ў нас іншых шляхоў не было».

Паэт служыў Радзіме

Анатоль Іверс

У Слоніме ў доме № 8 на вуліцы Дабрыяна цяпер жывуць іншыя людзі. Я стараюся ў тым раёне бываць рэдка. Бо калі праходжу каля хаты, дзе жыў паэт Анатоль Іверс (Іван Дарафеевіч Міско) са сваёй жонкаю Нінай Паўлаўнай, сэрца пачынае шчымець ад таго, што ўжо няма гэтага сціплага чалавека і цікавага паэта. Яго не стала ў кастрычніку 1999 года, а крыху раней памерла і Ніна Паўлаўна.

Калі бываў вольны час, я спяшаўся ў гэтую хату. Адчыняў знаёмыя веснічкі, праходзіў па невялікім дагледжаным надворку, заходзіў у сенцы, дзе пахла бульбаю і сушанымі яблыкамі ці грушамі. З парога мяне вітала шчырая Ніна Паўлаўна — сяброўка па жыцці і жонка паэта. А Іван Дарафеевіч, як звычайна, сядзеў за сталом у сваім чысценькім невялікім пакойчыку і нешта пісаў.

«Пажаніліся мы летам 1945 года, — расказвала Ніна Паўлаўна. — Вось з таго часу і разам. А пазнаёміліся ў рэдакцыі слонімскай газеты «Вольная праца», дзе я працавала літработнікам. Мне ён тады вельмі спадабаўся. Раней у Слоніме я не бачыла і не сустракала прыгажэйшага за яго мужчыну. Хаця на першы погляд здавалася, што Іван звычайны, як усе. Але заўсёды, у адрозненне ад іншых, ён быў і заставаўся паэтам. Вершы яго мне таксама падабаюцца. Я, напрыклад, як выйду зімою на вуліцу, заўжды прыгадваю яго радкі:

Марозам траскучым па хвоях
Наступная прыйдзе зіма.

Асабіста мне муж прысвяціў толькі адзін верш — «Развеяліся хмары». Але я ніколі на гэта не крыўдавала…».

Гэты верш быў надрукаваны ў апошнім зборніку Анатоля Іверса «Травень» (Слонім, 1997). У ім ёсць і такія радкі:

Сяброўка трапілася мне
Не горшая, чым марыў.
І перастала ўжо цямнець,
Развеяліся хмары.

Так, хмараў у жыцці паэта са Слоніма было шмат. Нарадзіўся ён 15 траўня 1912 года ў вёсцы Чамяры Слонімскага павета. Праз два гады сям'я падалася ў бежанства. Жылі ў Казанскай губерні і ў Кіеве. Вярнуліся дамоў толькі ў 1918 годзе.

Як ні цяжка было, але за гэты час маленькі Іван навучыўся чытаць па-руску, а калі вярнуўся з бацькамі ў родныя Чамяры, пайшоў «перавучвацца» ў польскую пачатковую школу. Аднак гэтыя мовы былі для яго чужыя. Хлопчыку хацелася вучыцца ў беларускай школе. Аднойчы летам з Віленскай беларускай гімназіі прыехаў у Чамяры Казімір Чартовіч, які за лета падрыхтаваў чамяроўскіх дзяцей да паступлення ў гімназію. Сярод гэтых вучняў быў і Іван Міско. У 1926 годзе ён становіцца вучнем Беларускай гімназіі ў Вільні. Там чамяроўскі хлопец знаёміцца з Алесем Салагубам, Язэпам Урбановічам, Міхасём Васільком. Раскідвае лістоўкі, носіць у турму мапраўскія перадачы для вязняў, расклейвае плакаты, ходзіць на дэманстрацыі рабочых. Аднойчы паліцыя разагнала забастоўшчыкаў, а некалькі дзясяткаў навучэнцаў былі выключаны з гімназіі, у тым ліку і Іван Міско, якога пад канвоем прывезлі ў Чамяры і пад распіску здалі бацькам.

Потым былі яшчэ дзве спробы працягваць адукацыю — у Клецкай і Навагрудскай гімназіях, але і адтуль «бунтар» Міско быў выключаны. У 1931 годзе юнак вярнуўся ў родную вёску.

У адзін з вечароў да Івана Міско зайшоў незнаёмы хлопец, перадаў прывітанне ад Валянціна Таўлая і папрасіў згоды на подпіс пад Дэкларацыяй сялянска-рабочых пісьменнікаў Заходняй Беларусі. Дэкларацыя і першы верш Івана Міско пад псеўданімам Анатоль Іверс былі апублікаваныя ў студзеньскім нумары часопіса «Літаратурная старонка» за 1934 год. Праўда, наклад часопіса быў канфіскаваны, але з друкарні ўдалося вынесці толькі некалькі нумароў.

Праз пэўны час вершы Анатоля Іверса сталі часта друкавацца на старонках выданняў «Літаратурная старонка», «Калоссе», «Беларускі летапіс», «Шлях моладзі», «Наша воля», «Асва». А ў верасні 1939 года ў Вільні выходзіць яго першы паэтычны зборнік «Песні на загонах».

Аб чым пісаў малады паэт са Слонімшчыны? Ды пра тое, як шуміць жыта, як «хтось расчэсваў зялёныя сосны», як «заігралі ветры ў полі», як «залацілася раніца ападаючым шэлестам». Ці пра тое, як «ціха гарэлі аўсяныя росы…». А яшчэ паэт пісаў пра Беларусь, пісаў шчыра і светла, натхнёна і радасна:

Адзначыць каб добрую ўдачу,
Я зораў з сабой набяру
І жменяю сыпну — няйначай,
На славу табе, Беларусь.

Калі прыйшлі «першыя саветы» і ў Слоніме пачала выдавацца раённая газета «Вольная праца», яе першы рэдактар Іосіф Чарняўскі запрасіў Івана Міско на пасаду літсупрацоўніка рэдакцыі. А ў 1940 годзе на выязным пасяджэнні ў Беластоку кіраўніцтва пісьменніцкай арганізацыі БССР прыняло Анатоля Іверса ў Саюз пісьменнікаў.

У гады Другой сусветнай вайны Іван Міско ўзначальваў Слонімскую падпольную антыфашысцкую арганізацыю і быў намеснікам камандзіра партызанскага атрада імя Дзяржынскага па разведцы. У лесе выдаваў антыфашысцкую газету «Барацьба», лістоўкі, дапамагаў выпускаць падпольную «Вольную працу».

Вайна прайшла праз сэрца і душу Анатоля Іверса. Ён страціў першую жонку і бацьку, ды і сам быў на валаску ад гібелі. Але, нягледзячы на ўсе яго асабістыя пакуты і заслугі перад Айчынай, для савецкай улады паэт Анатоль Іверс у Слоніме заўсёды заставаўся чужым. І нават другі паэтычны зборнічак вершаў выйшаў з друку ажно праз 31 год пасля першага. «Не хацелі камуністы выдаваць», — казаў ён мне. Зборнік называўся «З пройдзеных дарог». Дарог сапраўды было пройдзена шмат. Нялёгкіх дарог, пакручастых, небяспечных і палыновых. Таму выхад другога зборнічка вершаў для Івана Дарафеевіча быў вялікай радасцю. У яго ўвайшлі вершы, напоўненыя пачуццём

шчырай любові да роднага краю і яго працавітых людзей. У сваіх паэтычных радках Анатоль Іверс стараўся праўдзіва адлюстраваць перамогі над усімі акупантамі, якія не давалі спакойна жыць і працаваць на роднай зямлі:

Перамога! Перамога!
Абіваем з ботаў пыл.
І на пройдзеных дарогах
Ставім новыя слупы.
Вецер гутарыць з ліствою,
Ад кастра адносіць дым.
А слупы ўсе пахнуць хвояй,
Нашым лесам маладым.

Але як цяжка Анатолю Іверсу ні было і дзе б ён ні працаваў, заўсёды пісаў вершы, ніколі не цураўся матчынай мовы. «Я заўсёды размаўляў на сваёй мове. За гэта мяне называлі нацыяналістам. Мяне не арыштоўвалі, хоць дапытвалі больш чым паўсотні разоў, але двойчы звальнялі з працы за тое, што «не внушал политического доверия», — часта шчыра ўспамінаў паэт.

Але слонімскі аўтар трываў і «шчасце спазнаваў» у сваіх вершах. Трэці зборнік паэзіі «Жыву ў бацькоўскім краі» пабачыў свет у Мінску ў 1982 годзе. Ва ўступным слове да яго прафесар Алег Лойка трапна заўважыў, што «вершы Анатоля Іверса другой паловы 60–70-х гадоў раскрылі жыццёвы лёс паэта найбольш шырока і глыбока, і іх дэкларацыі — часцей за ўсё менавіта ёмістыя паэтычныя формулы жыцця і барацьбы, вернасці Радзіме, праўды лёсу чалавечага, як, напрыклад, гэтыя:

Таварышы, паверце,
Хачу не проста жыць,
Хачу да самай смерці
Радзіме паслужыць».

Нялёгка было ў правінцыі жыць, але вершы пісаліся і выдаваліся новыя кнігі: «Я пайшоў бы ўслед за летам…» (Мінск, 1987), «Прыдарожныя сосны» (Слонім, 1995), «Травень» (Слонім, 1997).

Для мяне, а таксама для ўсіх землякоў Анатоль Іверс найперш застаўся ў нашай памяці як паэт, які шчыра служыў свайму народу і Бацькаўшчыне. У вершы «На Дзяды» ён сам падвёў вынікі пражытага і сказаў пра ўсё смела і адкрыта:

Я тры рэжымы пражыў:
Быў пан, быў гітлерац, «таварыш».
І памяць кажа: беражы,
Каго яны закатавалі.
Палегла многа без віны
За мову родную ў змаганні.
А голас іх дасюль звініць
На гістарычным скрыжаванні…

На гістарычным скрыжаванні па-ранейшаму гучаць і вершы слонімскага паэта Анатоля Іверса. Лепшыя з іх склалі кнігу «Аўсяныя росы» (Мінск, 2011). Акрамя вершаў туды ўвайшлі і ўспаміны паэта. Іван Дарафеевіч пісаў і друкаваў іх на машынцы па некалькі экзэмпляраў. А калі я да яго прыязджаў, ён казаў: «Вазьмі сабе на памяць, няхай будуць. Можа, калі спатрэбяцца ці дзе-небудзь апублікуеш…».

Цяпер такі час надышоў. Успаміны вельмі цікавыя і нясуць у сабе гістарычную каштоўнасць, таму што паэт быў асабістым сведкам тых падзей, пра якія напісаў. А вершы паэта — нібы пачатак і працяг тых успамінаў.

У 2012 годзе з друку выйшла кніга ўспамінаў пра Анатоля Іверса «Жыццё і творчасць Анатоля Іверса», а таксама кніга артыкулаў «З глыбінь жыцця», напісаная паэтам у 1960–1990-я гады падчас журналісцкіх і літаратурна-краязнаўчых вандровак па родным краі.

Родны кут слонімскі паэт прайшоў і праехаў уздоўж і ўпоперак. І ведаў яго вельмі добра. Паэт быў знаёмы з многімі слонімцамі, якія жылі з ім побач, сябраваў, перапісваўся з літаратарамі, заўсёды шчыра запрашаў да сябе ў госці.

Шмат пісаў пра сваіх землякоў Анатоль Іверс, калі працаваў карэспандэнтам у слонімскай раённай газеце. Пісаў у «раёнку», у іншыя выданні і тады, калі працаваў на смалакурні, у раённым аддзяленні Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, калі пайшоў на пенсію. У 1960–1970-я гады Іван Дарафеевіч найчасцей у сваіх артыкулах

прыгадваў Другую сусветную вайну, акупацыю, людзей, якія з ім разам змагаліся супраць гітлераўцаў, сяброў-равеснікаў, што загінулі маладымі, а таксама жыццё ў былой Заходняй Беларусі.

Пісаў пісьменнік і пра лес. Лясная тэма была яму з маленства знаёмая і блізкая. На чамяроўскім хутары каля лесу ён гадаваўся, жыў. З лесам была звязана яго антыфашысцкая дзейнасць. З лістапада 1943 года Анатоль Іверс быў партызанам брыгады імя Ракасоўскага. Брыгада знаходзілася ў лесе недалёка ад Слоніма.

Пасля вайны Іван Дарафеевіч Міско шмат гадоў адпрацаваў на смалакурні, пяшком абышоўшы сотні кіламетраў лясных дарог і сцяжын. Таму, відаць, на Слонімшчыне не было лепшага лесазнаўца за яго. Паэт любіў лес, яму прысвяціў вязанку паэтычных твораў і артыкулаў. Прыгадваю яго радкі:

І што тут дзівіцца: родам
Я з гэтых лясных мясцін.
І гоман люблю, і водар,
І шум маладых ялін…

Калі гартаеш Слонімскую раённую газету, на вочы трапляецца шэраг яго артыкулаў пра лес, работнікаў лясной гаспадаркі, розныя гісторыі, звязаныя з жыццём і прыгодамі лясных звяроў. У слонімскай «раёнцы» Іван Дарафеевіч Міско вёў некалі старонку «Чалавек і прырода», дзе і друкаваў свае нататкі пра лес.

Але найлягчэй і цікавей пісалася паэту і журналісту заўсёды пра літаратуру, культуру, мастацтва, пра людзей, якіх Бог надзяліў талентам: мастакоў, рэзчыкаў па дрэве, вышывальшчыц, ганчароў… Пісалася яму проста і вольна, бо гэта была яго тэма, яго жыццё, яго захапленне. Героямі матэрыялаў былі і бібліятэкары Чамяроўскай і Вялікакракоцкай сельскіх бібліятэк імя Янкі Купалы і Якуба Коласа, артысты Слонімскага народнага тэатра (цяпер Слонімскі драматычны тэатр. — *С. Ч.*), работнікі музеяў, клубаў, настаўнікі. Шмат пісаў паэт пра новыя кнігі, якія тады выходзілі з друку. Ён, як і аўтары тых кніг, шчыра радаваўся кожнаму новаму выданню — ці гэта была гістарычная і краязнаўчая кніга, ці зборнікі паэзіі і прозы, ці кнігі ўспамінаў.

Анатоль Іверс любіў тэатр. Пасля Другой сусветнай вайны ў Слоніме пры РДК існаваў народны тэатр, якім спачатку кіраваў

Міхаіл Фрыдман, а потым — Мікалай Варвашэвіч. Рэжысёры Івана Дарафеевіча заўсёды клікалі на прэм'еры спектакляў, і ён з вялікім задавальненнем іх глядзеў, а потым выказваў сваю суб'ектыўную думку на старонках газет і часопісаў.

Шчыра і цёпла пісьменнік пісаў і ўспамінаў пра Валянціна Таўлая, Гальяша Леўчыка, Піліпа Пестрака, Ігната Дварчаніна, Адама Станкевіча, Янку Купалу і іншых знакамітых людзей Беларусі. Вядома ж, у тыя 1960–1980-я гады ён мог надрукаваць не ўсё, аб чым хацелася сказаць, успомніць. Тым не менш, артыкулы і ўспаміны, якія склалі кнігу «З глыбінь жыцця» Анатоля Іверса, вельмі каштоўныя, як з гісторыка-краязнаўчага пункту гледжання, так і з творчага. Яны розныя, але адлюстроўваюць і час, і тыя падзеі, калі жыў паэт, калі артыкулы пісаліся. Няпросты быў той час, і нялёгка жылося Анатолю Іверсу ў Слоніме. Але ён лячыўся творчасцю, спагадаю і добрымі словамі родных людзей і сяброў. Анатолем Іверсам было шмат пройдзена дарог па роднай зямлі, якую ён любіў. І беларуская зямля, і нашы людзі яго будуць доўга памятаць.

Хацелася шчасця

Яго не стала раптоўна, хоць нічым не хварэў і не скардзіўся на хваробы. Жыць бы яму ды жыць… У той дзень, 27 жніўня 1993 года, калі паэт Алесь Сучок (Пётр Навумавіч Дабрыян) ляжаў на аперацыйным стале ў Слонімскай бальніцы, па тэлебачанні ўпершыню паказвалі пра яго дакументальны фільм, які падрыхтаваў Юрка Голуб на Гродзенскім тэлебачанні. Цудоўны фільм, шчыры і светлы, якім быў і сам Пятро Навумавіч. Ён паспеў папярэдзіць усіх сваіх сваякоў, сяброў, аднавяскоўцаў аб тым, што будуць «яго паказваць па тэлевізары». Але больш за ўсё чакаў гэтай перадачы

Алесь Сучок

ён сам. Чакаў, але, на жаль, так і не ўбачыў сябе на тэлеэкране. У гэты дзень паэта Алеся Сучка не стала.

Апусцела, асірацела хата ў вёсцы Азярніца на Слонімшчыне. У ёй шмат гадоў жыў гэты энергічны, рухавы, вясёлы і добры чалавек. Я часта гасцяваў у Пятра Навумавіча Дабрыяна. Ён шмат мне распавядаў пра гісторыю навакольных вёсак, пра лёсы яго аднавяскоўцаў. Бывала, мы з ім ішлі да Бяздоннага возера, якое знаходзіцца побач з Азярніцай. «Люблю гэтыя мясціны, — казаў Пятро Навумавіч. — Памятаеш, як пісаў пра іх Уладзімір Караткевіч у сваім рамане «Хрыстос прызямліўся ў Гародні»: «Пад вечар мы прыйшлі з ім на бераг Бяздоннага возера пад Слонімам і тут вырашылі начаваць. Возера было ўсё празрыста-чырвонае, гладкае, як люстра. І лясы вакол яго былі таксама зялёна-аранжавыя…».

Побач з Бяздонным возерам знаходзіцца ўнікальны старажытнаславянскі могільнік V–IX стагоддзяў. А недалёка — вёска Збочна, радзіма беларускага паэта, празаіка і дзіцячага драматурга Кандрата Лейкі (1860–1921). Гэтыя мясціны добра ведаў Алесь Сучок, бо амаль усё жыццё было звязана з імі.

Нарадзіўся Пётр Дабрыян 7 кастрычніка 1916 года ў вёсцы Ахматава Алатырскага раёна Чувашыі, дзе бацькі знаходзіліся ў бежанстве. У 1922 годзе разам з бацькамі вярнуўся дамоў у вёску Какошчычы Слонімскага павета. На радзіме пайшоў у першы клас Мяльканавіцкай польскай школы. Вясной 1932 года ўступіў у нелегальную піянерскую арганізацыю, а праз год яго выбіраюць сакратаром Слонімскага падпольнага райкама піянераў.

Аднойчы пасля вечарынкі ў вёсцы Мяльканавічы Пятро Дабрыян папрасіў застацца сваіх юных сяброў у хаце. «Нам патрэбна навучанне на беларускай мове, — палымяна казаў Пятро. — Трэба падрыхтаваць забастоўку вучняў, каб адкрыць такую школу…».

Юныя змагары горача ўзяліся за справу. За некалькі тыдняў размножылі на шапірографе больш за дзвесце пракламацый. 16 студзеня 1934 года дзеці прыйшлі ў школу і заявілі дырэктару Вішнеўскаму, што жадаюць вучыцца на роднай мове. Для Вішнеўскага гэта быў гром з яснага неба. Ачомаўшыся ад нечаканасці, ён са злосцю кінуў: «Ніколі гэтага не будзе!». Тады школьнікі выйшлі на вуліцу і разгарнулі транспарант са словамі: «Патрабуем школы на роднай мове!».

Больш за дзвесце вучняў прайшлі па вуліцах вёскі Мяльканавічы, раскідваючы лістоўкі з такім жа зместам.

Праз некаторы час Пятра Дабрыяна арыштавала паліцыя, а ў верасні 1935 года буржуазны акруговы суд прыгаварыў яго да чатырох гадоў турэмнага зняволення. Адбываў зняволенне ў Картуз-Бярозе.

Але да Картуз-Бярозы была яшчэ турма ў Слоніме. Там ён і пачаў пісаць свае першыя вершы. «Паперы і алоўка мець у камеры адміністрацыя не дазваляла. Але я ўхітрыўся… Пісаў алюмініевай лыжкай на сцяне…» — распавядаў Пятро Навумавіч. А калі юнак выйшаў на волю, пасціху адсылаў вершы ў Вільню. А каб схавацца ад праследаванняў, падпісваўся псеўданімам Андрэй (Алесь) Сучок.

У 1938 годзе віленскі часопіс «Шлях моладзі» ўпершыню змясціў яго верш «Я бачыў». А праз год той жа часопіс друкуе новыя вершы Алеся Сучка «Зіма», «Мне ахвота», «Вясна, вясна, прыйдзі хутчэй». У простай і непасрэднай форме, выкарыстоўваючы традыцыйныя вобразы вясны, сонца, вольнай птушкі, паэт услаўляў свабоду. Ён пісаў пра жыццё вясковага бедняка, пра сялянскага хлопца-бунтара, які сядзіць у турме. Герой твораў заходнебеларускага паэта быў моцны і рашучы чалавек, які верыў у сілы народа:

Мы здабудзем перамогу,
Бо за намі ўвесь народ.
Падымайма ўжо трывогу,
Смела пойдзем у паход.

Сёння вершы Алеся Сучка, напісаныя ў 1930-х гадах, маюць перш за ўсё літаратурна-гістарычную цікавасць. Іх агульны пафас — стваральны, сугучны нашым пераўтварэнням. Гэта вершы-заклікі, вершы-лозунгі. Паэт-змагар вучыўся майстэрству ў Валянціна Таўлая, Міхася Васілька, Максіма Танка, Анатоля Іверса і ў іншых паэтаў Заходняй Беларусі.

Перад Другой сусветнай вайной Пятро Дабрыян працаваў літработнікам слонімскай раённай газеты «Вольная праца». З рэдакцыі яго прызвалі ў армію. Вайна захапіла юнака каля Гродна. Адтуль ён прабраўся на акупіраваную немцамі Слонімшчыну. Былыя падпольшчыкі і равеснікі Заходняй Беларусі шукалі адзін аднаго. Пятро Дабрыян скантактаваўся з сакратаром Слонімскага раённага пад-

польнага антыфашысцкага камітэта Феакцістам Міско. Ён, асуджаны на 12 гадоў судом Польшчы, уцёк з турмы горада Грудзёндза, калі гітлераўцы напалі на Савецкі Саюз. Гэта быў сапраўдны старэйшы сябра і дарадца.

У лютым 1942 года Пётр Дабрыян быў выбраны сакратаром моладзевай падпольнай антыфашысцкай арганізацыі Какошчыцкага падраёна. Але з адступленнем немцаў яго забралі на фронт, давялося служыць у кавалерыйскім палку, дывізіёне баявога забеспячэння кавалерыйскай школы…

Дамоў Пятро Дабрыян вярнуўся вясной 1946 года. Працаваў на гаспадарцы, потым загадчыкам вясковага клуба, старшынёй сельскага савета, стрэлачнікам на станцыі Азярніца. Калі быў вольны час — пісаў вершы, дасылаў допісы пра вясковае жыццё ў мясцовы друк. Уладзімір Калеснік у кнізе «Сцягі і паходні» (Мінск, 1965) адзначыў: «Мастацкая вартасць прыкметна паблекла ў смузе часу, але для гісторыі літаратуры такія рэчы, як, напрыклад, вершы Алеся Сучка (Пятра Навумавіча Дабрыяна), маюць сваё значэнне, іх нельга выкінуць, як слова з песні».

Пятро Навумавіч Дабрыян быў вельмі актыўным чалавекам, ён паспяваў усюды: на пасяджэнне раённага літаб'яднання, на сустрэчы з вучнямі і настаўнікамі, да сяброў у госці, заўсёды шчыра адгукаўся на бяду, дапамагаў і справай, і словам. Ён прымаў актыўны ўдзел у рабоце раённага хору ветэранаў вайны і працы «Памяць». А як ён хораша, цудоўна спяваў! Спяваў «Зорку Венеру» Максіма Багдановіча, «Раве ды стогне Днепр шырокі…», беларускія народныя песні. Я яго заўсёды прасіў, што-небудзь праспяваць. І ён спяваў з радасцю. Ён умеў чытаць свае вершы, чытаў, як артыст. Ён жыў музыкай, паэзіяй, у вершах была і засталася яго біяграфія, яго хваляванні, радасці і трывога:

Прайшоў я з мовай праз пакуты,
Праз дзікі здзек былых паноў.
Не раз кайданамі быў скуты,
Не раз цярпеў боль бізуноў.
Але ад мовы не адрокся:
Я з ёю сеяў і касіў…

Сваю любоў да роднай мовы
Заўжды у сэрцы я насіў.

Алесь Сучок ніколі не меціў у вялікія паэты, дый пра гэта не думаў. Жывучы ў вёсцы, ён дасылаў свае творы ў раённы і абласны друк. І радаваўся кожнай публікацыі. Вершы яго друкаваліся таксама ў зборніках «Сцягі і паходні» (Мінск, 1965), «Ростані волі» (Мінск, 1990), «Золак над Шчарай» (Слонім, 1994). Яго бясхітрасныя радкі напоўнены шчырасцю, адкрытасцю і даверлівасцю:

Як жаўрука пачую спеў,
У захапленні стану:
Так прывітацца б з ім хацеў —
Рукою не дастану.

Калі мне бывала сумна і надакучвала гарадская мітусня, я ехаў да яго ў Азярніцу. Ён радаваўся сустрэчы. Ён любіў людзей і любіў жыць, яму заўсёды хацелася шчасця. Памятаю, у 1990-х гадах, калі быў дэфіцыт мэблі, ён, як ветэран вайны, купіў у вясковай краме для мяне кніжную шафу. Потым мы дваіх яе з крамы ледзьве прывалаклі дахаты да Пятра Навумавіча. А калі прынеслі, то ён мне пажадаў, каб я напісаў і выдаў столькі добрых кніг, каб былі запоўненыя ўсе паліцы гэтай шафы. Тая азярніцкая мэбля і цяпер стаіць у пакоі маёй гарадской кватэры. На яе паліцах месцяцца не толькі мае кнігі, але і кнігі іншых беларускіх пісьменнікаў і гісторыкаў. А цяпер на паліцах шафы будзе стаяць і паэтычны зборнічак Алеся Сучка «Захацелася шчасця» — як успамін пра шчырага паэта і добрага чалавека. Гэту кніжку мне ўдалося сабраць і выдаць у 2012 годзе ў Мінску.

Заходнебеларускі паэт Язэп Вількоўшчык

На старонках беларускіх віленскіх выданняў 1920–1930-х гадоў шмат друкавалася аўтараў пад рознымі псеўданімамі і крыптанімамі, сапраўдныя прозвішчы якіх да сённяшніх дзён не расшыфраваныя, не раскрытыя, застаюцца нам невядомымі. Гэта дзясяткі паэтаў, празаікаў, простых карэспандэнтаў з розных рэгіёнаў былой Заходняй

Беларусі, якія дасылалі навіны са сваіх вёсак, мястэчак, гарадоў. Далёка не ўсіх аўтараў псеўданімы і крыптанімы раскрыў у сваім «Слоўніку беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.)» (Мінск, 1983) і Янка Саламевіч (1938–2012).

Але, як кажуць у народзе, нішто нікуды не знікае і не прападае. Не знікла ў невядомасць і творчасць заходнебеларускага паэта Язэпа Вількоўскага. Гэта яго дзясяткі лірычных вершаў і розных баек друкаваліся ў віленскіх календарах, калектыўных зборніках, у часопісах «Шлях моладзі», «Нёман» і іншых. Пад сваімі творамі ён рэдка ставіў уласнае прозвішча Язэп Вількоўскі, часцей за ўсё ён падпісваўся Язэп Вількоўшчык, Я. Вількоўшчык, Vilkouscyk J, Vilkoscyk Jazep, J. V, Я. В. Нават Янка Саламевіч у сваім «Слоўніку беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.)» прыгадвае Язэпа Вількоўскага і што ён друкаваў у часопісе «Шлях моладзі» ў 1933 годзе ў № 3 і ў 1934 годзе ў № 1, 3 свае творы пад псеўданімамі Vilkouscyk J, Vilkoscyk Jazep. Дык хто ж такі Язэп Вількоўшчык?

Сустрэча з Вількоўскімі

Гісторык і журналіст Сяргей Ёрш мне некалькі разоў нагадваў, каб я шукаў сляды Вількоўшчыка на Слонімшчыне. «Магчыма, ён родам з вёскі Варонічы Слонімскага павета. Пашукай на Слонімшчыне яго сляды, усіх Вількоўскіх апытай», — раіў мне Сяргей Ёрш. І я паслухаў сябра. Наведаў вёску Варонічы, суседнія вёскі, але там Вількоўскіх няма і ніхто Язэпа Вількоўскага са старэйшых жыхароў не памятае. А вось у Слоніме на адну сям'ю Вількоўскіх патрапіць удалося. Ірына Аляксееўна Вількоўская нядаўна яшчэ працавала настаўніцай матэматыкі ў СШ № 4 г. Слоніма, цяпер на пенсіі. Гэту жанчыну добра ведаў, таму пасля вясковых пошукаў звярнуўся да яе. На маё пытанне, ці мае якое дачыненне Язэп Вількоўскі да яе сям'і, жанчына ўпэўнена адказала, што гэта бацька яе мужа Андрэя Вількоўскага.

Не адкладваючы надоўга такую прыемную навіну, я хутка завітаў у вялікі дом Вількоўскіх на вуліцы Загарадняй. Мы гутарылі некалькі гадзін. «Тое, што бацька пісаў байкі, я ведаў, але што ён актыўна друкаваўся ў даваенных віленскіх выданнях, я нічога не чуў. Ды і бацька мне пра гэта не казаў. Ён быў маўклівы. У вольны час нешта пісаў. А што пісаў — мы не цікавіліся. Ён вельмі шмат чытаў: беларускую,

рускую, польскую літаратуру, меў вялікую бібліятэку класічнай літаратуры. Ён з мамай жыў побач з нашым домам. Там былі ўсе яго архівы і бібліятэка. А калі бацькі, а потым маці не стала — мы гэты дом прадалі. Сёе-тое забралі сабе, астатнія паперы, здымкі, кнігі не перавозілі, не забіралі — усё засталося там, і гэтым усім распарадзіліся новыя гаспадары купленага ў нас дома», — адразу расчараваў мяне Андрэй Вількоўскі.

Да нашай размовы далучыліся і Ірына Вількоўская, а потым іх дачка Вольга. Жанчыны паказалі некалькі старых пажаўцелых ад часу дакументаў, сярод іх і «Выпіска з працоўнай кніжкі» Язэпа Вількоўскага пачынаючы з 1944 года, а таксама фотаздымкі яго і некалькі карцін. «Свёкар быў вельмі адукаваным чалавекам, шчырым, паважаным, — пачала ўспамінаць Ірына Вількоўская. — Мой муж Андрэй — гэта яго адзіны сын. І бацькі для яго, для нас нічога ніколі не шкадавалі, усё жыццё яму дапамагалі». Дачка Андрэя і Ірыны Вількоўскіх Вольга з вялікай зацікаўленасцю слухала нашу размову і была моцна здзіўлена, што яе дзед Юзік (так яны яго клікалі) быў

Язэп Вількоўскі (крайні злева) з бацькам, маці, сястрой і пляменніцай у Слоніме. 1930 г.

беларускім паэтам. «Мой дзядуля яшчэ добра маляваў карціны, перамалёўваў творы іншых мастакоў. Але з часам усё знікла: некалькі карцін яго ўкралі, іншыя ён падараваў сябрам і знаёмым. А яшчэ мне дзед казаў, што ён дзесьці закапаў клад. Але што там ён закапаў і дзе — я не ведаю, і мама з татам таксама не ведаюць», — прызналася Вольга. Магчыма, той клад захоўвае пісьмы ад Янкі Купалы, Якуба Коласа, Гальяша Леўчыка, Наталлі Арсенневай, Янкі Багдановіча, Язэпа Найдзюка. А магчыма, Язэп Вількоўскі закапаў і сапраўдны скарб манетаў. Справа ў тым, што ў 1935 годзе ён для Віленскага музея Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры падараваў шмат манет, старых выданняў і фотаздымкаў. Нават атрымаў падзяку. Гэта падзяка была апублікавана ў «Беларускай крыніцы» 25 ліпеня 1935 года ў № 29: «Падзяка. Грам-ну Яз. Вількоўскаму ў Слоніме за дараваныя для Музэю Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры: 1. Калекцыю 24-ох медзяных і сярэбраных, старадаўных і навейшых манэт. 2. Калекцыю папяровых грошаў. 3. Экзэмпляр «Беларускага Слова» № 16 з дня 22 кастрычніка, 1920 г., Горадня. 4. Экзэмпляр час. «Mlody Literat» і альбом — шчыра дзякуе Цэнтральны Ўрад БІГІК». Так што невядома, што і дзе закапаў беларускі паэт і калекцыянер.

Падчас першай сустрэчы я паказаў Вількоўскім старыя часопісы «Шлях моладзі» за 1930-я гады з вершамі іх бацькі і дзядулі. Пад некаторымі вершамі стаяла дата і месца напісання: г. Слонім. Мы дамовіліся, што Вількоўскія перагледзяць усе свае хатнія архівы, нават завітаюць да тых людзей, каму прадалі бацькаву хату, а раптам штосьць там засталося з рукапісаў, з пісем, са старых віленскіх выданняў…

З біяграфіі Язэпа Вількоўшчыка

Язэп Вількоўшчык (сапраўднае прозвішча — Вількоўскі Іосіф Андрэевіч) нарадзіўся 19 лістапада 1898 года ў вёсцы Гавенавічы (Цяпер гэта вёска Падгорная Баранавіцкага раёна. — *С. Ч.*) Слонімскага павета. У сям'і Вількоўскіх было яшчэ чатыры сястры і брат, але брат загінуў у Першую сусветную вайну. Маці нідзе не працавала, даглядала дзяцей, а таксама дапамагала мужу, які трымаў сваю прыватную невялікую краму. Усім адукацыю Вількоўскія даць не маглі, таму найбольш хваляваліся за сына Язэпа, які хацеў вучыцца.

Калі пачалася Першая сусветная вайна, рускія казакі выгналі сям'ю Вількоўскіх, як і тысячы іншых беларусаў, у глыб Расіі. Вількоўскія трапілі ў Казанскую губерню. Там Язэп скончыў школу і паступіў на курсы Казанскага медыцынскага інстытута. Сродкаў на вучобу і пражыванне не хапала, таму беларускі юнак падпрацоўваў у розных канторах. То грузчыкам, то па-мастацку распісваў сувеніры, то пісаў плакаты і афармляў стэнды. Але ўсё роўна грошай не хапала, жыць і вучыцца было цяжка, а яшчэ сям'я Вількоўскіх вырашыла вярнуцца на Бацькаўшчыну. Таму Язэп пакідае медінстытут і разам з бацькамі напачатку 1920-х гадоў вяртаецца на Слонімшчыну ў вёску Варонічы.

Атрымаўшы пэўную адукацыю ў бежанстве, ён шмат чытае, спрабуе сам пісаць вершы і байкі на рускай мове. У 1927 годзе адзін з вершаў па-руску ён адсылае ў «Беларускую крыніцу», дзе праз часопіс у рубрыцы «Наша пошта» атрымлівае адказ: «Працы Вашай, на жаль, не надрукуем, бо яна напісана па-расейску. Прабуйце пісаць па-беларуску. Пішыце, што ў Вас чуваць? Верш дужа слабы і да друку не падойдзе» («Belaruskaja krynica», 1927, № 27).

Сядзець склаўшы рукі на Слонімшчыне юнак не хацеў, таму паехаў у Вільню, дзе скончыў бухгалтарскія курсы. Падчас вучобы на гэтых курсах ён пазнаёміўся ў Вільні з беларускімі выданнямі, з творчай беларускай інтэлігенцыяй. Магчыма, пасля курсаў ён пэўны час працаваў бухгалтарам у Вільні. Тады і пачынае спрабаваць пісаць, але ўжо на роднай мове. У пачатку 1930-х гадоў Язэп Вількоўскі вяртаецца на Слонімшчыну. Тут ён таксама знаёміцца з творчымі людзьмі: літаратарамі, мастакамі, музыкантамі, але палітыкай не займаецца. Як пісаў да аўтара гэтых радкоў Сяргей Хмара, у 1937 годзе ў Дзятлаве была створана літаратурная суполка «Маладая Ўскалось». Тады на першым з'ездзе прысутнічалі Аляксандр Бяленка, Алена Лябецкая, Алесь Крыга, Язэп Вількоўшчык і іншыя. Далей Сяргей Хмара паведамляе, што пасля вайны Язэп Вількоўшчык быў знішчаны супрацоўнікамі КДБ (Сяргей Хмара. Рабінавы хмель. Мінск, 2009. С. 190–191). Аказваецца, не. Язэпа Вількоўшчыка сталінскія рэпрэсіі мінулі. Як гэта яму ўдалося пазбегнуць арышту — застаецца загадкай.

Перад Другой сусветнай вайной сям'я Вількоўскіх пераехала ў Слонім. Дзе і кім працаваў Язэп Вількоўскі перад вайной і падчас акупацыі — невядома. Але ў кастрычніку 1944 года, згодна «Выпіскі

з працоўнай кніжкі», ён уладкаваўся на 9-ю дыстанцыю службовага пуці станцыі Слонім–Брэст–Літоўскі на пасаду бухгалтара канторы. Да гэтай пасады ён ужо меў працоўны стаж 14 гадоў і два месяцы. На чыгуначнай станцыі Слонім Язэп Вількоўскі адпрацаваў 7 гадоў і даслужыўся да намесніка начальніка па кадрах. А потым ён працаваў бухгалтарам на Слонімскім лесазаводзе, у Слонімскай арцелі «Вторпром», потым зноў на чыгунцы, адкуль і пайшоў на пенсію.

На пенсіі, па словах Андрэя Вількоўскага, яго бацька займаўся гаспадаркай. А ў вольны час вельмі любіў гуляць у шахматы. Ён выпісваў шмат газет і часопісаў, адгадваў розныя шахматныя камбінацыі і дасылаў у рэдакцыі газет. «Гуляў ён у шахматы са сваім старэйшым сябрам Ігнатовічам. Гулялі яны доўга, але часцей за ўсё перамагаў бацька», — успамінае Андрэй Вількоўскі.

Пражыў Язэп Вількоўшчык 86 гадоў, яго не стала 18 сакавіка 1984 года. Пахавалі паэта на слонімскіх гарадскіх могілках.

Творчасць Язэпа Вількоўшчыка

Свае паэтычныя творы Язэп Вількоўшчык пачаў друкаваць у заходнебеларускіх выданнях у пачатку 1930-х гадоў. Асабліва плённымі для яго былі 1932–1934 гады. Напрыклад, часопісы «Нёман» і «Шлях моладзі» не паспявалі ўсё дасланае ім друкаваць. Слонімскі аўтар нават выказваў у пісьмах сваю крыўду. Але рэдакцыя выданняў яго супакойвала, рабіла нават пэўныя заўвагі і шчыра адказвала яму праз «Паштовыя скрынкі», якія друкаваліся на апошніх старонках выданняў. Вось некалькі адказаў на дасланыя Язэпам Вількоўшчыкам творы: «За пажаданні для часопісу і прысланыя вершы дзякуем. Прысылайце болей. Талент паэтычны маеце. Працуйце болей над тэхнікай» (Часопіс «Нёман». 1932. № 3). «Пісьмы і матэрыялы атрымалі, шчыра дзякуем, падробнасці будуць у пісьме, якое ў хуткім часе вышлем» (Часопіс «Шлях моладзі». 1933. № 2). «Усё атрымалі, дзякуем. Як бачыце, карыстаем. «Шлях моладзі» таксама высылаем паводле жадання. За параду шчырае дзякуй» (Часопіс «Шлях моладзі». 1934. № 1). «За прывітанне (маецца на ўвазе 5-годдзе «Шляху моладзі». — *С. Ч.*) шчырая падзяка. Перапрашаем, што з прычыны нястачы месца ў гэтым нумары не змаглі мы нічога даць з Вашых твораў» (Часопіс «Шлях моладзі». 1934. № 2).

Вершы Язэп Вількоўшчык пісаў на самыя розныя тэмы. Найперш яго хваляваў лёс роднай Бацькаўшчыны, якой ён спяваў «сумныя песні», бо перажываў за матку-Айчыну, якую «сэрцам кахаў», за лёс свайго народа. Разам з тым заходнебеларускі паэт адрасаваў свае паэтычныя радкі і тым, хто змагаўся за Радзіму і за гэта «пайшоў у турму».

Пісаў паэт і пра простых людзей, якія жылі з ім побач, якія працавалі на роднай зямлі, а маладых паэтаў ён заклікаў у «край адраджэння, свабоды для ўсіх».

Шмат вершаў у паэта напісалася пра жыццё і смерць. Паэт умеў разважаць, філасофстваваць над лёсам свайго народа. Па вершах Язэпа Вількоўшчыка можна меркаваць, што гэты чалавек валодаў літаратурнымі здольнасцямі, самабытным паэтычным талентам, лёгка мог раскрыць характар сацыяльных змен і зрухаў.

Пісаў заходнебеларускі паэт і байкі. Магчыма, яны ў яго нават атрымліваліся лепш за лірычныя вершы. Клапатлівая даследчыца беларускіх баек Вольга Ярмак на сайце http: // elib.bsu.by прааналізавала шэсць баек Язэпа Вількоўшчыка. Як вядома, традыцыйныя байкі пішуцца вольным ямбам, астрафічным вершам, нерэгулярнай рыфмоўкай. Дык з шасці знойдзеных баек, на думку Вольгі Ярмак, дзве напісаны вольным ямбам — «Воўк у сяле» (Я1-5) і «Курыца і качаняты» (Я1-6). У многіх байках пісьменнік імкнуўся прытрымлівацца аднаго памеру: «Рэпа і рэдзька» — Х3, «Хцівасць» — Я4, «Воўк і авечкі» — Я6. Такое адступленне ад традыцыйнасці назіраецца і ў сучасных байках. Трэба заўважыць, трохстопным харэем напісаны байкі і Кандрата Крапівы («Дзед і баба», «Памагаты»). Згаданыя вышэй байкі Язэпа Вількоўшчыка напісаны катрэнамі (акрамя байкі «Хцівасць»), у апошняй мараль складаецца з двух радкоў, што сведчыць пра максімальны лаканізм. Байкі ж «Цыган і воўк», «Хцівасць» таксама лёгка можна разбіць на катрэны, бо чатырохрадковыя рыфмаваныя комплексы не вызначаюцца асаблівай звязанасцю паміж сабой. Большасць баек маюць мужчынскія і жаночыя рыфмы (па месцы націску), за выключэннем баек «Хцівасць» і «Рэпа і рэдзька», якія ўтрымліваюць толькі жаночыя.

Трэба адзначыць, што амаль кожная байка настоена на «зёлках» іншых твораў. За прыклад можна ўзяць байку «Цыган і воўк», якая

з’яўляецца кантамінацыяй вядомай беларускай народнай казкі «Лёгкі хлеб» і народнай прыказкі «Галоднаму хлеб толькі ўночы сніцца». Язэп Вількоўшчык замяняе беларускага селяніна цыганом-злодзеем, які прапаноўвае ваўку вырошчваць хлеб і жыць як людзі. Цыган, пералічыўшы ўсе бар’еры, праз якія прыйдзецца прайсці, сам разумее нерэальнасць сваіх парад. Яны разыходзяцца, такім чынам яшчэ раз пацвердзіўшы мараль-прыказку. Гэтая байка магла стаць донарам пазнейшых баек-казак (напрыклад, «Жук і слімак» Максіма Танка). Язэп Вількоўшчык паказаў сябе таксама як перастваральнік баек іншых пісьменнікаў: яго твор «Воўк і авечкі» мае асновай байку Францішка Багушэвіча «Воўк і авечка», а «Воўк у сяле» — байку Івана Крылова «Волк на псарне». Але ў першай байцы пісьменнік поўнасцю змяняе сюжэт, пры гэтым пакінуўшы мараль амаль сугучную:

Прапала бы і два… і ўсе б яны прапалі,
Каб воўка пастухі па скуры не пазналі.

Я. Вількоўшчык

Ды скінь скуру, дабрадзею,
Бо зубкі відаць.
А авечка, хоць дурная,
А воўка ж пазнае.

Ф. Багушэвіч

У другой байцы пісьменнік бярэ сюжэт крылоўскай байкі, але дыялогі робіць больш аб’ёмнымі, глыбокімі і змястоўнымі, што набліжае да натуральнасці маўлення. Адчуваецца, што пісьменнік уклаў у твор часцінку самога сябе, свой жыццёвы вопыт, літаратурную дасведчанасць. Асаблівасць байкі «Рэпа і рэдзька» ў тым, што аўтар спалучае неспалучальнае: змяняе сэнс прымаўкі на супрацьлеглае значэнне: «Ложка толькі дзёгцю / Псуе бочку мёду».

Мараль байкі «Хцівасць» перагукваецца з многімі творамі, дзе з пазіцыі жыццёвай мудрасці высмейваецца чалавечая сквапнасць, напрыклад з пушкінскай казкай пра залатую рыбку. Параўнаем:

Što chcivy — choča mieci bolej,
To peuna usiakamu viadoma;

Jamu nikoli nie davoli,
Choč-by usiaho mieu dosyć doma.

Байка Язэпа Вількоўшчыка ставіла за мэту выхаванне грамадскай свядомасці згодна з прынцыпамі хрысціянскай маралі.

Акрамя вышэйназваных баек Язэпам Вількоўшчыкам было напісана і апублікавана яшчэ некалькі дзясяткаў гэтых алегарычных твораў павучальна-гумарыстычнага і сатырычнага характару. Жыццё людзей паэт адлюстроўваў у вобразах жывёл, раслін, рэчаў або зводзіў да ўмоўных адносін. Таму разважаць пра байкі Язэпа Вількоўшчыка можна доўга. Але гэта асобная тэма.

Усё сказанае вышэй пра Язэпа Вількоўшчыка наводзіць на думку: чаму пра яго ніколі не згадвалі ў сваіх кнігах даследчыкі літаратуры Заходняй Беларусі Уладзімір Калеснік, Арсень Ліс, Аляксей Пяткевіч, Мікола Мікуліч і іншыя даследчыкі?.. Чаму Уладзімір Калеснік не ўключыў у складзеныя ім кнігі «Сцягі і паходні» (Мінск, 1965) і «Ростані волі» (Мінск, 1990) ніводнага верша Язэпа Вількоўшчыка? А Мікола Мікуліч у сваёй кнізе «Паэзія Заходняй Беларусі (1921–1939)» (Мінск, 2010. С. 116) пра Язэпа Вількоўшчыка згадаў толькі ў адным сказе: «Асаблівасці лірыка-апавядальнай стылявой плыні былі дамінуючымі ў творах многіх іншых заходнебеларускіх аўтараў, таленавітых прадстаўнікоў масавай самадзейнай паэзіі, — Я. Вількоўшчыка, У. Казаровіча, Ф. Каравацкага, С. Новіка-Пеюна».

Нядаўна патэлефанаваў доктару філалагічных навук Арсеню Лісу і запытаўся: чаму ніхто ніколі, у тым ліку і Вы, не згадвалі пра Язэпа Вількоўшчыка? Паважаны літаратуразнавец шчыра адказаў: «Таму што мы мала пра яго што ведалі. Чыталі яго творы ў заходнебеларускіх выданнях, але дзе ён жыў, як склаўся ягоны лёс — ніхто з нас не чуў. Мы даследавалі творчасць больш вядомых літаратараў Заходняй Беларусі — Максіма Танка, Валянціна Таўлая, Алеся Салагуба, Леапольда Родзевіча, Міхася Васілька і іншых».

Вядома, з Арсенем Лісам можна пагадзіцца. Тым больш, што ён вельмі ўзрадаваўся, калі я сказаў, што адшукаў у Слоніме сына Язэпа Вількоўшчыка Андрэя Вількоўскага. Дарэчы, калі я развітваўся з Андрэем Іосіфавічам, ён прынёс бутэльку самаробнага віна і сказаў: «Бацька мой вельмі ўмеў ставіць добрае віно. У яго былі старыя ня-

мецкія і польскія прыгожыя бутэлькі, куды ён віно наліваў, а потым ім частава ў гасцей. Ён і мяне навучыў рабіць такое віно. Хачу вас пачаставаць». Мы прыселі за стол, а спадар Андрэй напоўніў шклянкі чырвоным віном, і мы памянулі яго бацьку — выдатнага беларускага паэта былой Заходняй Беларусі Язэпа Вількоўшчыка.

Незабыўны Алег Лойка

Мне здаецца, што мой зямляк Алег Лойка меў вялікае шчасце, што нарадзіўся ён у Слоніме на беразе ракі Шчара. Пра свой родны горад і пра Шчару ён напісаў тысячы радкоў:

І я рады, што зразумеў:
З гэтай радасцю — не таіцца,
Што я шчасце вялікае меў
Па-над Шчараю нарадзіцца!..

Упершыню са сваім знакамітым земляком я сустрэўся ў Мінску на філфаку ў 1980 годзе. Я, як і многія мае аднакурснікі, запісаўся да яго ў літаратурнае аб'яднанне «Узлёт». Не часта адбываліся пасяджэнні літаб'яднання, але калі яны былі, то праходзілі даволі цікава, весела, актыўна. І Алег Антонавіч нас адразу запамінаў, ведаў і шанаваў.

Лойка Алег

Да мяне старастам літаб'яднання была паэтка-студэнтка Ала Канапелька. А потым, калі Ала скончыла філфак, Алег Лойка прызначыў мяне. Хлопцы нават жартавалі: «Слонімцы літаратуру хочуць узяць пад свой кантроль». Іншыя называлі мяне вядомым Лойкавым радком «Юнак быў з-пад Слоніма родам…». Тым не менш, ніхто за гэта ў крыўдзе не быў. Літаб'яднанне актыўна працавала, а ў 1985 годзе «ўзлётаўцы» выдалі свой чарговы паэтычны зборнік «Вусны».

Быў 1984 год. На філфаку сустрэў мяне Алег Антонавіч і кажа: «На наступным тыдні будзе пасяджэнне "Узлёту", напішы аб'яўку і вывесі на другім паверсе» (мы тады вучыліся на Чырвонаармейскай вуліцы, 6). І я «выканаў» просьбу прафесара. Напісаў: «У такі дзень і час адбудзецца пасяджэнне літаратурнага аб'яднання "Узлёт". Запрашаюцца паэты і празаікі, якія пішуць і думаюць па-беларуску».

Вечарам да мяне ў пакой прыбягае вахцёр і кажа, што прафесар Лойка тэлефануе і хоча тэрмінова са мной пагутарыць. Я бягу на першы паверх, падымаю трубку і чую голас Алега Антонавіча: «Сяргей, калі ты пісаў гэтую аб'яву, чым ты думаў — галавой ці іншым месцам?». «Галавой!» — адказваю. «Не думаю, што галавой», — сказаў прафесар і паклаў трубку. Нічога не зразумеўшы, я пайшоў у свой пакой. Толькі потым я даведаўся, што Алега Антонавіча па змесце аб'явы выклікалі ў дэканат ці ў рэктарат і зрабілі заўвагу. А ён папярэдзіў мяне. Бо ў тыя 1980-я гады радок «запрашаюцца паэты і празаікі, якія пішуць і думаюць па-беларуску» «пахнуў» нацыяналізмам. У апошнія гады жыцця, калі Алег Лойка жыў у Слоніме, я яму прыгадаў гэты студэнцкі факт. Алег Антонавіч сказаў: «Ей-Богу, Сяргей, не памятаю…».

У 1982 годзе прафесар Лойка выдаў у Маскве ў серыі «ЖЗЛ» кнігу «Янка Купала». Гэта была першая кніга, напісаная беларусам пра беларуса і выдадзеная ў вядомай расійскай серыі, якую заснаваў Максім Горкі яшчэ ў 1933 годзе. Пасля выхаду кнігі ў актавай зале філфака БДУ адбылася яе прэзентацыя. Зала была паўнюткая студэнтамі і выкладчыкамі. Прафесар Сцяпан Александровіч выступіў з вострай крытыкай кнігі, усе астатнія выступоўцы яе хвалілі і віншавалі Алега Антонавіча. Пазней я запытаўся ў свайго земляка: а чаму ваш сябра і калега так крытычна аднёсся да выдання кнігі? Алег Лойка адказаў: «Сцяпан Хусейнавіч хацеў у Маскве выдаць адначасова кнігу і пра Якуба Коласа. Але Маскве тэкст той кнігі не спадабаўся. Вось ён і зазлаваў».

Прадмову да кнігі Алега Лойкі напісаў Народны пісьменнік Беларусі Іван Шамякін. Прадмова была невялікая, але важкая. У ёй Іван Пятровіч адзначыў, што «кніга ёсць, — гістарычна дакладная, праўдзівая, шчырая».

Супраць выдання кнігі Алега Лойкі пра Янку Купалу ў Маскве была і пляменніца Янкі Купалы Ядвіга Юліянаўна Раманоўская. Па

словах Алега Лойкі, у 1981 годзе яна паехала ў Маскву, завітала ў выдавецтва «Молодая гвардия» і прасіла, каб не выдавалі кнігу Алега Лойкі пра Янку Купалу. «Лойка, — казала Раманоўская, — кулак, памешчык, у яго было шмат зямлі на Слонімшчыне. А цяпер ён з'яўляецца членам польскай "Салідарнасці". Кнігу такога чалавека ў Маскве выдаваць нельга». Але кніга выйшла. Наклад яе тады быў 150 тысяч экзэмпляраў. Тым не менш, купіць у Беларусі кнігу было немагчыма. Толькі праз 16 гадоў Алег Лойка мне яе падпісаў у Слоніме: «Майму земляку і філфакаўцу Сяргею Чыгрыну, што Купалаўскімі сцежкамі крочыць. Поспехаў і шчасця! Алег Лойка, 1998 г.».

Калі Алег Лойка жыў у Слоніме, я вельмі часта яго наведваў. З ім можна было гутарыць бясконца, гутарыць на ўсе тэмы. Мне здаецца, што побач з Алегам Антонавічам я скончыў два філалагічных факультэты. Неяк я спытаў у яго: а які ганарар Вы атрымалі за маскоўскае выданне кнігі пра Янку Купалу? Алег Антонавіч сказаў: «Сорак тысяч савецкіх рублёў». О, гэта былі вялікія грошы на той час! Калі груба іх перавесці ў даляры, то атрымаецца — больш за сорак тысяч амерыканскіх даляраў. «Я быў тады самым багатым беларускім пісьменнікам. Грошай нікому не шкадаваў: даваў ці пазычаў пісьменнікам, сябрам…», — прызнаваўся Алег Антонавіч.

У Слоніме Алегу Лойку жылося цяжка, але пісалася лёгка. Хвароба яго даймала. Але, калі я да яго прыязджаў, — ён радаваўся, ажываў, усміхаўся. Алег Антонавіч адказваў на ўсе мае пытанні. Найбольш я ў яго пытаўся пра Янку Купалу і Якуба Коласа. Гэта з яго вуснаў я даведаўся, што Янка Купала першы заўважыў і ацаніў талент Канстанцыі Буйло. Калі Купала быў рэдактарам «Нашай Нівы», да яго ў кабінет часта заходзіла Канстанцыя. Дарэчы, яна была тры разы замужам, па пашпарту — значна маладзейшая, бо мяняла гады. Купала быў у яе закаханы і нават паэтку цалаваў. У 1914 годзе ў друкарні Марціна Кухты выйшаў яе першы паэтычны зборнік «Курганная кветка», адрэдагаваны Янкам Купалам.

Алег Антонавіч пра Купалу і Коласа мог распавядаць гадзінамі. Ён казаў, што Янка Купала і Якуб Колас былі добрымі сябрамі. Хаця паміж імі здаралася рознае. Жонка Якуба Коласа Марыя Дзмітрыеўна была даволі багатай жанчынай, ідэальнай, інтэлігентнай мяшчанкай, вельмі выхаванай, хатняй, адданай мужу. Яна кахала Якуба Коласа.

І Якуб Колас яе кахаў. Але падчас вайны, калі пясняр апынуўся ў Ташкенце, ён моцна закахаўся ў перакладчыцу Сомаву з Санкт-Пецярбурга. Колас прысвяціў ёй цэлы цыкл вершаў «Ташкенцкая торба». Гэты цыкл не апублікаваны да сённяшніх дзён. Толькі пару вершаў з гэтага цыкла трапілі ў друк…

Расказваў Алег Лойка і пра іншых беларускіх пісьменнікаў, прыгадваў вучоных, медыкаў, палітыкаў. І калі я сёння згадваю свайго Настаўніка, успамінаюцца яго радкі: «Думаў я — усё наперадзе, аказалася — ззаду». На жаль.

Слонімшчына ў паэзіі Алега Лойкі

Бадай што ніхто з беларускіх паэтаў не прысвяціў столькі вершаў свайму роднаму гораду, бацькоўскаму кутку і землякам, як Алег Лойка. Нават Рыгор Барадулін разам з Еўдакіяй Лось і Петрусём Броўкам не напісалі столькі паэтычных радкоў пра сваю Ушаччыну, колькі Алег Лойка адзін пра слынны і старажытны Слонім і Слонімшчыну, з іх прыродай, працавітымі і мужнымі людзьмі, багатай гістарычнай спадчынай.

У 90-х гадах мінулага стагоддзя з-пад пяра паэта выйшлі тры паэмы, і ўсе яны прысвечаныя Слонімшчыне. Драматызаваная паэма ў дзвюх дзеях «Развітанне з Радзімай» вяртае чытачоў у XVIII стагоддзе да польнага літоўскага пісара, а пасля гетмана Вялікага Княства Літоўскага Міхала Казіміра Агінскага і яго пляменніка дыпламата і кампазітара Міхала Клеафаса Агінскага. У 1775 годзе Міхал Казімір Агінскі прыехаў у Слонім, дзе пабудаваў некалькі прадпрыемстваў, друкарню, заснаваў оперны тэатр і капэлу. Па яго ініцыятыве быў пракладзены канал Агінскага. Гетман быў вельмі здольны музыкант і паэт. Выдаў «Гістарычныя і маральныя аповесці» (1782) і «Байкі і не-байкі» (1788). У Слоніме прайшло дзяцінства і яго пляменніка Міхала Клеафаса Агінскага:

Карціна наплывае на карціну,
Выразныя і ясныя без слоў.
Таму мо, што Агінскага дзяцінства,
Як і мае, у Слоніме прайшло.

(Зборнік «Задуменныя пералескі». Мінск, 1961. С. 24)

Наогул, Алег Лойка да Агінскіх звяртаўся шмат разоў. Вязанку сваіх вершаў паэт прысвяціў чулліваму паланэзу Агінскага «Развітанне з Радзімай». Бо хто гэты музычны твор сёння не любіць?! Нават простыя гараджане і вяскоўцы:

Казала цётка Надзя,
Як цвіў вясёлы бэз:
Калі памру, хавайце
Мяне пад Паланэз.

(Зборнік «Ушанаванне». Слонім, 2001. С. 181)

У драматызаванай паэме «Развітанне з Радзімай» падзеі адбываюцца ў канцы 1763 года (дзея першая), калі амаль год польны літоўскі пісар Міхал Казімір Агінскі знаходзіўся ў Пецярбурзе, дабіваючыся прыхільнасці маладой царыцы Расеі Кацярыны ІІ. У палац ён прывёў і балетную трупу са Слоніма. Натхнёна і віртуозна іграе Агінскі на скрыпцы, але адчувае холад адчужэння царадворцаў, якія хутка пакідаюць залу.

Другая дзея адбываецца ў 1794 годзе — пад Мацеявіцамі. На поле бітвы пасля паражэння паўстанцаў, што змагаліся пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі, сустракаюцца героі. Паэт цікава апісаў дыялог двух Агінскіх. У гэтым дыялогу гучыць горыч паражэння, але і надзея на будучае. Хор славіць здзейсненае князем Міхалам Казімірам Агінскім:

Віват канал, што Ясельду і Шчару
Звянчаў, як з прышласцю вянчаюць мару!..
І ў Слуцку тканым паясам віват,
І габеленам, Кракаў якім рад,
Мурам у Міры, Навагрудку, Гальшанах
З цагельняў, што багацяць у пашанах;
Віват дванаццаці на Шчары шлюзам,
Віват і Слонімскім, і Целяханскім музам;
Віват будаўніку, музыку і паэту!..

(Зборнік «Ушанаванне». С. 303)

Другую сваю паэму Алег Лойка напісаў пра Жыровічы, яна мае назву «Посах душы». Вёска Жыровічы знаходзіцца кіламетраў дзесяць ад Слоніма. Цяпер тут дзейнічаюць праваслаўныя духоўныя акадэмія і семінарыя. Але Жыровічы вядомы яшчэ тым, што тут у XVI стагоддзі быў заснаваны манастыр базыліян з цэрквамі і семінарыяй. І сёння Жыровічы — гэта беларуская праваслаўная Мека. Сюды з усіх куткоў свету спяшаюцца вернікі, спяшаюцца да жыровіцкай святыні з комплексам храмавых і манастырскіх пабудоў, што захаваліся да нашых дзён. Жыровіцкая святыня цікавая не толькі як унікальны праваслаўны рэлігійны асяродак, але і як помнік архітэктуры і гісторыі, як сімвал складанага і нялёгкага лёсу беларусаў. А побач з Жыровічамі струменіць святая крыніца. Кожны, хто бывае ў Жыровічах, абавязкова набірае з сабою вады з гэтай крыніцы. Алег Лойка з крыніцы і пачынае сваю жыровіцкую паэму:

Стаяла ў лесе крыніца,
А ў крыніцы — вадзіца,
Над вадзіцай — груша,
Да грушы — душою рушу.
Рушу я да крыніцы —
Вады святое напіцца,
Рушу да светлае грушы —
Светла на грушу дзівіцца.
Між пастушкамі стану,
Малітву з сэрца дастану,
Пець, пакуль сілы хваціць,
Жыровіцкай Багамаці…

(Зборнік «Ушанаванне». С. 240)

Паводле народнай легенды, у 1470 годзе на лясной дзікай грушы пастушкі знайшлі абразок. Абразок яны занеслі ў маёнтак Аляксандру Солтану. На тым святым месцы пабудавалі цэркаўку. А калі здарыўся пажар і цэркаўка згарэла, дзівосны абразок з’явіўся на камені недалёка ад крыніцы. На тым месцы быў пабудаваны новы храм. Цяпер там узвышаецца Яўленская царква. А абразок Жыровіцкай Божай Маці зберагаецца ва Успенскім саборы.

Алег Лойка ў сваёй паэме апісаў гісторыю жыровіцкай святыні, склаў гімн Жыровічам. У абліччы Жыровіцкай Божай Маці, як піша Георгій Сіненка ў сваёй кнізе «Насуперак канону» (Мінск, 1997. С. 407–408), «праглядваецца ідэал беларускай жанчыны, які ўвабраў у сябе самыя прыцягальныя рысы нацыянальнага характару. Гэта не строгае аблічча святой Прамаці, якое глядзіць з іконы і заклікае да малітвы і пакаяння, а жывы вобраз беларускай жанчыны, азораны святлом красы і святасці, гэта — “Радзімы дух непарушны”, “Млечны наш Шлях прарочы!..” — пуцяводная зорка ў духоўным станаўленні і адраджэнні».

Трэцюю паэму Алег Лойка назваў «На залатым перазове»:

Чыгуначныя перагоны,
Слаўны ваш светлы гон,
І я ў вас да ціхага скону
Ўлюбёны з маленчых дзён…

(Зборнік «Ушанаванне». С. 268)

Паэма своеасаблівая і арыгінальная. Паэт едзе ў электрычцы з Зэльвы да Баранавічаў. І апісвае тыя станцыі, якія праязджае. Згадвае гісторыю станцый, асабліва слонімскіх, людзей, якія там жылі ці жывуць, падзеі, якія там адбываліся. У раздзеле «На Азярніцкім паўстанку» Алег Лойка вёску Азярніца называе сталіцай, бо тут жыла ягоная сястрыца, а ў Грынках «прысела бульба — зеляніцца качкай, іду я з маці, маці ідзе з гачкай». Пасля Грынкоў — Чамяры, дзе жыў паэт і партызан Анатоль Іверс, а за Чамярамі адразу пачынаецца Слонім, пасля — Альбярцін і г. д.

У 2002 годзе Алег Лойка напісаў шчымлівую паэму «Плач зямлі Слонімскай», якая ўвайшла ў яго паэтычны зборнік «Плач зямлі» (Мінск, 2004). Рэфрэнам праз усю паэму праходзяць радкі паэта:

Нікому ніколі не дадзена знаць,
Дзе нарадзіцца, дзе — сканаць.
Ды ведаю я, знаю,
Кім, дзе, калі сканаю,
Любячы край свой родны,
Што гіне беззваротна.

Ды ў ім, любым і лядачым,
Не ўзняць не магу галаву:
Пакуль жыву, плачу,
Плачу, пакуль жыву…

(Зборнік «Плач зямлі». Мінск, 2004. С. 72)

Алег Лойка — паэт народна-слонімскі. Ён найбольш зразумелы нам, слонімцам. На Слонімшчыне яго ведаюць усе, нават тыя, хто ніколі ў жыцці не чытаў вершаў, хіба толькі ў школе. Тут у кожнай вёсцы ў яго ёсць сваякі і сябры. Пра лёс кожнага земляка Алег Антонавіч ведае ўсё, можа распавядаць суткамі цэлыя жыццёвыя гісторыі. І гэтыя гісторыі розныя: трагічныя, радасныя, шчаслівыя, смешныя. Паэма «Плач зямлі Слонімскай» — своеасаблівая гістарычная энцыклапедыя слонімскіх вёсак і яе жыхароў:

Азгінавічы, Сялявічы
Жылі, Бога сэрцам славячы;
Ламашы, Кастровічы
Жылі, суседзям наровячы;
Не зруселыя, не спольшчаныя,
Жылі Шышкі і Сянькоўшчына;
З Новадзявяткавіч Крэчыкі
Жылі, няпраўдзе пярэчылі,
Як і з Шундроў Маскалікі,
Што зуб ні на кога не скалілі;
Жылі, дзетак хрысцячы, жэнячы,
Міжэвічы, Харашэвічы,
Жылі, словы шчырыя мовячы,
Бы ў Якімавічах Якімовічы,
Бы ў Какошчыцах — Дабрыяны,
Рукавы закасаўшы старанна;
Талькаўскія негаротнікі,
Без борцяў шчыравалі Бортнікі;
Рыбнымі тонямі рышчучы,
Нараставічы шчыравалі, Рышчычы;
Жылі, жыць, дабрэць муселі,
Бы ў Лапухове Мукасеі…

Пілі не нарзан, рычэў не Тарзан, —
Іншая слава вілася:
З Васілевіч Пракоп — гучны партызан
І ахоўнік Сталіна Ўласік…

(Зборнік «Плач зямлі». С. 72–73)

Асноўны раздзел кнігі «Плач зямлі» склалі вершы Алега Лойкі, што ён прысвяціў сваёй жонцы Ліліі, з якой пражыў усё жыццё. Нядаўна яе не стала:

Гора маё ты, гора
Чарней усіх пячораў,
Глыбей, чым учора,
Гарчэй, чым пазаўчора…

(Зборнік «Плач зямлі». С. 47)

Сапраўды, Алег Антонавіч вельмі перажывае страту свайго любага чалавека — жонкі Ліліі. На ёй трымалася ўся гаспадарка ў доме на Віленскай вуліцы ў Слоніме. Я часта там бываў і бываю цяпер. Дом Алега Лойкі стаіць у прыгожым месцы. Адразу за агародам цячэ Шчара. А над Шчараю растуць бярозы і вербы. Тут заўсёды майму земляку добра пісалася і пішацца. Пра Шчару Алег Лойка напісаў дзясяткі вершаў. І вобраз сваёй Ліліі ён параўнаў нават з Шчараю:

Словы душу накалілі,
Жару — поўны прыпол…
Зямная, як Шчара, Ліля,
Ратуй мяне, як анёл!

(Зборнік «Плач зямлі». С. 45)

У другім вершы пра Шчару паэт прызнаецца:

І я рады, што зразумеў:
З гэтай радасцю — не таіцца,
Што я шчасце вялікае меў
Па-над Шчараю нарадзіцца!

(Зборнік «Плач зямлі». С. 17)

А ў вершы «Тут, над Шчарай» Алег Лойка марыць:

Я шчаслівы, што ўбачыў свет тут,
Ды пра большае шчасце я мару:
У апошні свой міг без пакут
На цябе пазіраць, Шчара!

(Зборнік «Неўміручасць». Слонім, 2000. С. 147)

Слонімшчына прысутнічала ўжо ў першым зборніку паэта «На юначым шляху» (Мінск, 1959). Вершы «Няхай славяцца», «Дзед Ігнат», «Ледзь скрыпнуў журавель», «Бацькі», «Юнак быў з-пад Слоніма родам» і іншыя з’яўляюцца доказам таго, што паэзія Алега Лойкі ўжо тады, амаль паўстагоддзя назад, жывілася сокамі роднай зямлі, пачынала расці на ўрадлівай глебе народнай творчасці. І калі б ён больш нічога не напісаў, а толькі адну баладу «Юнак быў з-пад Слоніма родам», гэтага хапіла б, каб майго земляка называць Паэтам з вялікай літары і друкаваць яго баладу ў розных хрэстаматыях. Дарэчы, балад, прысвечаных Слонімшчыне, у паэта шмат. Усе яны ўвайшлі ў зборнік «Балады вайны і міру» (Мінск, 1988). Галоўная тэматычная аснова іх — асуджэнне вайны, насілля, сцвярджэнне гераізму, пачуццё Бацькаўшчыны і палымяная любоў да Слонімшчыны і яе гісторыі, а таксама да людзей. Гэта «Балада аб выратавальным», «Балада Дзеда Мароза», «Балада пра Шчару», «Балада шаснаццаці год», «Балада пра неўзарваную гранату». А «Баладу Сынковіцкай царквы» Алег Лойка прысвяціў нацыянальна-вызваленчаму паўстанню 1863 года. У канцы 1862 года, едучы са Слоніма ў Ваўкавыск, Кастусь Каліноўскі раскідваў трэці нумар «Мужыцкай праўды». Трапілі гэтыя нумары і да жыхароў Сынковіч (вёска знаходзіцца якраз па дарозе):

Даць, даць!.. Ляцелі са званіцы,
Як птахі вольныя, лісткі
«Мужыцкай праўды» аб зямліцы,
Каб іх чыталі мужыкі.

(Зборнік «Балады вайны і міру». Мінск, 1988. С. 139)

У трыпціху «Роднае» (Выбраныя творы. У 2 т. Мінск, 1992. Т. 2. С. 336) Алег Лойка сказаў: «Мае першыя святло, прастор і любоў — Слонім». Тут паэт на Татарскай вуліцы нарадзіўся, на Зялёнай вуліцы жыў, на Чырвонаармейскай — хадзіў у першую беларускую школу. І пра ўсе гэтыя вуліцы ў паэта напісаны вершы:

Я вырас на Зялёнай,
Дзе яблыні і вішні,
І маладыя клёны
Ля вербаў, зграбных, пышных…
Па самай жа галоўнай —
Па Чырвонаармейскай,
Слязою шчасця поўны,
Я нёс байцам пралескі!

(Зборнік «Грайна». Мінск, 1986. С. 23)

На Чырвонаармейскай вуліцы (былой 3 Мая) да вайны ў невялікай хатцы жыў слынны беларускі паэт Гальяш Леўчык. Да яго ў 1939 годзе, едучы з Беластока ў Мінск, заязджаў Янка Купала. Ён, дарэчы, быў рэдактарам першай кніжкі Гальяша Леўчыка «Чыжык беларускі» (Вільня, 1912). Старыя сябры сустрэліся, паабедалі ў Першым беларускім рэстаране, і Купала на сваім «шэўрале» паехаў па вуліцы Маставой на Мінск. Цяпер вуліца Маставая носіць імя Янкі Купалы. Алег Лойка так і назваў свой верш — «На вуліцы Янкі Купалы ў Слоніме». А пачынаецца ён радкамі, у якіх любоў да роднага горада шчыра асветлена памяццю пра вялікага паэта:

Родны мой горад, спрадвечны горад,
Памяць чыя глыбей, чым твая?..
Дай скалынуць твае радасці, гора,
Дай перажыць іх з табой удвая!
Дай, прывярні тыя дні, тыя хвілі,
Госцем калі тут Купала быў:
Вулкі твае яго не забылі,
І ён жа іх, пэўна, нідзе не забыў.
Чуў ты біццё яго сэрца, горад,
Хвалямі Шчары думы ўздымаў:

Усю Беларусь абдымаўшы, як мора,
Ён і цябе, горад мой, абдымаў…

(Зборнік «Грайна». С. 12–13)

Гальяш Леўчык загінуў у 1944 годзе ў Варшаве. Разам з паэтам вайна знішчыла і яго варшаўскую кватэру і вялікі беларускі архіў, які ён збіраў усё сваё жыццё. Нібы працягам верша пра вуліцу Янкі Купалы ў Слоніме з’яўляецца верш Алега Лойкі «На Маршалкоўскай пад Аркадамі». Ён прысвечаны былым слонімцам, цяпер — варшавякам, якія раз у месяц — у сераду — збіраюцца ў Варшаве на Маршалкоўскай вуліцы і ўспамінаюць Слонім.

Родны горад і слонімцы гняздзяцца ў кожным паэтычным зборніку Алега Лойкі. Напісаны дзясяткі вершаў-прысвячэнняў землякам: Анатолю Іверсу, Валянціну Таўлаю, Янку Саламевічу, Міколу Арочку, скульптару Івану Міско, старшыні калгаса Антону Дабрэнку, настаўнікам, аднакласнікам. Сам Слонім ва ўяўленні і выяве паэта ў кожным вершы заўсёды раствараецца ў прыродзе, зліваецца ў гістарычных і экалагічных усведамленнях паэта. Гэта вершы шчырыя, добрыя, запамінальныя. А інакш ён пра родны горад і пісаць не ўмее:

У зелені — бель камяніц, касцёлаў.
Уецца Шчара, бліскаючы срэбрам.
Спыніўшыся на ўзгорках, навакола
Лясы стаяць, падпёршы купал неба.
Я вырас, захапляючыся тут
Высокім небам, Шчары ціхім звонам,
Агністым сонцам, лесам задумёным,
Мурамі і людзей жыццём штодзённым,
І сэрцам палюбіў я гэты кут —
Цябе, мой старадаўні родны Слонім.

(Зборнік «Пралескі ў акопах». Мінск, 1987. С. 11)

Тэатральны рэжысёр Мікалай Варвашэвіч

Мікалай Варвашэвіч

З заслужаным работнікам культуры Беларусі, тэатральным рэжысёрам Мікалаем Фёдаравічам Варвашэвічам я быў знаёмы шмат гадоў. Не раз пісаў пра яго сцэнічныя пастаноўкі яшчэ тады, калі ён узначальваў Слонімскі народны тэатр, і пра ўсе прэм'еры Слонімскага беларускага драматычнага тэатра. Аднойчы, а гэта было ў 1992 годзе, ён узяў мяне на гомельскі фестываль «Драматычнае мастацтва Беларусі». «Складвай чамадан, паедзем на тыдзень у Гомель. Трэба табе дасканала ведаць сённяшнюю тэатральную сітуацыю ў Беларусі. А таксама пазнаёмлю цябе са сваімі сябрамі», — сказаў Мікалай Фёдаравіч. І мы паехалі.

Менавіта там, у Гомелі, сярод беларускіх акцёраў, рэжысёраў і тэатральных крытыкаў, я адчуў і ўбачыў, якім усё ж вялікім аўтарытэтам і павагай карыстаўся сярод творчай тэатральнай інтэлігенцыі гэты апантаны і ўлюбёны ў сваю справу чалавек.

Бацькоў сваіх Мікалай Варвашэвіч не памятаў. Іх знішчылі немцы ў гады Другой сусветнай вайны. Сіроцкі лёс закінуў яго спачатку ў Целяханскі дзіцячы дом, а затым да цёткі ў Ленінград. Шмат яны тады зведалі гора і бяды ў пасляваенным, разбураным горадзе на Няве. Але ўсе цяжкасці вытрымалі і перажылі.

У 1957 годзе беларускі юнак (нарадзіўся ў вёсцы Раздзялавічы Ганцавіцкага раёна) Мікалай Варвашэвіч паступае ў Ленінградскі інстытут тэатра, музыкі і кінематаграфіі. Ён любіў успамінаць гады вучобы, сваіх аднакурснікаў і выкладчыкаў. Відаць, вучоба пайшла юнаку на карысць, і яна прадвызначыла яго далейшы лёс.

Пасля заканчэння інстытута маладога рэжысёра накіравалі на працу ў Калінінскі абласны тэатр (цяпер гэта горад Цвер). Першай

яго самастойнай пастаноўкай быў спектакль «На бойкім месцы» па п'есе А. Астроўскага. Пасля былі пастаўлены іншыя спектаклі па п'есах рускіх і савецкіх драматургаў.

Жывучы ў Калініне, Мікалай Варвашэвіч вельмі хацеў вярнуцца на Бацькаўшчыну. Але такой мажлівасці, на жаль, не было. І вось неяк ён сустракае свайго аднакласніка Эдуарда Усачова, які працаваў тады ў Горацкай беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. Ён прапаноўвае Мікалаю Варвашэвічу прыехаць на Беларусь. Прапанова была з радасцю прынята, і ў 1964 годзе наш зямляк працуе ўжо дырэктарам Дома культуры ў Горках Магілёўскай вобласці і адначасова ўзначальвае тэатральны калектыў мясцовай сельскагаспадарчай акадэміі.

У пачатку 1968 года Мікалай Фёдаравіч Варвашэвіч прыязджае ў горад над Шчарай і пачынае кіраваць Слонімскім народным тэатрам. І тут яго першай самастойнай працай быў таксама спектакль «На бойкім месцы» А. Астроўскага. Памятаю, неяк спытаўся ў яго наконт любімага спектакля. Ён задумліва і з нейкай настальгіяй адказаў: “Ты пытаеш, ці ёсць у мяне любімыя спектаклі, якія я часта ўспамінаю. Вядома ж, ёсць. Гэта ў першую чаргу «На бойкім месцы» А. Астроўскага, «Барабаншчыца» А. Салынскага, першая пастаноўка «Паўлінкі» Янкі Купалы, «Ганка» У. Галубка, «Сабака з залатым зубам» У. Сауліча… Ды дзе ж іх усе пералічыш”.

Так, сапраўды, спектакляў у Слоніме рэжысёрам М. Варвашэвічам было пастаўлена шмат. Але больш за ўсё майстар сцэны звяртаўся да беларускай драматургіі. За заслугі перад тэатральным мастацтвам рэспублікі яму ў 1975 годзе было прысвоена званне заслужанага работніка культуры Беларусі.

Мікалай Варвашэвіч шмат працаваў. У яго было многа задумак, планаў, энергіі. Народны тэатр ён ператварыў у самастойную тэатральную студыю. А ў 1990 годзе на базе тэатра-студыі быў адкрыты прафесійны дзяржаўны беларускі драматычны тэатр. Шчыра кажучы, гэта быў беларускі тэатр Мікалая Варвашэвіча. Тэатр у асноўным працаваў на роднай мове. Ён шмат гастраляваў па Беларусі, а на прэм'ерах заўсёды былі аншлагі. Мікалай Фёдаравіч Варвашэвіч стараўся сабраць у свой калектыў таленавітых людзей Слоніма, найперш тых, хто хоць трохі меў дачыненне да тэатральнага мастацтва, культуры, літаратуры. І людзі да яго ішлі і ў яго вучыліся. Ён і

мяне пастаянна клікаў да сябе, калі я працаваў у рэдакцыі газеты «Слонімскі веснік». «У тэатры ты будзеш больш вольны чалавек, у цябе будзе шмат часу пісаць тое, што ты хочаш», — казаў ён мне. І я паслухаў Мікалая Фёдаравіча і прыйшоў у тэатр на пасаду загадчыка літаратурнай часткі. І аб гэтым зусім не шкадую.

Мы часта з ім размаўлялі пра жыццё, пра тэатр і драматургію. Неяк ён мне сказаў: «Даўно мару ажыццявіць пастаноўку п'есы Лопэ дэ Вэга "Сабака на сене". Вельмі люблю гэты драматычны твор. Таксама хачу паставіць п'есу Шэкспіра "Рамэа і Джульета". Хачу паказаць сённяшняму гледачу, як па-сапраўднаму можна кахаць, якія чыстыя і светлыя пачуцці мае чалавек. Праўда, ёсць і ў беларускай літаратуры добрыя драматычныя творы. Але не такія ўсё ж глыбокія, як, напрыклад, п'есы Шэкспіра, Мальера. Прычынай, відаць, застаецца той савецкі час, калі творы пісаліся амаль па заказу. Таму шмат згублена. Але тое, што напісана Янкам Купалам, Уладзіславам Галубком, Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам, Францішкам Аляхновічам, — гэта наш нацыянальны скарб. І да гэтага скарбу трэба нам часцей звяртацца. І мы гэта пастаянна будзем рабіць».

Мікалай Варвашэвіч быў у Слоніме даволі вядомым чалавекам. Ён добра ведаў жыццё і людзей. Таму ў 1995 годзе мастацкі кіраўнік Слонімскага беларускага драмтэатра вырашыў вылучыць сваю кандыдатуру на пасаду дэпутата Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. І шансы ў яго былі вялікія. Тым больш, што Мікалай Фёдаравіч не быў за сваё жыццё разбэшчаны пасадамі, хабарам, карупцыяй, а гэта быў культурны, адукаваны, працаздольны чалавек.

Але стаць дэпутатам Мікалаю Варвашэвічу не пашанцавала. Бо ён, па падліках камісіі, не набраў пэўную колькасць галасоў выбаршчыкаў. Ды ён аб гэтым не шкадаваў, ён перажываў толькі аб тым, што былыя партыйныя камуністычныя функцыянеры і наменклатуршчыкі розных узроўняў не здольныя былі зразумець новы час і яго патрабаванні.

Наогул, Мікалай Варвашэвіч не любіў мясцовых чыноўнікаў і не хацеў з імі асабліва кантактаваць. Ён любіў тэатр, ён ім жыў і шанаваў свой калектыў, які яго паважаў і цаніў.

Летам 2000 года Мікалай Фёдаравіч Варвашэвіч звольніўся з тэатра па стану здароўя. А восенню 2001 года яго не стала. Пахавалі Мікалая Варвашэвіча ў Свіслачы, на радзіме ягонай жонкі.

Згадка пра Валянціну Ададураву

Пра слонімскую паэтку і настаўніцу Валянціну Ададураву нагадвае толькі адзіны зборнічак яе вершаў «Глыбінка», які выйшаў з друку ў Слонімскай друкарні за год да смерці Валянціны Захараўны — у 1994 годзе.

Валянціна Ададурава

Кожны раз, калі еду ў родную вёску паэткі Хадзявічы, а гэта і мая родная вёска, мне прыгадваюцца яе цудоўныя шчырыя радкі:

Куточак родны — Хадзявічы.
Да вас шляхі з усіх канцоў.
Ды незнаёмы, непрывычны
Мне твары юных хадзяўцоў.
Дадому ў госці… Крыўдна шчыра.
Ды птушкам быць не век ў гняздзе.
Хай будзе найцяплейшы вырай,
А сцежка зноў сюды вядзе.

Разам з гэтымі радкамі прыгадваецца і сама Валянціна Захараўна. Не так часта прыходзілася з ёй сустракацца, бо жыла яна ў суседняй з Хадзявічамі вёсцы Елка Зэльвенскага раёна, але такія сустрэчы былі. Найбольш яе цікавіла тое, аб чым я пішу. Яна пыталася заўсёды, што новае ў літаратуры, у нашай культуры. Была Валянціна Ададурава вельмі сціплай, адукаванай, інтэлігентнай жанчынай. Але лёс ёй не даў пажыць шмат, невылечная хвароба рана загнала яе ў магілу.

Як Максім Багдановіч, так і мая зямлячка пры жыцці паспела выдаць толькі адзіны зборнічак светлай паэзіі «Глыбінка». Па сваім светаадчуванні, светаразуменні, манеры думаць і гаварыць Валянціна Ададурава была найперш вясковай, сялянскай паэткай. Яе любоў да роднага краю была настолькі магутнай, усёабдымнай, што, правёўшы дзяцінства, юнацтва ў вёсцы, паэтка зрабіла яе галоўным героем у

сваіх паэтычных радках. Свае вершы яна прысвяціла роднай вёсцы Хадзявічы, зэльвенскім вёскам Шавулічы, Манцякі, Ялуцавічы, Елка, Крамяніца, родным краявідам і землякам. Уся істота паэткі была ахоплена такой нястрымнай любоўю да маленькай радзімы, што нічога, апроч яе, яна проста не магла ўспрымаць:

Гайдае рэчка тут ваду
Знаёмымі ўсплёскамі.
А я сцяжынкаю іду,
А я прыспешваю хаду —
Спаткацца з роднай вёскаю.

Валянціну Ададураву вельмі хваляваў і лёс роднай зямлі, мовы і народа, прыгажосць беларускай прыроды, пытанні маралі і міру. Пра гэта яна таксама пісала. Няўтольная прага любові да ўсяго блізкага, да гродзенскага краю, Бацькаўшчыны, шчырых і добрых людзей гучала ў яе мілых, адкрытых паэтычных радках. Вельмі часта перачытваю яе «Глыбінку» — зборнічак жаночых пачуццяў, захапленняў, радасці, дзе хораша апета родная зямля, якая як магніт прыцягвала яе чуллівае сэрца. Чытаю яе вершы сёння і адчуваю, што без Беларусі ёй не было б спакою, не было б натхнення і святасці. Паэзія, землякі і родная зямля яе лячылі, суцяшалі, а паэтка іх апявала ў сваіх вершах. Гэтыя вершы Валянціна Ададурава пакінула нам як напамін пра яе, як наказ, як трэба любіць бацькоўскі кут, захапляцца ім, берагчы і шанаваць яго.

Педагог і паэт Уладзімір Весялуха

Педагог і паэт Уладзімір Весялуха — мой зямляк. Але так склаўся лёс, што сустрэцца нам на гэтым свеце, на вялікі жаль, не ўдалося. Аб чым, як заўсёды, вельмі шкадую.

Памятаю, калі быў яшчэ школьнікам, у слонімскай раённай газеце сяды-тады друкаваліся вершы Уладзіміра Весялухі. Я іх чамусьці добра запомніў. Бо неяк аднойчы Генадзь Каханоўскі мне напісаў у лісце, што ў Вілейцы жыве мой зямляк Уладзімір Весялуха — добры паэт, педагог і краязнавец, які падрыхтаваў і выдаў некалькі кніг. І прыслаў мне вілейскі адрас земляка. Я адразу ўспомніў пра

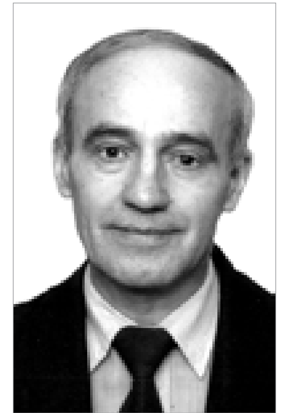
Уладзімір Весялуха

вершы з «раёнкі» Уладзіміра Весялухі і падумаў: магчыма, гэта і ёсць той Весялуха. А потым напісаў у Вілейку пісьмо. Але адказу доўга не было. І дзесьці ў сярэдзіне 1990-х гадоў прыйшоў ад Уладзіміра Весялухі ліст і невялікая бандэролька з кнігамі. Нядаўна ў папках свайго хатняга архіва адшукаў я гэты першы ліст. Прыгожым роўненькім почыркам Уладзімір Мікалаевіч пісаў: «Паважаны Сяргей Мікалаевіч! Шчыра ўдзячны Вам за лісты і ўвагу да мяне. І адразу прашу прабачэння за маўчанне. Першае пісьмо прыйшло на адрас аддзела адукацыі, дзе я працаваў, але нехта памылкова, мабыць, яго са сваімі паперамі знішчыў, а адраса ў мяне не засталося. Спрабаваў даведацца ад брата, які жыве ў Слоніме, але ён мне не змог дапамагчы. Цяпер, маючы адрас, пастараюся трымаць з Вамі сувязь.

Коратка пра сябе. Працую ў Вілейскай гімназіі намеснікам дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце і выкладаю беларускую мову і літаратуру. Па меры магчымасці займаюся з вучнямі, якія праяўляюць літаратурныя здольнасці. Патроху пішу і сам. Друкаваўся ў мясцовай газеце. Некалькі вершаў змясціў у калектыўным зборніку «Спатканне» (1994), які Вам дасылаю.

Наконт дзвюх кніг, аб якіх гаварыў Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі. Гэта кнігі не з маімі творамі: адна з іх накшталт даведачнага матэрыялу пра літаратурную Вілейшчыну на аснове сабранага мною матэрыялу (экзэмпляр Вам дасылаю, праўда, ужо засталіся без вокладак (працую над дапаўненнем брашуры); а другая — з вершамі вучняў сельскіх школ — «Усё пачынаецца са школы», укладальнікам якой я з’яўляюся.

Шчыры дзякуй, Сяргей Мікалаевіч, за зборнік Вашых вершаў «Шчырая Шчара». Прачытаў на адным дыханні, прачытаў і нібы пабываў на радзіме, па якой часам сумую. Многія вершы ўражваюць, а адзін з іх (думаю, Вы не пакрыўдзіцеся) я выкарыстаў у 11 класе на заключным уроку па творчасці Васіля Быкава. Дарэчы, Ваша імя часта сустракаю ў перыядычным друку, што, безумоўна, радуе.

На гэтым свой кароткі ліст заканчваю. Да чарговай, хоць і завочнай, сустрэчы! З удзячнасцю і найлепшымі пажаданнямі Уладзімір Весялуха».

Вось такі быў першы ліст ад майго земляка са Слонімшчыны Уладзіміра Весялухі. Пасля мы перапісваліся. Але не так часта. Тым не менш сувязі не гублялі. А летам 2004 года зайшоў у рэдакцыю «Газеты Слонімскай», дзе я працаваў, пляменнік Уладзіміра Весялухі — міжнародны арбітр па шашках Аляксандр Аніська, і сказаў, што 1 жніўня не стала Уладзіміра Мікалаевіча. Я быў шакіраваны: майму земляку 2 студзеня споўнілася толькі 56 гадоў.

Уладзімір Весялуха нарадзіўся 2 студзеня 1948 года ў вёсцы Старыя Дзявяткавічы Слонімскага раёна. У сям'і Весялухаў было шасцёра дзяцей. Гадавала іх адна маці, бо бацькі рана не стала — яго забіла маланка.

Уладзімір скончыў мясцовую дзесяцігодку. Спачатку працаваў загадчыкам клуба, бібліятэкарам у роднай вёсцы, а пасля завочна паступіў на філфак Белдзяржуніверсітэта. Калі стаў завочнікам-студэнтам, яго прызначылі на пасаду дырэктара Хмяльніцкай васьмігадовай школы на Слонімшчыне. Дарэчы, той школы, дзе з восені 1912 да траўня 1915 года настаўнічаў Ігнат Дварчанін. Цяпер у Хмяльніцы няма школы.

У пачатку 1980-х гадоў Уладзімір Весялуха з сям'ёй пераехаў у Вілейку. У апошнія гады свайго жыцця ён працаваў у мясцовай гімназіі № 1. Настаўнік не толькі актыўна займаўся педагагічнай дзейнасцю, але і выхоўваў у дзяцей любоў да роднай культуры, да матчынай мовы. Ён добра разбіраўся ў паэзіі, ведаў яе, цаніў працу беларускіх літаратараў. Уладзімір Весялуха даследаваў літаратурную Вілейшчыну. Для школьнікаў ён падрыхтаваў і выдаў брашурку пра літаратараў Вілейшчыны. А ў 1990 годзе ў Вілейцы, пры падтрымцы аддзела народнай адукацыі Вілейскага райвыканкама, выйшаў зборнічак паэзіі школьнікаў пад назваю «Усё пачынаецца са школы…». Гэты зборнічак склаў і рэдагаваў Уладзімір Мікалаевіч. У ім надрукаваны вершы 22 юных паэтаў Вілейшчыны. І ўсе вершы на беларускай мове, толькі адзін па-руску. Цяпер гэтым паэтам па 30 і больш гадоў. А тады яны былі вучні 5–11 класаў. Зборнік пачынаўся вершам «Беларусь» вучаніцы Даўгінаўскай сярэдняй школы Святланы Ляшковіч:

Беларусь, родны край,
Мілы кут.
Люба сэрцу ты мне,
Бо радзіма мая —
Гэта звонкая песня,
Што ля рэчкі плыве,
Гэта матчына доля,
Што жыццё мне дае,
Гэта тыя бярозы,
Што стаяць у бары,
Гэта бацькавы рукі,
Што ў працы заўжды.
Ўсім паклон я даю:
Лясам, рэкам і долам,
Людзям, птушкам, звярам,
Маладым навасёлам.
Пакуль сонца свеціць,
Пакуль месяц ззяе,
Беларусь назаўжды
Застаецца з намі!

Ва ўступным слоўцы да гэтай кніжачкі Уладзімір Весялуха сказаў: «Усё пачынаецца са школы…». Такая назва зборніку вучнёўскіх вершаў дадзена невыпадкова. Як вялікая рака пачынаецца з маленькіх ручайкоў, так і вялікая любоў да Радзімы, людзей, усяго, што акружае, пачынаецца са школьнай парты. Не будзем строга судзіць юных паэтаў за пэўную недасканаласць іх вершаў. Галоўнае, што іх вызначае, — шчырасць, дзіцячая непасрэднасць, а часам — і лятуценнасць. Пажадаем жа ім любоў да мастацкага слова пранесці праз усё жыццё. Магчыма, нехта з іх стане нашым гонарам…».

Можа, нехта з аўтараў зборнічка «Усё пачынаецца са школы…» і сапраўды стаў гонарам Вілейшчыны. Але гэта найперш дзякуючы сціпламу і шчыраму настаўніку Уладзіміру Мікалаевічу Весялуху. Творы некаторых паэтаў з вышэйзгаданага зборнічка я прачытаў ужо ў кнізе вершаў «Спатканне» (Вілейка, 1994). Яны былі надрукаваны побач з паэтычнымі радкамі іх настаўніка. Гэты зборнік тады стаў

плёнам творчай дзейнасці сяброў аб'яднання «Майстэрства. Фантазія. Шчодрасць», якое працавала пры Вілейскай гарадской бібліятэцы. У «Спатканні» на суд чытачоў Уладзімір Весялуха вынес 7 вершаў, прысвечаных настаўнікам, Максіму Багдановічу, Н. Ф. Купрыянавай, якая ў часы Другой сусветнай вайны не дачакалася сваіх сыноў, а таксама вершы-развагі пра наша жыццё.

Многія творы Уладзіміра Весялухі раскіданы па розных выданнях. Бо ён пісаў не толькі вершы, але і педагагічныя артыкулы, рэцэнзіі на кнігі і падручнікі. Свае працы друкаваў у раённых выданнях Слоніма і Вілейкі, у «Настаўніцкай газеце» і ў іншай перыёдыцы. У адным з пісем Уладзімір Мікалаевіч напісаў: «Сваіх зборнікаў я пакуль не выдаваў і не планаваў выдаваць. Думаю, што пакуль рабіць гэта не варта…». Тым не менш, творчая спадчына Уладзіміра Весялухі павінна быць сабрана пад адну вокладку і выдадзена. І гэта будзе найлепшай памяццю пра яго.

Працаўнік на ніве дзвюх культур

Уладзімір Сакалоўскі

Пра беларускага пісьменніка і перакладчыка Уладзіміра Сакалоўскага прафесар Адам Мальдзіс неяк сказаў: «Я не ўяўляю сабе беларуска-нямецкія грамадска-культурныя, асабліва літаратурныя сувязі без прац Уладзіміра Сакалоўскага. Ён адкрыў многія іх факты, сістэматызаваў і абагульніў». Да гэтых слоў я хачу яшчэ дадаць, што я, як зямляк Уладзіміра Лявонцьевіча, не ўяўляю Слонімшчыну без яго. Хаця асоба Уладзіміра Сакалоўскага даволі значная не толькі ў маштабах сваёй маленькай радзімы, але і ў маштабах усёй Бацькаўшчыны.

Здаецца, пазнаёміўся я з Уладзімірам Лявонцьевічам Сакалоўскім дзесьці ў сярэдзіне 1980-х гадоў. Тады якраз з друку

выйшлі дзве яго арыгінальныя кнігі, якія адразу зрабілі даследчыка літаратуры вядомым і кампетэнтным знаўцам у галіне перакладу і нямецка-беларускіх сувязяў. Гэта былі кнігі «Пара станаўлення» і «Беларуская літаратура ў ГДР». Гэтыя кнігі літаратуразнавец мне даслаў у Слонім, і я пра іх напісаў добрыя словы ў мясцовым друку. Так мы пасябравалі.

Родам Уладзімір Сакалоўскі са слонімскай вёскі Мяльканавічы. Бацька яго, Лявонцій Аляксеевіч, на вёсцы быў даволі адукаваным чалавекам. Ён у свой час скончыў гімназію і некалькі курсаў Варшаўскага ўніверсітэта. Добра валодаў беларускай, польскай, рускай і нямецкай мовамі, ведаў таксама лацінскую і старажытнагрэцкую мовы, прымаў актыўны ўдзел у мясцовай філіі Таварыства беларускай школы (ТБШ). Так што прыклад Уладзіміру было з каго браць. Таму юнак з далёкай слонімскай вёскі таксама пайшоў у навуку, бо меў талент да замежных моў, да вучобы.

Пасля заканчэння факультэта замежных моў Гродзенскага ўніверсітэта Уладзімір Сакалоўскі працаваў перакладчыкам ва Усходняй Германіі, потым выкладаў нямецкую мову ў Латвіі, працаваў у Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы, пасля — у Бонскім універсітэце. Побач з беларускай моваю ў яго заўсёды была нямецкая. А асноўнай тэматыкай даследаванняў стала гісторыя развіцця і ўзаемадзеяння беларускай і нямецкай культур.

Ведаў даўно, што ў 1961 годзе ў Боне на нямецкай мове выйшла кніга Анджэя Цеханавецкага «Michal Kazimierz Oginski und sein Musenhof zu Slonim». Кніга гэта ўнікальная, яна з'яўляецца адным з першых спецыяльных даследаванняў па гісторыі прыдворнага тэатра Беларусі, да таго ж напісаная аўтарам на невядомых раней архіўных матэрыялах. Доўгі час гэтае выданне было недаступным беларускім даследчыкам і простым чытачам. І толькі дзякуючы Уладзіміру Сакалоўскаму кніга Анджэя Цеханавецкага пабачыла свет і ў Беларусі. Першае выданне па-беларуску выйшла ў 1993 годзе і адразу хутка разышлося. Другое выданне з больш дапоўненымі каментарыямі ў перакладзе Уладзіміра Сакалоўскага з'явілася чатыры гады таму.

У апошні час беларускі вучоны і перакладчык вялікую ўвагу аддаваў даследаванню Беларусі ў перыяд Першай сусветнай вайны, а таксама Надзвычайнай місіі БНР у Нямеччыне. Справа ў тым, што

адну з важных роляў у знешнепалітычнай дзейнасці Беларускай Народнай Рэспублікі адыграла Надзвычайная місія рэспублікі ў Берліне, якая на працягу амаль сямі гадоў (1919–1925) у цяжкіх і складаных умовах годна прэзентавала Беларусь у Нямеччыне і доўгі час з'яўлялася адным з галоўных цэнтраў БНР па каардынацыі дзейнасці беларускіх дыпламатычных прадстаўніцтваў за мяжой. Вось гэты перыяд актыўна і грунтоўна даследаваў Уладзімір Сакалоўскі. Вялікі артыкул на гэту тэму ён апублікаваў у часопісе «Arche».

Усе кнігі, артыкулы, выступленні Уладзіміра Сакалоўскага немагчыма пералічыць. Дый няма сэнсу. Усё зробленае ім трэба чытаць, даследаваць, аналізаваць. Працы яго — сур'ёзны ўклад у нашу айчынную гісторыю.

20 чэрвеня 2013 года майго земляка Уладзіміра Сакалоўскага не стала.

Яму сніліся Скарына і Міндоўг

Усё жыццё беларускага паэта Міколу Арочку (1930–2013) роздумна займала ідэя самапазнання — сябе і свайго народу, ягонай духоўнай красы і яе стратнасці. Таму і сёння паўстае пытанне: на якіх жыццёвых вузлах, з якіх мэтаў, памкненняў нараджаліся складнікі яго паэтычнага бачання і светавымярэння?

Ва ўступе «Вымярэнні майго свету» да сваіх выбраных твораў «Памяць зярнятаў» (Мінск, 1991) ён пакінуў сціслае сведчанне: яму суджана было апынуцца на вострых зломах вырашальна-цяжкіх гістарычных падзей XX стагоддзя — дыхаць атмасферай нацыянальна-вызваленчай барацьбы ў нашай Заходняй (гэта ўвасобіцца як адно з творчых вымярэнняў у драматычнай паэме «Мелодыя Таўлая»), трапіць у спісы высялення пры «тых» Саветах («Спісы высялення», «Сіта»), потым — у пекла нямецкага «катла» ў лясным акружэнні («Бацькоўскі гай»), стаяць пад расстрэлам на вогненным партызанскім хутары («Партызанскі хутар», «Балада пра няскошанае жыта»), падзяляць долю на вачах растаптанага калектывізацыяй гаспадара-селяніна («Бацькава відушчасць», «Маналог знішчанага селяніна»), зведаць хіжа выпушчаныя кіпці «чорнага ворана», накліканага, як гора на матчыну хату, першай свавольнай рыфмай…

Мікола Арочка з маці ў роднай вёсцы Вецявічы Слонімскага раёна, 1958 год. Фота Янкі Брыля

Можа, некалі і не суджана было б пачаткоўцу, падлетку-пастушку выкараскацца з кволасці першых вершаваных практыкаванняў, калі б спакваля ўжо тады, у перакалочаныя школьныя гады, не пастукаўся ў яго дасціпнае трывожнае светасузіранне спадчынны сум па адраджэнні нацыянальнай, вякамі патаптанай самасвядомасці беларуса. Адбылося гэта, пэўна ж, дзякуючы беларускаму настаўніку Вялікакракоцкай няпоўнай сярэдняй школы Слонімскага раёна Васілю Пракопавічу Трафімовічу, да якога з суседняй глухаватай вёсачкі Вецявічы юнак Мікола, ледзь перамагаючы ўвагнаную вайной хваробу, папрасіўся на кватэру. У свой час, як распавядаў мне некалі Мікола Арочка, Васіль Пракопавіч паспытаў трохі асветы ў Вільні, хоць з вучобай там не атрымалася, але не лез у палітыку, дабіраў адукацыю дома. Меў натуру чуйна-інтэлігентную, валодаў незвычайна мілагучным голасам, хадзіў заўсёды з камертонам, заўзятар спявак, хароў, вясковых спектакляў, не касец, не плугар, душа моладзі, жыў беднавата, але выпісваў пасляваеннае «Полымя». На гарышчы яго хаты трапляліся пажоўклыя нумары купалаўскай «Нашай нівы», беларускія календары, нават асобныя нумары беларускіх газет акупацыйнага часу. Кватаранту Міколу тады проста пашанцавала. Васіля Пракопавіча ён ведаў яшчэ па беларускіх уроках у народным доме, які пабудавалі жыхары вёскі Кракотка на свае складкі за польскім часам. На складкі вяскоўцы набылі і кнігі для бібліятэкі, якую ў 1927 годзе ўганаравалі

імем Янкі Купалы. Бібліятэку польскія ўлады праз два гады паспяшаліся зачыніць, патаптаць як небяспечны асяродак нацыянальнай самасвядомасці. А народны дом нёс годна асветніцкую службу нават у акупацыйна-нямецкія гады. Настаўнік дужа трывожыўся, каб немцы не перапынілі яго шчыравання на сціплай сяўбе беларускасці, каб не ўздумалі яны спаліць іхні народны дом. Аднак нардом спалілі не немцы. Спалілі партызаны. Каб не атайбаваліся, маўляў, у нардоме немцы з паліцаямі. Пра гэта добра напісаў Мікола Арочка ў сваім ранейшым вершы «Заклінанне Чыжыка Беларускага».

Уздыхаў Васіль Пракопавіч са слязою ўваччу. Прадчуваў штось нядобрае. Яго забралі з урокаў. Добра яшчэ, што не пасадзілі, не катавалі, не выслалі ў месцы сіберна-аддаленыя. Перавялі ў глухі кут Слонімскага раёна. Міколава кватараванне ў настаўніка на гэтым скончылася.

Дзякаваць Богу, у начлезе яму не адмаўляў некалі і далёкі сваяк — бібліятэкар Аляксандр Іванавіч Жыткевіч — кніжнік, заўзятар, які ў сваёй хаце, у светлай палове, узяўся аднавіць колішнюю слынную бібліятэку імя Янкі Купалы. Падчас начлегу на лаве Мікола Арочка адчуваў у галовах праз дашчаную абклееную газетамі сценку вячыстае свячэнне славутых постацяў беларускіх песняроў, іх запаветаў. У прывідным судакрананні з імі юнаму начлежніку тая лава здавалася зусім не мулкай.

Магчыма, ужо тады ў душы пачаткоўца пачала зараджацца адна з яго ранніх паэм «Сын», прысвечаная дзядзьку Шурку — Аляксандру Жыткевічу, які спазнаў палон, жахі вайны (нявыдуманая калізія твора!). Перад вусцішнай музыкай яго пратэза нерухомела незабыўная цёця Уладзя, калі з Міколам Арочкам яны, нагружаныя пакункамі кніг, прыязджалі ў гістарычна-слынную купалаўскую бібліятэку ў вёску Вялікая Кракотка. Валянцін Таўлай, які за паўгода перад гэтым наведваўся сюды, на радзіму, як старшы навуковы супрацоўнік музея Янкі Купалы ў Мінску, найпершы памочнік, «правая рука» Уладзіславы Францаўны, ужо не з'явіўся з пісьменніцкай групай. На вялікі жаль, яго, падкошанага турмамі, пасля зацяжной хваробы не стала. Цёця Уладзя, згадваў Мікола Арочка, выступаючы перад чытачамі бібліятэкі, успамінала, як цяжка яна перанесла гэту страту.

Некалькі слоў пра незвычайны феномен таго часу — ускалыхнутую цягу да вучобы. Высокая хваля гэтага феномену пракацілася тады па ўсёй Беларусі, асабліва Заходняй, дзе польскі асіміляцыйны этнацыд вынішчыў усе беларускія школы, гімназіі, семінарыі, ліквідаваў рэшткі легальна-асветніцкай працы Таварыства Беларускай Школы. Акупантам заўсёды больш зручна і бяспечна было трымаць запрыгоненае людства ў галечы сацыяльнай і духоўнай. Беларускае грамадства проста зацярпелася, засумавалася па айчыннай навуцы, па асвеце — дзеля нацыянальнага адраджэння.

Дарэчы, нямецкія захопнікі адчулі вялікую выйгрышнасць ад пралому гэтай асіміляцыйнай плаціны сваіх папярэднікаў. І тады ў гэты пралом, учынены наўмысна, з разлікам, хлынуў напор юнацкай прагі асветы. Сёння ўсё яшчэ сарамліва замоўчваецца тое віраванне асветніцкіх памкненняў, што, як разводдзе, ахапіла шматлікія згуртаванні і формы Саюза беларускай моладзі (СБМ), дазволенага нямецкімі ўладамі. Галоўны камісар Кубэ таму, відаць, і стаўся асабліва небяспечным, што дазволіў моладзі рынуцца ў прабоіны плаціны, нават прыўздымаў яе, спадзеючыся, што СБМ неўзабаве паможа круціць вынішчальныя жорны акупацыі. Вядома, пад зманлівы ўсплёск дужа прыцягальнай ідэі — служэння Бацькаўшчыне.

Ідэя ў сваёй патэнцыяльнай разбуджанасці аказалася і сапраўды невынішчальнай. Прычым настолькі захапляюча-магутнай, што феномен прагавітай цягі да навукі, духовай асвечанасці не знік з нямецкай акупацыяй, а перакінуўся ў пасляваенны час як самы жыццядзейны чыннік ажыўлення і адбудовы нацыі.

Да пачаткоўца Міколы Арочкі, у яго спробы пяра не адразу прыходзіла абуджаная нацыянальным жыццём вялікая мэта, без якой, як ён адчуў, няма сэнсу асабістага існавання. Шкодзіла толькі пакалечанасць культаўскім пострахам. Прыходзілася часам, як успамінаў Мікалай Мікалаевіч, апусціўшы вочы, глытаць ганьбаванне жыццёва-дасведчаных дзядзькоў, якія чыталі, здаралася, яго практыкаванні одапісу. Што казаць: грашыў на старэйшых гледзячы. Дый дзеля ўласнай перасцярогі, спазнаўшы першыя кіпці ліхога «варанка». Штосьці прасачылася і ў рэспубліканскі друк. «Сорамна прыгадваць, — казаў мне пры жыцці Мікола Арочка, — але тыя вершаскладанні былі заўважаны». І вучань Азярніцкай сярэдняй школы

неспадзявана атрымлівае выклік у Мінск на Трэцюю рэспубліканскую нараду маладых пісьменнікаў. Гэта быў 1950 год.

Як усцешна і ўзрушальна было сустрэцца са славутым песняром Беларусі, жывым класікам Якубам Коласам (перад ім ужо быў грэх паэмнага пераймальніцтва!), чуць яго зычлівыя запавяданні, услухацца ў яго мякка-дрыготнае чытанне новых частак паэмы «На шляхах волі», а на ростані — сумнаватае прызнанне наконт усё большай узроставай «цягі» зямлі.

У часе абмеркавання творчасці маладых Мікола Арочка дранцвеў ад сораму, калі старонкі яго сшыткаў з вершаскладаннем перабіралі-перагортвалі Максім Танк, Алесь Бачыла, Анатоль Вялюгін, Аляксей Русецкі. Затое з якім досціпам ён услухоўваўся ў зычліва-крытычны разгляд набытку яго калег — Сцяпана Гаўрусёва, Петруся Макаля, Віктара Шымука. Не кажучы пра разгляд досыць сталага плёну Сяргея Дзяргая, Аляксея Пысіна (паводле яго набытку прымалі ў члены Саюза пісьменнікаў, іншых — у кандыдаты). Ці думалася, што ў тое пераломнае дзесяцігоддзе Міколу прыйдзецца ад многіх з іх чуць не толькі настаўніцкае спрыянне, але ўжо і супольна набываць новыя ўрокі ломкі старога ўкладу і творчага абнаўлення?

Аднаго толькі немагчыма было адняць — ужо з набытага: скарыстанай магчымасці засвойваць веды. Магчымасць сапраўды была шырока разнасцежанай: хто хацеў вучыцца, мог вучыцца, здолеў уздымацца па прыступках асветы. Праўда, завадатары гвалтоўнай калектывізацыі спахапіліся, кінуліся перапыняць маладзёвы запал, напор у навуку нявыдачай старшынскіх даведак і інш. Але гэта толькі была падліва масла ў агонь: імкненне вырвацца з новай формы парабчанства, нібы з палону, стала неадольным, кроўна-жыццёвым у патрэбе.

Дзве вышыні на гэтым шляху былі здабыты асветніцкай напорыстасцю Міколы Арочкі: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1951–1956) і затым, ужо ў наступным дзесяцігоддзі, — Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук. Не справа толькі ў рэалізацыі навукова-літаратуразнаўчага патэнцыялу: у абароне дысертацый — кандыдацкай, прысвечанай Валянціну Таўлаю ў 1967 годзе, і доктарскай — пра беларускі паэмны эпас у 1980 годзе. Расхінулася з вышыні акадэмічнага Інстытута літаратуры далёкасяжная даследчыцкая аглядальнасць

паэмна-эпічнай прасторы ў гістарычным часе. А разам з даследчыцкімі — адхінуліся зманлівыя магчымасці і спробы асабістага ўжывання ў паэму, у яе вякамі напрацаваны вопыт — дзеля сучаснага тварэння. Невыпадкова Міколу Арочку з яго распрацоўкамі эпічнай канцэпцыі паэмы было прапанавана распачаць усесаюзную дыскусію: «Паэма: крызіс ці адраджэнне?» (Литературное обозрение. 1973. № 5).

Зрэшты, ці мела б усё гэта шырокі рэзананс і выніковасць, калі б тады ў грамадскім жыцці на поўную моц не працягвалі адбывацца сацыяльна-тэктанічныя зрухі? Другое дыханне, другое творчае нараджэнне ахапіла і ператрэсла да самых асноў паэзію Максіма Танка, Аркадзя Куляшова, Пімена Панчанкі. Іх бескампраміснае, самакрытычнае прамаўленне ў грамадзянскіх творах увачавідкі мяняла вектар эстэтычнай дзейнасці. Прыкоўвала ўвагу кардынальнае абнаўленне куляшоўскай паэмы («Эпічны свет Куляшова»). Для Арочкі-навукоўца адсланяўся прастор для аналізу. І не толькі. У яго творчыя задумы пачала ўжо асмялела стукацца самая спакусная для яго форма асэнсавання — паэма ў самых розных яе жанравых разнавіднасцях. Уяўленні запалоньвалі ўмоўныя формаўтварэнні з іх невычэрпнымі магчымасцямі скандэнсаванай шматзначнасці і абагульненасці мастацкага вобраза. Паэтам засвойваўся і абжываўся як бы новы тып эпічна-паэмнага мыслення, які аказаўся для яго не чужародным, а арганічна ўласцівым, надзвычай прыдатным для бачання і асэнсавання таго мацерыка, які гадаваў яго, агнём паласаваў яго маленства, падкошваў узлётнасць юнацтва. «Памяць зярнятаў» шукала расшыфроўкі. Цяжка прарасталі тыя апаленыя зярняты, пакуль станавіліся калоссем матчынага жыта, хлебам паэзіі (паэма «Матчына жыта», 1976). «Бачу, як эпічны герой — бохан чорнага хлеба, — пісаў аўтар драматычнай паэмы «Курганне», — з вогненнага печыва нашай хаты ідзе па бясконцым шляху надзей, каб ратаваць свет, каб сваёю смерцю прадухіліць смерць». І далей: «Я сустрэў яе, сястру Хатыні, на Магілёўшчыне — вёску Курганне. Уклаў у яе сімвалічнасць, узвёўшы да яе ўсё, што асабіста перажыў».

Гэта не была эпізацыя на зададзеную тэму. Роздумная сустрэча з прывідам вогненнага паэта — гэта не адвольная прыдумка, не жартачкі. Драматычная паэма «Курганне» Міколы Арочкі — гэта інтуітыўна разгаданая трагедыя, якая немінуча ўжо вісела над роднай

вёскай паэта, над роднымі Вецявічамі, што значыліся ў акупацыйных планах спапялення, прычым на самы бліжэйшы час. Фактычна паэт Мікола Арочка ўжо станавіўся попелам. Дарма ў начных пострахах ён вышукваў розныя схованкі ўратавання. Збавення не было. Партызанскія засады па ўскрайках вёскі не ўратавалі б. Партызаны перакалочвалі хаты ў пошуках пракорму, сагрэву. Але найбольшы страх так і застаўся на ўвесь акупацыйны час: немцы! Ім патрэбна была наша радзінная прастора: нас — каго ў зямлю, з попелам па ветры, каго — за Урал. Адборную рабсілу — на бручкавінную пахлёбку на чужацкіх землях ды падзямеллях-шахтах. Якое там збавенне? Курганне на Бацькаўшчыне разрасталася. Гэта было не першае перапляценне абставін, калі падлетак Мікола апынуўся на грані пагібелі (вогненны «кацёл», партызанскі хутар, немінучае спаленне вёскі). У косці тройчы засядаў смяртэльны сполах. Паўтысячы год Бацькаўшчына не знала такой усёвынішчальнай навалы. Магчыма, калі глянуць у рэтраспекцыю, гэта была гітлераўская спроба рэваншу за Грунвальд. Уваскрэслы, па сутнасці, са спрадвечнага попелу, Мікола адчуў ліхаманкава-дрыготкую патрэбу балюча-роздумнай сустрэчы з вогненным прывідам паэта. З самім сабой, пакліканым з небыцця.

Мікола Арочка, аўтар неардынарных паэм, — бясспрэчна, з'ява ў беларускай паэзіі. Асаблівая значнасць дасягнута праз гістарычнае вымярэнне. Як даследчык ён разумее, на якую рызыку ён ішоў, калі выбіраў творчую «звышзадачу», што магла стацца і не па плячы яму. Як напрыклад, у паэмнай задуме «Крэва» (1981). Праблема гістарычнага самапазнання вынесена ў эпіграф, як дужа надзённы наказ Купалы: «Пачнем дакапывацца самі разгадкі нашых крыўд і бед» — з «Магілы льва», дзе ўжо сама назва праецыруецца сваёй сімволікай на трагізм становішча Бацькаўшчыны (краіны-льва!). Таму ва ўступным «Слове да Купалы» ўжо горача, як бы на падхопе акцэнтуецца разуменне ўсёй важнасці ўспрынятай задачы:

Жывым, нам трэба пазнаваць сябе,
Ўгрызацца ў лёхі цёмнае разгадкі…
З-пад старадаўніх зломаў, з-пад руін
Бяру кавалак цэглы, нібы крэда.
І апаляе вусны слова «Крэва»
Гарачым згусткам крэўнасці, крыві.

Дакопвацца да пластоў, што жывілі і жывяць самасвядомасць, — гэта запатрабавана самім часам дзеля жыцця нацыі. Задача не проста дэкларуецца, а разгортваецца абвострана, у драматычным сутыкненні персанажаў, якія рызыкоўна запачаткавалі лёсавырашальны канфлікт, змачылі крывёй і хітрадзействам акт Крэўскай уніі — гэты «найпершы, самы круты вузел палітычнай драмы ў гістарычным лёсе нашага народа». Па сутнасці, ужо тады вырашаўся, знутры падточваўся будучы незайздросны лёс кароны Вітаўта — каралеўскай кароны! Лёс Айчыны, як Каралеўства («Лямант кароны Вітаўта»). Эпілог «Крэва» несуцешны. Скрыжаванне драматычных калізій, вострых перапляценняў (смерць Кейстута, уцёкі Вітаўта, яго маналагічныя адпрэчанні экспансіўных памкненняў) — усё гэта, зрэшты, падводзіць да канчатковага жываначальнага зыходу, да ўпэўненасці,

Што землі нашы будзе не так проста
Вам праглынуць паквапнай пашчай уній!
Вы будзеце ўчыняць яшчэ не раз
І множыць іх праз доўгія гады
І з веку ў век,
Каб зноў пацвердзіць права
На ўціск і на захоп…
Але ў дзяржаве,
На землях нашых я ўзгадаю моц,
Невынішчальны дух супраціўлення…

Цікавае прызнанне аўтара наконт узроўню валодання жанравымі магчымасцямі паэмы: «Чамусьці я ўжо не асцерагаўся запазычак і пераклічак, пасылаючы ўслед за Куляшовым (з яго вяршынна-цудоўным "Хамуціусам") сваю ластаўку да Шэкспіра, да яго "Макбета" і "Гамлета". Захоплена і прагавіта ўглядаўся ў драматычна-паэмны вопыт Байрана, Мільтана, Шылера. А калі бліжэй — то і ў трыпціх літоўскага аднагодка Юсцінаса Марцінкявічуса ("Міндаўгас", "Катэдра", "Мажвідас")».

Цікавы таксама аповед Міколы Арочкі з псіхалогіі яго творчасці. Захоплены светам продкаў, знакамітымі постацямі, ён часам ледзь не пераступае ў сферу спірытуалізму, упадае ў стан пазарэчаісны, уваскрашае там буйныя персаналіі і, апанаваны ўваскрашэннем іх

вобразаў, ходзіць і ездзіць з іх лексікай, партрэтамі, выпісамі, выразкамі. Немажліва просіць даверыцца («я ж беспадманна, няздрадна, з любасцю і агульнасцю мэты»!). Карацей, быццам выклікае з небыцця прывід асобы, і толькі тады, «калі гэта асоба даверыць свае вусны, спавяданні, можа атрымацца штось сапраўднае». Так здарылася, напрыклад, з вобразам Францішка Скарыны — яшчэ з часу напісання «Курганя». Ужыванне ў яго свет спатрэбілася нават для эпізадычнай сцэны. І нечакана перарасло ў чарговую «звышзадачу»: захацелася стварыць свой «эквівалент» (скажам, упоравень з «Мажвідасам» Ю. Марцінкявічуса) глыбокай духоўнай драмы Скарыны. Пасля драмы палітычнай («Крэва») яна немінуча навісла на нас, духоўная драма роднай зямлі. Трагізм, які ўжо адчуўся і пачаў няўмольна нарастаць з часоў Высокага Адраджэння, не пакідае нас і па сёння. «Судны дзень Скарыны» (1986–1989) уяўляецца вяршынным творам у паэмна-драматычным даробку Міколы Арочкі. Структурна, у адной лагічнай повязі, па сутнасці, у гэтым творы сышліся як бы шаснаццаць паэм. Сваёй уражлівай змястоўнасцю асабліва вылучаюцца тыя, што прасякнуты галоўным, вядучым матывам самой задумы твора, так бы мовіць, раздзелы-паэмы «ідэяносныя». Напрыклад, «З'яўленне Міколы Гусоўскага» невыпадкова пазначана яшчэ і назвай «Пазнанне сябе». З'яўленне, вядома, прывіднае, у закрытым вузілішчы ў Познані, куды ганебна кінуты Скарына. Ёсць час удумна агледзецца: чаму ён «улоўлены кратай»? Адкуль яны, нязводныя злопрычыны? Хто на наш род накінуў гора? («Дайсці да злопрычын мы мусім самі»). Паралюш, які ў Пултуску прыкаваў да пасцелі славутага аўтара «Кармэн» («Песні пра зубра»), — бяда, вядома. Ды ёсць паралюш духоўны — занядбанне родавай памяці («Сябе мы не спазналі — вось паралюш! Улася чужына ў маю косць»). Як парываецца сэрца з нямогласці плоці:

Мне хоць глыток адзіны
Адтуль, з Радзімы,
З пушчаў і гаёў,
Дзе сэрца працінаў мне рык зубрыны,
Дзе рагачы вялі мяне з гайнёй,

Дзе я, ўчапіўшыся каню у грыву,
Кідаўся ў стромы Нёмана, Дняпра!
Сын палясоўшчыка,
Я — з тых мыслівых,
Якія ў жылах чуюць кроў зубра!

Дзівуецца Скарына: «Чаму мы толькі ў немачы або з-за краты шчымліва б'емся ў дзверы роднай хаты?». Спроба Гусоўскага даць адказ «бо тут чужына душ» толькі развярэджвае закратны роздум Францішка:

Чужына душ?
Вось, браце, сэнс цяжкі!
Мне ад яго аж непамысна штосьці.
Ды на Радзіме, любай з маленкосці,
Свае хіба не ходзяць чужакі?!

Вобраз зубра, загнанага хіжымі лаўцамі ў пастку, стрыножанага, з колцам у пысе, распярэшчанага ў мішэнь для спрыту і збройнага рыштунку, са стрэламі ў баках, — балюча-шматзначны: «пасвежаваўшы волата, на скуры разлягуцца, учыняць шумны баль…». Скарына:

За гэтай прытчай бачу я, на жаль:
Не баль яны спаўняюць,
А хаўтуры!

Аўтар «Песні пра зубра» са скрушнасцю дадае:

Арканяць край, не цямячы, што робяць!
З расколіны зжахнецца яшчэ свет!

Свет бачыць. Але заступніцтвам не абцяжарваецца. У разуменні штось прамаўляе («Ды сёння ў яме ад таго хіба лягчэй зубру?»). Драматычныя сцэны такога кшталту («Начная размова з Іовам» і іншыя) маюць актуальны падтэкст, вярэдзяць, філасафічна набліжаюць да ісціны…

Акрамя ранейшай паэмы «Судны дзень Скарыны» ў апошнія гады жыцця Мікола Арочка напісаў драматычную паэму «Каранацыя Міндоўга». Ён пісаў яе ў Вецявічах і закончыў у 2003 годзе. Унук паэта

Валерык Арочка набраў паэму на кампутары і сам сшыў некалькі асобнікаў паэмы. Адзін асобнік я неяк завёз у часопіс «Маладосць», дзе рэдактар выдання Раіса Баравікова абяцала надрукаваць усю паэму. Але надрукавалі ў вераснёўскім нумары за 2007 год толькі ўрывак з яе. Калі я прыехаў у Мінск забраць Валерыкаў асобнік «Каранацыі Міндоўга», то кніжачкі нідзе не знайшлі. Але, дзякаваць Валерыку Арочку і жонцы Міколы Арочкі Марыі Іванаўне, знайшоўся яшчэ адзін асобнік выдатнай паэмы.

Я памятаю, як пачынаў пісаць «Каранацыю Міндоўга» Мікола Арочка. Калі я бываў у яго ў Вецявічах, ён шмат мне пра Міндоўга распавядаў, разважаў, спрачаўся са мной. З яго слоў я даведаўся, што ў пачатку 1970-х гадоў беларускага паэта дужа ўразіла драматычная паэма «Міндаўгас» літоўскага паэта і сябра Міколы Арочкі Юсцінаса Марцінкявічуса (1930–2011). Яна яго так уразіла і захапіла, што мой зямляк нават напісаў пра яе ва ўсесаюзным друку, бо быў проста захоплены велічнай постаццю галоўнага персанажа.

Юсцінас Марцінкявічус, у знак падзякі за гэта, даслаў Міколу Арочку свайго «Міндаўгаса», выдадзенага асобнай кніжкай, з зычлівым аўтографам. Мой зямляк быў шчаслівы такім падарункам. Ён нават сваім уражаннем падзяліўся з выдатным нашым літаратуразнаўцам Віктарам Каваленкам (1929–2001). «Дай пачытаць», — папрасіў пасля гутаркі Каваленка. Прайшло некалькі дзён, і Віктар Каваленка вярнуў «Міндаўгаса» Міколу Арочку. Але паэт быў здзіўлены, калі Віктар Антонавіч аднёсся да твора літоўца стрымана-крытычна, без ніякай ухвалы. Маўляў, зашмат наўмысных адступленняў ад гістарызму, літоўскай падгонкі пад старую канцэпцыю заваёўніцкай місіі князёў Літвы. Аднак у такога самабытнага мастака слова, як Юсцінас Марцінкявічус, было і бясспрэчнае права на сваё асабістае бачанне хады гістарычных падзей і шляхоў станаўлення нацыі.

Тым не менш, да канца свайго жыцця Мікола Арочка застаўся ўдзячны літоўскаму сябру ўжо за тое, што ён далучыў яго да шырока распачатага ім узнаўлення нашага агульна-адзінага гістарычнага Дома — Вялікай Літвы. Удзячны, што ён падбіў майго земляка на «звышзадачу» — стварыць свой паэмны эквівалент палітычнай і духоўнай драмы роднай зямлі («Крэва», «Судны дзень Скарыны») з нахілам да ўсё большага трагізму. І ўсе гэтыя гады ў Міколы Арочкі

несціхана тачылася, як незагойная рана, балючая задума каранацыі — ідэі, што працягнулася ў наступнасць на многія стагоддзі. І вось атрымаўся ўдачны зыход асэнсавання. Мікола Арочка адолеў выдатны эпічны твор, які з'яўляецца вартасным завяршэннем трыпціху гістарычных паэм — «Крэва», «Судны дзень Скарыны», «Каранацыя Міндоўга».

Пасля «Міндаўгаса» Марцінкявічуса ў нашага літаратара ўзнікла неабходнасць палемічнай скіраванасці ягонай новай паэмы, тэматычна блізкай з «Міндаўгасам» Марцінкявічуса, якім у свой час ён захапляўся. Міндоўг у «Каранацыі» выглядае ўжо не як заваёўнік накшталт Аляксандра Македонскага з пустой далонню, якая ў дарозе расшчэмлена высунулася з труны. Гэта зусім не захопнік беларускіх земляў, а ўстурбаваны Гаспадар, які збіраў іх да купы, ратуючы ад загубення, вынішчэння, асіміляцыі. Ён нястрымна апантаны ў мэце. Ажно дзівіць, чаму ім так завалодала ідэя задзіночання не толькі этнічна блізкіх, але і разрозненых плямёнаў вакол Наваградка, які дзякуючы волі фактычна аднаго чалавека, паклікананага сюды на княжанне, стаў урэшце яго рэзідэнцыяй, збройнай мышцай, кіпучым сэрцам новай дзяржавы. Перамяніўся вектар у гістарычным часе… Падупаў слынны Полацк пад націскам мечаносцаў на Дзвіне… Асіміляцыйнае, патаптанае тэўтонцамі племя прусаў…Балтыйскія орды, наезды стэпавічоў… Ваяўнічыя прэтэнзіі на аднаўленне былога ўладарства Данілы Галіцкага… Усё гэта вядома. Але як можна бясконца адчуваць сябе пушчай, падпаленай з усіх бакоў? Дзеля ўласнай зверхнасці ўладарства? І, можа, найгорш і найбольш небяспечна, што драматызм і трагізм становішча наклікала і ўзмацняла далёкая і блізкая язычніцкая радня, што закаранела трымалася паганства, няўступна патрабуючы адрачэння ад выбару шляхоў і спосабаў утрывалення незалежнасці. Вымогі і не пустыя просьбы адрачэння ад Хрыстовай веры, ад каралеўскага вянца… Язычніцкіх князькоў і верхаводаў, зрэшты, можна было зразумець — сваёй сляпой няўступнасцю, веранязрушанасцю яны хацелі ўратавацца ад бураломнасці часу, пазбегнуць горкамыснага лёсу некаторых суседзяў патаптаных плямёнаў.

І, вядома ж, не любоўна-інтымныя жарсці ўплывовых каралёў пускалі ўзаемазабойчыя стрэлы вынішчэння супраціўнікаў, а прычыны,

пэўна, больш глыбокія, кроўна-жыццёвыя, спароджаныя няўмольнымі акалічнасцямі суравейшай хады гісторыі.

Дужа паказальна, што ў новай паэме «Каранацыя Міндоўга» ўсё гэта даводзіцца не публіцыстычна аголенымі сродкамі, а пераважна як бы апранута ў мастацкія шаты, увасоблена праз напругу супярэчлівых сутыкненняў, учынкі і злонамеры характараў, праз драматычны напор спрэчак, а то і вузлавата-крута паважнага дзейства.

Аўтару, падобна, сама важна было паказаць галоўнага героя як чалавека жывога, духова адоранага ў псіхалагічным багацці пачуццяў, не бяздумна-безагляднага ва ўчынках, любоўных сваіх жарсцях, а інтымна надзвычай чуйнага. Пра гэта сведчаць яго пранікнёныя маналогі, звернутыя да Марты, размовы з яе прывідам, дачыненні з Міртай. Уражлівую ролю спаўнялі сродкі прамаўлення на грані самазабыцця падчас сцішанай споведзі з высокімі носьбітамі боскага духу на жэглішчы. Такія моманты запамінальныя, яны сапраўды спрыяюць, так бы мовіць, жывому «ўчалавечанню» Міндоўга. Яго высакагоднасць не дэкларавана, а выяўлена чуйна, нібы на жывы дотык, на судакрананне з духова прыгожымі пачаткамі; таму герою і давяраешся, унутрана прымаеш яго нялёгкі свет.

Падкупае як бы сама ментальнасць натуры галоўнага героя, менавіта вялікасць князя-караля з душой беларуса. Такім, відаць, і наканавана яму быць — з няўмольнымі скарбамі на далоні, працягнутай да нас праз стагоддзі. Не скіньце неасцярожна з гэтай далоні ўзнятыя з народных глыбінь перліны яго кароны і душы. Таму вельмі і вельмі шкода заўчаснага трагізму буйнай дзяржаўнай асобы, да якой гэтак няшчасна і марнатраўна аднёсся акаянны свет — усе носьбіты наўмыснага загубення. А сабе ж на страту!..

Да слёз шкада толькі, што аўтар не зможа ніколі даслаць яе свайму сябру-літоўцу Юсцінасу Марцінкявічусу, а той у сваю чаргу ніколі не зможа выказаць свае ўласныя думкі наконт беларускай «Каранацыі Міндоўга». Але іх паэмы — гэта, бясспрэчна, агульны і магутны ўклад у гісторыю даследавання Вялікага Княства Літоўскага.

Акрамя дзвюх драматычных паэм, чытачы ў новай кнізе Міколы Арочкі, якую я нядаўна падрыхтаваў і аддаў у выдавецтва «Мастацкая літаратура», пазнаёмяцца і з яго апошнімі вершамі. Гэта вершы-роздума, вершы-прысвячэнні вялікім асобам Бацькаўшчыны. Іх няпроста чытаць, іх трэба вывучаць на памяць, над імі трэба думаць, разважаць. Калі я рыхтаваў іх да друку, мне заўсёды прыгадваўся мой слаўны зямляк дзядзька Мікола. Не па сваёй волі з Мінска ён вярнуўся ў родную вёску Вецявічы, што на Слонімшчыне, дзе і пражыў апошнія 23 гады. У вёсцы рэдка калі можна было застаць яго за пісьмовым сталом. Мікалай Мікалаевіч часцей працаваў з рыдлёўкай ці касой у руках або на пашы з роварам пры дробнакапытнай жыўнасці, з нязменным лазовым кошыкам, у якім заўсёды ляжалі кнігі і рукапісы ў цэлафанавых мяшэчках. Яго пісьмовым сталом былі зялёны палетак, выпас, пянёк на ўзлеску, услончык ці ўласныя калені. А вечарамі ў хаце вясковаму літаратару сніліся Скарына і Міндоўг. Ішло апошнім часам паглыбленне і выспяванне ў варыянтах і адпрацоўках драматычнай паэмы «Каранацыя Міндоўга», як некалі пра Скарыну, каб дадацца да гістарычнага трыпціха двух папярэдніх паэм. А яшчэ з-пад яго рук, са «стала зялёнага» прасіліся ў шырока разнятую «самааповесць» два новыя аповеды — «Пёрка курапаткі» і «Бацькоўскі край».

Трагічныя штрыхі закраліся ў яго светаадчуванне пасля таго, як яго два акрутна загубленыя сыны (паэма «Страта», «Малітва сына Віталія») перабраліся на пагорак паўскрай вёскі Вецявічы, пад навісла-плакучыя бярозы. Таму дзядзька Мікола са сваёй паплечніцай цёткай Марыяй апынуліся там, у спадчыннай бацькоўскай хаце на Слонімшчыне. Выгадавалі, дзякаваць Богу, круглага асірочанага ўнука Валерыка, які цяпер стаў дарослым, атрымаў адукацыю, жаніўся і мае ўжо дачушку. Там, у сялянскім асяроддзі, куды пішчом лезла стратнасць красы духоўнай, яшчэ жыла стыхія беларускасці, роднай мовы, свежай, непакананай гаючасці прыроды. Спрыяльна Мікола Арочка ўзнаўляў і кампенсаваў мазольныя выдаткаванні дотыкам да роднай зямлі, рэальна адчуваў каранёвую сувязь з ёй. І, як покліч, заўсёды стукалася ў ягонае сэрца ўзмоцненая запатрабавальнасць самапазнання.

«Мірна спіць мая бібліятэка…»
Аўтографы на кнігах з асабістай бібліятэкі Міколы Арочкі

Апошнія дваццаць тры гады жыцця доктар філалагічных навук, беларускі паэт і літаратуразнавец Мікола Арочка (1930–2013) пражыў у роднай вёсцы Вецявічы на Слонімшчыне. Там яго і правялі ў апошні шлях вяскоўцы на мясцовы пагост, правялі да сыноў, лёс якіх быў трагічным і кароткім.

У вясковай хаце засталіся на стале недапісаныя вершы і паэмы Міколы Арочкі, а на кніжных паліцах сумуюць сёння без свайго гаспадара дзесяткі кніг, многія з якіх падараваныя пісьменнікамі з аўтографамі і пажаданнямі. Жонка паэта Марыя Іванаўна Арочка дазволіла мне пазнаёміцца з бібліятэкай літаратара, а таксама ўзяць у сваю асабістую бібліятэку тыя выданні, якія мяне зацікавяць. Некалькі гадзін я сядзеў каля кніг асабістай бібліятэкі Міколы Арочкі. Даставаў з паліц то адну, то другую, то сотую кнігі… Усе яны напаміналі мне пра таленавітага літаратара-земляка, якога ведаў і з якім сябраваў шмат гадоў. Пераглядаючы кнігі, адразу прыгадаў выдатны верш Міколы Арочкі «Мая бібліятэка» са зборніка ягоных вершаў «Колас на ржышчы» (Мінск, 1980. С. 78):

Мірна спіць мая бібліятэка,
Толькі гэта вонкавы спакой.
Там, пад вокладкамі, страсці веку
І мяне уцягваюць у бой.
Часам, прахапіўшыся спрасоння,
Я да кніг цягнуся, да радкоў:
Чую — сэрца грукае і сёння
Ў гулкім рытме — цоканне падкоў.
Пазнаю па абліках паэтаў,
Іх усмешкі з сумам папалам.
Колькі іх тут песень недапетых
І нялёгка абарваных драм!
Словы, як мячы цяжкіх стагоддзяў,
Бразгаюць з пабоішчаў-арэн.

Са старонак песняры сыходзяць,
Як жывыя, скідваючы тлен…
Вашы мары, сённяшнюю яву
Раздзяляю я з прыязню ўвагу…
Мусіць, завару яшчэ я кавы —
З крэўнымі сваімі пасяджу.

З «крэўнымі сваімі» Мікола Арочка ўжо не пасядзіць, бо ягоная бібліятэка «мірна спіць», як і ён сам. Толькі дзясяткі аўтографаў на кнігах, якія падаравалі беларускія літаратары Міколу Арочку, нагадваюць пра яго як асобу, як чалавека, як літаратара. З вялікай колькасці аўтографаў на кнігах, падараваных літаратару, я ўзяў тыя, якія прыцягнулі ўвагу, зацікавілі. Яны адкрылі перада мной вялікі, найцікавейшы свет чалавечых узаемаадносін, любові да роднай літаратуры, да мовы, да Бацькаўшчыны.

Найбольш кніг з аўтографамі ў асабістай бібліятэцы Міколы Арочкі ад слонімскіх літаратараў. Алег Лойка (1931–2008) на аўтарэфераце «Максім Багдановіч і праблемы развіцця беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя» (Мінск, 1969) напісаў: «Дарагому Міколу Арочку, каб не затрымліваўся ў дарозе. Трымаймася, браце, пакуль малады, крылаты вецер Слонімшчыны з намі. Пакуль жа мы ёсць самі, ён — з намі. Твой Алег. У красавіку 1969 г.».

У аўтографе на сваім зборніку вершаў «Каб не плакалі кані» (Мінск, 1967) Алег Лойка зноў нагадвае Міколу Арочку пра зямляцтва: «Дарагому Міколу Арочку. З над Бяздоннага возера гэтыя матывы, нашага з табой, браце, возера. На дружбу, на ўсё найлепшае. Твой Алег. Кастрычнік, 1967 г.».

У 1968 годзе Алег Лойка выдаў кнігу «Сустрэчы з днём сённяшнім». У ёй аўтар распавядаў пра лепшыя творы беларускай паэзіі, напісаныя паэтамі розных пакаленняў, пра новыя імёны ў ёй і пра заканамернасці яе развіцця. Адну з кніг ён падпісаў Міколу Арочку: «Дарагому Міколу Арочку са словамі дружбы, душэўнай блізкасці. Твой Алег. 15.12.1968».

Зямляк Арочкі Уладзімір Сакалоўскі (1930–2013) на сваёй кнізе «Пара станаўлення» (Мінск, 1986) — пра вопыт параўнальнага вывучэння беларускай і некаторых класічных зарубежных літаратур —

пакінуў аўтограф у вершаваных радках: «Дарагому сябру і земляку Мікалаю Мікалаевічу Арочку. Цяжкі твой шлях, які суровы лёс! Ты крыж збаўлення цярпліва нёс. Ахопленыя зайздрасцю, яны ці знალі? Якое сэрца на той пласе крыжавалі… Ты ж адплаціў ім шчодрасцю і дабратою, радкі запоўніўшы сваёю плоццю і крывёю. 12.12.86 г. Уладзімір Сакалоўскі».

Старэйшы сябра і зямляк Міколы Арочкі паэт Анатоль Іверс (1912–1999) пакінуў аўтографы на дзвюх сваіх паэтычных кнігах. На тытульным лісце зборніка «Жыву ў бацькоўскім краі» (Мінск, 1982) паэт напісаў: «Міколу Арочку — майму найлепшаму земляку на добры ўспамін і шчасце. Анатоль Іверс. 11.10.83». А на зборнічку «Прыдарожныя сосны» (Слонім, 1995) паэт пажадаў: «Дарагі Мікола! Хай табе і тваім родным будзе добра. Анатоль Іверс. 16 сакавіка 1995 г.».

Кандыдат філалагічных навук, паэт-зямляк Іван Чыгрын (1931–2006) сваю кнігу «Крокі: проза «Узвышша» (Мінск, 1989) падпісаў Міколу Арочку коратка: «Міколу Арочку па-сяброўску, па-зямляцку. Аўтар. 22.10.1989».

Гісторык і краязнавец Аляксандр Талерчык, які напісаў і выдаў гісторыка-краязнаўчы нарыс пра родную вёску Парэчча Слонімскага раёна і пра беларускага нацыянальнага героя, аднаго з кіраўнікоў паўстання 1830–1831 гадоў супраць Расійскай імперыі Міхала Валовіча (1806–1833), на сваёй кнізе «Парэчча» (Гродна, 2002) напісаў: «Шаноўнаму Міколу Арочку з павагай да тваёй творчай і патрыятычнай дзейнасці. Ад аўтара ў дзень народзін Міхала Валовіча. 18.06.2002 г. Аляксандр Талерчык».

Яшчэ адзін зямляк Уладзімір Кароткі на сваёй кнізе «Творческий путь Мелетия Смотрицкого» (Мінск, 1987) зычыў: «Дарагому Мікалаю Мікалаевічу Арочку — майму земляку, добраму і шчыраму чалавеку, з пажаданнем новых, цікавых паэтычных і навуковых кніг. З удзячнасцю Ул. Кароткі. 16.01.87».

Сваім земляком Міколу Арочку лічылі і Мікола Грынчык, і Янка Брыль. У бібліятэцы Міколы Арочкі захаваліся і іх кнігі з аўтографамі. «Дарагому Міколу Арочку, земляку і сябру з сардэчнымі пачуццямі і пажаданнем далейшых, яшчэ большых і большых творчых поспехаў — аўтар. 8.4.1969. Мінск», — такі аўтограф пакінуў Мікола

Грынчык (1923–1999) на сваім даследаванні «Фальклорныя традыцыі ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі» (Мінск, 1969). А Янка Брыль (1917–2006) на кнізе сваіх апавяданняў, замалёвак і нарысаў «Працяг размовы» (Мінск,1962) напісаў: «Міколу Арочку — земляку і паэту. Янка Брыль. 31.8.62».

Мікола Арочка і яго жонка Марыя Іванаўна шчыра сябравалі з паэтам Уладзімірам Дубоўкам. Упершыню Мікола Арочка наведаў Уладзіміра Дубоўку (1900–1976) у Маскве ў лютым 1976 года. З самага ранку да цямна за сталом дубоўкаўскай маскоўскай кватэры ў Новых Чаромушках яны гутарылі пра жыццё, літаратуру, пра тых, хто быў рэпрэсаваны, хто выжыў, а хто назаўсёды застаўся на Салаўках і ў Сібіры. Мікола Арочка ў Маскве быў праездам, бо як навуковец ехаў у Казань на святочныя мерапрыемствы з выпадку 70-годдзя нараджэння татарскага паэта Мусы Джаліля. Ён — ці не апошні з беларускіх паэтаў, хто з Дубоўкам сустракаўся ў Маскве за месяц да ягонай смерці (Уладзіміра Дубоўкі не стала 20 сакавіка 1976 года. — *С. Ч.*). Седзячы за сталом, Уладзімір Дубоўка падпісаў яму сваю кнігу казак «Залатыя зярняты» (Мінск, 1975): «На добры ўспамін, ад шчырага сэрца М. М. Арочку — з сардэчным прывітаннем Ул. Дубоўка. 9.02.76».

У 1960-х гадах жонка Міколы Арочкі Марыя Іванаўна працавала ў рэдакцыі літаратурна-драматычных перадач на Беларускім радыё. І калі ў Мінск прыязджаў Уладзімір Дубоўка, яна заўсёды яго запрашала на радыё, дзе ён чытаў свае празаічныя і вершаваныя творы. У 1961 годзе на зборнічку сваіх вершаў «Палеская рапсодыя» (Мінск, 1961) ён напісаў: «Марыі Іванаўне Арочка з вялікай пашанай, ад шчырага сэрца. Уладзімір Дубоўка. 31.06.61 г.». А ў 1966 годзе Уладзімір Дубоўка падараваў Міколу і Марыі Арочкам свой двухтомнік «Выбраныя творы ў двух тамах» (Мінск, 1965): «Дарагім, сардэчна паважаным Марыйцы і Міколу Арочкам з вялікай пашанай, ад шчырага сэрца. Ул. Дубоўка. 12.05.66».

Шмат гадоў Мікола Арочка сябраваў з доктарам філалагічных навук, членам-карэспандэнтам АН БССР, дырэктарам Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР, беларускім літаратуразнаўцам Віктарам Каваленкам (1929–2001). Амаль усе прыжыццёвыя кнігі Віктара Каваленкі падпісаны Міколу Арочку. На тытульным лісце

кнігі літаратурна-крытычных артыкулаў «Давер» (Мінск, 1967) Віктар Каваленка напісаў: «Міколу Арочку — вядомаму беларускаму паэту, які адзін з нямногіх нашых паэтаў захапіўся літаратуразнаўствам і даказаў, што ён самы сапраўдны літаратуразнаўца. З пажаданнем поспехаў. 21.01.1968. Віктар Каваленка». А на сваёй кнізе гуманістычных матываў у беларускай літаратуры «Голас чалавечнасці» (Мінск, 1970) Віктар Каваленка пакінуў такі надпіс: «Міколу Арочку — таленавітаму паэту, літаратару шырокіх творчых магчымасцей, каму паэзія памагае быць выдатным крытыкам. З глыбокай павагай В. Каваленка. 25.09.1970». А сваю кнігу «Прага духоўнасці» (Мінск, 1975) Віктар Каваленка падпісаў так: «Міколу Мікалаевічу Арочку, які выдатна нясе галоўную службу ў паэзіі і ў крытыцы. З пажаданнем, каб часцей дзяліўся вопытам. Шчыра — Віктар Каваленка. 10.03.1975».

У 1975 годзе Віктар Каваленка выдаў добрую сваю кнігу пра развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў «Вытокі. Уплывы. Паскоранасць», якую таксама падараваў слонімскаму літаратару: «Мікалаю Мікалаевічу Арочку — з найлепшымі пажаданнямі і ўдзячнасцю за сур'ёзныя заўвагі па рукапісу гэтай кнігі. З павагай Віктар Каваленка. 11.05.1975». У аўтографе на ўласнай кнізе «Жывое аблічча дзён» (Мінск, 1979) яе аўтар шчыра прызнаецца: «Дарагому Міколу Мікалаевічу, у якога даўно вучуся пісаць страсна, вобразна і натхнёна і буду вучыцца далей, хоць сёння таксама дасягнуў у гэтым напрамку. З глыбокай павагай і добрай зайздрасцю В. Каваленка. 2.08.79 г.». На кнізе «Покліч жыцця» (Мінск, 1987) прачытаў такі аўтограф ад аўтара: «Дарагому Мікалаю Мікалаевічу Арочку — беларускаму паэту і даследчыку буйнога таленту, з пажаданнем ніколі не стамляцца, ідучы сваёй пуцяводнай зоркай. Удзячны В. Каваленка. 30.04.87 г.». А кніга «Веліч праўды» (Мінск, 1989) таксама захавалася ў бібліятэцы Міколы Арочкі: «Дарагому Мікалаю Мікалаевічу Арочку — сапраўднаму паэту, сапраўднаму грамадзяніну, сапраўднаму вучонаму, чыя ўвага да мяне лесціць мне і радуе, з самымі найлепшымі пажаданнямі В. Каваленка. 30.10.89 г.».

У 1972 годзе Віктар Каваленка, Міхась Мушынскі і Алесь Яскевіч выдалі сумесную кнігу «Шляхі развіцця беларускай савецкай прозы». І першы экзэмпляр з аўтографам аўтары прынеслі Міколу Арочку: «Міколу Мікалаевічу Арочку — хадзі, дружа, на падсочку з нязменным поспехам у крытычную, паэтычную і празаічную дзялянку, а пры выпадку і яшчэ ў якую-небудзь. В. Каваленка, М. Мушынскі, А. Яскевіч».

У добрых адносінах Мікола Арочка заўсёды быў з Народным паэтам Беларусі Максімам Танкам (1912–1995). Пра Максіма Танка слонімскі даследчык выдаў у 1984 годзе кнігу «Максім Танк. Жыццё ў паэзіі». У ёй аўтар даследаваў жыццёвы і творчы шлях Максіма Танка, а таксама яго паэтычныя набыткі. Аўтар спыніўся на эстэтычных каштоўнасцях, створаных на высокім узроўні сучаснай паэтычнай культуры, разгледзеў майстэрства, паэтыку, багацце жанрава-стылёвых пошукаў паэта. Захаваліся і некалькі паэтычных зборнікаў Максіма Танка з аўтографамі. На зборніку «Хай будзе святло» (Мінск, 1973) народны паэт напісаў: «Дарагому другу Мікалаю Мікалаевічу Арочку з любоўю і найлепшымі пажаданнямі. Максім Танк. Мінск, 7.01.1973». На кнізе вершаў «Ключ жураўліны» (Мінск, 1972) чытаюцца такія радкі: «Майму цудоўнаму другу Міколу Арочку ад усяго сэрца. Максім Танк. 12.01.1973». А на «Дарозе, закалыханай жытам» (Мінск, 1976) Танк так напісаў: «Дарагому другу Мікалаю Мікалаевічу Арочку — з навагоднімі віншаваннямі і найлепшымі пажаданнямі. Ад усяго сэрца Максім Танк. Мінск. 7.01.1977».

Наогул, беларускія паэты пакінулі на ўласных кнігах аўтографы для Міколы Арочкі вельмі кароткія, але яркія. Напрыклад, Сяргей Дзяргай (1907–1980) на сваім зборніку вершаў «Свята ў будзень» (Мінск, 1964) размашыстым почыркам напісаў: «Другу Міколу Арочку. Сяргей Дзяргай. 6.12.64 г.». Алесь Разанаў на зборніку вершаў «Каардынаты быцця» (Мінск, 1976) пісьмова прамовіў: «Галоўнаму тэарэтыку паэмы — Міколу Арочку. Хай разважа. Аўтар. 12.05.76». А Кастусь Цвірка на сваім зборніку вершаў «Бягуць раўчукі» (Мінск, 1962) пакінуў аўтограф вельмі просты: «Міколу і Марыйцы Арочкам — шчыра, па-сяброўску. К. Цвірка».

Мікола Арочка заўсёды быў рады, калі выходзілі з друку кнігі Генадзя Кісялёва (1931–2008) — ягонага сябра і аднадумца. А кожную новую кнігу Генадзь дарыў Міколу Арочку, якога называў гросмайстрам беларускай паэзіі: «Гросмайстру беларускай паэзіі і доктару паэтычных навук Міколу Арочку з паклонам Кротус Генус. 9.12.1982», — напісаў Генадзь Кісялёў на сваёй кнізе «Героі і музы»

(Мінск, 1982), куды ўвайшлі артыкулы, якія напісаны былі даследчыкам на працягу больш як дваццаці гадоў пошукаў у архівах, і ўсе яны аб'яднаны былі адной тэмай — літаратура, культура, грамадскі рух Беларусі XIX стагоддзя.

У бібліятэцы Міколы Арочкі захаваліся і яшчэ кнігі Генадзя Кісялёва з аўтографамі. «Жыхару Парнаса Міколу Арочку з заўсёднай сімпатыяй Кротус Генус Кісялёў. 23.02.88», — такі аўтограф пакінуў наш даследчык на кнізе «Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча» (Мінск, 1988). А сваю кнігу «Ад Чачота да Багушэвіча» (Мінск, 1993) Генадзь Кісялёў падпісаў наступным чынам: «Бліскучаму майстру паэзіі і літаратуразнаўства Міколу Арочку — са спазненнем на чатыры гады. Генадзь Кісялёў. 26.05.97 г.».

У 1985 годзе з друку выйшла цікавая праца «Беларускія пісьменнікі і літаратурны працэс 20–30-х гадоў». У ёй было паказана станаўленне беларускай савецкай літаратуры. Асноўная ўвага была звернута на творчасць беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя. Асобныя раздзелы ўпершыню ў гісторыі беларускай літаратуры былі прысвечаны А. Александровічу, А. Дудару, Я. Пушчу, П. Трусу, У. Хадыку, С. Баранавых, В. Кавалю, Б. Мікулічу, Р. Мурашку, Я. Нёманскаму, Хв. Шынклеру. Над кнігай працавалі Павел Дзюбайла, Уладзімір Конан, Альфрэд Матрунёнак, Кузьма Хромчанка. Усе яны паставілі свае аўтографы на выданні і падаравалі кнігу Міколу Арочку: «Мікалаю Мікалаевічу (Міколу) Арочку — нашаму песняру-земляробу (літаральна: «землю попашет — попишет стихи»), мужнаму чалавеку, добраму таварышу — з глыбокай пашанай, пажаданнем дабра, здароўя, новых песень. Калегі-сябры».

Пра развіццё беларускай лірычнай паэзіі Міхась Яраш (1929–1987) і Варлен Бечык (1939–1985) выдалі кнігу «Беларуская савецкая лірыка» (1979). Аўтараў кнігі даўно ўжо няма на гэтым свеце, але засталіся іх аўтографы: «Мікалаю Мікалаевічу Арочку, творцу цудоўнай лірыкі і глыбокаму даследчыку, з удзячнасцю, павагай і самымі добрымі пажаданнямі. Міхась Яраш, Варлен Бечык. 27 мая 1979 г.». Паспеў падараваць Варлен Бечык і сваю ўласную кнігу «Прад высокай красою» (Мінск, 1984), якая пасля смерці аўтара была адзначана Літаратурнай прэміяй імя Івана Мележа. Аўтар напісаў: «Мікалаю Мікалаевічу Арочку — ад душы і з многім добрым. Хай Вам пішацца, хай высокая краса будзе з Вамі, як і раней, па-свойску. Варлен. 14.12.84». А за дзесяць гадоў да таго гэты самы Варлен Бечык падараваў Арочку і першую сваю кнігу літаратурна-крытычных артыкулаў «Свет жывы і блізкі» (Мінск, 1974): «Мікалаю Мікалаевічу Арочку з многім добрым (у тым ліку — і шчодрай рэкамендацыяй). З вялікай павагай, з добрымі пажаданнямі. Сцежкі не разыходзяцца. В. Бечык. 22 лістапада 1974 г.».

У «мірнай» бібліятэцы Міколы Арочкі захаваліся аўтографы на кнігах Веры Палтаран, Пятра Шаўцова, Вячаслава Жыбуля, Антаніны Лысенка, Янкі Шпакоўскага, Уладзіміра Мархеля, Алеся Яскевіча, Барыса Сачанкі, Фёдара Янкоўскага і многіх іншых вядомых, маловядомых і забытых сёння літаратараў. «Міколу Арочку — добраму, шчыраму хлопцу, паэту, якога люблю і ў якога багата спадзяюся. З пажаданнямі найлепшых поспехаў ва ўсім. Шчыра Барыс Сачанка. 28.04.62 г.», — аўтограф Барыса Сачанкі (1936–1995) на кнізе «Барвы ранняй восені» (Мінск, 1962). А вядомы беларускі даследчык літаратуры Юльян Пшыркоў (1912–1980) на сваёй кнізе «Эпас рэвалюцыі» (Мінск, 1975), прысвечанай паэмам Якуба Коласа «Новая зямля», «Сымон-музыка» і трылогіі «На ростанях», напісаў: «Глыбокапаважанаму Мікалаю Мікалаевічу Арочку з павагай і сімпатыяй, добрымі пажаданнямі. Юльян Пшыркоў. 29 мая 1975 года».

Трапілі мне ў рукі кнігі з аўтографамі Івана Ралько (1929–1979), які першы паспрабаваў напісаць гісторыка-тэарэтычныя даследаванні праблем беларускага верша. Іван Ралько пражыў толькі пяцьдзясят гадоў, але паспеў выдаць некалькі кніг. На зборніку «Беларускі верш: старонкі гісторыі і тэорыі» (Мінск, 1969) ён напісаў: «Міколу Арочку — з пажаданнем самых высокіх вяршынь у паэзіі і ў навуцы. І. Ралько. 13.06.1969». А на кнізе «Вершаскладанне» (Мінск, 1977) Іван Ралько пакінуў такі аўтограф: «Мікалаю Мікалаевічу Арочку — таленавітаму паэту і навукоўцу, слаўнаму ва ўсіх адносінах чалавеку з заўсёднай сімпатыяй і самымі шчырымі пажаданнямі вялікага плёну і ў наступныя дзесяцігоддзі — аўтар Іван Ралько. 22.08.77».

З цікавасцю чытаю аўтографы на кнігах Адама Мальдзіса, Серафіма Андраюка, Івана Штэйнера, Уладзіміра Гніламёдава, Міхася Тычыны, Уладзіміра Казберука і іншых літаратуразнаўцаў.

Пераглядаю, перачытваю кнігі за кнігамі, аўтографы за аўтографамі. «Добраму паэту, крытыку, па-суседску, ад душы Вера Палтаран» (на кнізе «Дзівасіл» (Мінск,1974). «Самаму зямному і самаму ўзнёсламу паэту, шаноўнаму Мікалаю Мікалаевічу Арочку з пажаданнем выдатных творчых поспехаў, сямейнага ладу і — час ад часу — грэшнай мары. Хай жа будзе ўсё добра! Аўтар Сцяпан Лаўшук. 8.08.1989 г.» (на кнізе ««На драматургічных скрыжаваннях» (Мінск, 1989). «Заўсёды шаноўнаму Мікалаю Мікалаевічу Арочку, які праніклівa зазірае ў нашу гісторыю і прароча бачыць шляхі адраджэння. Здароўя і плёну! 1 верасня 1989 г. Уладзімір Мархель» (на кнізе «Вяшчун славы і волі» (Мінск, 1989)…

У 1969 годзе Мікола Арочка выдаў свой крытыка-біяграфічны нарыс «Валянцін Таўлай» (гэта была яго кандыдацкая дысертацыя). А пяццю гадамі раней — у 1964 годзе — у Кіеве на ўкраінскай мове выходзіць зборнік «Паэзія» Валянціна Таўлая. Жонка Валянціна Таўлая Лідзія Сяргееўна напісала словы падзякі Міколу Арочку за напісанае пра Таўлая: «Паважанаму Міколу ад шчырага сэрца свайго і Валянціна ў дзень абароны дысертацыі за мужнасць даследчыка, які не збаяўся зазірнуць у таямніцы творчасці і з гонарам выканаў задуманае. Лідзія Таўлай. 12.10.67 г.».

Сярод кніг з бібліятэкі Міколы Арочкі трапіла на вочы і кніжка твораў маладых беларускіх літаратараў «На сонечных сцежках» (Мінск, 1953), дзе былі апублікаваны і першыя вершы юнака-паэта са Слонімшчыны. Гэтую кніжку спадар Мікола адразу падараваў сваёй сяброўцы-зямлячцы па жыцці, якая потым стане ягонай жонкай, — Марыі Кароцька, якая да самай смерці будзе яго вернай сяброўкай і правядзе яго ў апошні шлях на пагост роднай вёскі Вецявічы. Але гэта будзе праз 60 гадоў пасля таго першага аўтографа любай сяброўцы. А тады малады Мікола Арочка ёй напісаў: «Свае першыя вершы пад вокладкай зборніка даю ў знак сардэчнай павагі і ўдзячнасці свайму першакрытыку Марыі Іванаўне Кароцька. Мікола Арочка. 12 лютага 1954 года. Мінск».

Апошняя гутарка з Янкам Саламевічам

31 ліпеня 2012 года не стала майго слыннага земляка са Слонімшчыны кандыдата філалагічных навук, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі, вядомага беларускага энцыклапедыста, літаратуразнаўца Янкі Саламевіча. А за два гады да яго смерці мы сустрэліся ў Мінску і доўга гутарылі пра родную вёску Івана Уладзіміравіча, пра яго сваякоў і сяброў, пра фальклор, календары, літаратуру — адным словам, пра нашу Бацькаўшчыну. Гэту гутарку я вырашыў уключыць у кнігу.

Янка Саламевіч, 1980 г.

Пра вёску маленства

— *Спадар Янка, некалі Уладзімір Караткевіч назваў вёску Кракотка Слонімскага раёна самаю найпрыгажэйшай вёскай у Беларусі. Што звязвае Вас з Кракоткаю і з яе людзьмі, акрамя таго, што Вы адсюль родам?*

— Цяпер, на жаль, амаль нічога. Добра, што яшчэ можна спыніцца ў бацькавай хаце, дзе жыве мой брат Анатоль. Ведаеш, Сяргей, нездарма кажуць, што да роднай хаты няма далёкай дарогі. У роднай вёсцы, дзе ты малым некалі гуляў у розныя гульні (жмуркі, лапта, «у ножыка», «гусі-гусі за гарой» і іншыя), пачуў першыя ў сваім жыцці песні (некалі баба Наталля, маціна маці, гайчукала нас на каленях і прыпявала: «Гоп, гоп, гопа-па, чорна срака у папа, а ў папіхі белая — поп за ёю бегая!». Мне перарабілі ў «Дзіцячым фальклоры» сраку на морду, і ўсё прапала), дзе босы хадзіў у лес па грыбы, часта пасвіў кароў, далучаючыся несвядома да нашай цудоўнай прыроды, на пашы, лежачы ў траве, любіў слухаць песні жаваранкаў, калі яны маленечкімі

кропачкамі завісалі ў небе, махалі крылцамі недзе высока-высока, што амаль не відаць было, і выдавалі свае дзівосныя трэлі, яшчэ вучнем школы памагаў не толькі бацьку, а і калгасу касіць, хочацца прыехаць хоць на дзень.

— *І добра ўмееце касіць?*

— Дарэчы, усе хлопцы з нашай сям'і ўмеюць касіць. Гэта бацькава заслуга, ён нас навучыў, яму мы ўдзячныя за гэту навуку. У 1966 годзе, калі я 10 месяцаў знаходзіўся ў навуковай камандзіроўцы ў Польшчы, ездзіў на заходнія землі, каб наведаць меншага бацькавага брата — дзядзьку Сяргея. Пайшлі мы з дзядзькам на яго поле. Я ўзяў касу і пачаў шпарыць серадэлю, якую дзядзька хацеў скасіць. Ён разгубіўся, вочы вылупіў і кажа: «Янка, і ты касіць умееш, то ж мае хлопцы ні адзін не ўмее». «Гэта вы вінаваты, — адказаў я яму, — думаеце, што ў калгасе мы нічога не ўмеем. Нашы хлопцы ўсе косяць — бацька навучыў».

Наогул, калі пабываеш дома, пабываеш там, дзе жыў у маленстве, як палякі кажуць, сельскім, анёльскім, хопіш таго паветра, якім дыхаў некалі, адчуваеш тую біялагічную аўру, якая дабратворна ўплывае на цябе дасюль, душа растае, дух мацуецца роднымі сокамі, усё ў табе ажывае, нават родная гаворка, хоць хлопцы кажуць: «Ты гаворыш па-беларуску, а мы па-нашаму, па-кракоцкі». Нездарма ёсць такое народнае пажаданне (люблю яго казаць маладым, я 36 разоў быў сватам на вяселлях): «Будзь здаровы, як зіма, вясёлы, як вясна, рабочы, як лета, багаты, як восень». Усё ў ім праўда, усё выверана тысячагадовай практыкай і назіраннямі селяніна, рабачая менавіта на зямлі. Глядзіш, што чалавеку трэба найперш. Вядома ж, здароўе. Гэта калі малады, думаеш, калі яшчэ тая старасць, буду такім заўсёды. Але ж пад старасць на цябе нападаюць усякія немачы, з якімі мусіш змагацца, пераадольваць іх.

Вясною чалавек, яго душа растае пасля зімы. Яе цяпер ён скідае, святлее душою, ажывае. Таму пажаданне быць вясёлым, як вясна, тройчы справядлівае. Не так сабе людзі кажуць, што летні дзень год корміць. Трэба ж сабраць ураджай, сабраць з поля ўсё, што вырасла, бо тое, што ў гумне, пасля будзе на стале. Жадаючы быць працавітым, як лета, чалавек жадае і вам, і сабе не стамляцца ў гэтай цяжкай вечнай кругаверці, здаровым працаваць і працаваць.

Некалі мяне здзіўляла, як бацька кожны дзень хадзіў на работу ў калгас, калі там працавалі толькі за «палачкі» — не давалі на працадзень ні грама зерня, ні капейкі грошай. А дарэмна. У тым, аказваецца, і праяўлялася сялянская вытрымка, любоў ці прывычка да ўсялякай працы (маці даіла карову кожны дзень у 5 гадзін раніцы). Пакуль не было трактароў, аралі коньмі. Як пойдзе бацька гнаць баразну на 1,5 км па нашых пясочках, вяртаецца з мокраю кашуляю на спіне і пад рукамі. Усё гэта я бачыў.

— *І гэта было навукаю на будучае?*

—Было, яшчэ якою. Без гучных слоў, без непатрэбнага маралізатарства і дэмагогіі. Таму пасля, калі ўжо стаў працаваць сам, рабіў любімую работу з задавальненнем. Калі прафесар, слонімец ад нараджэння Алег Антонавіч Лойка, добры паэт, празаік, перакладчык з польскай, нямецкай, французскай, рускай моў, крытык, літаратуразнавец, які выдаў больш за 100 кніг, таму нездарма Уладзімір Дамашэвіч, яго аднакурснік, сказаў, што пара Лойку заносіць у кнігу рэкордаў Гінеса, называе сябе гультаём, становіцца смешна. Таму і стараешся кожны дзень нешта рабіць, каб не быць «гультаём» большым, чым Алег Лойка.

Тут, у Малой Кракотцы, сувязь з роднай вёскай — неабходная духоўная повязь з родным краем, нягледзячы на ўсё негатыўнае, што там дзеецца сёння, асабліва жахлівае п'янства, ломка нейкіх традыцыйных каштоўнасцей, маральных прынцыпаў і асноў. Так жа было заўсёды, што маладыя не прымалі многае ад старэйшага пакалення, пасля іх дзеці ад іх і г. д.

— *Дык за што Уладзімір Караткевіч назваў Кракотку самаю прыгожаю вёскай у Беларусі? Памятаеце, у ягоным артыкуле «Мой друг і мая зямля» пісьменнік піша: «І толькі гэта ўнутранае падабенства дало мне тады шчаслівае адчуванне рэальнасці таго фантастычнага хараства, што буяла вакол. Аднаго з найпрыгажэйшых гарадоў (маецца на ўвазе Слоніма) і адной з найпрыгажэйшых вёсак Беларусі — Кракоткі, і замкаў, і старых муроў».*

— А прыгажэйшай нашу Малую Кракотку (з Вялікай быццам зліласяў 1967 годзе) Уладзімір Караткевіч назваў, вядома, з-за яе шыкоўнай прыроды (некалі ж нашу вёску называлі Малой Швейцарыяй). Яна сапраўды прыгожая: за ёй узгоркі (Быстраўка), сасновы лясок

Язвіны (сам лазіў некалі на маяк, з якога відно 12 вёсак), побач за агародамі, за Ірданкаю, якая бяжыць ў Зяльвянку, альховая паласа, а за ёю — сасновы лес, поўны грыбоў і ягад. Сама вёска высаджана вязамі, ліпамі, скрозь садкі з кветкамі. Гэта ўсё некалі было незаўважанае, быццам так і трэба. Вяскоўцы адчуваюць так і цяпер. Няма калі ім любавацца гэтай прыгажосцю. Толькі калі доўга тут не бываеш, усю гэту прыгажосць заўважаеш найбольш адчувальна, ярка, выразна.

— *Ды і равеснікаў Вашых усё менш і менш застаецца…*

— Сапраўды, усё менш і менш, на жаль, тых, з кім хацелася б пагаварыць, успомніць былое, паразважаць над праблемамі часу, жыцця. І ўсё ж у вёску цягне як магнітам. Хочацца тут бываць, ачышчацца душою, вяртацца ўспамінамі ў наша маленства, якое і праўда не заўсёды было бязвоблачным, як думаеш цяпер. Рамантызм, ці што, мае свой уплыў, ці мо нейкая настальгія. Раней, кажуць, і яблыкі былі смачнейшыя і большыя, і пахучайшыя. Было ды сплыло.

— *А ці памятаеце, як у Кракотцы арганізоўваўся калгас?*

— Калі арганізавалі калгас (у Вялікай Кракотцы ў 1948 годзе, а ў Малой у 1949-м) абагулілі коней у нашай вёсцы ў Клімовічавым гумне. Кожны свайму каню на першым часе прыносіў паесці ці папіць чаго-небудзь. Гэта называлі фураж. Пасля, як селянін убачыў, што яго абдурылі, што клопат яго нікому не патрэбны, ды і шкадаванне прайшло, перасталі карміць ужо калгасных коней. Яны пачалі здыхаць, бо работы было па горла, а кармёжка была слабая. Бывала, ідзеш са школы, а здохлага каня ці кабылу ланцугом за шыю валакуць на выган.

Аднаго дня прыходзіць бацька ранічкай дахаты і кажа: «У Ецяўской альшыне нашлі здохлага каня. А на ім запісачка: “Наеўся фуражу, задраў ногі ды ляжу, не смейцеся з мяне, бо й вас гэта не міне”. Было пасля і такое, furnaе даводзілася бачыць, над розным задумвацца. А гэта запісачка засела ў памяці мо таму, што напісана ў рыфму. Хоць памяць чалавечая — страшэнна цікавая, часта невытлумачальная штука. Мая, скажам, не пазбавілася і ўжо, відаць, не пазбавіцца ад вызначэння тыповага з даклада Г. М. Малянкова на нейкім з’ездзе партыі: «Типическое не то, что чаще встречается в жизни, а что с наибольшей полнотой и заостренностью выражает сущность данной социальной силы». Як нейкая напасць гэта фармуліроўка сядзіць ужо болей за 50 гадоў недзе ў падкорцы.

А родная вёска — любоў да смерці, да крыжа. Мо таму ўжо даўнавата склаўся пра яе радок: «Кракотка — роздумаў пякотка». З гэтым нічога не зробіш, ды і навошта. Уладзімір Караткевіч насіў у памяці радок 20 гадоў, пакуль не напісаў з ім верш. Пра гэта некалі прачытаў у «ЛіМе».

— *Спадар Янка, вядома, час бяжыць хутка. Але няўжо Вы з самага маленства марылі стаць пісьменнікам ці энцыклапедыстам? І наогул, калі б Янка Саламевіч не стаў літаратуразнаўцам і фалькларыстам, дык тады кім?*

— Не задумваўся над такім пытаннем, усё сталася само сабою. У школьныя гады (недзе з 1947 да 1955 года) я прачытаў добрую палову фонду нашай бібліятэкі імя Янкі Купалы (створана ў 1927 годзе).

— *Цяпер бібліятэка-музей імя Янкі Купалы ўжо не існуе.*

— Практычна ніколі, як не было дажджу, не гнаў кароў на пашу без кніжкі. Яны мяне выхоўвалі. Ужо тады нарадзілася велізарная любоў да гэтага геніяльнага, непаўторнага вынаходніцтва чалавецтва, якая не гасне і да сённяшняга дня. Без свежай газеты, цікавай кніжкі я проста не магу жыць. Веды набываліся і набываюцца, але галава пакуль не трэснула. Так казаў сваім малым дзецям, калі яны скардзіліся на вялікія заданні на дом у школе, асабліва, калі трэба было нешта вучыць на памяць. Мы з 4-га класа па 10-ы здавалі па 10 экзаменаў. Пры падрыхтоўцы да іх пачынаў разумець нават не вельмі любімыя алгебру і геаметрыю. Ведама ж, найперш любіў літаратуру, гісторыю, батаніку, заалогію, геаграфію. Мы з Васілём Леўчыкам (жыве ў Слоніме, быў, пасля політэхнічнага інстытута, доўга начальнікам РЭС у Слоніме) ганялі пад партаю на нецікавых уроках геаграфічны атлас, дык ведаў увесь свет: сталіцы, буйныя гарады, рэкі, астравы і паўастравы, краіны і г. д. Гэта дапамагло мне на экзаменах па геаграфіі ў БДУ на філфак (у 1955 годзе мы такі здавалі). Аспірант, які прымаў экзамен, заўважыўшы, што я не рыхтую свой білет (пытанні былі такія: «Реки СССР»; «Распределение осадков на земном шаре», таму што там не было чаго рыхтаваць, я ўсё ведаў!), а падказваю нейкай Шаўчэнка, якая не ведала добра адказу на пытанне пра хімічную прамысловасць БССР, папярэдзіў: «Готовтесь, я у вас спрошу!» І задаў 15 дадатковых пытанняў па карце свету. Але для мяне гэта былі семачкі. Мусіў паставіць пяцёрку, але папярэдзіў:

«Если будете так себя вести на следующем экзамене, получите, при всех ваших знаниях, двойку, и уедете домой ни с чем».

Наступны экзамен быў па рускай літаратуры. Прымаў яго жоўты і худы М. А. Паўленка з мятровымі вусамі.

— Мікалай Андрэевіч Паўленка на філфаку вучыў і мяне. Гэта быў своеасаблівы, сур'ёзны выкладчык. А выкладаў ён у нас уводзіны ў мовазнаўства. Сфера яго навуковых інтарэсаў была даволі шырокая — гэта словаўтварэнне ў беларускай і рускай мовах, тэорыя мовы, гісторыя мовы. Дарэчы, спадар Янка, калі я не памыляюся, Вы былі рэдактарам яго кнігі «История письма», якая выйшла ў 1987 годзе.

— Так, быў. А калі паступаў ва ўніверсітэт, адказваў яму лірыку Маякоўскага. Адказваў добра, што Паўленка нават папытаў, хто ў нас выкладаў рускую літаратуру ў школе. Я адказаў, што выкладаў Іван Іванавіч Хатэнка. Гэта быў случак, якога мы ў школе звалі «рускі». Як ён умеў гаварыць! Ніколі нікога не папярэджваў, але калі тлумачыў урок — можна было пачуць, як бзыіць муха. А яшчэ мне дапамагала тое, што я шмат самастойна сам чытаў. Чытанне ў школьнай і вясковай бібліятэцы выпрацоўвала нават пачуцці, і не самыя горшыя: нейкую мяккасць характару (яна, мусіць, была і ад бацькоў, асабліва ад мамы, Валянціны Раманаўны), спагаду да людзей, асабліва бедных, няшчасных, любоў да іх, калі хочаце.

— Мы тут прыгадалі Вашу Кракоцкую сельскую бібліятэку імя Янкі Купалы — першую ўстанову культуры Беларусі, якой было нададзена імя народнага песняра. Мабыць, і чытаць Вы вучыліся па творах Янкі Купалы і Якуба Коласа?

— Найперш ведаў творы Якуба Коласа. З трох гадоў я дэкламаваў перад дарослымі «Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому» (навучыў бацька, відаць таму, што рэаліі верша былі яму, як селяніну, блізкія, родныя, зразумелыя, ды яшчэ вельмі цанілася тое, што паэт пісаў «складно»). Памятаю, як мама ткала кросны, а я, ужо школьнік, чытаў ёй «Новую зямлю». «От, халера, як складно ён піша, як у нас гавораць», — рэзюмавала яна. У душы засталіся самыя светлыя, самыя цёплыя ўспаміны пра паэму Якуба Коласа «Сымон-музыка», якую люблю і дагэтуль. Бо гэта была кніжка, над якой я плакаў. Мне стала бясконца шкада героя, так горасна, калі Сымон расстаецца з

Ганнаю. Слёзы плылі самі. Каровы, праўда, не разумелі, чаго гэта малы пастух плача над нейкаю кніжкаю, хоць яны ўсё бачылі. Было гэта ранічкай каля Ецявічавага агароду (так у нас завуць алешнік каля пашы), вельмі рана, бо сонца яшчэ не ўсходзіла, раса была халодная, як у нас казалі, «аж у зубы заходзіць».

— У 20–30-х гадах мінулага стагоддзя на Слонімшчыне, у тым ліку ў Кракотцы, Чамярах і ў іншых вёсках, моладзь і школьнікі ставілі спектаклі па п'есах беларускіх драматургаў, глядзець якія прыходзілі сотні людзей. Цікава, ці працягваліся гэтыя самадзейныя тэатральныя традыцыі ў той час, калі вы былі школьнікам?

— У школе мы за год ставілі па 4 п'есы — да Новага года, Мая, у верасні, калі пачыналіся заняткі, і да Кастрычніцкіх святаў. Толькі здзіўляюся, калі мы паспявалі. Даводзілася вучыць ролі, а гэта, як ні кажы, развівала памяць. На рэпетыцыі поначы, у страшэннай цемры, хоць вока выкалі, адзін хадзіў з Малой Кракоткі ў Вялікую восенню па гразі. Вось што такое была любоў да спектакляў. Недзе падсвядома наіўна хацелася быць артыстам. Не разумеў, дурань, што гэта не маё.

— І, як кожны школьнік, мабыць, пісалі вершы?

— Пісаў па-беларуску і па-руску. Вельмі саромеўся, калі аднойчы Алег Антонавіч Лойка над Шчараю прафесійна разабраў іх. Параіў пісаць толькі на роднай мове, бо руская мова не натуральная, з беларусізмамі. А я думаў, што мае рускія вершы лепшыя за беларускія. Яшчэ Алег Антонавіч параіў ісці на філфак, бо я збіраўся паступаць на гістарычны факультэт. Помню, пытаў у мяне, якія раманы Тургенева я ведаю. Я назваў амаль усе. Ён сказаў, што столькі ведае не кожны студэнт. Так я апынуўся на філфаку.

Але найбольш за ўсё я ведаў рускіх народных песень — больш за 100. Асабліва папаўняўся мой песенны рэпертуар, калі ў вёску летам 1954 года правялі радыё (давялося дапамагаць ставіць слупы). Якія цікавыя перадачы былі тады на радыё! Не тое, што цяпер — музыка, шлягеры, шлягеры. Памятаю, як доўга і напружана, мо з паўгадзіны, чакалі мы першую радыёперадачу. Ажно вуха прыкладвалі да прыёмніка, а ён усё не гаварыў. Якая была радасць пачуць: «Гаворыць Мінск»! А якія глыбокія калектыўныя, сямейныя перажыванні-хваляванні нас усіх апаноўвалі, калі, напрыклад, трансліравалі «Наваль-

ніцу» А. Астроўскага. Нават мой бацька сказаў пра Кабаніху: «Такую гадасць забіць мала».

Запомніліся песні і рамансы Лемешава, Казлоўскага, Шаляпіна, Бунчыкава, Нячаева, Русланавай, прыпеўкі Мардасавай, сатырычныя рэчы Тарапунькі і Штэпселя, Мірава і Навіцкага, Рыкуніна і іншых, беларускія народныя песні ў выдатным выкананні Ларысы Александроўскай, Варвулева, Дзянісава, песні хору Пятніцкага, капэлы пад кіраўніцтвам Рыгора Шырмы (пасля давялося нават быць у яго хаце), хору Цітовіча, хору Лапацінай, многіх самадзейных калектываў. Помню, як у мяне малога мурашкі бегалі па спіне, калі хлопцы (чалавек 30) і дзяўчаты (чалавек 20) спявалі ваенныя песні каля плота ў Малой Кракотцы (пасля вайны моладзі ў вёсцы было шмат), альбо хор звычайных непрафесіяналаў, але з добрымі галасамі. З вёскі Сялявічы ў нашай школе недзе ў 1952-м ці ў 1953-м годзе спяваў хор Антона Валынчыка на словы Янкі Купалы «Ужо зайшло сонейка». Як грымнулі, дык хацелася плакаць, сэрца выскоквала з грудзей. А цяпер у энцыклапедыі «Беларускі фальклор» Антона Валынчыка не далі нават асобным артыкулам. Хто лепш за яго ведаў наш фальклор? Хіба Шырма, Цітовіч, Мажэйка. Але ж наш Валынчык быў і кампазітарам, ды кампазітарам з вялікай літары.

— *Антон Валынчык, Вы ж ведаеце, быў і кампазітарам, і хормайстрам, і музычным педагогам. У 1964 годзе ён стаў заслужаным дзеячам культуры Беларусі. У свой час кіраваў царкоўнымі хорамі ў Клецку, Наваградку, Слоніме, Жыровічах, Мінску, Горках. Узначальваў Маладзечанскі абласны ансамбль песні і танца, загадваў кафедрай музыкі і спеваў Гродзенскага тады пединстытута, быў кіраўніком Гродзенскай народнай харавой капэлы настаўнікаў. Ім напісаны песні на словы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Адама Русака, Петруся Броўкі і іншых беларускіх паэтаў. Такога чалавека абмінаць нельга. Дарэчы, спадар Янка, мастацкая самадзейнасць была і ва ўніверсітэце, дзе Вы вучыліся.*

— Была і ёсць. Самадзейнасць я не пакідаў і ў БДУ. Хадзіў у драмгурток універсітэцкі, якім кіраваў Кузьма Львовіч Кулакоў (Рутштэйн), артыст Рускага тэатра, а таксама ў гуртки філфака — драматычны і танцавальны. Іван Якаўлевіч Навуменка неяк сказаў: «Іване, ды Вы яшчэ і падбрыкваеце». З 1956 года спяваў ва ўніверсітэцкім

хоры (мастацкім кіраўніком быў Ілья Клёнак). Калі Клёнак пайшоў кіраваць хорам Палаца прафсаюзаў, нашым хорам некалькі месяцаў кіраваў Рыгор Шырма, вялікі прафесіянал, фальклярыст, педагог. Пасля — А. Кагадзееў. Ён, дарэчы, пасля 1960 года на Беларускім радыё зрабіў з нас хор за паўгода. А я думаў: ці будзе спяваць гэты натоўп? Галасы добрыя (прайшлі конкурс на дыктараў), а спяваць не ўмеюць. Ха! Які я быў наіўны! Што значыць — прафесіянал свае справы! Калі праз год ці паўтара Павел Данілаў, рэжысёр Купалаўскага тэатра, драматург, які кіраваў нашым драмгуртком, аддаў нам на замочку грошы са свае Дзяржаўнае прэміі, у рэстаране на фабрыцы-кухні пасля першай чаркі мы так грымнулі «Степь да степь кругом» у апрацоўцы Свешнікава, што ўвесь рэстаран збегся, і толькі пыталі: «Откуда вы, откуда вы? Видимо, какой-то профессиональный хор отмечает какой-то свой юбилей». Дарэчы, з Клёнкам у 1958 годзе мы ездзілі ў Латвію. У Рызе, у Межу-парку спявалі 11-тысячным студэнцкім хорам гімн студэнтаў на латыні: «Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus» (дырыжыраваў намі славуты Густаў Эрнэсакс). Пабачылі ў Сігулдзе (60 км ад Рыгі) іх свята Ліго (наша Купалле). З велізарнай цікавасцю слухаў прыбалтыйскія мужчынскія хары (у іх гэта развіта, а ў нас няма зусім). Захапляўся тады нацыянальнай свядомасцю латышоў: бабкі ў нацыянальных касцюмах вялі за ручку маленькіх унучак таксама ў іх нацыянальных строях…

Гілевічы

— *І калі нацыянальная свядомасць прыйдзе да ўсіх беларусаў? Сумна ад таго, што Вы расказваеце, і адначасова радасна за нашых суседзяў. Тым не менш, спадар Янка, вернемся да нашай гутаркі. Тут прыгадалася ідэя «Фаўста»: «Толькі той годны жыцця і волі, хто кожны дзень ідзе за іх на бой». Пасля ўніверсітэта Вы яшчэ паступілі ў аспірантуру. Значыць, бой за веды працягваўся. Так?*

— Неяк да нас у Дзяржаўную бібліятэку, дзе я працаваў пасля ўніверсітэта, прыходзіць Ніна Іванаўна Гілевіч. «Дачулася, — кажа, — што тут нейкі хлопец заўсёды гаворыць па-беларуску. Ідзіце да нас, якраз у выдавецтве (цяпер “Вышэйшая школа”, а тады Міністэрства сярэдняй спецыяльнай і прафесіянальнай адукацыі БССР) з’явілася вольнае месца — Фадзей Савіцкі ідзе дырэктарам “Навукі і тэхнікі”

(быў 1963 год). «Якая там зарплата?» — пытаюся. «83 рублі, але праз год абяцалі павысіць», — сказала Ніна Іванаўна. Я згадзіўся і пайшоў у выдавецтва.

— Ніна Іванаўна Гілевіч была выдатным чалавекам, выкладала на філфаку ў нас беларускую мову. Яна вельмі любіла, шанавала і паважала хлопцаў-філолагаў, якія пісалі вершы і друкаваліся. Паэты залік у яе здавалі «аўтаматам».

— А неяк Ніна Іванаўна прыносіць вялікую пласцінку Міхася Забэйды-Суміцкага. Мне так прыпалі да сэрца яго песні, што я выпрасіў у яе адрас спевака. Дасюль маю 9 яго лістоў. Не публікаваліся.

Пасля Ніна Іванаўна пайшла ў аспірантуру. Прыходзіць да нас у снежні і кажа: «План па аспірантуры недавыканалі. Таму адну адзінку далі і філфаку. Дзе мы цяпер будзем шукаць чалавека на перыферыі? Калі? Прападзе адзінка. Іван Уладзіміравіч, — кажа мне, — паступайце». Агаломшаны такою прапановай, кажу: «Я ж і не думаў пра гэта, не рыхтаваўся». Пайшоў на параду да Алега Лойкі, а той кажа: «Я ўжо ведаю, што ёсць нягласнае распараджэнне двоек не ставіць. Паступай. Калі нават і дысертацыю не напішаш, то за 3 гады хоць начытаешся кніг уволю». За ноч прачытаў 700 старонак «Гісторыі КПСС». У галаве — каша. Паступіў.

Аднойчы на кафедры Ніл Гілевіч кажа: «Учора купіў у магазіне “Дружба” 2 тамы “Люду беларускага” з беларускімі народнымі песнямі Міхала Федароўскага. Хто такі Федароўскі?». Уся прафесура маўчыць. «Іван Уладзіміравіч, — кажа Ніл Сымонавіч, — тамы выйшлі пад рэдакцыяй А. Абрэмбскай-Яблонскай, а яна, ведаю, загадчыца кафедры беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта. Паспрабуйце ёй напісаць. Мо яшчэ і за мяжу паедзеце». Пішу. Адказ прыходзіць праз 2–3 тыдні: «Архіў Міхала Федароўскага ў Рукапісным аддзеле бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта, згодна кіраваць вашаю тэмаю». Так я апынуўся ў Польшчы на цэлых 10 месяцаў. Вось якое вялікае месца Гілевічаў у маім лёсе.

Слова пра беларускі фальклор

— Некалькі гадоў таму ў Мінску пабачыў свет двухтомнік энцыклапедыі «Беларускі фальклор» — першае ў гісторыі нацыянальнай культуры галіновае навукова-даведачнае выданне, якое асвятляе пытанні духоўнай культуры беларусаў. Выданне адлюстроўвае багацце мастацкай творчасці беларускага народа, разнастайнасць яе відаў і жанраў, створаных паэтычным словам вобразаў. У энцыклапедыі змешчана каля 3 тысяч артыкулаў, прысвечаных абрадам, звычаям, традыцыям і вераванням беларусаў, іх вусна-паэтычнай творчасці, народнаму мастацтву. Значная частка артыкулаў прысвечана фалькларыстычнай навуцы, яе гісторыі, асноўным тэндэнцыям развіцця, а таксама даследчыкам беларускага фальклору, яго збіральнікам і папулярызатарам.

Спадар Янка, ці задаволены Вы асабіста, як фалькларыст і даследчык фальклору, выхадам двухтомнай энцыклапедыі «Беларускага фальклору»?

— Энцыклапедыя «Беларускі фальклор» паказвае, што ў нас самая багатая ў Еўропе вусна-паэтычная творчасць (не будзем разбірацца, чаму). Але, каб праславіць беларусаў на ўвесь свет, неабходна было б ад душы паказаць нашу вусна-паэтычную творчасць грунтоўна і ўсебакова, а не лапідарна і сцісла, як гэта зроблена ў цяперашнім выданні (а была ж сітуацыя, калі гэту энцыклапедыю хацелі прыкрыць альбо выдаць у адным томе). Слоўнік энцыклапедыі «Беларускі фальклор», які я складваў на два тамы, аказаўся не выкананы амаль напалову: ці аўтараў не знайшлі адпаведных, ці проста паленаваліся (рэдактары нават не нюхалі фальклору, не ведаюць ніводнай персаналіі, не ведаюць, да каго звяртацца, каб зрабіць артыкул. І гэта не іх віна, а бяда), ці яшчэ нейкія прычыны. Усё ж энцыклапедыя выйшла. Але гэтага мала!

— Вы лічыце, што энцыклапедыя «Беларускі фальклор» павінна пабачыць свет не ў двух тамах, а значна больш?

— У дзесяці тамах, і не менш. Справа ў тым, што многія артыкулы пра розныя фальклорныя жанры без літаратуры, а яна ёсць (рэдактары не змаглі дапамагчы аўтарам). У энцыклапедычных артыкулах гэта вялікі недахоп. Многія артыкулы надрукаваны без прыкладаў-тэкстаў. Чытачу, каб ён паверыў, што ў нас фальклор не абы-які, менавіта яны патрэбны, як паветра, а не тое, што напісаў даследчык. Чытач сам зробіць выснову. І ўсё ж гэта можна было зрабіць. Чытачу ж можна было паказаць у кожным канкрэтным выпадку багацце нашага фальклору, каб ён бачыў, адчуваў яго высокую паэтычнасць, вобразнасць,

вымоўнасць слова, адчуваў яго гаворкасць, філасофскую глыбіню, уменне народа выказвацца сцісла, афарыстычна, смачна. Каб чытач не толькі прачытаў артыкул, а ўзяў гэтае слова на зуб, на смак, каб адчуў радасць ад судакранання з высокай паэзіяй, мудрасцю народа, яго ўменнем і вобраз ствараць, і слова адпаведнае знайсці, каб выказаць свае думкі і пачуцці.

— *Ды і пісаць ёсць аб чым?..*

— Пісаць ёсць пра што і паказваць што. Толькі патрэбны адпаведныя ўмовы. Скажам, персаналію абмежавалі настолькі, што, калі пра таго ці іншага чалавека мала біяграфічных звестак, фактаў, вядомы толькі працы фалькларыста, яго публікацыі, ён ужо ў энцыклапедыі не праходзіць. Тут патрэбен быў больш ашчадны падыход. А то падыход абсалютна няправільны. Успомніце, як у даведніку Л. А. Чарэйскага «Пушкин и его окружение» (Л., 1989, издание второе, дополненное и переработанное) змешчаны артыкулы: «Аграфена — по-видимому, прислуга у Гончаровых в Москве. Упоминается Пушкиным в письме к Н. Н. Гончаровой от начала июня 1830 года». «Богомолов — московский книгопродавец, букинист. Рассказывал И. А. Бунину о встрече и разговоре с Пушкиным». «Марченко Василий — секретарь Попечительского комитета при И. Н. Инзове, титул-советник. Пушкин мог встречаться с ним в Кишинёве». «Фишер Авраам Матвеевич — врач-акушер Бессарабской управы. Пушкин мог встречаться с ним за обеденным сталом у И. Н. Инзова (Кишинев, 1820–1823)». Вось дзе ашчаднасць!

— *І пра фальклор з Беласточчыны ў двухтомніку амаль няма згадкі…*

— На Беласточчыне пакуль фальклор жыве паўнакроўна. Наладжваюцца фестывалі «Беларускай песні». Тут выступаюць, дарэчы, добра, прафесійна, выконваючы мясцовы фальклор, розныя гурты. Мы іх фактычна ў энцыклапедыі абышлі, не наладзілі з імі або журналістамі «Нівы» ніякага кантакту. А гэта ж беларусы са сваім арыгінальным вусна-паэтычным словам, сваімі абрадамі, святамі, вераваннямі, забабонамі і г. д. Амаль поўнасцю абыдзены і людзі Беласточчыны, якія маюць дачыненне да вуснай народнай творчасці. Скажам, тая ж Людміла Панько, этнамузыколаг, якая да соцень песень, сабраных Міколам Гайдуком, расшыфравала мелодыі з

магнітафоннай стужкі. І гэта ж аўтэнтычны фальклор, жывы яшчэ, на шчасце, замацаваны ў людской памяці, выконваемы ў асяроддзі мясцовых сялян. А не такі, як цяпер у нас — апрацаваны, як казаў Рыгор Шырма, з мексіканскімі мелодыямі. Ці псеўдафальклор (такога артыкула ў энцыклапедыі найхутчэй, калі не напіша Уладзімір Конан, не будзе). Няма ў «Беларускім фальклоры» артыкулаў пра Н. Мушынскую, С. Лукашука, Я. Крупу, Э. Гойліка, Э. Цюкшу, В. Стахвюка, Я. Карповіча, А. Максімюка, пра журналістаў-нарысістаў, якія не раз пісалі пра мясцовы фальклор, фальклорныя фестывалі, мясцовыя святы, абрады, — В. Рудчыка, А. Чачугу, М. Лукшу, М. Хмялеўскага, М. Ваўранюка, Я. Целушэцкага, Г. Кандрацюк-Свярубскую і іншых. А на добры толк маглі б быць. Таму, ніколькі не жартуючы, кажу, што энцыклапедыю «Беларускі фальклор» трэба было выдаваць у 10 тамах.

— *Калі Вы згадалі Беласточчыну, то ў 1970-х гадах шмат пісаў пра фальклор Міхась Шаховіч…*

— На вялікі жаль, апушчаны (няма каму з мінчан напісаць) артыкул пра памерлага Міхася Шаховіча, які разам з Я. Леанчуком з 1977 года друкаваў у «Ніве» масу артыкулаў пра народную абраднасць (радзінную, сямейную, вясельную, пахавальную), пра легенды, выпрабаванні, магію, народную медыцыну, метэаралогію, птушак і звяроў, дрэвы, травы, кветкі, фізічныя і псіхічныя рысы чалавека, нябесныя свяцілы. А колькі Міхась Шаховіч — аматар-фалькларыст — надрукаваў запісаных ім на Беласточчыне прыказак і прымавак, загадак, легенд, твораў дзіцячага фальклору, народных гульняў, забаў і інш. Усё гэта трэба было б паказаць шырока, падрабязна. Бо Беласточчына пакуль, як наша Палессе, — вялікі рэзервуар аўтэнтычнага фальклору, хоць старэйшае пакаленне з кожным годам меншае, адыходзіць у іншы свет, забіраючы з сабою і тысячагадовую дасведчанасць, веды, практыкі на зямлі, творы вусна-паэтычнай творчасці з іх непераўзыдзенай паэтыкай і вобразнасцю, з іх гаваркім народным словам.

— *Спадар Янка, калі гавараць пра фальклор у цэлым, то, мне здаецца, у беларусаў ужо ёсць 6 тамоў толькі сабраных вясельных песень, не кажучы пра іншыя жанры…*

— Калі на з’ездзе славістаў даведаліся, што беларусы маюць ужо 6 тамоў вясельных песень, Еўропа літаральна «ўпала». У мяне ёсць

2 тамы пра ўкраінскае вяселле. Усё (і апісанне абраду) улезла ў 2 тамы. А Е. Раманаў нездарма беларускае вяселле называў своеасаблівай операй. Але дзе вы чулі ў оперы 208 арый (у кнізе «Люд беларускі. Вяселле» (Мінск, 1991), якую я складваў з архіўных матэрыялаў М. Федароўскага ў бібліятэцы Варшаўскага ўніверсітэта, апісанне беларускага вяселля ў Ваўкавыскім павеце ілюструюць 208 народных песень). Леаніла Малаш, якая складала гэтыя 6 тамоў беларускіх народных песень, не магла адбіцца ад соцень пытанняў даследчыкаў фальклору з розных краін. Не паверылі, дзівакі, што ў нас ёсць такое багацце. Фальклярыстку нават баранілі рускія, украінцы, палякі. А яна ж мае яшчэ 3 тамы вясельных песень, сабраных пазней, якія пакуль не выдадзены. Немцы дакляравалі ёй выдаць гэтыя 3 тамы, хоць абмежаваным тыражом. Каб тамы трапілі ў буйнейшыя бібліятэкі. Пакуль гэта не зроблена. Леаніла Апанасаўна з 1927 года, яе муж Анатоль Аксамітаў, вядомы наш навуковец і фальклярыст, доктар філалагічных навук, нядаўна памёр. Да яго смерці не стала і іхняга сына. Якая трагедыя. Яна апошнім часам хварэла. Разгарнуцца няма як. Але цяпер спадарыня Малаш крыху ачуняла і рыхтуе для «Беларускага кнігазбору» том навуковых прац, палявых запісаў Зарыяна Якаўлевіча Даленгі-Хадакоўскага — піянера беларускай, украінскай, польскай фальклярыстыкі, этнаграфіі, дыялекталогіі (пачатак XIX стагоддзя). Украінскія песні ў запісах З. Даленгі-Хадакоўскага выйшлі асобнай кніжкаю. Польскія Леаніла Малаш надрукавала ў часопісе «Lud». Толькі беларускія не выдаваліся. А калі ўсё збярэцца разам, будзе вельмі салідная кніжка. Наш вучоны вырасце ў вачах адукаванай Еўропы яшчэ больш. Як такім не ганарыцца. І падобных прыкладаў можна прывесці дзясяткі.

Беларускія прыпеўкі і жарты

— *Ведаю, што і Вы ўсё жыццё запісваеце ад людзей беларускія прыпеўкі, жарты, выразы, анекдоты і гэдак далей, адным словам фрывольны фальклор. Дарэчы, ён у нас слаба даследаваны. Раскажыце пра гэта.*

— Калі ляжаў неяк у бальніцы, у галаву пачаў лезці гэты самы фрывольны фальклор. Я пачаў яго запісваць. Ніл Гілевіч, калі мы сустракаліся на яго кватэры, аднойчы сказаў, што такі фальклор у нас вельмі багаты, але пакуль ніхто яго не выдаваў асобным томам ці тамамі. Некалі ўкраінскі фальклярыст Уладзімір Гнацюк назбіраў украінскага фрывольнага фальклору на некалькі тамоў. Але выдаў 2 тамы па-нямецку. Прапаў увесь цымус.

У 1949 годзе ў роднай вёсцы на вяселлі Адамчыкавага Валіка і Грыцэвічавай Мані я пачуў і запомніў такі тост: «Каб ваш ложак добра скрыпаў і да году сынок выпаў!». Пасля на вяселлі недзе ў 1980 годзе ў вёсцы Талькаўшчына на Слонімшчыне я за гэты тост выйграў першае месца. Ён заўсёды добра ўспрымаецца вясельнікамі.

Мой дваюрадны брат Сяргей у 1947 годзе, сам яшчэ смаркач, бо з 1939 года, памятаецца, спяваў прыпеўкі:

Пашоў дзед вальца,
Пашоў дзед вальца.
Вывернуў капусту,
Апарыў яйца.

Ці пра нейкую Палагею:

Пашла танцаваць
Наша Палагея:
Спераду барабан,
Ззаду батарэя.

Наш былы старшыня калгаса (ужо памёр), па-вясковаму Мікіцюк, выспеўваў пад мухаю:

Курыца зайца любіла,
Яна яму яйца прышыла.

Калі мой дзед Раман Сцяпанавіч мацюкаўся на бабу Наталлю Антонаўну, то казаў: «Ябіт тваю маць, няхай!». Нечаму абавязкова дадавалася гэта «няхай». А яна абавязкова парыравала: «Сучку!».

Мы, энцыклапедысты, ездзілі ў свой час у калгас на праполку і збор ураджаю капусты, морквы і г. д. Валодзя Сацута ўспамінаў, як там адна з жанчын выказвала сваю адзіноту:

Наварыла, напякла —
Няма каму есці.

Лягла, ногі развяла —
Няма каму лезці.

У архіве Міхала Федароўскага (рукапісны аддзел бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта) знайшоў такі запіс: «Вясною вол рые рогам зямлю і буіць: “Уебу-у-у, уебу-у-у!”. А верабей на плоце: “Чым, чым?!”. “Хуям-м-м! Хуям-м-м!”.

Наш зямляк з вёскі Вяценеўка Дзмітрый Супрун пачуў у Жыровічах: «Каб ты ўсраўся на вяселлі» — і праклён: «Каб тваю хату жабракі абміналі!». На экспромт Грышы (Рыгорам ён стаў пасля) Барадуліна

Памёр Бальзак,
Памёр Уну,
Сумуй, труна,
Па Супруну

Дзіма адказаў імгненна, і, па-мойму, здорава:

Даўно сумую
Па труне,
Ды як тут будзе
Без мяне.

Некалі Рыгор Барадулін пад псеўданімам Алесь Чабор надрукаваў у «ЛіМе» (1963. № 84) такую пародыю на Алега Лойку (Лойка, праўда, думаў, што аўтар — Пятрусь Макаль):

З БДУ выходзяць у людзі,
Расце ў СП кандыдатаў праслойка.
Калі зусім на рыфмы забудзе,
Дык акадэмікам стане Лойка.

Якубу Коласу прыпісваюць словы, што найчасцей кажуць на вяселлях. Алег Лойка сцвярджае, праўда, што гэта мо народныя словы з Мікалаеўшчыны:

Душа ў гарэлцы меру знае
І лішку не бярэ ніколі —
Як ракам стаў,
Дык і даволі…

Эпітафія на Грызель Грым Роберта Бёрнса ў перакладзе Язэпа Семяжона:

Спыніся, падарожны пілігрым,
Глядзі, якая д’ябальская ў смерці сіла,
Што нават гэту грыжу, Грызель Грым,
Загрызла і зубоў не пакрышыла.

І яшчэ адна з Роберта Бёрнса ў перакладзе таго самага Семяжона:

З такой укормленасцю твару
Вам быць бы шыльдай пры тавары,
Дзе надпіс гэтакі прыблізна:
Свіныя вушы, лыч і галавізна.

Пачуў ад Анатоля Валахановіча:

Вось і вер пасля гэтага людзям.
Я яму аддалась пры луне.
Ён узяў мае белыя грудзі
І вузлом завязаў на спіне.

І яшчэ ад Валахановіча:

Мяне мілы тузаў, тузаў,
Думаў, што я без рэйтузаў.
— Дурань ты, не рві штаны,
Гузік з левай стараны!

Бацька мой казаў пра надта вузкі загон зямлі: «Станеш сцаць — на чужое ляціць!». А на карову, якая залезла ў агарод, крычаў: «Вылазь, падло, каб табе моль голаў аб’еў!». Дурны смех мяне аж душыў, калі ўявіў карову з голай галавой — толькі рогі і чэрап, аб’едзеная моллю галава.

Памятаю, адзін раз зайшоў да Алега Лойкі. Туды заходзіць якраз Уладзімір Караткевіч. Ён так цікава заўсёды расказваў, нібы пісаў. Апавядаў пра адзін заходнебеларускі каляндар, дзе былі партрэты беларускіх паслоў і грамадскіх дзеячаў з рознымі подпісамі. Янку Станкевічу далі подпіс: «Не прымкнуў ні да якога клюбу». Калі мне

тут жа падпісваў сваю «Матчыну душу», Уладзімір Караткевіч напісаў: «Ад аўтара, які не прымкнуў ні да якога клюбу».

Люблю лавіць яркія, гаваркія словы, фразеалагізмы — асаблівасці любой мовы. Ну скажы, у каго ты сустракаў слова «аб'ясніць»? Я ў рукапісе Янкі Купалы ў яго музеі трапіў на такі радок: «Няхай цябе аб'ясніць розум ясны». Здорава, праўда! Бацька некалі казаў: «Мёрзлая зямля заскалела» (стала цвёрдаю як скала). Ён успамінаў аднаго жыхара Кракоткі, які еў блінцы: сем мазаных, сем німазаных, сем сухама — збольшага перакусіў. І яшчэ чуў: маленькі хлопчык, не проста хлапчаня, а хлапчачок, не зладзейчык, а зладзяйчук. Тоўсты чалавек — паўтарак, раскалі — два будзе. Цётка Надзя ў Слоніме казала: «Нейкія гэтыя картоплі патрупяшалі». У вёсцы маёй мовілі: сучка маленька, нізенька, як слончык на чатырох ножках. Пачуў ад бацькі таксама: ідзе нага за нагу, як назаўтра; е што гаварыць, ды німа чаго слухаць; з носа кап, ды ў рот хап; здохлік (той, хто кепска есць); трыбухлей (з вялікім жыватом); ужэ наш суп у сватэ збіраецца (пачаў кіснуць). Пачуў ад маці: «Мыслаўскі ты пярдзідуда!».

На вяселлі ў Салігорскім раёне казалі: «Дару вам кляновы ліст, каб першы сын быў трактарыст, гарманіст, праграміст ці яшчэ нейкі іст». Фёдар Янкоўскі некалі згадваў: «З мядком і цвік праглынеш»… Як бачыш, Сяргей, наплёў табе кучу і горбу, мех і торбу.

Беларускі дзіцячы фальклор

— Спадар Янка, Вы даследавалі беларускі дзіцячы фальклор — гэты дзіўны феномен беларускай традыцыйнай культуры. Але ён таксама не выдадзены асобнымі выданнямі так, як ён таго заслугоўвае. Том «Дзіцячы фальклор» (1972), які выйшаў у серыі «Беларуская народная творчасць», не ахапіў шмат тэкстаў, асабліва варыянтаў з многіх рэгіёнаў Беларусі. Зразумела, што адзін том і ёсць адзін. Хаця дзіцячы фальклор у нас багацейшы, чым у суседзяў, хоць рускія і ўкраінцы таксама нараджалі дзяцей, гадавалі іх, мусілі ім нешта спяваць, расказваць. А падросшы, дзеці самі нешта прыдумвалі, асабліва ў гульнях (жмуркі, гульня «ў ножыка», «у каменьчыка», у лапту і г. д.), лічылках (каб выбраць вядучага), загадках, пасля ў жанры страшылак, якія цяпер вельмі папулярныя, скажам, у рускіх (мо пад уплывам фільмаў жахаў). Што Вы можаце сказаць і расказаць, як даследчык фальклору, пра нашу вусна-паэтычную творчасць для дзяцей?

— Калі гаварыць пра нашу вусна-паэтычную творчасць для дзяцей і створанае самімі дзецьмі, бачым, колькі ў нас яшчэ не сабрана, колькі не апублікавана. З дзяцінства памятаю, як мама нам спявала:

Цілі-бом, цілі-бом,
Загарэўся кошчын дом.
Бяжыць курачка з вядром,
Залівае кошчын дом.

Дзіцячая фантазія адразу малявала і гэту кошку (шкада яе было), і яе пышны дом, і пажар, і курачку з вядром, якая яго тушыць. Ці ёсць гэты тэкст у томе «Дзіцячы фальклор»? Па-мойму, няма.

А вось непрыстойныя тэксты. Іх увогуле саромеліся друкаваць. Але ж яны ёсць. З маленства помніцца:

— Кажы: «І я!».
Пайду я ў лес.
— І я!
Ссяку сасну.
— І я!
Зраблю карытцо.
— І я!
Насяру ў карытцо.
— І я!
Свінні будуць есці.
— Э-э, дурная, сама еш!

Ці такое, якім спынялі, падмацоўвалі малых, якія надта ўжо прычэпліваліся, каб ім расказвалі казку:

— Расказаць казку?
— Раскажы, раскажы.
— Насраў кот у вязку,
Нёс, нёс каля калёс
І — тыц табе пад нос.

Усе прыклады, якія я тут прыводжу і буду прыводзіць, з галавы, з нашае Слонімшчыны, з мае Малое Кракоткі, ад маці і ад бабы Наталлі.

— *Давайце пачнем з калыханак.*

— Давай з калыханак — раздзела пазаабрадавай бытавой лірыкі. У нас многа варыянтаў (гэта ж адна са спецыфічных асаблівасцей фальклору), менавіта варыянтаў, вядомых па ўсёй Беларусі песенек. Прывяду некалькі прыкладаў гэтых даступных зместам і формаю, наіўнай займальнасцю, выразнасцю паэтычнага малюнка, прастатой кампазіцыі, абавязковай рыфмай — каб «складно было». А як яны развіваюць дзіцячую фантазію, як спрыяюць мысленню вобразамі:

Люлі, люлі, люлі,
Прыляцелі куры.
Селі на варотах
У чырвоных ботах.
Куры пазляталі,
Боты паспадалі.

* * *

Люлі, люлі, люлі,
Пашоў кот па дулі,
Памарозіў лапкі,
Скочыў на палаткі.
Сталі лапкі грэцца,
Німа дзе катку дзецца.

Як пасля такога не будзе ажыўляцца і працаваць дзіцячае ўяўленне?! Дарэчы, кот, і гэта ўсім вядома, — самы любімы персанаж нашых калыханак. Гэта і зразумела, ён быў у кожнай хаце, праз яго найперш малыя знаёміліся з жывёльным светам. Чаго толькі не прасілі ў ката ў калыханках (успомні цудоўную і па мелодыі калыханку Міхася Забэйды-Суміцкага) — укласці малога ў люльку, пазабаўляць яго. Каб хутчэй заснуў, прынесці паясок, пайсці на таржок, каб купіць малому піражок, на вулку, каб купіць булку, і г. д.

А гайчуканкі? У нас гайчукаць — падкідаць дзіця на калене, каб не плакала, пагуляць з ім. Некалі мая баба Наталля спявала нам такую гайчуканку:

Гоп, гоп, гопа-па,
Чорна срака у папа,
А ў папіхі белая, —
Ён за ёю бегая.

Я даў фалькларыстам гэты тэкст. Яны надрукавалі яго ў томе «Дзіцячы фальклор», але адрэдагавалі: сраку замянілі на морду.

Успомнілася і такая гайчуканка:

Гоп, камень-валун,
За каменем горка.
Пасеяла буракі,
А вырасла моркаў.

Малое само пачынае думаць і ўяўляць: як так, пасеяла буракі, а вырасла морква? Відаць, недарэка пераблытала насенне. Што яна не бачыла, што сее? Ці што?!

А вось гульні з пальчыкамі, ножкамі малышні, прыгаворкі-забаўлянкі пра іх. Іх тысячы:

Кую, кую ножку,
Паеду ў дарожку.
Дарожка крывенька,
Кабылка сляпенька.
Жарэбятко пад мосцік,
А Вася цап-царап яго за хвосцік.

* * *

Кацюты, кацюты,
Ладу, ладу, ладкі.
Дзе былі?
У бабкі.
Што рабілі?
Муку малолі.
Дзе падзелі?
Мышкі з’елі.
Куды панеслі?
Сюды, сюды, сюды (у рукаў).

Па-мойму, такія варыянты, калі не мыляюся, у нашых фальклырыстаў, у хрэстаматыях не траплялiся. Ці забаўлянкі пра казу рагатую:

Ішла каза рагатая,
Барола дзіця пузатае,
Калі, калі, калі.

(Двума пальцамі паказвае маломy, як каза барола яго ў жывоцік.)

Ці наша «Сарока-варона». Па-мойму, нашы варыянты арыгінальныя. Мяркуй сам:

Сарока-варона
Дзеткам кашку варыла.
Гэтаму дала,
Гэтаму дала,
Гэтаму дала,
Гэтаму дала.
А гэтаму чык —
Галоўку адцяла.

* * *

Сарока-варона
Дзеткам кашку варыла.
После ўсіх лічыла.
Гэтаму дала,
Гэтаму дала,
Гэтаму дала,
Чацвертаму дала.
А гэты малы гультай:
Круп ні драў,
Хлеба ні мясіў,
Вады ні насіў.
Яму кашка на паліцы,
У чарапіцы.

— *Адным з жанраў дзіцячага фальклору з'яўляюцца лічылкі. Даволі папулярныя былі ў маё маленства, ды і зараз.*

— Лічылкі вельмі простыя па змесце і форме, часам нават без усялякага сэнсу, абы складна было:

Анцы, цванцы,
Трычы, рычы,
Эны, бэны,
Мэны-вэк.

* * *

Кацілася торба
З высокага горба.
А ў той торбі
Хлеб, пшаніца.
З кім ты хочаш
Падзяліцца?

* * *

Міхась, Сцяпан,
Падай стакан.
Падай лімон,
Выходзь вон.

Ёсць яшчэ заклічкі, прыгаворкі. Нашых варыянтаў, па-мойму, у друку не было:

Дождждык, дождждык,
Секані.
Я паеду на кані.
Богу маліцца,
Хрысту хрысціцца.

* * *

Дождждык, дождждык,
Перастань.
Я паеду на Растань.
Богу маліцца,
Хрысту хрысціцца.

* * *

Ядзерка, ядзерка (божая кароўка),
Паляці на неба,
Прынясі нам хлеба.

Песенька ці лепш прыпеўка пра бусла, якую апрацаваў некалі наш слонімскі паэт Кандрат Лейка:

Бусел, бусел, клекатун,
Узяў бабу за каўдун.
Валачыў, валачыў,
Ды ў карыце намачыў.

— А ў Кандрата Лейкі верш гучыць так, напісаны ажно ў 1883 годзе:

Бусел, бусел, галяндач,
Пашоў жыта аглядаць.
Яшчэ жыта зеляно,
Буслу ногу адняло,
Скача бусел на кію,
Кляне доленьку сваю.

Дарэчы, акрамя прыпевак беларускі дзіцячы фальклор багаты на загадкі. У 1989 годзе Вы склалі і выдалі цэлую кніжку беларускіх загадак.

— Да вайны на Палессі ад 16-гадовай дзяўчынкі руская фальклярыстка Рыбакова запісала больш за 100 загадак. Яны ў том «Беларускай народнай творчасці» не ўвайшлі. У нас іх безліч. Вось некалькі. «Загану загадку — вымі з сракі ягадку, абліжы і зноў улажы» (лыжка і міска). «Дзед на бабі рыпаў, рыпаў, пакуль з яе кіндзюк выпаў» (баба і журавель у калодзежы). «Авечка ў карові» (нага ў шкарпэтцы з авечай воўны ў чаравіку, які зроблены са шкуры каровы). Ці многа такіх у кніжках фальклору?

— А скорагаворкі?

— Гэта ж скарб для любога лагапеда (беларускамоўнага найхутчэй не знойдзеш). Паспрабуй сказаць, вымавіць спалучэнне нялёгкіх літар ці складоў хутка, каб не зблытацца. Напрыклад, «дзе цётчынаму дзядзьку дзецца?». Дарэчы, я сам гэта прыдумаў. Па-мойму, у чытанкі для дзяцей іх трэба ўключыць паболей. Ці многа іх выдавалася асобнымі кніжкамі? Я ведаю толькі пакуль сваю кніжку «Мама мышка сушыла шышкі». У такія чытанкі, відаць, трэба ўключаць і аўтарскія творы. Многія нашы паэты спрабуюць іх пісаць. Гэта ж гульня са словам, выпрабаванне яго эўфанічных магчымасцей.

— Цяпер сталі папулярнымі страшылкі. Рускія нават пішуць пра іх навуковыя даследаванні.

— Я да іх адношуся неяк кансерватыўна. Лічу, што яны нічому добраму дзяцей не навучаць. Але дзеці любяць страшылкі. Асабліва сучасныя. Калі я чытаў лекцыі па беларускім фальклоры (1988–1997), прасіў студэнтаў даваць мне праклёны і страшылкі. І быў здзіўлены, калі адна студэнтка-мінчанка, якая працавала ў дзіцячым садку, дала мне тэксты на беларускай мове. Ну, ці не цікавая сваёй незвычайнасцю такая страшылка (а можа, проста гумарэска):

Дзедка старэнькі
Пайшоў у лясок,
Дзедка старэнькі
Прысеў на пянёк.
Выбух!
Доўга над лесам
Ляталі штаны —
Гэта праклятае
Рэха вайны.

Каб спыніць тых малых, якія разышліся не на жарты, у нас казалі:

Мышка здохла,
Хвост аблез.
Хто прамовіць,
Той і з’есць.

Ніхто не хацеў есці здохлую мыш, таму адразу замаўкалі. Або вось як абыгрывалася імя Ліда. Колькі тут гумару. Праўда, хто меў такое імя, крыўдзіліся:

Ліда-гніда,
Вош пузата,
Вышла замуж
За салдата.
А пасля і за матроса,
Што падмазываў калёса.

Мяне заўсёды расчульвалі песенькі ў казках. Яны нейкія вельмі сентыментальныя, быццам разлічаны, каб малое пашкадавала персанажаў, што трапілі ў бяду. Вось як жаласна пеўнік, якога ліса, абдурыўшы, схапіла, просіць катка:

Коце, браце,
Мяне ліска нясе
У высокія горы,
У глыбокія норы.
Па барах, па каменні,
Па ўсялякім зеллі.
Ратуй, братка, мяне,
Адбяры мяне ў яе.

У казцы каза просіцца ў сваіх казлянят, каб адчынілі:

Дзетачкі, казлятачкі,
Я ваша мама.
Чуць дадому прышла,
Малачка прынясла.
Поўны цыцы малачыцы.

Слухаючы казку, перачытваючы за персанажаў, малая ўнучка з вочкамі, поўнымі слёз, прыцiскаецца да цябе, ёй страшна, яна іх шкадуе, гатовая вось-вось заплакаць.

Цепяху, лепяху,
Сем вёрст па маху.
Плыве па балоце змей.

Малая перажывае, што гэтая пачвара можа паесці галоўных герояў, якія робяць дабро людзям. Думаю, што тут болей спагаднасці, дабрыні, светлых пачуццяў, чым у рускіх страшылках:

Маленький мальчик
Нашёл пулемёт,
Больше в деревне
Никто не живёт.

* * *

Мальчик на кухне
Варил холодец,
Рядом валялся
Безногий отец.

Ну, скажы праўду, чаму могуць навучыць такія «творы»? Думаю, што нічому добраму і гуманнаму. Не так сабе на радзінах беларусы жадаюць немаўляці тры долі ўзяці: хлебавую, салявую, здаровейкую. Толькі калі змалку ў душу дзіцяці будзе закладзена тое, што вучыць яго добраму, светламу, спагаднаму, у будучым народзіць Чалавека, народзіць тую асобу, якая будзе думаць не толькі пра сябе, а і пра іншых. Усяму гэтаму выдатна вучыць наш дзіцячы фальклор. Таму і кажу, што лепшыя ўзоры трэба збіраць, друкаваць, каб выхаванне маладога пакалення ішло на высокім педагагічным узроўні, каб яно расло здаровае, вясёлае, радаснае, каб любіла бацькоў сваіх, суседзяў, усіх добрых людзей, каб думала, як не перашкаджаць жыць іншым, як дапамагаць слабейшым, як шкадаваць усё жывое на зямлі.

Пра кнігі і календары

— Спадар Янка, ведаю, што Вы ўсё жыццё з'яўляецеся заядлым бібліяфілам. Калі гэта не сакрэт, якія каштоўныя і арыгінальныя кнігі вы маеце ў сваёй асабістай хатняй бібліятэцы?

— Ці варта хваліцца? Але табе па сакрэту раскажу, што ў мяне цікавейшага ёсць. Па-першае, гэта зборнік Гальяша Леўчыка «Чыжык беларускі» (1912), тры тамы «Матэрыялаў…» П. Шэйна (1887–1893), том «Смаленскага этнаграфічнага зборніка» У. Дабравольскага (1891), зборнік А. Сержпутоўскага «Сказки и рассказы белорусов-полешуков» (1911), 8 тамоў «Люду беларускага» М. Федароўскага (1897–1981), камплекты часопісаў «Kwartalnik Litewski», «Калосьсе», газет «Наша ніва» (1906–1915), «Гоман» (1916–1918), «Беларускі го-

лас» (Таронта), часопіса «Полымя» за 1945–1955 гады. «Полымя» мой вясковец Аляксандр Іванавіч Жыткевіч хацеў выкінуць у касцёр, а я забраў. Маю таксама кнігі «Zoologica» Юндзіла (1807, 1827), «Piosenki wiesniacze znad Niemna i Dzwiny» Яна Чачота (1846), «Opisanie powiatu Borysowskiego» Я. Тышкевіча (1847), «Sztuka u słowian» Ю. Крашэўскага, «Dzieje Litwy» К. Скірмунта (1886), «Apawiadannia i lehendy wiersam» (1914), «Dudka bielaruskaja» М. Бурачка (1914), «Памятная книжка Виленского генерал-губернаторства на 1868 год» (1868), «Программы для собирания особенностей народных говоров» Я. Карскага (1897), «Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича» С. Пташыцкага (1899), «Беларусы», т. 1 Я. Карскага (1904), «Беларускія народныя песні» С. Малевіча (1907), якія падараваў мне некалі Мікола Лобан, «А хто там ідзе?» Янкі Купалы з нотамі (1909), «Обзор новейшей русской истории» М. Доўнар-Запольскага (1912), «Материалы по этнографии Гродненской губернии» Е. Раманава (т. 1–2, 1911–1912), «Вянок» Максіма Багдановіча (1913, 1927), «Движение белорусов к национальному возрождению» А. Навіны (1914), «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» М. Доўнар-Запольскага (1919), «Дзіцячыя гульні» Л. Чарняўскай (1919), «Расейска-беларускі слоўнік» М. і Г. Гарэцкіх (1920), «Беларусь» Л. Родзевіча (1922), «Хрэстаматыя беларускай літаратуры» М. Гарэцкага (1923), «Малочная карова» Я. Пачопкі (1923), «Навука спеву» А. Грыневіча (1923), «Апавяданні» Адама Бабарэкі (1925), «Якуб Колас у літаратурнай крытыцы» (1926), «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» В. Ластоўскага (1926), «Снапок» А. Паўловіча (1927), «Па рэвізіі» М. Крапіўніцкага, «Модны шляхцюк» К. Каганца (1928), «Рунь веснаходу» (1928), «Беларускі спеўнік з нотамі» (1929), «З роднага загону» А. Зязюлі (1931), «Лясныя хаткі» В. Біянкі (1931, пераклад Зоські Верас), «Наша песня» Р. Шырмы (1938) і іншыя.

— О, Ваш кнігазбор можна параўнаць хіба што з кнігазборамі Масальскіх у Белічанах, Оштарпаў у Дукорах, Слізняў у Новых Дзявяткавічах, Пуслоўскіх у Песках і ў Альбярціне, Храптовічаў у Шчорсах. Але акрамя кніг Вы ўсё жыццё калекцыянуеце беларускія календары. Якія цікавыя календары маеце ў сваёй калекцыі? І ці не пара напісаць і выдаць добрую кніжку пра беларускія календары?

— Я маю вельмі шмат матэрыялаў па календарах. Можна напісаць вартую кніжку. Але ўсюды, як казалі ў нас дома, не ўскураеш. Калі Бог і лёс мне жыцця адпусціць, я такую кніжку напішу. Артыкулы мае пра календары ўжо былі змешчаны ў некаторых энцыклапедыях Беларусі з ілюстрацыямі, наколькі іх можна было ілюстраваць. Маю здымкі такіх календароў, як «Kalendarz polski, y ruski» (Супрасль, 1714), «Гаспадарчы каляндар» (Гродна, 1780), «Kalendarz białoruski na rok pański» (Магілёў, 1793), «Kalendarz polityczy Połocki na rok pański 1802», «Календарь Северо-Западного края на 1890 год» пад рэдакцыяй М. Доўнар-Запольскага (Масква), «Северо-Западный календарь на 1893 год» пад рэдакцыяй А. Слупскага (Менск).

У сваёй хатняй бібліятэцы маю календары-кніжкі «Нашай нівы» на 1910, 1911, 1913 гады. Ёсць насценны каляндар «Нашай нівы» на 1913 год, каляндар «Заранка» (Мінск, 1919), «Bielaruski kalendar Swajak na 1919 hod», «Bielaruski kalendar Kryniсa na 1920 hod». Маю заходнебеларускія календары на 1924, 1929, 1932 гады, каляндар Сахарава (Рыга) на 1937 год. Ёсць усе беластоцкія беларускія календары ад 1957 года. Маю беларускі праваслаўны каляндар на 1968 год, мінскія календары на 1974, 1976 гады, каляндар «Янка Купала і Якуб Колас», выдадзены да іх 100-годдзя з дня нараджэння ў 1982 годзе, шыкоўны каляндар «Шляхам Францыска Скарыны» (1990), увесь адрыўны каляндар «Родны край» з 1990 года, беларускі каляндар на 1991–1993 гады (выданні нашай энцыклапедыі, пасля 1993 года захлынуўся). Маю ксеракопію вельмі цікавага артыкула А. Мілавідава «Русский календарь в Северо-Западном крае, его историческое значение» (Вільня, 1908). З адрыўных беларускіх календароў ёсць толькі адзін на 1939 год, які ты мне, Сяргей, падараваў.

Алег Лойка і сябры

— Шмат кніг і календароў у Вашу калекцыю трапілі ад знаёмых, сяброў, калег па працы. З кім Вы сябруеце і сябравалі ўсё жыццё? Ці ёсць у Вас сябры, пра якіх можна сказаць, што вас вадою не разальеш, ці вас вада не размые, ці вашы прыязні сам чорт не разарве?

— Самым дарагім, самым лепшым маім сябрам, з якім ішлі поплеч болей за 50 гадоў, быў прафесар, доктар філалагічных навук, выдатны беларускі паэт і празаік, перакладчык, крытык, літаратуразнавец,

Чалавек з вялікай літары, слонімец ад нараджэння, улюбёны ў свой горад, — Алег Антонавіч Лойка. Усе думалі, што мы сваякі. Але ж гэта не так. Мой дзед Лявонь (па-мясцоваму Левась) быў чыгуначнікам. Лёс занёс яго ажно ў Іркуцк. Калі пачалася ў 1914 годзе Першая сусветная вайна, баба Зося (1880–1929), забраўшы дзяцей на воз, падалася таксама туды. Неяк даехалі. Быў там дзед па бабе (значыць, мой прадзед, які там, у Іркуцку, і памёр), мой бацька (1909–1987), яго сёстры Надзя (1908–1987) і Вольга (1902–1982). Там у 1916 годзе нарадзіўся мой дзядзька Сяргей (працаваў на чыгунцы ў Баранавічах, але калі яму паведамілі, што ім цікавіцца НКВД, уцёк у Польшчу). Дзядзька добра ведаў польскую мову, жыў у Кашалінскім ваяводстве. Я некалькі разоў гасціў у яго. Цяпер ён ужо памёр.

Прадзед бачыў у Іркуцку, што там, калі хаваюць нябожчыкаў, у магіле паяўляецца вада. Паказваў, што хоча памерці ў сухой зямлі, у Беларусі. Добра памятаю, як жыхар нашай Малой Кракоткі Ігнат Данілавіч Мічуда расказваў, што калі быў яшчэ падлеткам, бачыў, як наш нямко страшэнна плакаў над жарабіцаю, якую забіў на пашы гром. Мусіць, любіў гэту кабылу па-свойму, бо не толькі плакаў, а абдымаў яе. Відаць, ведаў, што такое конь у гаспадарцы селяніна.

У 1921 годзе дзед Лявонь дастаў ад уладаў цэлы вагон і вяртаўся з сям'ёй дахаты ў Беларусь, якая была ўжо пад Польшчаю. На вакзале ў Іркуцку заўважылі, што па пероне ходзіць малады чалавек з чамаданчыкам і водзіць за ручку дзяўчынку (аказалася, што гэта быў бацька Алега, Антон Цімафеевіч Лойка з-пад Дзярэчына, які прасіўся ў Беларусь, а дзяўчынкай была яго родная сястра Марыся, Алегава цётка). У кнізе «Дрэва жыцця» Алег Лойка пра гэта напісаў падрабязней. Мой дзед Лявонь узяў Антона Цімафеевіча ў свой вагон.

— Расказваў і мне пра гэты выпадак Алег Лойка. Ягонаму бацьку тады было 20 гадоў, а сястры — 13. Эшалон ішоў за эшалонам, але ніхто не браў гэтых сірот, што прасіліся ў Беларусь на Зэльвеншчыну. Ды, на шчасце, знайшоўся з Гродзеншчыны чалавек, які на свае харчы, у свой вагон-цялятнік узяў двух сірот з Крывіч. «Быў гэта бацька цёткі Надзі — Лявон Саламевіч з Кракоткі. Шлях быў далёкі з Іркуцка да Зэльвы. Пасястрыніліся, пабраталіся — мой бацька Антон з сынам Лявона Валодзем, аднагодкі-дзяўчаткі Надзя і Маруся», — часта згадваў мне пры сустрэчы Алег Антонавіч.

— Алег Лойка мне больш за іншых дапамагаў. Спрабаваў вучыць пісаць рэцэнзіі, хоць іх не друкавалі. Дапамагаў разбірацца ў літаратуры. Як аспірантам, мною афіцыйна кіраваў загадчык кафедры беларускай літаратуры філфака БДУ Міхась Рыгоравіч Ларчанка. Але трэба ўжо нарэшце прызнацца, што ён нават не прачытаў маёй работы. Алег жа чытаў, правіў, крэсліў, падказваў, што і як лепш рабіць, як пісаць навуковую працу. Калі на абароне ў траўні 1971 года я сказаў у заключным слове, што ў мяне было два кіраўнікі — Міхась Ларчанка і Алег Лойка, Ларчанка нават пакрыўдзіўся, бо круціў носам. На банкет, праўда, прыйшоў.

Алег Лойка цяпер вярнуўся і жыў у родным Слоніме. Калі ён застаўся без правай нагі — я страшэнна за яго перажываў. А перажываў таму, што ён мне быў як брат, як мудры настаўнік, лепшы друг. Яго бацька Антон Цімафеевіч быў вельмі задаволены, што мы з Алегам сябруем. Алегава маці Марыя Іванаўна была маёй матулькаю хроснаю, трымала мяне малога ў Альбярціне да Хрыста. Бацькі былі бедныя, поп і ксёндз бралі за хрышчэнне болей, дык яны, толькі каб дзіця было ахрышчана, аддалі мяне-малечу ў рукі ўніяту. У мяне ёсць метрыка майго хрышчэння ў Альбярціне, падпісаная — кім ты думаў? — самім Антонам Неманцэвічам.

— Няўжо? Вось гэта навіна. Антон Неманцэвіч — выдатны беларускі ўніяцкі царкоўны дзеяч. У свой час скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю і Петраградскую каталіцкую духоўную акадэмію. З 1929 года быў сябрам ордэна езуітаў, прыняў усходні грэка-каталіцкі абрад і прыехаў у Слонім у Альбярцін, дзе быў настаяцелем грэка-каталіцкай царквы, а з 1933 года — у Сынковічах. Выдаваў і рэдагаваў часопіс «Да злучэньня». Многія слонімцы да сённяшніх дзён яго памятаюць. Але вернемся да Алега Антонавіча Лойкі.

— Колькі мы, калі я жыў блізка ад Алега, на вуліцы Янкі Маўра ў Мінску, перагаварылі, гуляючы кожны вечар па дарожцы ў дварах. А колькі гарэлкі выпілі! Я даў нават назву аднаму з яго зборнікаў вершаў — «Дзівасіл». У мяне ўсе яго кнігі з аўтографамі. А гэта ні мала, ні многа — 101! Калі я выдаў манаграфію пра Міхала Федароўскага, падпісаў яе цётцы Надзі, старэйшай бацькавай сястры, у чыёй хаце на Цагельнай вуліцы ў Слоніме яе напісаў, падпісаў матульцы, якая

сказала, што гэта пасля Алегавых кніг, для яе самы дарагі падарунак, Алегу і Лілі, натуральна, былі падпісаны самыя першыя экзэмпляры. Так што Алег Лойка — мой самы дарагі, самы сардэчны, самы разумны, шчыры, самы вялікі сябар застаўся на ўсё жыццё. Яго я любіў больш за ўсіх на свеце! Ён быў маім настаўнікам, маім аднадумцам, кумірам, маім вечным захапленнем! На вялікі жаль — быў…

— Ведаю, што Вы шчыра сябруеце і з Віктарам Чабаненкам — прафесарам з Запарожжа…

— Гэта сапраўды так. Я перапісваюся з ім фактычна ўсё свядомае жыццё — з 1968 года, калі ён быў у нас у Мінску на адной навуковай канферэнцыі, дзе мы пазнаёміліся. Я лётаў да яго ў Запарожжа ў 1980 годзе. Ён паказаў мне Днепрагэс, Хорціцу, востраў, дзе жыло казацкае войска, звадзіў ва ўкраінскі тэатр. А жонка яго частавала мяне сапраўдным украінскім баршчом (з гесем, і каб лыжка стаяла ў місе). Меў гутаркі з яго бацькам, які ў 1933 годзе перажыў голад на Украіне, бо вакол стаялі кардоны войскаў НКВД і выйсці куды-небудзь было немагчыма. Здыхайце дома! Расказваў жахі, як у сваім сяле (цяпер яно затоплена Запарожскім морам) іх 5 маладых хлопцаў хавалі мёртвых. Гутарыў і з маці Віктара. Аднойчы мой сябра пажартаваў: «Янка, давай сфатаграфуемся каля мае кніжнае паліцы. Мо я, чым чорт не жартуе, стану прафесарам». «Абавязкова станеш», — сказаў я сябру. І ён ім стаў. Быў дэканам філфака Запарожскага ўніверсітэта болей за 10 гадоў. У бібліяграфіі да 60-годдзя В. А. Чабаненкі болей за 600 публікацый, а цяпер каля 1000. Закруціць яму ў галаве, лекцыю па параўнальным мовазнаўстве чытае па-беларуску. На перапынку студэнты пытаюцца: «Віктар Антонавіч, адкуль Вы ведаеце беларускую мову?». «То я ж білорус», — жартуе прафесар, украінец з дзядоўпрадзедаў. Калі ў Запарожжы стваралі беларускую суполку, адзіны, хто на сходзе выступіў на чыстай беларускай літаратурнай мове, быў прафесар Віктар Чабаненка. У яго на паліцах стаяць творы Купалы і Коласа, Брыля і Быкава, Пташнікава і Адамчыка, Сачанкі і Лойкі, Максіма Багдановіча (як ён яго выдатна пераклаў па-ўкраінску!) і Барадуліна, Цёткі і Гілевіча, Макаля і Сіпакова і іншых беларускіх літаратараў. Так што нашае сяброўства (ад яго ў мяне некалькі паліц украінскай літаратуры) не гасне ўжо каля 40 гадоў.

Яшчэ адзін мой сардэчны сябар жыве ў Чэрвені. Гэта Яўген Антонавіч Несцяровіч, мой аднакурснік, былы выдатны, нават скажу — ад Бога, настаўнік (пакінуў выкладаць з-за інфаркту), які мяне некалі жаніў, а пасля я быў на і на яго вяселлі. У сям'і гэтага сябра заўсёды адпачываю душою, такія добрыя ён і яго жонка Шура людзі! Калі быў нядаўна ў іх гасцях у Чэрвені, на дачы за багатым сталом жанчыны павялі гаворку пра тое, чаму мы такія дружныя, сардэчныя, добрыя, таварыскія, нават добрасардэчныя. Я ім патлумачыў: «Усё гэта ад таго, што мы з вамі з вялікіх сялянскіх сем'яў, ведаем, што такое голад, што такое не мець абутку, касцюма ў маладосці, калі хочацца апрануцца як найлепш, а няма ў што, калі хочацца перад дзяўчатамі выглядаць у новых чаравіках, а на нагах лапці ці чуні. Я на ўсё жыццё запомніў сялянскую без гучных слоў педагогіку і буду помніць яе да скону: маці падала на стол. Вялізную патэльню са скваркамі (сама мо была і галоднаю), усе кінуліся, каб схапіць найбольшую, бацька падняў лыжку, усе ад патэльні адхіснуліся, ён не сабе ўзяў самую большую скварку, а сунуў самаму меншаму нашаму брату Віцю і сказаў: «Бяры, засранец, бо з'ядуць і скажуць, што так і было!».

Шчыра сябраваў з Генам Шупенькам, выдатным нашым крытыкам, некалі класным музыкантам, якому за ігру на Нямізе нават без святла мы ў 1956 годзе купілі курсам баян (хлопцы скінуліся па 25 рублёў, дзяўчаты — па 15 рублёў). Гена перанёс 8 аперацый. Але мы не забыліся, як напаўгалодныя, але вясёлыя, з 1955 года жылі на Нямізе, 21, пакой 6 у Мінску (у гэтым пакоі, як высветлілася, некалі жыў Алег Лойка). Гэта быў шчаслівы час!

— І, вядома ж, шчыра сябравалі з Генадзем Каханоўскім?

— Гэта быў добры і надзейны сябра, якога ўжо, на жаль, няма з намі. Ён быў і доктарам гістарычных навук, і краязнаўцам (ведаў Беларусь як свае пяць пальцаў), і музеязнавец (працаваў у краязнаўчым музеі ў Маладзечне адзін час), вечны вандроўнік па родным краі, па далёкіх краях таксама. Хто яго знаў, чалавека з ціхім голасам (як толькі ён вёў вяселлі?), але чалавека велізарнай сілы духу, у якога мы, здаецца, мацнейшыя за яго фізічна, вучыліся гэтай любові да свайго роднага, не можа шчыра не пашкадаваць, што яго ўжо няма, а ён цяпер нам так патрэбен. Ён натхняў нас рабіць менавіта для свайго народа. Не ленавацца, не ныць, не кіснуць, а працаваць, бо

застаецца толькі зробленае. Адным словам, сваім прыкладам Генадзь Каханоўскі пацвярджаў выдатныя словы Петруся Броўкі: «Мая душа, яна не спіць, чырвоным полымем палае, зялёным полымем гарыць». Ці калі Жоліо-Кюры спыталі, для чаго яму такія альтруістычныя грамадскія нагрузкі, якія ён мае, ён адказаў выдатным пытаннем: «І калі я гарэць не буду, і калі ты гарэць не будзеш, дык хто ж тады разгоніць цемру?». Словы, якія мне падабаюцца, якія нам, цяперашнім беларусам, не варта забываць.

— *Спадар Янка, відаць, добрымі сябрамі да сённяшніх дзён застаюцца і Вашы аднакласнікі?*

— Не будзе граху, калі ўспомню сваіх аднакласнікаў. У 1955 годзе мы скончылі Вялікакракоцкую сярэднюю школу (ужо, на жаль, зачыненую). З маёй Малой Кракоткі сябрам з дзяцінства застаецца Васіль Леўчык. Разам некалі пасвілі коней на раніцу, на начлезе. Спалі пад адною буркаю. Разам хадзілі ў грыбы, касілі, аралі. Спрабавалі нават «сачыняць» нешта накшталт «сноў» (адзін пачынаў, а другі працягваў) — апавяданні ці аповесці «без канца». Ён адзіны ў нашым класе быў сярэбраным медалістам. Я з ім доўга сядзеў за адной партай. Скончыў Васіль Мінскі політэхнічны інстытут. Быў начальнікам РЭС у Слоніме. Цяпер пенсіянер. Калі я захварэў, ён шмат разоў званіў са Слоніма, выказваў спачуванне. А калі памерла мая жонка, многа раіў патрэбнага, нават прыязджаў да мяне ў Мінск. Добра пагутарылі, паўспаміналі нашу вёску, наша не заўсёды радаснае маленства, школу, настаўнікаў. Такое многа значыць у нашым жыцці, ці не праўда?

Сябрам застаецца аднакласнік Міша Рудак з Рудаўкі. Доктар-акуліст першага класа. Зрабіў 10 тысяч аперацый.

Аднакласнік Тадзік Крушневіч з вёскі Сялявічы стаў кандыдатам фізіка-матэматычных навук. Мог бы быць доктарам. Але жыццё так склалася, што стаў (нездарма ў класе мы называлі яго прафесарам) спецыялістам па перагонцы нафты. Пабудаваў у ЗША завод. Жыве і яшчэ працуе ў Кіеве. Кожны раз, калі едзе ў свае Сялявічы або да сястры ў Слонім, бывае ў мяне ў Мінску, не мінае, на шчасце. Як забудзеш пра такіх хлопцаў (Слонімская кніга «Памяць» Крушневіча ўспомніла па маёй падказцы, а Леўчык і Кулак нават не згадваюцца. Крыўдна!). Што тут скажаш? Як казаў некалі мой бацька: «Е пра што гаварыць, німа чаго слухаць!».

У сэрцы, у душы жыве пачуццё шчырай удзячнасці сябрам, якія цябе не цураюцца, памятаюць, наведваюць. Так і павінны жыць людзі, калі яны людзі, а не чурбаны.

У адным з вершаў Алег Лойка напісаў: «Якое шчасце мець сяброў!». Гэта чыстая праўда, незапярэчная ісціна. Чалавек, калі ён пустышка, не ардынарнае смецце, не чэрствы вырадак, не манкурт, як трупа Мінскага тэатра юнага гледача, якая нядаўна без прымусу перайшла на рускую мову (французы абараняюць сваю мову ад англійскай экспансіі на дзяржаўным узроўні, законам), павінен мець шчырых аднадумцаў, сяброў, на якіх можа разлічваць у любы час дня і ночы, якія падтрымліваюць яго, калі не матэрыяльна, то добрым шчырым словам у кожную цяжкую хвіліну. Сябры павінны быць! А як жа інакш?! Хай ім заўсёды будзе добра, светла і цёпла, радасна і шчасна на гэтым свеце!

2010

Пра першага рэдактара Слонімскай раённай газеты

Першым рэдактарам Слонімскай раённай газеты быў Іосіф Чарняўскі, які 26 верасня 1939 года выпусціў у свет першы нумар газеты «Вольная праца» (так тады называўся «Слонімскі веснік»).

У другой палове 1980-х гадоў я пазнаёміўся з Іосіфам Антонавічам, шчыра з ім сябраваў, перапісваўся, некалькі разоў рабіў з ім інтэрв'ю. У маім хатнім архіве да сённяшніх дзён захоўваюцца яго лісты, паштоўкі, фотаздымкі, газеты з ягонымі публікацыямі. Гэта быў даволі шчыры чалавек, адкрыты, цікавы. Ён мне заўсёды казаў, што журналіст павінен і ў крытычных матэрыялах бачыць таксама добрае, нельга ўсё сячы з пляча. «Крытыка не павінна быць “бруднай”, — казаў заўсёды Іосіф Антонавіч.

Першага рэдактара Слонімскай раённай газеты ўжо няма на гэтым свеце. Але я часта яго прыгадваю, таму і гэта публікацыя няхай будзе данінай яго светлай памяці.

З біяграфіі

Такім прыехаў у Слонім Іосіф Чарняўскі ў верасні 1939 года

Нарадзіўся Іосіф Чарняўскі ў сялянскай сям'і на Палессі — у вёсцы Клівы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці 27 верасня 1911 года. Самастойнае жыццё пачаў даволі рана, бо ў трынаццаць гадоў застаўся без бацькоў, таму падлеткам пачаў працаваць на лесанарыхтоўках. Хлопчык вельмі хацеў вучыцца, таму ў 1924 годзе паступіў у пяты клас Бабчынскай сярэдняй школы з педагагічным ухілам і нават атрымліваў стыпендыю — 4 рублі ў месяц. За гэтыя грошы харчаваўся і вучыўся.

Пасля сямі класаў Іосіфа Чарняўскага накіравалі на вучобу ў Гомельскі педагагічны тэхнікум. Вучыўся адзін год, бо ўстанову ліквідавалі, а юнака перавялі ў педтэхнікум у Рагачоў.

У 1931 годзе, як актыўнага пазаштатнага карэспандэнта газеты, Іосіфа Чарняўскага ўзялі на працу ў газету «Камунар». Праўда, працаваў там юнак нядоўга, бо быў накіраваны ў Мінск на курсы газетных работнікаў, якія былі створаны пры ЦК КП (б)Б. Пасля гэтых курсаў Іосіф Чарняўскі стаў працаваць карэспандэнтам «Комсомольской правды» па Беларусі, а потым атрымаў пасаду загадчыка аддзела ў газеце «Чырвоная змена».

Напрыканцы 1933 года быў прызваны ў рады Чырвонай Арміі, два гады служыў на Далёкім Усходзе, спачатку кулямётчыкам, потым сакратаром камітэта ВЛКСМ зборнага кулямётнага батальёна, а затым — сакратаром палкавой шматтыражкі.

Пасля заканчэння службы Іосіф Чарняўскі зноў вярнуўся ў Мінск у «Чырвоную змену». А калі ў красавіку 1938 года на рускай мове была арганізавана газета для моладзі «Сталинская молодёжь» (цяпер газета «Знамя юности»), яго перавялі на працу ў рэдакцыю гэтай газеты на пасаду адказнага сакратара.

У Слоніме

У верасні 1939 года ў рэдакцыю газеты «Сталинская молодёжь» патэлефанаваў інструктар ЦК КПБ нехта Дзехцяроў і сказаў, што Чарняўскі тэрмінова павінен з'явіцца ў Цэнтральны Камітэт. Там стваралася група журналістаў, якіх накіроўвалі на працу ў Заходнюю Беларусь. Іосіфа Чарняўскага камандзіравалі ў Слонім стварыць і рэдагаваць раённую газету «Вольная праца». 18 верасня 1939 года Іосіф Чарняўскі прыехаў у горад над Шчарай. А 19 верасня ў Слоніме было створана Часовае павятовае ўпраўленне, мэтай якога было навядзенне рэвалюцыйнага парадку ў горадзе і раёне. Яго першым старшынёй быў Мацвей Колатаў з Урала. А Іосіф Чарняўскі — яго намеснікам, але найперш — адказным рэдактарам газеты «Вольная праца». Дапамагалі першаму рэдактару ў стварэнні газеты слонімскія паэты Анатоль Іверс (Іван Міско) і Алесь Сучок (Пётр Дабрыян). «Гэта былі добрыя хлопцы, яны адразу ж паказалі сябе дбайнымі і працавітымі журналістамі. З цікавымі злабадзённымі вершамі ў газеце часта выступаў паэт Сяргей Новік-Пяюн», — пісаў у адным з пісем да мяне Іосіф Антонавіч.

Прыехаўшы ў Слонім, Іосіф Чарняўскі адразу ўдасканаліў становішча з паліграфічнай базай. Тады ў горадзе былі чатыры рамесніцкія друкарні, уласна кажучы, гэта былі падсобныя майстэрні мясцовых гандляроў па выпуску розных квітанцый, пераплётаў кніг, сшыткаў, аб'яў, паведамленняў мясцовых улад. Знаходзіліся друкарні ў цёмных, паўпадвальных пакойчыках. Гаспадарамі гэтых друкарняў былі Ельян (ён таксама трымаў і свой уласны кінатэатр), Карпоўскі, Дзерачынскі…

На другі дзень савецкай улады ў Слоніме Іосіф Чарняўскі арганізаваў сход, куды заклікаў рабочых і гаспадароў друкарняў. З імі разам вырашыў пытанні з паліграфічнай базай. Аказалася, што ў падвалах валяліся вялікія ўпакоўкі са старымі шрыфтамі, яшчэ з царскіх часоў. Рабочыя дасталі іх, разабралі па касах, і праз пару дзён — 26 верасня ў Слоніме выйшаў першы нумар газеты «Вольная праца». Іван Міско, Пётр Дабрыян і іншыя мясцовыя актывісты бралі газету пачкамі і раздавалі людзям проста на вуліцах горада. Па «Вольную працу» ў Слонім прыязджалі актывісты з Зэльвы, Дзярэчына, Быцені, Азярні-

цы, Казлоўшчыны, Жыровіч, Шылавічаў, Альбярціна, Міжэвічаў і з іншых вёсак і мястэчак. Бралі газету і адвозілі ў глыбінку Слонімскага павета. Першыя нумары «Вольнай працы» распавядалі пра савецкую ўладу, пра пераўтварэнні, якія тады адбываліся на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі.

Праз пэўны час усе прыватныя друкарні ў Слоніме аб'ядналі ў адну. Дзеля гэтага адвялі вялікае і прасторнае памяшканне, якое раней належала Саюзу стшэльцаў (стралкоў). Гэта памяшканне знаходзілася на вуліцы Студэнцкай у садзе. Мінскія друкары прыслалі вялікі запас новых шрыфтоў і кас для іх. У рады газетчыкаў далучыліся маладыя журналісты Іван Канюшэўскі, Міхась Арцёменка, Майсей Гваздзюкевіч. «Вольная праца» стала выходзіць два разы на тыдзень. Павялічылася колькасць пазаштатных карэспандэнтаў. Рабіць газету цікавай, разнастайнай і злабадзённай дапамагалі Маеўскі з Альбярціна, Курыловіч з Міжэвічаў, Мікалай Міско з Чамяроў, Суржынская з Быцені, Калеснікаў з Дзярэчына, Хомскі са Слоніма і іншыя сябры рэдакцыі.

«Вольную працу» ў Слоніме Іосіф Чарняўскі рэдагаваў да 20 чэрвеня 1941 года. А за два дні да пачатку вайны яго выклікалі на курсы перападрыхтоўкі афіцэрскага складу. Гэтыя курсы адбываліся ў Смаленску, куды і паехаў першы рэдактар слонімскай раённай газеты.

Афіцэрскія курсы, вайна і журналістыка

Ноч з 21 на 22 чэрвеня 1941 года прызыўнікі, сярод якіх быў і Іосіф Чарняўскі, пераспалі ў Смаленску ў казармах. Пра вайну яны даведаліся ў сталоўцы перад снеданнем. Пасля снедання маладых афіцэраў тэрмінова пасадзілі на цягнік і адправілі ў Саратаўскую вобласць Расіі. Разам з Чарняўскім тады быў і дырэктар Слонімскай сярэдняй школы Корабаў, які пазней загінуў на фронце.

Пасля курсаў Іосіф Чарняўскі быў накіраваны ў 54-ю асобную стралковую брыгаду. Яна ўлілася ў адну з армій Заходняга фронту, якія разграмілі немцаў пад Масквой. Іосіф Чарняўскі быў палітработнікам гэтай брыгады. А ў 1943 годзе журналіст Чарняўскі скончыў курсы «Выстрал» пад Масквой і быў накіраваны на Трэці Беларускі фронт. Вайну скончыў у раёне Кёнігсберга. А летам 1946 года быў

дэмабілізаваны і вярнуўся ў родную Беларусь. Спачатку працаваў у газеце «Сталинская молодёжь», а з 1950 года — рэдактарам брэсцкай абласной газеты «Заря», якую ўзначальваў 16 гадоў. Пасля Брэста прыехаў у Мінск, дзе да пенсіі працаваў дырэктарам рэспубліканскага выдавецтва «Ураджай».

Іосіф Чарняўскі быў узнагароджаны шасцю ордэнамі, шматлікімі медалямі і Граматамі Вярхоўнага Савета БССР.

У вольны ад працы час ён шмат пісаў. З-пад яго пяра выйшла аповесць-успамін «Цярністыя сцяжыны», прысвечаная моладзі Заходняй Беларусі. Пачатак аповесці навеяны тым часам, калі Іосіф Антонавіч працаваў у Слоніме. Урыўкі з гэтай аповесці друкаваліся ў газетах «Звязда» і «Луч». А свае апавяданні ён часта друкаваў у часопісах «Вожык», «Камуніст Беларусі» і ў іншых выданнях другой паловы XX стагоддзя.

Калі праглядаю і перачытваю сёння пісьмы Іосіфа Чарняўскага, якія захоўваюцца ў маім хатнім архіве, адчуваецца, што ён заўсёды ўспамінаў Слонім, сумаваў па ім, па сваіх сябрах, у кожным лісце прасіў перадаваць прывітанне журналістам раёнкі і шчыра прасіў «быць шчырымі і ўмець падтрымліваць таленавітых людзей».

Станіслаў Лорэнц пісаў пра Слонім

У 1933 годзе ў Слоніме выйшла з друку невялікага памеру кніжачка (40 старонак) на польскай мове «Wycieczki słonimskie» (Слонімскія вандроўкі). Яе напісаў тады малады 34-гадовы польскі музеязнавец, гісторык мастацтва Станіслаў Лорэнц.

Гэта было вельмі ўнікальнае выданне, яно ўяўляла сабой кароткі даведнік па краязнаўству Слонімскага павета. Аўтар цікава апісаў Слонім, Альбярцін, Дзярэчын, Быцень, Мерачоўшчыну, Ружаны, Сынковічы, Дзятлава і Жыровічы. У кніжачцы змешчана і 10 фотаздымкаў, найбольш тых, на якіх адлюстраваны Слонім, Жыровічы, Сынковічы і Дзярэчын. Ёсць у старым выданні і цікавы малюнак-партрэт Аляксандра Солтана, які быў намаляваны ў 1913 годзе мастаком Вацлавам Вейткам. Партрэт таго Аляксандра Солтана, якому ў 1493 годзе вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага Аляксандр

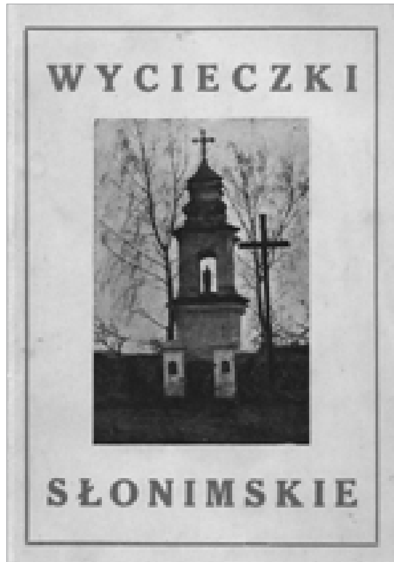

Вокладка кнігі Станіслава Лорэнца

падараваў у спадчыну Жыровічы. Гэта той Аляксандр Солтан, якому пастушкі аддалі абразок, што знайшлі ў лясным гушчары на квітнеючай грушы-дзічцы ў другой палове XV стагоддзя. Спачатку Аляксандр Солтан, якому прынеслі пастушкі сваю знаходку, меў намер захоўваць маленькі абразок з выявай Божай Маці ў куфэрку, аднак ён адтуль дзіўным чынам прапаў, калі падскарбій захацеў паказаць яго сваім гасцям. Абразок зноў знайшлі па промнях святла на той самай грушцы. Пабачыўшы ў гэтым здарэнні пэўны знак Нябеснай Уладаркі, Солтан вырашае пабудаваць драўляны храм Божы ў гонар Найсвятой Багародзіцы на тым самым месцы, дзе сярод лясных дрэў упершыню заззяў промнямі на грушцы абраз Божай Маці. Раней партрэта Аляксандра Солтана я нідзе не сустракаў.

Кніжка «Wycieczki słonimskie» Станіслава Лорэнца была выдадзена Слонімскім аддзелам Польскага гістарычнага таварыства. Было тады ў Польшчы такое краязнаўчае таварыства, якое шмат зрабіла дзеля гісторыі сваёй Бацькаўшчыны. Яно і цяпер у Польшчы існуе, а вось у Беларусі, на вялікі жаль, падобнага гістарычнага краязнаўчага таварыства няма.

А цяпер некалькі слоў пра аўтара кнігі «Wycieczki słonimskie» Станіслава Лорэнца. Вялікі польскі гісторык, краязнавец і музеязнавец Станіслаў Лорэнц пражыў доўгае жыццё — 92 гады. Нарадзіўся ён ў 1899 годзе, а памёр у 1991 годзе.

Сваю прафесійную кар’еру ён пачаў у даваенны перыяд, у 1929–1935 гадах працаваў рэстаўратарам помнікаў Віленскага і Навагрудскага ваяводстваў. Вось тады, жывучы ў Слоніме, ён і напісаў даведнік па Слонімскім павеце. Пасля адмаўлення ад пасады рэстаўратара,

Станіслаў Лорэнц працаваў выкладчыкам Віленскага ўніверсітэта. У 1935–1982 гадах (з перапынкам у часе Другой сусветнай вайны) быў дырэктарам Нацыянальнага музея ў Варшаве, фонды якога ў значнай ступені ўзбагаціў, часта за кошт правінцыйных музейных устаноў.

У час нямецкай акупацыі славуты гісторык вызначыўся ў акцыі ратавання шэдэўраў польскай культуры і самых каштоўных помнікаў, якія знаходзіліся ў польскіх фондах. У 1939 годзе ён ратуе самыя каштоўныя калекцыі Музея і Каралеўскага замка. У рамках прац Дэпартамента асветы і культуры Дэлегатуры эміграцыйнага ўрада Рэспублікі Польшча стварае канспіратыўны цэнтр дакументацыі знішчэння і вывазу твораў мастацтва немцамі. У час Варшаўскага паўстання 1944 года ён нястомна выратоўвае творы мастацтва ад нямецкіх рабаўнікоў.

Пасля 1945 года Станіслаў Лорэнц працаваў на карысць аднаўлення помнікаў і музеяў Польшчы. У 1945–1951 гадах ён узначальваў Дырэкцыю музеяў і аднаўлення помнікаў, а ў 1947 годзе стаў прафесарам Варшаўскага ўніверсітэта. З 1949 года быў членам Польскай акадэміі ўмеласцей, а з 1952 года — Польскай акадэміі навук. У 1965–1969 гадах быў дэпутатам парламента, а потым — экспертам ЮНЕСКА па справах аховы помнікаў. Асабліва моцна спецыялізаваўся ў аднаўленні Каралеўскага замка ў Варшаве.

Станіслаў Лорэнц быў таксама сябрам шматлікіх замежных навуковых арганізацый і таварыстваў, аўтарам каля 300 навуковых прац па гісторыі мастацтва, музейнай і рэстаўратарскай справах. Важнейшымі ягонымі дасягненнямі з’яўляюцца працы «Dzieje Muzeum Narodowego w Warszawie» (Гісторыя Нацыянальнага музея ў Варшаве), «Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce» (Даведнік па музеях і музейных фондах Польшчы). Пасля сябе Лорэнц пакінуў і кнігу ўспамінаў «Album wileński» (Віленскі альбом) з жыцця ў Вільні, дзе да вайны працаваў рэстаўратарам помнікаў. Тады аўтар быў у захапленні не толькі ад магчымасці аховы помнікаў мінуўшчыны, але і ад дзейнасці ў шматлікіх сферах культуры.

Станіслаў Лорэнц быў узнагароджаны Ордэнам будаўнікоў Народнай Польшчы, двойчы атрымліваў дзяржаўныя прэміі: у 1964 і 1979 гадах.

Спяшаўся жыць для Слонімшчыны

Аляксандр Жукоўскі

Такіх людзей у Слоніме сёння няма, якім быў заслужаны работнік культуры, педагог, гісторык і краязнавец Аляксандр Жукоўскі — апантаны, пунктуальны, адданы энтузіяст сваёй справы.

Я яго бачыў і сустракаўся з ім у горадзе амаль штодня. Ён заўсёды з папкаю ў руках кудысьці спяшаўся, найперш да мясцовых чыноўнікаў, каб нешта ім паказаць, прапанаваць, папрасіць. Не часта яны слухалі Аляксандра Сямёнавіча, але ён не адступаў — заўсёды настырна, нават надакучліва стаяў на сваім і дабіваўся таго, чаго хацеў, што задумаў. І ўдача яму спрыяла. Я маю на ўвазе — удача на ніве слонімскага краязнаўства, у дзейнасці створанага ім народнага музея СШ № 4 г. Слоніма, сёння народнага музея імя А. С. Жукоўскага. Дарэчы, гэты музей Аляксандр Жукоўскі стварыў 45 гадоў таму. У СШ № 4 ён спачатку займаў увесь трэці паверх школы, а цяпер музей месціцца ў асобным будынку, агульнай плошчай 300 кв. м. У фондах музея сёння захоўваецца звыш 6 тысяч унікальных экспанатаў, сабраных Аляксандрам Жукоўскім. Найбольш экспанатаў, прысвечаных Другой сусветнай вайне. Ёсць шмат дакументаў 1920–1930-х гадоў, скульптурныя партрэты, творы жывапісу вядомых беларускіх мастакоў, некаторыя адзінкі зброі, узнагароды, франтавыя пісьмы, фотаздымкі, альбомы і г. д.

Экспазіцыі школьнага музея сёння складаюцца з наступных раздзелаў. Гэта такія, як «Наш край у 1914–1920 гадах», «Слонімшчына пад уладай Польшчы ў 1920–1939 гг.», «Сацыяльныя ператварэнні на Слонімшчыне (1939–1941 гг.)», «Наш край у гады Другой сусветнай вайны», «Слонімшчына сёння», «Выпускнікі СШ № 4». Па ўсіх гэтых раздзелах дзякуючы найперш Аляксандру Жукоўскаму сабраны вельмі багатыя і цікавыя матэрыялы.

У 1992 годзе я папрасіў Аляксандра Сямёнавіча напісаць для мяне сваю біяграфію. Ён спачатку адмаўляўся — маўляў, не люблю пісаць

аўтабіяграфій, але потым неахвотна пагадзіўся і праз некалькі дзён мне яе прынёс, надрукаваную на пішучай машынцы. Гэта біяграфія захоўваецца ў мяне да сённяшніх дзён. З яе я даведаўся, што не так проста і лёгка складваўся жыццёвы лёс Аляксандра Жукоўскага.

Нарадзіўся ён у беларускай сям'і, якая, як і тысячы беларусаў, была эвакуіравана ў глыб Расіі. Сям'я Жукоўскіх апынулася аж у Арэнбургу, дзе іх напаткала вялікае гора. Там памерлі маці, два браты і сястра. Бацька Аляксандра Жукоўскага Сямён Мікалаевіч дамоў у родную вёску Ашнаравічы на Слонімшчыну вярнуўся з маленькім Сашам і са сваёй маці. Сашу Жукоўскаму тады было ўсяго 6 месяцаў. Але бацька хутка зноў ажаніўся, і ў Сашы з гадамі з'явілася яшчэ 5 братоў і сясцёр.

Першым і галоўным настаўнікам Сашы Жукоўскага быў ягоны бацька — сельскі шавец, якога ў Ашнаравічах і ў навакольных вёсках добра ведалі як дасціпнага чалавека і выдатнага майстра. Ён вельмі хацеў, каб сын атрымаў адукацыю. Таму спачатку хлопчык скончыў сямікласную польскую школу ў вёсцы Дзераўная, а потым, параіўшыся са сваім настаўнікам Стэфанам Іванашкам, здаў уступныя экзамены ў польскую дзяржаўную гімназію імя Т. Касцюшкі № 922 у Слоніме. Паколькі плаціць за навучанне Жукоўскаму не было чым, Стэфан Іванашка дапамог яму за дзяржаўны кошт паступіць у гімназію № 5 Ю. Панятоўскага ў Варшаву. Туды і паехаў вучыцца беларускі юнак. Там правучыўся да пачатку Другой сусветнай вайны і ў канцы 1939 года вярнуўся ў Слонім. Калі вярнуўся на радзіму, паступіў у Першую беларускую сярэднюю школу, якую закончыў паскораным тэмпам, бо датэрмінова здаў усе экзамены.

Падчас вайны Аляксандр Жукоўскі жыў з бацькамі ў Ашнаравічах. Працаваў настаўнікам пачатковай школы ў вёсцы Дзераўная. Вайна вайной, а дзяцей вучыць трэба было. Што і рабіў малады беларускі настаўнік.

Пасля вайны ўсё сваё жыццё звязаў з педагогікай. Ён скончыў гістарычны факультэт Баранавіцкага дзяржаўнага беларускага педагагічнага інстытута, працаваў загадчыкам Ашнаравіцкай пачатковай школы, потым Ёцавіцкай, Горкаўскай школ на Дзятлаўшчыне, намеснікам дырэктара і дырэктарам Вішаўскай школы, потым дырэктарам Чамяроўскай васьмігадовай школы на Слонімшчыне і г. д.

У вёсцы Чамяры напачатку 1960-х гадоў Аляксандр Жукоўскі пачаў збіраць першыя звесткі пра гісторыю роднага краю. А аднойчы ён запрасіў у школу ўсіх вяскоўцаў і выступіў з дзіўнай па тых часах прапановай адкрыць у Чамярах музей. Некаторыя нават на смех яго паднялі: хіба няма больш важнай справы, чым музей… Але Аляксандру Жукоўскаму ўдалося зацікавіць людзей, і хутка ў Чамяроўскай школе адкрыўся краязнаўчы куток, а потым музей, які праз пэўны час стаў народным. На жаль, цяпер даўно ў Чамярах няма школы і слядоў не засталося ад таго музея. І куды ж падзеліся ўсе экспанаты?..

У 1964 годзе Аляксандр Жукоўскі стаў працаваць настаўнікам гісторыі ў СШ № 4 г. Слоніма. Але і тут ён займаўся не толькі педагогікай, але і краязнаўчай, музейнай справай. Створаны ім музей у СШ № 4 г. Слоніма да сённяшніх дзён лічыцца адным з найлепшых школьных музеяў рэспублікі. Выключная працавітасць, выдатная памяць, талент даследчыка, прынцыповасць, настойлівасць і неардынарнасць думкі дапамагалі яму да апошніх дзён жыцця весці пошукавыя і даследчыя працы па ўзнаўленні гераічнага мінулага Слонімшчыны.

Акрамя гэтага Аляксандр Жукоўскі на працягу ўсяго свайго жыцця шмат пісаў і друкаваў сваіх артыкулаў па гісторыі, краязнаўстве і педагогіцы. У 1971 годзе (другое выданне выйшла ў 1973 годзе) выдавецтва «Народная асвета» выпусціла ў свет ягоную кнігу «Школьны музей рэвалюцыйнай і баявой славы», дзе аўтар абагульніў свой багаты вопыт па зборы матэрыялаў і арганізацыі школьнага музея, цікава распавёў пра разнастайную працу юных краязнаўцаў, пра тое, як трэба выкарыстоўваць матэрыялы музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце ў школе і па-за школай. А ў 1990 годзе ў Гродне выйшла яго невялікая кніжачка «Назаві яго імем», прысвечаная героям Другой сусветнай вайны.

Дзякуючы Аляксандру Сямёнавічу Жукоўскаму, савету яго музея ўдалося ўстанавіць 55 прозвішчаў савецкіх воінаў, якія загінулі падчас вайны на тэрыторыі Беларусі. На тэрыторыі школы ў гонар удзельнікаў баёў за Слонім у гады Другой сусветнай вайны быў адкрыты памятны абеліск…

Пры жыцці Аляксандр Жукоўскі быў узнагароджаны шматлікімі нагруднымі знакамі, медалямі, граматамі, у тым ліку і граматай Савета

Міністраў СССР. У 1990 годзе яму было прысвоена ганаровае званне заслужанага работніка культуры Беларусі. Але, на жаль, хадайнічалі аб гэтым не слонімскія чыноўнікі, а зусім іншыя людзі. У Слоніме такіх людзей не ўмелі і не ўмеюць пры жыцці і пасля жыцця ўшаноўваць і шанаваць.

Любіў сваю Бацькаўшчыну

Пазнаёміўся я са шчырым беларусам, настаўнікам, краязнаўцам Уладзімірам Шундрыкам дзесьці ў другой палове 1980-х гадоў. Гэта ён, Уладзімір Іванавіч, падараваў мне тады кнігі Уладзіслава Казлоўшчыка, Сяргея Хмары, Станіслава Грынкевіча, Хведара Ільяшэвіча, якія выдаваліся ў Заходняй Беларусі ў 1930-х гадах. Аднойчы Уладзімір Шундрык паказаў мне кнігу Язэпа Найдзюка «Беларусь учора і сёння», выдадзеную ў 1943 годзе ў Мінску. «Гэтую кнігу я хачу падараваць табе, каб ты добра вывучыў гісторыю нашай Бацькаўшчыны і ведаў праўду», — сказаў мне Уладзімір Іванавіч. Я «адным глытком» яе «праглынуў», потым чытаў і перачытваў дзясяткі разоў. Яна і цяпер стаіць на паліцы на самым відным месцы ў маёй кватэры.

Уладзімір Шундрык

Уладзімір Іванавіч Шундрык нарадзіўся ў Рышчыцах. Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў Слоніме. Вось што пра яго вучобу прыгадвае былы настаўнік, цяпер пенсіянер Мікалай Ракевіч: «Сам Валодзя мне расказваў пра вучобу пры немцах. Ён казаў, што ў школе працавалі даволі адукаваныя настаўнікі, таму на ўроках заўсёды было цікава. Настаўнікі адкрывалі нам праўдзівую гісторыю Беларусі, распавядалі пра выдатных дзеячаў, якія праславілі наш край. Запомніўся асабліва настаўнік Паважынскі. Яго ўрокі мы чакалі з нецярпеннем, яны прабягалі для нас, як адна хвіліна. Цікавая работа вялася і па лініі Саюза беларускай моладзі (СБМ). Усе вучні былі сябрамі СБМ. Насілі сваю адметную форму, якую выдавалі бясплатна. У летні час у Альбярціне праводзілася работа з дружынамі: вучні развучвалі беларускія песні, рыхтавалі сцэнары розных мерапрыемстваў. Потым дружыновыя вялі такую работу ў сваіх дружынах. Шмат увагі надавалася спорту. Перыядычна адбываўся збор арганізацыі СБМ на гарадской цэнтральнай плошчы ў Слоніме. Завяршаўся збор паходнай песняй і маршыроўкай. Ніякай антысавецкай агітацыі не праводзілася. Нават настаўнікі нашы стараліся нас папярэдзіць, каб мы не ўдзельнічалі ні ў якіх палітычных мерапрыемствах».

Але, на жаль, дзейнасць Саюза беларускай моладзі (СБМ) у пасляваенныя гады трактавалася савецкімі ўладамі як калабарацыя з нямецкімі акупантамі, а ягоныя сябры амаль усе былі рэпрэсаваныя. Баяўся рэпрэсій і Уладзімір Шундрык. Летам 1944 года ён хацеў з’ехаць на Захад. Нават сеў у цягнік, але бацька адшукаў юнака, зняў з цягніка і забраў дахаты. А калі Слонім занялі савецкія войскі і прыйшла ў наш горад зноў савецкая ўлада, Уладзіміра Шундрыка некалькі разоў выклікалі на допыт супрацоўнікі НКУС. Яны распытвалі пра СБМ, пагражалі арыштам і расстрэлам. Але на адным з допытаў Уладзімір сказаў, што кінуў вучобу ў школе, не быў у СБМ, а працаваў вучнем у каваля. Больш яго НКУС не чапаў.

У 1951 годзе Уладзімір Шундрык скончыў Гродзенскі педінстытут імя Янкі Купалы. Па накіраванні спачатку настаўнічаў на Міншчыне, але ў 1957 годзе вярнуўся ў родны Слонім, дзе шмат гадоў працаваў настаўнікам роднай мовы і літаратуры, а таксама выкладаў сталярную справу.

У вольны час Уладзімір Шундрык даследаваў гісторыю роднага краю, сам спрабаваў пісаць, выступаў з артыкуламі на краязнаўчую і літаратурную тэматыку ў мясцовым і абласным друку. «Мне аднойчы запомніўся яго цікавы і змястоўны даклад пра Гальяша Леўчыка на секцыі настаўнікаў беларускай літаратуры, — прыгадвае настаўнік-пенсіянер Мікалай Ракевіч. — Валодзя меў схільнасць і да паэзіі, пісаў вершы на патрыятычныя тэмы, іншы раз па памяці дэкламаваў іх. Шкада, што я не запісаў вершаў Уладзіміра Шундрыка».

Адзін з твораў Уладзіміра Шундрыка быў надрукаваны ў зборніку «Золак над Шчарай» (Слонім, 1994), ён прысвячаўся роднай мове. Вось як гучыць адна страфа з таго верша:

Беларуская мова — гэта факел свабоды,
Гэта промень святла ў паднявольнай начы.
Паважае ўвесь свет толькі тыя народы,
Што змаглі сваю мову, свой край зберагчы…

Беларускую мову і слова Уладзімір Іванавіч Шундрык шанаваў, як самае святое на зямлі. Ён любіў Бацькаўшчыну і свой горад. Ён шчыра вітаў незалежнасць Беларусі, быў сябрам БНФ, прымаў удзел у многіх мерапрыемствах, якія ладзіліся сябрамі БНФ.

У апошнія гады ён жыў адзін. Ён перажываў за ўсё, што адбывалася ў Беларусі. Гэтыя перажыванні, адчай і самота ўкарацілі яму жыццё.

III

Легенды і паданні Слонімшчыны

Азярніца

Пра вёску Азярніца існуе некалькі легендаў. Адна з іх распавядае пра тое, што вёска некалі знаходзілася сярод невялікіх азёр. Таму і стала называцца Азярніца.

Згодна іншай легендзе, Азярніца называецца таму так, што некалі ў гэтым краі ў азёрах было шмат русалак, якіх людзі клікалі азярніцамі. Вельмі часта русалкі-азярніцы выходзілі на бераг і гайдаліся на галінках бярозаў і вербаў. А тых, хто да іх трапляў, азярніцы маглі да смерці заказытаць. Асабліва русалкі любілі лавіць хлопцаў. Але колькі юнакоў заказыталі азярніцы — ніхто не ведае.

А яшчэ бытуе легенда, што назва Азярніца ўзнікла ад слова «зерне». Людзі прыходзілі ў Азярніцу — азярніцца, па «зерне» — гэта значыць па багацце і натхненне.

Акоўка

Праз вёску Азярніца працякае рэчка Акоўка. Мясцовая легенда распавядае, што, калі на вёску напалі крыжакі, мясцовыя жыхары схаваліся на адзін невялікі астравок. Крыжакі іх заўважылі і вырашылі прайсці праз рэчку, якая тады была вельмі шырокай, каб людзей захапіць у палон. Але вяскоўцы на востраве пачалі маліцца

Богу. І раптам сярод лета наступіла зіма: рэчка пакрылася лёдам і скавала ўсіх крыжакоў, якія ўвайшлі ў ваду. Ворагі загінулі, а людзі вярнуліся дамоў.

Акунінава

На ўзгорку вялікага лесу, які называецца Шумны бор, жыў некалі ляснік Акунін. Яго сядзіба знаходзілася на лясной паляне, вакол якой былі адны балоты. Гэта месца людзі называлі Акунін-востраў. Акунін жыў у канцы XIV— пачатку XV стагоддзя. У 1432 годзе Шумны бор перайшоў у прыватную ўласнасць і Акуніна папрасілі адтуль выселіцца. Але ён хутка памёр, а сядзіба запусцела. Праўда, з цягам часу туды пачалі сяліцца людзі, бо гэта было вельмі зручнае месца для жыцця. І ўжо ў другой палове XV стагоддзя на востраве з’явілася вёска Акунін. Але праз некалькі стагоддзяў вёску пачалі ўжо называць Акунінава.

Існуе і яшчэ адна легенда пра Акунінава. Вяскоўцы расказваюць, што на месцы вёскі некалі было вялікае балота, дзе вадзілася шмат акунёў. Калі возера высахла — на тое месца пачалі сяліцца людзі. Яны так і назвалі вёску — Акунёва, Акунінава.

Баравікі

Бор — гэта сасновы лес. Сосны звычайна растуць на ўзвышшы, дзе менш вільгаці. Такія месцы заўсёды зручныя для пасялення людзей. Вось такое месца і выбралі першыя жыхары вёскі Баравікі — месца, якое знаходзілася побач з борам. Ад слова «бор» і назвалі сваю вёску Баравікі. Дый, відаць, у бары расло і шмат баравікоў.

Бракава

Пра вёску Бракава старыя людзі расказалі, што на месцы цяперашняга Бракава быў лес, у якім раслі толькі вялікія сосны. У гэты лес прыязджалі палякі, якія высякалі зграбныя сосны і іх прадавалі.

Аднойчы ў гэты лес яны прыслалі свайго прадстаўніка — бранёра, які пасяліўся там каля сосен. Потым з цягам часу гэта пасяленне лесарубаў назвалі Бракава.

Бярдовічы

На месцы, дзе цяпер знаходзіцца вёска Бярдовічы, быў некалі хутар. На тым хутары жыў адзін чалавек. Гэтага чалавека людзі называлі майстрам. Але майстар нічога асаблівага рабіць не ўмеў, бо ў яго здольнасць была адна — бёрды. Такіх майстроў не мелі ніводная бліжэйшая вёска і ніводзін хутар. Бо не так проста было зрабіць бёрды для кроснаў. А ён умеў — рабіў бёрды хутка, добра і якасна. Усе вяскоўцы прасілі майстра, каб ён паказаў і навучыў рабіць бёрды, але майстар адмаўляўся.

Аднойчы ён пагадзіўся быць настаўнікам па вырабу бёрдаў. Ён склікаў людзей і паказаў, як трэба іх вырабляць. Гэтаму рамяству ён вучыў вяскоўцаў з радасцю. І людзі яго вельмі палюбілі, нават не хацелі вяртацца ў свае вёскі і хутары. Яны побач з ім будавалі хаты і гумны. Так хутка з'явілася вёска, якую шчыра назвалі Бярдовічы.

Возера Бяздоннае, камень-бацька і камень-сын

Возера Бяздоннае знаходзіцца на поўдні вёскі Клепачы Слонімскага раёна. Жыхары гэтай вёскі пра возера расказваюць такую легенду. Даўным-даўно на месцы сучаснага возера была вёска з дзвюма вуліцамі, якія перасякаліся. Аднойчы ў гэту вёску прыйшла бедная жанчына. Яна хадзіла па хатах і прасіла міласціны. Але людзі яе не вельмі ветліва сустракалі — зневажалі, некаторыя адмаўляліся даць кавалачак хлеба ці бульбінку, сякое-такое адзенне. Жанчына добра разумела, што жыхары гэтай вёскі і самі жылі не вельмі багата. Тым не менш ёй было да болю крыўдна, што яе так зневажалі. Жанчына ішла і моцна плакала. Але раптам з крайняй хаты выйшаў мужчына і паклікаў незнаёмку ў хату, накарміў яе і даў яшчэ хлеба на дарогу. Здзіўленая жанчына была вельмі ўдзячна за такую дабрыню, шчырасць і міласэрнасць. Яна запытала гаспадара: «Хто яшчэ жыве з вамі ў гэтай добрай хаце?». Мужчына адказаў, што жонка яго памерла ўжо даўно, а ён жыве з сынам-падлеткам. Тады жанчына папярэдзіла: «Бярыце свайго сына і як мага хутчэй уцякайце з гэтай вёскі, бо ваша вёска хутка праваліцца ў бездань і загінуць усе людзі разам з

усёй маёмасцю. Ідзіце з сынам на гару, якая бачна з вёскі на поўнач гледзячы, але не аглядайцеся на сваю хату».

Мужчына з сынам паслухалі жанчыну і хуценька выйшлі з вёскі на гару, але не вытрымалі і азірнуліся. Вёскі ўжо не было. Замест яе ўтварылася возера, а дзе былі дарогі — там засталася гладзь вады. А бацька з сынам ператварыліся ў два камені-валуны, меншы — камень-сын, большы — камень-бацька. І цяпер гэтыя валуны ляжаць на ўскрайку вёскі Клепачы Слонімскага раёна. Людзі іх і сёння называюць бацькам і сынам. А возера сталі называць Бяздонным, бо вёска правалілася ў бездань. І да сённяшніх дзён ніхто ў ім не можа вымераць глыбіню і дастаць да дна.

У 1976 годзе слонімскі паэт Алесь Сучок (1916–1993) напісаў «Баладу пра Бяздоннае возера». Яна гучыць так:

Між гор яно. Упадзінай глыбокай,
Як люстра светлае, блішчыць з далечыні.
Улетку ў ім там мыюцца аблокі,
І мноства хваль — пайдзі пералічы.
Легенды ходзяць сумныя ў народзе:
На месцы тым, дзе возера разліў,
Было мястэчка людное такое,
І ўсё пайшло наскрозь зямлі, ў прарыў.
Ў людской легендзе, можа, праўды сіла,
Стары тут могільнік пры беразе зусім.
І пліты на магілах ў моху сівым,
Ніхто не помніць стаўленыя кім.
У час вячэрні, як няма аблокаў,
Як сонца твар схіляе да зямлі,
Паглянь на возера. У тоні вод глыбокіх
Убачыш вуліцы ў мястэчку, як ішлі.
Уявіш мітуслівы клопат ранні,
Пачуеш песню, з поля ідучы.
І спраўдзіцца легенды той казанне, —
Усё, што людзі змогуць зберагчы.

Возера Бяздонка

Паміж вёскамі Ісаевічы і Дзераўная ёсць прыгожае лясное возера Бяздонка. Ні адзін ручай не ўпадае ў гэтае возера і не выцякае з яго. Зімой возера не замярзае. Ляжыць яно паміж невысокіх гор. Пра гэта возера людзі расказваюць такую легенду.

Даўным-даўно жыў у Ісаевічах пан. Было ў яго многа нявольніц — прыгожых дзяўчат з усяго свету. Жылося ім вельмі цяжка. Пан і яго падпанкі здзекаваліся з дзяўчат. Аднаго разу пан узлаваўся на прыгажунь, схапіў трохгадовага хлопчыка і кінуў у возера. А сам нікога не дапусціў да вады, пакуль хлопчык не патануў. Маладая маці доўга шукала сына, каб пахаваць. Але возера было такое глыбокае, што дна ніхто не мог дастаць. Возера страшна бушавала, вада была чорная, як сажа. Не вытрымала маці свайго вялікага гора і… утапілася. Вада ў возеры з тае пары стала чыстая-чыстая і падобная на матчыны слёзы.

Вомшаро

У лясным масіве недалёка ад вёскі Хадзявічы Слонімскага раёна і вёскі Сынковічы Зэльвенскага раёна ёсць урочышча, якое людзі называюць Вомшаро. Вяскоўцы расказваюць розныя легенды пра Вомшаро. Напрыклад, калі хто ішоў у лес па грыбы, ці гнаў у лес пасвіць каровы, ці ехаў па дровы, яго папярэджвалі: «Каб не заходзіў і не ехаў у Вомшаро». Бо той, хто туды трапляў, дамоў ужо не вяртаўся. У Вомшары жыў лесавік Вомшар, які летам, восенню і вясною хапаў людзей і цягнуў у сваё тарфянае балота. Зімою лесавік спаў, таму тады можна было на санях смела праехаць праз Вомшаро. Людзі баяліся і баяцца сёння Вомшара, стараюцца яго абыходзіць бокам.

Высацк

Калі яшчэ не было гэтай вёскі, людзі жылі ў нізіне ў балотнай мясцовасці. Ім там жылося вельмі дрэнна, бо зямля была неўрадлівая і вадзілася шмат камароў.

Аднойчы вырашылі яны памяняць сваё месца жыхарства на іншае. Сабралася ўся вёска на сход. На ім вяскоўцы прыдумалі знайсці такое месца, дзе будзе бліжэй да сонца. Доўга яны хадзілі-блукалі ў

пошуках месца для жыцця і неяк усё ж натрапілі на даволі высокую мясцовасць. Перабраліся туды і назвалі сваю вёску Высацк.

Вядзьмар Шашэйка

Старыя жыхары вёскі Хадзявічы часта расказваюць легенды пра старога ведзьмара Шашэйку, які не любіў, калі бралі шлюб маладыя вяскоўцы.

У дзень вяселля ён прыходзіў да хаты маладажонаў, глядзеў на іх і нешта варажыў. Неяк адна пара прыехала з царквы. Перад тым як зайсці ў хату, маладых саджалі на ўслончык і падкідалі ўверх. Шашэйка нешта шаптаў, і ўслончык, на якім сядзелі маладыя, пераламаўся папалам. Хлопец з дзяўчынай доўга не пражылі, а хутка разышліся.

На іншым вяселлі ў хату, дзе гулялі госці, забеглі два шалёных сабакі і пачалі кусацца. Кусаліся і бегалі па хаце да таго часу, пакуль іх не аблілі вадой, і тады яны, спалохаўшыся, выбеглі на вуліцу. Праз некалькі гадоў і гэта пара развялася. Бо Шашэйка і ім наваражыў бяды.

Доўга так вадзьмар Шашэйка рабіў непрыемнасці. Але аднойчы з царквы прыехала новая пара. Вяскоўцы прыйшлі паглядзець на маладых. Быў там і Шашэйка. Ён стаяў каля плота і нешта мармытаў. Убачыла гэта бабуля нявесты і кажа: «Дзеткі, вы не бойцеся, а ідзіце за мной і рабіце тое, што буду рабіць я». Бабуля ўвайшла ў хату не праз дзверы, а праз акно. А за ёй праз акно ў хату пралезлі маладая з маладым. Шашэйка, як убачыў такое, спалохаўся і сам сабе прамовіў: «Гм, яшчэ мацнейшая вядзьмарка за мяне». Пасля гэтага выпадку вядзьмар Шашэйка не хадзіў на вяселлі і хутка памёр.

Гарадок

Адно з гарадзішчаў каля вёскі Ніз Слонімскага раёна людзі называюць Гарадок. Паводле легенды, якую расказваюць жыхары вёскі Ніз, калісьці тут быў горад, у якім жылі вельмі моцныя і дужыя людзі. Яны вырывалі сасновыя дрэвы з каранямі і хадзілі, абапіраючыся на іх, як на кійкі. А ў паўднёва-ўсходнім раёне Гарадка збіраліся бесы і спявалі «бандуркі». Іх страшэннае выццё наводзіла страх на ўвесь Гарадок. А непадалёк ад Гарадка на «страпчымперавозе» адбываліся

забойствы і рабаўніцтвы. А побач стаяў тракцір, дзе ў якасці ежы прадавалі чалавечае мяса. Адзін святар пракляў гэтую мясцовасць. Пасля пракляцця каля Гарадка ўтварылася вялікая адтуліна, якая вяла ў бездань. З бездані ўсе чулі рыканне жывёл і д'ябальскія енкі. Пасля ўсяго гэтага моцныя і дужыя людзі з Гарадка спалохаліся, разбегліся хто куды, і пасяліліся яны ў іншых месцах. А тое месца цяпер называюць Гарадок.

Гарадзішча каля Збочна

Паводле мясцовай легенды, гарадзішча каля вёскі Збочна Слонімскага раёна звязана з закапаным скарбам, які ноччу свеціцца. А была справа так. Нейкі салдат, які ў гэтай мясцовасці прымаў удзел у бітве, аднойчы закапаў ваенны залаты скарб. Прайшло шмат гадоў. Калі ён стаў стары, то ўспомніў закапаны скарб і прыехаў сюды, каб яго адшукаць. Калі ён падышоў да гарадзішча, то ўбачыў, што ўжо не растуць альховыя дрэвы, пад якімі быў закапаны скарб. Стары салдат пачаў шукаць скарб, але дарэмна. І тады ён сказаў мясцовым людзям пра золата, і калі хто яго знойдзе, то хопіць ім і іх нашчадкам. Людзі кажуць яшчэ, што чатыры разы ў суткі — вечарам, ноччу, раніцай і ў поўдзень — многія бачылі, як прасушвалі скарб.

Гіганцкая рыба

Пра Бяздоннае возера існуе вельмі шмат легендаў. Мясцовыя людзі распавядаюць, што ніхто ніколі не змог у ім дастаць дна. А справа ў тым, што дно возера як жывое: яно то з'яўляецца, то ўцякае з-пад ног. Аднойчы аквалангісты вырашылі вывучыць дно вадаёма. Яны спусціліся ў ваду, але праз пяць хвілін выскачылі з вады і са страхам пачалі распавядаць, што на дне Бяздоннага возера ўбачылі гіганцкую рыбу, якая, заўважыўшы ў вадзе людзей, плыла на іх. Магчыма, гэта гіганцкая рыбіна ахоўвае дно Бяздоннага возера.

Грынкі

Адна з легенд распавядае, што на месцы вёскі Грынкі некалі жыў жабрак. Людзі баяліся блізка падыходзіць да яго. З суседніх вёсак і хутароў гэтага чалавека называлі «грынлівы жабрак». Ён быў дзіўны, а таксама на ім было шмат лішаёў. Усе баяліся з ім сустрэцца, бо казалі: калі грынлівы жабрак дакранецца, то цела пакрыецца лішаямі. Але там, дзе жыў грынлівы жабрак, была вельмі ўрадлівая зямля. І калі жабрак памёр, то людзі хутка перасяліліся туды. А месца назвалі Грынкі — ад слова «грынлівы».

Грыўда

Вёска Міжэвічы знаходзіцца на беразе ракі Грыўда. Легенда расказвае, што некалі злыя людзі праклялі двух закаханых маладых людзей. Аднойчы, калі маладыя ехалі на конях, яны нечакана адчулі, што з конямі нешта адбываецца. І раптам коней не стала — яны ператварыліся ў два камяні, з-пад якіх пэўны час выцякаў маленькі ручаёк, як сімвал вялікага кахання. Вада струменіла, цякла па камянях, уздыхала. І ў гэтым сумным дыханні было чуваць: «Крыўдна, крыўдна, крыўдна…». Але не ўсе разумелі першыя літары слоў, нават не ўсе іх дачувалі, таму рэчку назвалі Грыўда.

Дзве легенды пра Дзявяткавічы

У бацькі было дзевяць сыноў. Ішоў час, і сыны сталі дарослымі. Першым ажаніўся старэйшы сын. Нарадзіліся дзеці. Стала цесна ў невялікай хаце. Вось і кажа бацька старэйшаму сыну: «Выбірай, сынок, зручнае месца. Будзем табе новую хату будаваць». Ён выбраў зручнае месца для пасялення, а бацька з братамі дапамаглі яму пабудаваць хату.

Потым пажаніліся іншыя браты. Адзін за адным, услед за старэйшым братам, будавалі яны сабе хаты. Хутка ўзнікла вёска з дзевяці двароў. Вось і вырашылі браты назваць сваю вёску Дзявяткавічы.

* * *

Гандляры, калі ехалі са Слоніма ў Косава, спыняліся і прадавалі мясцовым жыхарам свае тавары. Па гэтай дарозе, па Косаўскім тракце, як кажуць у народзе, пачалі сяліцца людзі. Хутка іх паселішчы ператварыліся ў вёскі. На дзевятнаццатым кіламетры, а гэта была сярэдзіна шляху, узнікла яшчэ адна вёска. Яна аказалася дзявятай па ліку. Вось і вырашылі вяскоўцы назваць яе Дзявяткавічы.

Дундар

Аднойчы юная пастушка з вёскі Ганькі пагнала пасвіць у поле карову. Бліжэй да абеду цёмныя хмары завалаклі неба. Пачалася навальніца. Дзяўчынка ўбачыла ў полі вялікі камень, схавалася за ім ад ліўня. Але раптам гром стукнуў у камень і забіў дзяўчынку. Пайшла па вёсцы пагалоска, што дзяўчынку ў полі забіў дундар. І цяпер, калі ў вёсцы хто сварыцца, дык жадаюць: «Каб цябе дундар свіснуў!»

Жыровічы

Існуе паданне, што на месцы сённяшніх Жыровічаў была вялікая пушча. Гэтай пушчай валодаў нейкі паганец па прозвішчы Жыр. Ён лавіў на лясных сцежках і дарогах людзей і браў у палон. У палоне яны будавалі хаты і жылі пад наглядам паганца. Шмат ім было злоўлена люду. Але Жыр хутка памёр. І людзі сталі вольнымі, а мястэчка назвалі Жыровічы.

Жыровіцкая ікона Божай Маці

Калісьці даўным-даўно на месцы манастыра быў дрымучы лес. Як і ўсё наваколле вёскі Жыровічы, належаў ён падскарбію Вялікага Княства Літоўскага Аляксандру Солтану. Аднойчы летнім днём 1470 года мясцовыя праваслаўныя вернікі пасвілі ў лесе кароў. Непрыкметна зайшлі яны туды, дзе ніколі раней не былі. І ў лясным паўзмроку заўважылі ў галінах лясной грушы-дзічкі нязвыклае дзіўнае святло. Яны спусціліся з пагорка на бераг ручая і здзівіліся яшчэ больш. На дрэве, у зялёналістым атачэнні, як у шатах, цудадзейным святлом праменіўся абразок Божай Маці з ейным святым сынам на правай

руцэ. Пастухі знялі абразок з дрэва. Быў ён выразаны з каштоўнага каменю яшмы, невялікі, змяшчаўся на далоні рукі. Меў авальную форму.

Усцешаныя незвычайнай знаходкай, пастухі аднеслі абразок Солтану. Той не надаў значэння расказам пастухоў і схаваў яго ў куфэрак. Калі ж на наступны дзень захацеў паказаць лясную знаходку гасцям, абразка ў куфэрку не аказалася. Не адчуваючы нічога благога да служылых людзей, гаспадар маёнтка, аднак, моцна здзівіўся гэткаму здарэнню.

А праз некалькі дзён пастухі знайшлі зніклы абразок у тым самым лесе, над тым самым ручаём і на той жа дзікай грушы. Яны зноў знялі яго і зноў перадалі свайму гаспадару. Аляксандр Солтан, усвядоміўшы незвычайнасць падзеі, сам пайшоў на месца з'яўлення абразка. Там ён даў абяцанне збудаваць у гонар дзівоснай праявы царкву. Неўзабаве тут паўстаў драўляны храм, галоўны алтар якога знаходзіўся акурат на месцы, дзе расла лясная груша. А пазней узнікла там паселішча Жыровічы.

Забалацце, Смаўжы, Засімавічы

Вёскі Смаўжы, Засімавічы, Забалоцце — заўсёды былі баярскія. Назвы тлумачацца вельмі проста. Забалацце было за балотам, таму так і назвалі вёску. Смаўжы знаходзіліся каля самай багны, там вельмі шмат было смаўжоў. А першымі жыхарамі Засімавічаў былі два чалавекі, абодвух клікалі Засімам. Так, паводле легендаў, і ўзніклі Забалацце, Смаўжы і Засімавічы.

Іярданка

Пра рэчку Іярданку існуе такая легенда. Некалі на рацэ недалёка ад вёскі Вялікая Кракотка стаяў млын. Ён належаў мясцовым яўрэям, якія жылі побач. У сям'і гэтых яўрэяў былі дачка Данка і сын Іяр. Аднойчы яны селі ў лодку і паплылі па рацэ па цячэнні. Калі яны плылі, пачалася навальніца з маланкай, громам і градам. Маці гэтых дзяцей выбегла на вуліцу і пачала крычаць: «Іяр! Данка!». Але дзеці так і не пачулі маці і ніколі не вярнуліся дамоў. Яны загінулі. Хутка яўрэі прадалі млын і ўсю сваю гаспадарку, і некуды назаўсёды

выехалі. З таго часу людзі пачалі называць рэчку Іярданкай. Хаця, магчыма, з часоў першых праваслаўных хрысціян рэчку гэту пачалі называць у гонар палесцінскай ракі Іярдан.

Казлы — Альбярцін

Слонімскі мікраараён Альбярцін у народзе называюць Казламі. І на эмблеме кардонна-папяровага завода «Альбярцін» адлюстраваны козлік. Існуе легенда, што калі ў Альбярціне пасяліліся паны Пуслоўскія, яны пачалі займацца паляваннем. Найперш адстрэльвалі ў мясцовых лясах ласёў і казуль. Іх мяса салілі ў бочках, а потым прадавалі за мяжу. І дзякуючы гэтаму сталі багатымі людзьмі. А ў дваццатых гадах мінулага стагоддзя, калі пачаў працаваць завод, іншай эмблемы, як малюнак казла (казулі), прыдумаць не маглі. І людзей, якія жывуць у Альбярціне, называюць сёння казламі.

Канатоп і Вялікі Млын

Недалёка ад вёскі Старая Перавалока ёсць штучнае возера Вялікі Млын, створанае на рацэ Зяльвянка. На гэтай рэчцы былі пастаўлены шлюзы, праз якія вада падавалася на вадзяны млын. Існуе легенда, што той млын пабудавала пані Лідкоўская, якая прыехала сюды са сваім сынам яшчэ да вайны. Вялікі Млын рабіў некалькі аперацый. Таму і возера называлі Вялікі Млын. А за возерам было месца Канатоп. Людзі расказваюць, што аднойчы туды паехала запрэжаная павозка. Назад яна вярнуцца не змагла, бо патанула ў багне разам з канём і людзьмі. З таго часу людзі так і кажуць — Канатоп.

Курачы і падухоўныя

Паводле легендаў, прозвішчы жыхарам цэлых вёсак даваліся па розных прычынах. Напрыклад, жыхароў былой вёскі Цывіншчына называлі курачамі. Называлі іх так за тое, што яны звычайна раніцай не спяшаліся на кірмаш, бо любілі даўжэй паспаць. Калі жыхары вёсак Нагуевічы і Харашэвічы ўжо ехалі на рынак, цывінцы толькі прачыналіся, закурвалі свае цэдулькі, запальвалі печы. Карацей, раніцай уся вёска «курыла».

А вось жыхароў вёскі Першыя Пятралевічы называлі плябанцамі. Яшчэ пры Польшчы да 1939 года назва гэтай вёскі гучала так — Пятралевічы-падухоўныя. Бо жыхары гэтай вёскі былі замацаваны за царквой і працавалі на духавенства. Таму, калі ў вяскоўцаў пыталіся, дзе яны жывуць, тыя адказвалі: «У плябаніі».

Клепачы

Назва вёскі Клепачы паходзіць ад таго, што жыхары гэтай мясцовасці вельмі рана пачыналі кляпаць косы ў час касавіцы. Стук малатка аб касу будзіў жыхароў з усіх навакольных вёсак. Вось іх і пачалі называць клепачамі, і вёсцы далі такую ж назву.

Крынічка каля Збочна

Адна слонімская жанчына нарадзіла сляпое дзіця і вельмі гаравала, таму што ніхто не мог яму вярнуць зрок: ні дактары, ні шаптуны. Аднойчы жанчына даведалася, што ў вёсцы Збочна ёсць святая каплічка, а таксама крынічка са святой вадой. Вырашыла яна наведаць каплічку. Узяла дачушку на рукі і пайшла, хаця не ведала, дзе насамрэч струменіць крынічка. Доўга яна хадзіла па наваколлі каля Збочна, прытамілася, села адпачыць. Раптам бачыць невялічкую крынічку, падышла і стала піць ваду. І дзяўчынка спатоліла смагу, памыла тварык халоднай і чыстай вадой. А праз некалькі хвілін малая закрычала: «Мама, паглядзі, вунь тая каплічка, якую мы шукалі!»…

Лапухова

Пра вёску Лапухова легенду ведаюць усе вяскоўцы. Жыў некалі на вялікай гары змей. І былі ў яго вялікія чорныя крылы, доўгі хвост і лапы. Кожны дзень змей аблятаў свае ўладанні. Аднойчы ён пралятаў над Пенным балотам — урочышчам каля Лапухова. Зверху змей убачыў пасярод балота высокі сухі ўзгорак, які быў абнесены сцяной і валам. Зацікавіла гэта змея, ён падляцеў бліжэй і ўбачыў людзей. З вышыні змей прапанаваў людзям, каб яны яму падпарадкаваліся. Але людзі адмовіліся і пачалі з ім біцца. Змей быў мацнейшы за людзей, ён спаліў узгорак і мужчын. Жывымі засталіся толькі жанчыны. Змейператварыўся ў прыгожага юнака і спусціўся на зямлю. Каб застацца жывымі, змей прапанаваў жанчынам падпарадкавацца. Але раптам насустрач змею выехала на алені Вялікая Маці з лісцем

лопуха ў руках. За ёй ішла Вялікая Сястра з факелам. За Сястрой — Цётка з гляком крынічнай вады і Вялікая Дачка з лукам і стрэламі. І сказалі яны змею: «Будзь нашым уладаром і мужам». Узрадаваўся змей і ад шчасця наладзіў вялікі пір. Некалькі дзён усе пілі і гулялі, а змей напіўся і сказаў, што ён мае чатыры чароўных зубы. Адным зубам ён кіруе агнём, які паліць лясы, зямлю, паветра. Другім — гарамі, палямі, стэпамі, астравамі. Трэцім зубам — паветрам і птушкамі, чацвёртым — дажджамі і снегам, акіянамі і рэкамі, азёрамі і балотамі, а таксама рыбамі. І зразумелі жанчыны, што ўся сіла змея ў зубах. І калі ён заснуў, кабеты каменем выбілі зубы змею. Раззлаваўся змей, але нічога зрабіць не змог. Ён паляцеў на сваю гару і схаваўся назаўсёды ў пячоры. А дочкі Вялікай Маці нарадзілі сабе сыноў ад змея, якія засяляліся побач. Мястэчка каля Пеннага балота назвалі Лапухова. Бо менавіта Вялікая Маці з лопухам у руках перамагла змея.

Старыя вяскоўцы Лапухова распавядаюць, што ва ўрочышчы Пеннае балота яшчэ пасля вайны можна было ўбачыць сухую гару Груд, на вышыні якой ляжалі вялікія камяні, выкладзеныя сцяною. Менавіта там, паводле легенды, знаходзілася гарадзішча, якое спаліў змей.

Легенда пра вяселлі на Сехнавым полі

У народзе кажуць: вяселле нікому дарогі не саступае. Каля Радавіцкага лесу на Сехнавым полі каля вёскі Бярдовічы аднойчы сустрэліся два вяселлі. Адно вяселле ехала з вянчання з Сынковіцкай царквы, а другое ў царкву ехала вянчацца. І вось яны сустрэліся ў адной калейцы ад колаў. Ніхто не хацеў саступаць дарогі. А вяселлі тады былі невялікія: маладыя, сват, свацця, сябры і сяброўкі. Пачалася бойка. Біліся ўсе да таго маманту, пакуль адзін аднаго не пазабівалі. Там іх і пахавалі ўсіх. Пра гэта каля Бярдовічаў нагадваюць каменныя курганы.

Малая і Вялікая Кракоткі

Так называюцца на Слонімшчыне дзве вёскі. Як расказваюць мясцовыя жыхары, даўным-даўно на поўначы Слонімскага краю згарэла ад маланкі і грому ўся вёска. А ў гэтай вёсцы жылі браты Кракі. Пасля пажару яны селі ў два чоўны і паплылі па роднай рацэ

Іярданцы ў пошуках новага месца для пасялення. Іярданка ў той час была вельмі глыбокая і шырокая. Плылі браты, плылі, пакуль не спыніліся там, дзе сёння стаіць вёска Вялікая Кракотка. Месца Кракам спадабалася. Старэйшы брат прапанаваў малодшаму застацца тут і пачаць будаваць сабе жыллё. Але малодшы Крак падумаў-падумаў і сказаў: «Я крыху адплыву далей, можа, там яшчэ лепшае месца будзе». І ён паплыў. Адплыў зусім недалёка і заснаваў там вёску Малая Кракотка. А старэйшы яго брат — Вялікую Кракотку.

Масілавічы

На тым месцы, дзе цяпер знаходзіцца вёска Масілавічы, быў некалі хутар, на якім жылі чатыры сям'і: Масалыкі, Масаляны, Масевічы і Масілавічы. Жылі яны дружна, не спрачаліся. Неяк Масалыкі, Масаляны, Масевічы і Масілавічы сабраліся разам і пачалі думаць, як назваць свой хутар. Масаляны прапанавалі назваць у гонар іх прозвішча. Але Масевічы такой прапановай засталіся незадаволеныя. Тады Масалыкі і Масілавічы параілі цягнуць жэрабя. Накідалі ў шапку чатыры роўненькія кіёчкі, праўда, адзін з іх быў чуць-чуць карацейшы. І той, хто выцягне карацейшы, тым прозвішчам і вырашылі назваць свой хутар Масалыкі, Масаляны, Масевічы і Масілавічы. Карацейшы кіёчак трапіў Масілавічам. Таму так і назвалі хутар, а потым стала так называцца і ўся вёска — Масілавічы.

Махначы

Вясковыя людзі пра Махначы распавядаюць страшную легенду. Нібыта на месцы, дзе зараз знаходзіцца вёска, рос густы лес. І ў гэтым лесе жыў адзін чалавек. Быў ён вельмі калматым, кудлатым і кашлатым. Але людзі так яго не называлі, а казалі па-мясцоваму — махнаты. Усе вельмі баяліся махнатага чалавека. Але ў лес па ягады і грыбы ўсё роўна хадзілі. А той, хто ў лесе заблудзіўся і дамоў не вяртаўся, казалі, што схапіў яго махнаты чалавек. За шмат гадоў нахапаў махнаты шмат люду. Дамоў ён нікога не пускаў, таму людзі жылі ў лесе, дзе будавалі сабе жыллё. І нават прозвішча мелі Махнач, Махновіч. А калі махнаты чалавек памёр і людзі сталі вольнымі, сваё паселішча яны назвалі Махначы.

Мізгіры

Існуе легенда, што там, дзе цяпер знаходзіцца вёска Мізгіры, жыў павук. Месца было вельмі добрае, зямля ўрадлівая. Але павук, якога людзі называлі Мізгір, нікога на сваю зямлю не пускаў. Ён ахоўваў яе днём і ноччу. Вакол зямлі павука Мізгіра раслі высокія сосны. Павук вакол соснаў наплёў шмат павуціны, і людзі ніяк не маглі праз яе пралезці. А калі яны пачыналі сякерамі сячы і нажамі рэзаць павуцінне, прыбягаў Мізгір. І ўсе ўцякалі. Аднойчы сабраліся людзі ўсе разам і вырашылі пайсці да Мізгіра і забраць у яго добрую зямлю. Прыйшлі яны да павуціння і пачалі сячы яго і рэзаць. Калі ачысцілі дарогу да добрай зямлі, Мізгіра нідзе людзі не ўбачылі і не знайшлі. Не з’явіўся ён ні праз год, ні праз два. Падзялілі зямлю людзі між сабой, пабудавалі хаты і сталі жыць. А вёску назвалі ў гонар павука Мізгіра.

Мілаванне

Некалі праз вёску праходзіў стары сівы падарожнік. Ён вельмі моцна хацеў піць. І раптам на яго шляху ўзнікла крыніца. Падарожнік напіўся вады з гэтае крыніцы, наталіў смагу. На смак вада яму вельмі спадабалася, і ён у захапленні прамовіў: «Мілая вада!» З таго часу і сталі называць пасяленне, якое ўзнікла на гэтым месцы, такой мілагучнай назвай — Мілаванне.

Падлужжа

Так называецца ўрочышча недалёка ад вёскі Хадзявічы. Паводле легенды, якую расказваюць вяскоўцы, тут быў вялікі белы палац, дзе жыла пані Падлужанская. У яе было 50 гектараў зямлі. Высокая, худая, прыгожая пані была не замужам. Яна ездзіла на белым кані, была ганаровай і асцярожнай. Да сябе блізка пані нікога не падпускала, асабліва была асцярожнай у адносінах да мужыкоў. Аднойчы людзі заўважылі, што кудысьці пані Падлужанская знікла. Тыдзень яе не было, месяц… Так пані і не вярнулася. Тады людзі з суседніх вёсак сабраліся і пачалі рабаваць яе белы палац. Расцягнулі ўсё дашчэнту. А тое месца, дзе жыла пані Падлужанская, сталі ў народзе называць Падлужжа.

Пан Сурын

Гісторыя пра пана Сурына адбылася вельмі даўно. Людзі толькі пачалі асвойваць новую мясцовасць, будаваць хаты. Уся гэта зямля належала пану Сурыну. У ваенных паходах пан Сурын параніў нагу, таму моцна кульгаў. Ён заўсёды быў злосным, гаспадаркай не займаўся, а цэлымі днямі гуляў з панамі-суседзямі ў карты і любіў плаваць.

Аднойчы вясной, калі было вялікае разводдзе, каб заехаць да сваіх паноў-сяброў, Сурын загадаў сялянам пабудаваць мост. Мясцовыя мужыкі прасілі пана не будаваць мост, бо ім на гэта няма часу, трэба было рыхтавацца да пасяўной. Але Сурын не пагадзіўся на прапановы людзей. Больш за ўсё пана прасіў селянін Дзям’ян, але яго за гэта білі розгамі так, што ён нават не мог стаяць.

У Дзям’яна было шасцёра сыноў і прыгажуня-дачка Марыя. Старэйшыя сыны на руках прынеслі Дзям’яна дамоў, а за імі ішла і плакала дачка Марыя. Пан Сурын глянуў на дзяўчыну, і яна яму спадабалася, хаця пану ўжо было шмат гадоў.

Сяляне выканалі просьбу пана, яны пабудавалі мост, высыпалі добрую дарогу. Але на цэлы месяц затрымалася пасяўная збожжа, таму многіх чакаў голад. Некалькі мужыкоў у той час памерла і ад прастуды.

Пасля Вялікадня пан Сурын аб’явіў, што ён жэніцца з Марыяй. А яе бацька Дзям’ян так і не ачуняў, а потым сышоў у магілу. І тады старэйшыя браты Марыі Гаўрыла і Палікарп вырашылі адпомсціць пану Сурыну за бацьку. Цёмнай ноччу, калі пан вяртаўся ў брычцы з гулянкі, браты спынілі яго на мосце і закалолі віламі.

Хутка пачалася вайна. Ворагі спалілі ўсе хаты вяскоўцаў, забілі шмат людзей, загінулі таксама Гаўрыла і Палікарп. Таму тады ніхто не шукаў тых, хто забіў пана Сурына, хаця ўсе ведалі, што іх забілі сыны Дзям’яна.

Прайшло шмат гадоў. Новая вёска была пабудавана недалёка ад моста. Старэйшыя жыхары часта ўспаміналі і нават снілі пана Сурына. З часам мост людзі сталі называць Сурынаў мост, а потым усю вёску — Сурынкай.

Паравалока

Паводле легенды, якую распавядаюць старыя жыхары вёскі Паравалока, некалі паравалокцы прымалі да сябе ў абшчыны прыгонных сялян-уцекачоў, дык тыя там аўтаматычна атрымлівалі волю. З гэтай прычыны, што ўсе туды «паравалэкаліся», вёска і атрымала сваю назву.

Пляшкі

У далёкія часы наша мясцовасць была пакрыта лясамі, а вакол было шмат балотаў. Добрае месца для пасялення людзей выбраць аказвалася не так і проста. Для гэтага неабходна было выпальваць лес. А рабілася гэта так. Спачатку дрэвы высякалі, затым выкарчоўвалі пні, а калі ўсё высыхала, дрэвы і пні спальвалі. Такое выпаленнае месца называлася на стараславянскай мове плешшу (лысінай). Ад гэтага слова і стала называцца вёска Пляшкі.

Пасля 1964 года вёску Пляшкі сталі называць Партызанаўка. Але старыя людзі ўсе роўна называюць сваю вёску Пляшкі. А ў мясцовай бібліятэцы я нават адшукаў пра вёску верш:

Былі мы калісь пляшкоўцы,
Што тут доўга разважаць.
Назва тая і сягоння
Можа многа расказаць.
Хуценька гады мінаюць,
І ўжо ўнукі запрашаюць
Гасцей шчырых да сяла…
Ну, а *пляшка*, як заўсёды —
Пасярэдзіне стала.

Пузавічы (Паўлава)

Раней вёска Паўлава называлася Пузавічы. Існуе легенда, што некалі адзін вясковец захацеў у лесе набраць золата, якое ў старым дубе збіралі і хавалі чэрці. Паехаў ён у лес, знайшоў чортаў чароўны дуб, груknуў па ім кулаком і закрычаў: «Сязьмі адкрыйся». Дуб пусціў

чалавека ў сваю схованку з каштоўнасцямі. Набраў ён золата, а выйсці з дуба не можа. Пачаў крычаць. Пачулі ў лесе крык чэрці, сабраліся каля дуба і вырашылі яму адпомсціць. Прыцягнулі вялікую бочку са смярдзючай вадой і заставілі яго піць. Спалохаўся вясковец чарцей і пачаў жлукціць брудную ваду. Жывот яго раздуўся, і стаў ён вельмі тоўстым. Чэрці паднялі яго і кінулі на воз. Ляжыць ён на возе, як бочка, і крычыць: «Маё, маё золата!». А людзі пытаюцца адзін у аднаго, што там такое. «Ды нейкі пузач на возе верашчыць», — адказваюць ім. З таго часу сталі мужыка называць Пузач, а дзяцей — Пузавічамі. З цягам часу і ўся вёска стала называцца Пузавічамі. Праўда, напачатку 1960-х гадоў яе перайменавалі ў вёску Паўлава.

П'явіч-возера

Легенда першая

П'явіч-возера знаходзіцца ў лесе побач з вёскай Дзераўная. Яно схавалася ў дрымотным лесе, мае круглую форму з топкімі берагамі. Таму дабрацца да яго цяжка і нават небяспечна, бо ісці трэба па дрыгве. Травяны насціл пад нагамі заўсёды хістаецца і гушкаецца, а вада пастаянна сочыцца з няўстойлівага балотнага покрыва. Тутэйшыя людзі кажуць, што П'явіч-возера не мае дна. Ягоная цьмянасіняя, з бурым адценнем, без якіх-небудзь раслін вада і сапраўды здаецца бяздоннай.

Існуе паданне пра хлопчыка-пастушка, які на беразе П'явіч-возера нібыта натрапіў на незвычайную каляровую стужку. Хлопчык пачаў выцягваць яе з вады. Але што гэта? Над гладкім люстэркам возера паказаўся крыж, потым купал царквы. Напалохаўся малы, пабег у вёску. Потым мясцовы святар сказаў людзям, што гэта быў той шчаслівы выпадак, калі бязгрэшны хлопчык, каб не спалохаўся, мог выратаваць, вярнуць з небыцця калісьці патанулую вёску. А на гэтым вось месцы ўтварылася П'явіч-возера.

Легенда другая

Там, дзе цяпер возера, калісьці была вёска. У ёй жыла адна ўдава. Ніхто яе за чалавека ў вёсцы не лічыў. Пагарджалі ўсе, папікалі яе, смяяліся з яе. Бо нікому, бедная, слова супраць сказаць не асмель-

валася. Быў у яе сынок, якога яна заўсёды прасіла і вучыла, што не трэба злом за зло плаціць.

Аднойчы ў вёску прыйшлі два жабракі — стары і малы. Ніхто іх пераначаваць не пусціў, а пусціла толькі ўдава з сынам. Зайшлі яны ў хату, адпачылі з дарогі, гаспадыня дала перакусіць, а потым паклала іх спаць. Але перад сном стары жабрак кажа: «Пасля трэціх пеўняў я вас пабуджу. Мы хуценька будзем адсюль уцякаць, бо вёска вельмі ацяжараная людскімі грахамі, яна хутка праваліцца пад зямлю, а на яе месцы паўстане возера».

На світанку жабракі і ўдава з сынам пакінулі вёску. Праз пэўны час яна праваліласе пад зямлю, а на яе месцы раскінулася вялікае возера, дзе плавалі здаравенныя п'яўкі. Людзі з суседніх вёсак і мястэчак казалі, што гэта плаваюць душы тых злых вяскоўцаў. А возера яны назвалі П'явіч.

Расколаты камень-валун

Расколаты камень ляжыць у лесе паблізу Альбярціна (мікрараён Слоніма, раней быў пасёлак) каля дарогі, калі ехаць на вёску Якімавічы. Ён больш за тры метры ў вышыню, тры з паловай метры ў шырыню і ў даўжыню.

Сярод слонімцаў бытуе легенда, што некалі тут жыў Янка-асілак. Аднойчы ён сустрэў дзяўчыну незвычайнай прыгажосці і моцна закахаўся. Дзяўчына таксама пакахала юнака. Але аб прыгажуні даведаўся двухгаловы змей і прыляцеў па яе. Насустрач змею выйшаў Янка-асілак і сказаў: «Трымаю бой на жыццё і смерць, але сваю дзяўчыну табе не аддам».

Янка-асілак і змей сышліся ў чыстым полі. Загрымелі мячы, і пачалася бойка. Яны доўга біліся, і Янка бачыць, што перамога зусім блізка. Але ён раптам адчуў, што моцна прытупіўся яго меч. «Эх, і патачыць няма чым! — усклікнуў Янка. — Хоць бы камень які пад рукой аказаўся».

І вырасла перад ім скала, як быццам шчытом закрыла. Не змог змей дастаць сваім мячом Янку, злосна секануў па камені што было сілы — раскалолася скала і выбіла меч з варожых рук. Тут Янка і дабіў змея. А расколаты валун да сённяшніх дзён ляжыць на слонімскай зямлі.

Пра слонімскі расколаты камень існуе і другая легенда. Неяк вяртаўся пан Пуслоўскі з лецішча ў свой маёнтак, што быў у Альбярціне. У дарозе яго застала навальніца. Фаэтон Пуслоўскага спыніўся каля самага каменя-валуна. У гэты момант моцна стукнула маланка і трапіла проста ў камень, які ад удару раскалоўся на дзве часткі.

Два тыдні ў маёнтку Пуслоўскіх гарэлі свечкі ў знак таго, што камень выратаваў пана. Ён пасля загадаў паставіць на камені крыж. А неяк слугі Пуслоўскага спрабавалі даведацца, на колькі метраў валун знаходзіцца ў зямлі. Яны пракапалі ўглыб на некалькі метраў, але асновы так і не знайшлі. Пан загадаў спыніць гэту работу і засыпаць яму. Што слугі і зрабілі.

Расказваюць людзі і трэцюю легенду пра расколаты камень. Калі на нашу зямлю прыйшлі бальшавікі, яны знішчылі многія гістарычныя помнікі. Гэта адбывалася і на Слонімшчыне. Нейкі камісар загадаў узарваць валун некалькім салдатам. А ў той час, магчыма, камень мясцовым насельніцтвам успрымаўся як рэлігійная святыня, што і стала прычынай такой нянавісці з боку атэістычнай улады. Заклалі бальшавікі пад камень узрыўчатку, ды самі падчас выбуху загінулі, а ад валуна адкалоўся толькі кавалак.

Сёння людзі кажуць, што некалі ў шчыліну расколатага каменя магла ўлезці толькі рука. А сёння шчыліна стала шырнёй больш за метр. Мабыць, быў і крыж на камені, бо зверху яго ёсць паглыбленне.

Святое возера

Здаўна на Слонімшчыне існуе забытае паданне пра царкву, што праваліласе на беразе невялікага азярца пад назвай Святое, якое з цягам часу ператварылася ў невялікую сажалку.

А пад гэтым Святым возерам, згодна паданню, знаходзілася тая самая царква. Мясцовыя старажылы, калі ўспамінаюць сваё маленства, прыгадваюць царкоўны перазвон званіц, які, па іх словах, быў заўсёды чуваць з глыбіні Святога возера. Гэта паданне жыве і цяпер. А хто хоча пераканацца ў яго сапраўднасці, няхай паспрабуе прыкласці вуха да берага Святога возера — можа і пачуецца звон.

Святы гай

У старажытныя часы нашы продкі пакланяліся сілам прыроды — узгоркам, камяням, азёрам, дрэвам і г. д. Высокія ўзгоркі і дрэвы лічыліся шляхам да неба. У святых гаях людзі прыносілі ахвяры язычніцкім божышчам. Там жа адбываліся і сходы жыхароў наваколля. Сляды такіх мясцін захаваліся да сённяшніх дзён. Каля вёскі Ніз ёсць таксама Святы гай. Так яго людзі і называюць — Святы гай. А каля вёскі Ягнешчыцы, людзі кажуць, у Святым бярозавым гаі закапаны скарб — куфар з грашыма, які заўсёды ахоўваюць сабакі. Так ніхто той скарб і не знайшоў у Святым гаі.

Скуратава студня

Зямля каля вёскі Вялікая Кракотка некалі належала аднаму багатаму чалавеку. У яго была маленькая дачушка, якая амаль нічога не бачыла. Аднойчы ў гэтую мясцовасць завітаў жабрак. Хадзіў ён па наваколлі, хадзіў і заўважыў, што з невялікай гары капае вада. Жабрак падыйшоў да вады, выпіў крыху, а потым прамыў свае хворыя вочы. І… раптам стаў лепш бачыць. Ад шчасця ён закрычаў на ўсю вёску: «Людзі, глядзіце, тут лячэбная вада!». Багаты чалавек пачаў таксама лячыць дзяўчынку гэтай вадой. І праз пэўны час яго дачка стала бачыць. А звалі ў вёсцы гэтага багацея Скурат. Ён добраўпарадкаваў месца, дзе цякла вада, і пабудаваў там студню. З таго часу людзі і пачалі называць гэта месца Скуратава студня.

Слонім

Існуе легенда, што на месцы, дзе сёння стаіць Слонім, былі палі і лясы. Калі людзі пачалі высякаць лясы і абрабляць зямлю, яны сталі знаходзіць шмат касцей. Гэта былі вялікага памеру косці мамантаў і сланоў. І потым людзі прыдумалі назву свайго паселішча ад знойдзеных, найперш слановых, касцей. Маўляў, тут некалі вадзілася шмат сланоў, дык і месца няхай будзе называцца Слонім.

Сялявічы

Існуе легенда, што назва вёскі Сялявічы пайшла ад слова «ссяляцца». Дзе цяпер вёска — там некалі былі тры хутары. На гэтых хутарах людзі жылі далёка адзін ад аднаго. Але кожную раніцу яны выходзілі са сваіх хатаў і пачыналі дудзець кожны ў свой ражок. Гэта азначала, што ў суседзяў на хутарах усё добра.

Але аднойчы на адным з хутароў ражок маўчаў. Калі хутаране прыйшлі на той хутар, то ўбачылі жудасны малюнак: уся сям’я была забіта. Пасля такога выпадку людзям з суседніх хутароў стала вельмі страшна жыць. Таму яны вырашылі ссяліцца ў адно месца. Ад слова «ссяліцца» і пайшла назва вёскі Сялявічы.

Тарасаў груд

Недалёка ад вёскі Вялікая Кракотка ёсць мясціна, якую людзі называюць Тарасаў груд. Існуе легенда, што Тарасаў груд некалі быў абнесены балотам і вадой. Толькі нейкі Тарас ведаў да той мясціны сцежку. Калі ён пасвіў кароў, то гэтай сцежкай пераганяў іх на тую сухую мясціну. Каровы там удосталь елі траву. А пан з-за гэтага вельмі злаваў, але сам ніяк не мог дабрацца на Тарасаў груд, каб пакараць Тараса.

Трыбушкі

Ходзіць такое паданне, што жыхары гэтай вёскі вельмі любілі шмат есці. Харчаванне ў той час было даволі сціплае — хлеб, бульба ды садавіна. Але тыя людзі, якія працавалі на пана і пан іх карміў, стараліся з’есці як мага больш. З-за стала яны падымаліся з поўнымі трыбухамі. З той пары і замацавалася за імі мянушка «трыбухі», а вёску, дзе яны жылі, сталі называць Трыбушкамі. У 1964 годзе гэту вёску на Слонімшчыне перайменавалі ў вёску Мірная.

Храм каля Збочна

Даўным-даўно праз вёску Збочна ехаў на возе невядомы вандроўнік. Ён вёз з Іерусаліма часцінку Крыжа Гасподняга. І калі воз параўняўся з узгоркам, на якім цяпер знаходзіцца мясцовы храм, валы з возам нечакана спыніліся. Вандроўнік пачаў падганяць, крычаць, біць валоў, але яны далей так і не рушылі. Вяскоўцы ўсё гэта бачылі і вырашылі на гэтым месцы пабудаваць храм Уздвіжання Крыжа Гасподняга.

Чамяры

Існуе дзве народныя легенды наконт паходжання вёскі Чамяры Слонімскага раёна. Паводле адной з іх, яшчэ ў XIV стагоддзі ў даліне ракі Валобрынкі пасяліліся 17 сем'яў з урочышча Падоськавічы. З Падоськавічаў людзі ўцяклі ад эпідэміі чумы, якая там успыхнула. Гэтую хваробы тады і цяпер на Слонімшчыне старыя людзі называлі і называюць «чамер». Нават у сварцы сярод вяскоўцаў можна пачуць: «Ах, каб цябе чамер пабраў!».

Паводле іншай легенды, назва вёскі Чамяры паходзіць ад расліны чамярыцы, якой тады шмат расло ў пойме ракі Валобрынкі. І калі пачалася эпідэмія чумы, людзі з Падоськавічаў хаваліся ў чамярыцы. І ядавітая чамярыца іх выратавала ад чумы. Тады на гэтым месцы яны засталіся жыць. І назвалі паселішча Чамяры.

Чапялейка

З дзяцінства памятаецца гэтая невядомая, страшная, загадкавая істота. Пачуў я пра яе ўпершыню ад свайго суседа дзядзькі Колі Пыцеля ў вёсцы Хадзявічы. Калі дзядзька прыходзіў з працы на абед, а мы ў гэты час сваволілі, дурэлі, то ён, уважліва гледзячы ў акно, казаў: «Вунь за аселіцай ідзе чапялейка з касою, ідзе проста да нас». Мы са страху хаваліся пад ложак і ціха сядзелі, пытаючыся ў дзядзькі Колі: «Дзе чапялейка і які ён?». Дзядзька Коля тады спакойна абедаў і нам казаў: «Чапялейка барадаты, стары, з касою ў руках». «А чаму ён з касою ў руках, а не з чапялою, ён жа — чапялейка?» — пыталіся мы. «Таму што чапялу згубіў, а вострую касу ён не згубіць», — казаў дзядзька.

Прайшло шмат гадоў. Пра чапялейку я неяк расказаў слонімскаму дзіцячаму празаіку і драматургу Аляксею Якімовічу. Яму спадабаўся гэты герой, і ён яго ўвёў у свае п'есы для дзяцей.

Чатыры дубы

Каля вёскі Адэлькавічы Слонімскага павета ля курганоў раслі чатыры дубы. У канцы XIX стагоддзя засталіся толькі два. Ходзіць легенда, што ўсе гэтыя чатыры дубы былі зачараваныя. І той, хто спрабаваў ссячы адзін з гэтых дубоў ці зламіць галінку, ці нават узяць лісцік, які садзьмуў вецер, то абавязкова здарыцца якое-небудзь няшчасце — здохне конь, карова ці авечка. Аднойчы арандатар графа Завішы спілаваў два дубы, і ад гэтага ў яго падохла ўся жывёла. А тыя дубы, якія засталіся, акраплялі святой вадой, і ніхто іх ніколі не чапаў.

Чортава балота

Паміж вёскамі Пералалока і Вострава жыў некалі ў балоце чорт. Балота было невялікае, з кіламетр у даўжыню. І таго, хто трапляў у балота, чорт часта вадзіў гадзінамі і не выпускаў. Аднойчы вясковец Ігнат з Пераралокі паехаў канём праз тое балота. Ехаў-ехаў ён некалькі гадзін, а потым бачыць, што нікуды ад вёскі зусім так і не ад'ехаў. Яго проста не пусціў чорт.

Чортава вока

Балота за вёскай Азярніца людзі называюць Чортавым вокам. Існуе легенда, што некалі ў вёсцы жыў адзін дзяк. Ён вельмі любіў выпіць. А калі выпіваў, то яму заўсёды было мала. Тады ён браў у царкве што-небудзь каштоўнае і ішоў прадаваць у суседнія вёскі. Аднойчы дзяк узяў срэбны крыж і пайшоў у бліжэйшую вёску. Праходзячы праз балота, упаў і заснуў. Прачынаецца, а перад ім стаіць чорт і кажа: «Ну, мужык, прачынайся, пойдзем — там цябе зачакаліся!». Дзяк спалохаўся, пачаў хрысціцца, маліцца — не дапамагае, чорт падыходзіць усё бліжэй і бліжэй да яго. Успомніў ён пра срэбны крыж, дастаў яго і з крыжом пайшоў на чорта. Крыж пачаў свяціцца дзіўным агнём, ды так, што чорт акамянеў і знік пад зямлёй. З той

пары людзі называюць гэта месца Чортавым балотам. А дзяк больш ніколі не піў гарэлкі, а шчыра служыў у царкве.

Чортаў камень

Раней каля вёскі Лапухова ва ўрочышчы Груд ляжаў Чортаў камень. Гэта было ўзвышанае месца, абнесенае вакол ровам. На вяршыні былі насыпы з вялікімі камянямі. А навокал распасціралася Пеннае балота — так называлі яго вяскоўцы. Мяркуецца, што ўрочышча Груд было паганскім свяцілішчам. А сам Чортаў камень меў значную велічыню. На ім ноччу збіраліся чэрці і танчылі розныя страшныя танцы. Як доказ таго, на валуне захавалася мноства розных слядкоў: і дзіцячай нагі, і авечых, і іншых невядомых істот. Але падчас савецкай меліярацыі Чортаў камень кудысці знік, і змяніўся выгляд урочышча Груд.

Чортава месца

Адно з мясцін у лесе за слонімскім мікрараёнам Альбярцін гараджане называюць Чортавым месцам. Леснікі распавядаюць легенду, што Чортава месца існуе даўно. Той, хто на кані туды заедзе, ніколі назад не вяртаўся па той дарозе, па якой туды змог заехаць. Нават тыя людзі, якія добра ведалі гэты лес, яны ўсё роўна блукалі. Так людзі і назвалі тое месца Чортавым. Маўляў, чорт дарогі блытаў.

Шпакова гара

З адменай прыгоннага права ў вёсцы Пятралевічы зямлю падзялілі паміж жыхарамі. Надзелы, якія падыходзілі да гары, што знаходзіцца недалёка ад вёскі, былі аддадзены сям'і Шпакоў (дарэчы, іх нашчадкі і па сённяшні дзень жывуць у вёсцы). У свой час Шпакі паставілі аберагальны крыж на дарозе, якая вяла да самай гары, пазней названай Шпаковай гарой. З таго часу вяскоўцы так і кажуць: «Працаваў ля Шпаковага крыжа» ці «Быў за Шпаковай гарой».

Шылавіцкі камень

Па павер'ях, шылавіцкі камень дапамагаў ад галаўнога болю. Пасля таго як адна пані змачыла вадой са слядка вочы свайго сабачкі, камень страціў цудадзейную сілу. Калісьці каменю насілі манеты і палатно, але пазней камень разбіў нейкі вар'ят.

Яруцічы і Яруцянка

Аднойчы ў пана Ружанскага быў банкет у сувязі з Калядамі. На ім прысутнічаў і мясцовы пан Руціч. Загулялася панства дапазна, і вяртацца дамоў прыйшлося ноччу. Ноч аказалася марознай і завірушнай. Коні, спалоханыя воўчым выццём, збіліся з дарогі. Раптам з завываннем завірухі пачуўся трэск лёду, і сані пайшлі пад ваду.

Пошукі пана Руціча былі доўгімі. І толькі вясной удалося знайсці патануўшых пана і рамізніка. Мясцовыя жыхары назвалі гэта месца на рацэ Ямай Руціча. Прайшло шмат гадоў, і на беразе ракі ўзнікла вёска. Яе таксама назвалі Ямай Руціча. Але з гадамі назва вёскі скарацілася і атрымалася толькі з аднаго слова — Яруцічы. А рэчку, дзе патануў пан, людзі назвалі Яруцянкай.

Змест

I

II

III

Літаратурна-мастацкае выданне

Чыгрын Сяргей Мікалаевіч

СЛОНІМ І ВАКОЛІЦА

*Гісторыка-краязнаўчыя
і літаратуразнаўчыя артыкулы,
гутаркі*

Адказны за выпуск *Г. Вінярскі*
Рэдактар *Н. Кучмель*
Набор *С. Чыгрына*
Вёрстка *Л. Ваўчок*
Карэктар *Н. Кучмель*

Падпісана да друку 10.10.2014. Фармат 60×84 $^{1}/_{16}$.
Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 21,93. Ул.-выд. арк. 18,01.
Наклад 60 ас. Зак. .

ПУП «Кнігазбор».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка
друкаваных выданняў № 1/377 ад 27.06.2014.
Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.
Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.
E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка
ў ААТ «Аргбуд».
Ліцэнзія № 02330/218 ад 14.04.14.
Вул. Берасцянская, 16, 220034, Мінск.